

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
РАДА МОЛОДИХ ВЧЕНИХ
MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
DROHOBYCH IVAN FRANKO STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY
YOUNG SCIENTISTS COUNCIL

ISSN 2308-4855 (Print)
ISSN 2308-4863 (Online)

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ГУМАНІТАРНИХ НАУК:

**Міжвузівський збірник наукових праць молодих
вчених Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка**

HUMANITIES SCIENCE CURRENT ISSUES:

**Interuniversity collection of Drohobych
Ivan Franko State Pedagogical University
Young Scientists Research Papers**

ВИПУСК 26. ТОМ 2
ISSUE 26. VOLUME 2

Видавничий дім
«Гельветика»
2019

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(протокол № 1 від 16.01.2020 р.)*

Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / [редактори-упорядники М. Пантюк, А. Душний, І. Зимомя]. – Дрогобич: Видавничий дім "Гельветика", 2019. – Вип. 26. Том 2. – 198 с.

Видання розраховане на тих, хто цікавиться питаннями розвитку педагогіки вищої школи, а також філології, мистецтвознавства, психології.

Редакційна колегія:

Пантюк М.П. – головний редактор, доктор педагогічних наук, професор, проректор з наукової роботи (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Душний А.І.** – співредактор, кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка), член-кореспондент (Міжнародна академія наук педагогічної освіти); **Дмитрів І.І.** – відповідальний секретар, кандидат філологічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Андрєєв В.М.** – доктор історичних наук, професор, (Київський університет імені Бориса Грінченка); **Бермес І.Л.** – доктор мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри (Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка); **Галів М.Д.** – кандидат педагогічних наук, доцент, (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Галик В.М.** – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Гжесяк Ян** – доктор габілітований, надзвичайний професор кафедри (Державна вища професійна школа); **Грищенко Г.З.** – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Дутчак В.Г.** – доктор мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника); **Засць В.М.** – кандидат мистецтвознавства, заступник декана факультету народних інструментів (Національна музична академія України імені Петра Чайковського); **Зимомя І.М.** – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри (Ужгородський національний університет); **Іванишин П.В.** – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Квас О.В.** – доктор педагогічних наук, професор, завідувач (Львівський національний університет імені Івана Франка); **Корсак Р.В.** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри (Ужгородський національний університет); **Масненко В.В.** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри (Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького); **Мафтин Н.В.** – доктор філологічних наук, професор (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника); **Мацьків П.В.** – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Медведик Ю.Є.** – доктор мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри (Львівський національний університет імені Івана Франка), професор кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Невмержицька О.В.** – доктор педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Оршанський Л.В.** – доктор педагогічних наук, професор, завідувач (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Павлак Мірослав** – д. габ. з філології, професор, ректор Державної вищої професійної школи в Коніні (Польща); **Пагута М.В.** – кандидат педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Пантюк Т.І.** – доктор педагогічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Петречко О.М.** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Печарський А.Я.** – доктор філологічних наук, професор (Львівський національний університет імені Івана Франка); **Синкевич Н.Т.** – кандидат історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Ситник О.М.** – доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри (Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького); **Сташевська І.О.** – доктор педагогічних наук, професор, проректор з навчальної роботи (Харківська державна академія культури), заслужений діяч мистецтв України, академік (Міжнародна академія наук педагогічної освіти); **Сташевський А.Я.** – доктор мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри (Харківська державна академія культури), заслужений діяч мистецтв України, академік (Міжнародна академія інформатизації); **Стецик Ю.О.** – кандидат історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Стреначікова Марія** – доктор наук (doc. CSc., PhD.), (Академія мистецтв у Банській Бистриці); **Тельвак В.П.** – кандидат історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Чик Д.Ч.** – доктор філологічних наук, доцент (Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія імені Тараса Шевченка); **Янишин Б.М.** – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник (Інститут історії України НАН України); **Яремчук В.П.** – доктор історичних наук, професор (Національний університет «Острозька академія»)

Рецензенти:

Астаф'єв О.Г. – д.філол.н., проф. каф. теорії літ., компаратив. і літ. тв. ІФ КНУ ім. Т. Шевченка; **Падалка Г.М.** – д.пед.н., проф. каф. ф-но вик. та худ. культ. ІМ НПУ ім. М. Драгоманова; **Пагряляк І.К.** – д.і.н., проф. каф. новіт. іст. України, декан іст. фак. КНУ ім. Т. Шевченка; **Скотна Н.В.** – д.філос.н., проф., зав. каф. практ. психол., ректор ДДПУ ім. І. Франка.

Збірник індексується в міжнародній базі даних Index Copernicus International.

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України № 6143 від 28.12.2019 р. (додаток 4) внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі педагогічних наук.

Статті збірника прирівнюються до публікацій у виданнях України, які включені до міжнародних науково-метричних баз відповідно до вимог наказу МОН України від 17 жовтня 2012 р. № 1112 (зі змінами, внесеними наказом МОН України від 03.12.2012 р. № 1380).

Свідцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації «Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка» Серія КВ № 19906-9706Р від 14.05.2013 р.

Усі електронні версії статей збірника оприлюднюються на офіційному сайті видання www.aphn-journal.in.ua

Редакційна колегія не обов'язково поділяє позицію, висловлену авторами у статтях, та не несе відповідальності за достовірність наведених даних та посилань.

Засновник і видавець – Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, співзасновники Ільницький В.І., Душний А.І., Зимомя І.М.

Адреса редакції: Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, обл. Львівська, 82100. тел.: (03244) 1-04-74, факс: (03244) 3-81-11, e-mail: info@aphn-journal.in.ua

© Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 2019
© Пантюк М.П., Душний А.І., Зимомя І.М., 2019

Recommended for publication
by Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Academic Council
(protocol No 1 from 16.01.2020)

Humanities science current issues: Interuniversity collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Young Scientists Research Papers / [editors-compilers M. Pantyuk, A. Dushnyi, I. Zymomrya]. – Drohobych: Publishing House „Helvetica”, 2019. – Issue 26. Volume 2. – 198 p.

The publication is intended for those who is interested in the High School Pedagogics and psychology, philology, art development.

Editorial board:

M. Pantyuk – Editor-in-Chief, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vice-Rector for Scientific Work (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical); **A. Dushnyi** – Co-Editor, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University), Corresponding Member (International Academy of Pedagogical Education); **I. Dmytriv** – Corresponding Secretary, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **V. Andrieiev** – Doctor of History, Professor (Kyiv Grinchenko University); **I. Bermes** – Doctor of Arts, Professor, Head of the Department (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **M. Haliv** – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **V. Halyk** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **J. Gzhesiak** – Dr. Gab., Associate Professor (Konin Higher Secondary School of Education); **H. Hrytsenko** – Candidate of Historical Sciences (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **V. Dutchak** – Doctor of Arts, Professor, Head of the (Vasyl Stefanyk Precarpathian National University); **V. Zaiets** – Candidate of Art Studies, Deputy Dean of the Faculty of Folk Instruments (National Music Academy of Ukraine named after Peter Tchaikovsky); **I. Zymomria** – Doctor of Philology, Professor, Head of the Department (Uzhgorod National University); **P. Ivanyshyn** – Doctor of Philology, Professor, Head of the Department (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **O. Kvas** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department (Higher School of Ivan Franko National University of Lviv); **R. Korsak** – Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department (Uzhhorod National University); **V. Masnenko** – Doctor of History, Professor, Head of the Department (Bogdan Khmelnytsky Cherkasy National University); **N. Maftyn** – Doctor of Philology, Professor (Vasyl Stefanyk Precarpathian National University); **P. Matskiv** – Doctor of Philology, Professor, Head of the Department (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **Y. Medvedik** – Doctor of Arts, Professor, Head of the Department (Ivan Franko National University of Lviv), Professor of the Department (Drohobych State Pedagogical University); **O. Nevmerzhytska** – Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor (General Pedagogy and Preschool Education of Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **L. Orshanskyi** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department (Ivan Franko State Pedagogical University); **M. Pawlak** – Dr. habil. in Philology, Professor (Poland); **M. Pahuta** – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Ivan Franko State Pedagogical University); **T. Pantiuk** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **O. Petrechko** – Doctor of History, Professor, Head of the Department (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **A. Pecharskyi** – Doctor of Philological Sciences, Professor (Lviv National University); **N. Synkevych** – Candidate of Arts (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **O. Sytnyk** – Doctor of History, Associate Professor, Head of the Chair (Bogdan Khmelnytskyi State Pedagogical University); **I. Stashevskya** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vice-Rector (Academic Affairs of Kharkiv State Academy of Culture), Honored Worker of Arts of Ukraine, Academician (International Academy of Pedagogical Education); **A. Stashevskyyi** – Doctor of Arts, Professor, Head of the Department (Kharkiv State Academy of Culture), Honored Worker of Arts of Ukraine, Academician (International Academy of Informatization); **Y. Stetsyk** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **M. Strenachikova** – Doctor of Science (Doc. CSc., PhD.), (Academy of Arts in Banska Bystrica); **V. Telvak** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **D. Chyk** – Doctor of Philology, Associate Professor, (Taras Shevchenko Kremenets Regional Humanities and Pedagogical Academy); **B. Yanyshyn** – Candidate of Historical Sciences, Senior Research Associate (Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine); **V. Yaremchuk** – Doctor of History, Professor (Ostroh Academy National University)

Reviewers:

O. Astafjev – Doctor of Philology, Professor of Literature Theory, Comparative Literature and Literary Work Department of Philology Institute Kyiv of ational Taras Shevchenko University; **H. Padalka** – Doctor of Education, Professor of piano performance and artistic culture Department of Art Institute National Pedagogical Dragomanov University; **I. Patryljak** – Doctor of History, Professor of Ukraine Modern History Department, the Dean of History Faculty of Kyiv National Taras Shevchenko University; **N. Skotna** – Doctor of Philosophy, Professor, Head of Applied Psychology Department, Rector of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

The collection is included in such international databases as Index Copernicus International.

Based on the Order of Ministry of Education and Science of Ukraine No 6143 dated 28.12.2019 (annex 4), the journal is included in the List of professional editions of Ukraine (category "B") in the area of pedagogical sciences

The articles are equaled to publications in Ukrainian journals included in international scientific metric databases in accordance with the MES of Ukraine order dd. 17 november 2012 p. No 1112 (amended by the MES of Ukraine order dd. 03.12.2012 No 1380).

Print media registration certificate «Humanities science current issues: Interuniversity collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Young Scientists Research Papers» series KV № 19906-9706P dd. 14.05.2013.

All electronic versions of articles in the collection are available on the official website edition
www.aphn-journal.in.ua

Editorial board do not necessarily reflect the position expressed by the authors of articles,
and is not responsible for the accuracy of these data and references.

Founder and Publisher – Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University,
co-founders V. Ilnytskyi, A. Dushnyi, I. Zymomrya.

Editorial address: Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Ivana Franka str., 24, Drohobych, Lviv region,
82100. tel.: (03244) 1-04-74, fax: (03244) 3-81-11, e-mail: info@aphn-journal.in.ua

© Drohobych State Ivan Franko
Pedagogical University, 2019
© M. Pantyuk, A. Dushnyi, I. Zymomrya, 2019

ІСТОРІЯ

УДК 341.231.14

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/26.195860>

Ольга СЕЛЕЗНЬОВА,
 orcid.org/0000-0001-5095-277X
 доктор юридичних наук, доцент,
 доцент кафедри соціально-гуманітарних наук та права
 Чернівецького торговельно-економічного інституту
 Київського національного торговельно-економічного університету
 (Чернівці, Україна) selezniiov@gmail.com

ОСНОВНІ ІСТОРИЧНІ ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ В УКРАЇНІ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ІНФОРМАЦІЙНІ ПРАВА

У зв'язку з потребою встановлення онтологічних основ інформаційного права у статті підіймається актуальне питання можливого розуміння головних історичних етапів становлення в Україні законодавства про інформаційні права. Вирішення поставленої задачі розширює теоретичні підвалини науки інформаційного права в контексті інформаційних прав та є підґрунтям для виваженої політики подальшої систематизації інформаційного законодавства України. Своєчасність окресленої тематики дослідження зумовлюється ще й тим, що, маючи вже досить багато напрацювань в науці інформаційного права, аспекти історичного та теоретичного характеру залишаються в стані наукового розроблення. Саме тому метою статті став розгляд минулих періодів формування одного з базових інститутів інформаційного права і законодавства – інституту інформаційних прав, на підставі якого можна було би сформулювати етапи його становлення.

Дослідивши нормативно-правові передумови формування законодавства про інформаційні права (норми Основного закону Самостійної України 1905 року, Конституції УНР 1918 року, Конституції УСРР 1919 року, Конституції УРСР 1937 року, Конституція УРСР 1978 року, Конституції України 1996 року та сучасного вітчизняного законодавства), автором статті пропонується виокремити чотири етапи становлення вищезазначеного законодавства, а саме: зародковий – окремі сторони сутності інформаційних прав дістають свою нормативно-правову регламентацію в Основному законі Самостійної України 1905 року; декларативно-конституційний – деякі моменти нормативно-правової регламентації категорії інформаційних прав відображаються в текстах Конституції УНР 1918 року, Конституції УСРР 1919 року, Конституції УРСР 1937 року, проте складна політико-військова ситуація в країні не дозволяє достатньою мірою реалізувати закріплені постулати; базовий – прийняття основоположних нормативно-правових актів як на законодавчому, так і на конституційному рівні, які встановлюють, гарантують і забезпечують реальну реалізацію інформаційних прав; сучасний – подальше активне формування системи інформаційного законодавства дотепер, включаючи законодавство про інформаційні права.

Ключові слова: інформаційні права, інформаційне право, інформаційне законодавство, етапи становлення в Україні законодавства про інформаційні права.

Olga SELEZNOVA,
 orcid.org/0000-0001-5095-277X
 Doctor of Laws, Associate Professor,
 Associate Professor of the Department of Social Sciences, Humanities and Law
 of the Chernivtsi Institute of Trade and Economics
 of Kyiv National University of Trade and Economics
 (Chernivtsi, Ukraine) selezniiov@gmail.com

MAIN HISTORICAL STAGES OF ESTABLISHMENT OF INFORMATION RIGHTS LEGISLATION IN UKRAINE

Due to the need to establish the ontological bases of information law, the article raises the urgent question of a possible understanding of the main historical stages of the formation of legislation of information rights in Ukraine. The solution of this problem expands the theoretical foundations of the science of information law in the context of information rights and is the basis for a prudent policy of further systematization of information legislation of Ukraine. The timeliness of the outlined topics of the study is also conditioned by the fact that having already had a lot of experience in the science

of information law, aspects of historical and theoretical nature remain in the state of scientific development. That is why the purpose of the article was to review the past periods of formation of one of the basic institutes of information law and legislation – the institute of information rights, on the basis of which the stages of its formation could be formulated.

The author examines the legal prerequisites for the formation of legislation on the information rights (the rules of the Basic Law of Independent Ukraine 1905, the Constitution of the Ukrainian People's Republic of 1918, the Constitution of the Ukrainian SSR in 1919, the Constitution of the Ukrainian SSR in 1937, the Constitution of the Ukrainian SSR in 1978, the Constitution of Ukraine in 1996 and modern domestic legislation). The article proposes to distinguish four stages of the formation of the aforementioned legislation, namely: embryonic – individual parties to the essence of information rights get their legal regulation in the Basic Law and independent Ukraine in 1905; declarative-constitutional – some aspects of the legal regulation of the category of information rights are reflected in the texts of the Constitution of the UNR 1918, the Constitution of the USSR in 1919, the Constitution of the USSR in 1937, but the difficult political and military situation in the country does not sufficiently implement the established postulates; basic – adoption of basic normative legal acts, both at the legislative and constitutional level, which establish, guarantee and ensure the real realization of information rights; modern – further active formation of the system of information legislation to this day, including legislation on information rights.

Key words: *information rights, information law, information legislation, stages of formation legislation of information rights in Ukraine.*

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток інформаційного суспільства, неухильна комп'ютеризація та інтернетизація, досягнення робототехніки, знакові дослідження штучного інтелекту тощо зумовлюють подальший напрям створення і трансформації існуючого законодавства, яке покликане здійснити правове регулювання зазначених сфер. Разом із тим новітнє інформаційне законодавство не може характеризуватися відповідною якістю, узгодженістю та повнотою, якщо воно приймається без урахування досвіду, накопиченого науковцями та практиками проїдешніх поколінь. Під час вивчення окресленого питання доволі важливого значення набуває аспект історичних етапів становлення інформаційного законодавства, оскільки це дає можливість простежити витoki існуючих інформаційно-правових норм, з'ясувати, яким чином склалося розуміння того або іншого інформаційно-суспільного явища, та на ґрунті минулорічних досягнень сформулювати основні тенденції можливої побудови системи вітчизняного законодавства сучасного періоду.

Аналіз досліджень. Дослідженню інституту інформаційних прав присвячували свої праці такі науковці, як: В. М. Брижко, Р. А. Калюжний, О. В. Копан, Н. В. Кушакова, О. Г. Марценюк, А. А. Письменицький, К. С. Полетило, Н. І. Ткачук та інші. Проте історичні аспекти піднятої проблематики залишаються маловивченими, а тому потребують уваги.

Мета статті полягає в тому, щоб, застосувавши історико-правовий метод дослідження, розглянути минулі періоди формування одного з базових інститутів інформаційного права і законодавства – інституту інформаційних прав – та сформулювати етапи його становлення.

Виклад основного матеріалу. Інформаційні права – це фундаментальна категорія, яка в укра-

їнській історії політичної та правової думки має глибоке коріння. Як зазначає В. С. Політанський, «аналіз розвитку права на інформацію в Україні доречно починати з Основного закону Самостійної України, підготовленого М. Міхновським та іншими членами УНП» (Політанський, 2012: 76). Цю думку варто підтримати, оскільки, звернувшись до зазначеного проекту первісної форми Конституції України 1905 року, знаходимо положення, які є невід'ємним елементом сучасної сутності інформаційних прав, а вона у свою чергу є доволі складною. Зокрема, вживаючи термін «інформаційні права», потрібно мати на увазі, що до структури цієї категорії включаються як право на інформацію (системоутворююче ядро всіх інформаційних прав, а також одне з найбільш значущих прав у диференціації прав людини і громадянина), так й інші права. У попередніх публікаціях (Селезньова, 2019: 12) пропонувалося класифікувати інформаційні права за двома критеріями: залежно від рівня нормативно-правового регулювання та за ступенем поширення на суб'єкти правовідносин. Відповідно, виділено п'ять основних інформаційних прав: право на вільне збирання інформації; право на вільне зберігання інформації; право на вільне використання та поширення інформації; право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення; право судового захисту інформаційних прав. Усі ці права формують загальну категорію інформаційних прав.

А якщо ми звернемося до вищевказаного документу 1905 року, то безпосередньо й побачимо такі положення: «печатне слово є свободне. Цензура ніколи не може бути заведена. Ніхто не може вимагати від письменників, видавців або печатників якихось грошових забезпечень. Коли пись-

менник є відомий і живе в Україні – видавець, печатник або розповсюдjuвач не можуть бути переслідувані» (Самостійна Україна, 1905: 11). Зрозуміло, первинні інформаційні права тут існують. Беззаперечно можна виділити право на свободу слова, право на заборону від переслідування видавців, письменників тощо, право на захист конкретних майнових прав вищеназваних осіб. Такі права, звичайно, не становлять увесь зміст категорії інформаційних прав у її сучасному розумінні, однак неодмінно є їхньою частиною (причому ці інформаційні права характеризуються як одні з базових для всього інституту інформаційних прав, адже свобода слова і сьогодні залишається неодмінним атрибутом демократичного суспільства, першим показником політично-соціальної стабільності в державі, регулятором рівня національної та загальнокультурної свідомості). І хоча в цей історичний період ще не озвучуються такі значущі інформаційні права, як право на інформацію та право на доступ до інформації, однак наведене доводить, що розуміння інформаційних прав мало місце вже тоді. Це дає підстави для виокремлення першого етапу становлення законодавства про інформаційні права в Україні.

Розвиток історичних подій зумовлює прийняття нових документів конституційного рівня. Серед інших положень там зафіксовані й інформаційні права:

– згідно з Конституцією УНР 1918 року (Конституція УНР від 29 квітня 1918 року) «установлюється листова тайна. Органам державної влади не вільно відкривати листи без судового наказу інакше, як у випадках, законом означених. Громадяни УНР і всі інші на її території не можуть бути обмежені в правах слова, друку, сумління, організації, страйку, скільки вони не переступають при тім постанов карного права» (п.п. 16, 17);

– згідно з Конституцією УСРР 1919 року (Конституція УСРР від 10–14 березня 1919 року) «з метою забезпечення за працюючими дійсної свободи висловлення своїх думок УСРР усуває залежність преси від капіталу і віддає в руки робітничої класи і селянської бідноти всі технічні і матеріальні засоби до видання газет, брошур, книг та інших творів друку і забезпечує їх вільне розповсюдження по всій Україні» (ст. 24);

– згідно з Конституцією УРСР 1937 року (Конституція УРСР від 30 січня 1937 року) «у відповідності з інтересами трудящих і з метою зміцнення соціалістичного ладу громадянам УРСР гарантується законом свобода слова, свобода друку, свобода зборів і мітингів, свобода вуличних походів і демонстрацій. Ці права громадян забезпечуються

наданням трудящим і їх організаціям друкарень, запасів паперу, громадських будинків, вулиць, засобів зв'язку й інших матеріальних умов, необхідних для їх здійснення» (ст. 124).

Ці конституційні норми дають можливість побачити, що на даному етапі розвитку історико-політичної думки в Україні з'являються нові, нормативно оформлені інформаційні права, серед яких: право на таємницю листування, права на свободу слова, друку, совісті, право на вільне розповсюдження друкованої продукції (виникає один з елементів права на інформацію – право на розповсюдження інформації). Тобто категорія інформаційних прав уже значно розширює свою сутність.

Тому вважаємо, що вказівка в конституціях на інформаційні права обґрунтовує позицію виділення другого етапу становлення законодавства про інформаційні права в Україні. Інше питання, що на практиці реалізація задекларованих прав зіштовхнулася з тогочасними реаліями суспільного та політичного життя і багато в чому виявилася неможливою.

Закріплення інформаційних прав на рівні конституцій ще на початку ХХ ст. та їх подальша трансформація в нормативно-правовому полі дають підстави констатувати вагомість зазначених прав для української спільноти, неможливість становлення української державності без належної регламентації інформаційних прав. Проте існування України у складі СРСР у багатьох аспектах нівелює досягнення юридичної науки і практики.

Слід також підкреслити, що Конституція УРСР від 20 квітня 1978 року, незважаючи на нібито проведені деякі кроки демократизації радянського суспільства, не забезпечила адекватне нормативно-правове регулювання інформаційних прав, і її положення мали багато в чому повторювальний і декларативний характер. Тому, на нашу думку, прийняття і введення в дію цього тексту конституційного акта не дає підстав виділити цю подію в самостійний, окремий етап розвитку законодавства про інформаційні права.

З 1991 року Україна долає важкий шлях від тоталітаризму та закритості до високорозвинутого правового суспільства, яке базується на принципах демократії та відкритості інформації. За роки незалежності в нашій країні сформовано практично нове законодавство у сфері інформації та інформатизації (Системна інформатизація, 2005: 388).

Проривом у становленні законодавства про інформаційні права стало прийняття у 1992 році Закону України «Про інформацію» та у 1996 році – Конституції України, в яких було проголошено право на інформацію, встановлено гарантії забез-

печення цього права, встановлено основи правової регламентації інших інформаційних прав. Уже після зазначених подій в інформаційному законодавстві незалежної України спостерігаються визначні зрушення в нормативному забезпеченні інформаційних прав, розробляються та вводяться в дію нові нормативно-правові акти, що починають формувати систему інформаційного законодавства нашої держави. Саме тому в цей історичний проміжок часу ми виділяємо, відповідно, третій та четвертий етапи становлення законодавства про інформаційні права в Україні.

Висновки. Складний та неоднозначний розвиток законодавства України про інформаційні права, наведений у загальних рисах у нашому дослідженні, дає обґрунтовані підстави запропонувати виділити чотири етапи становлення вищезазначеного законодавства, а саме:

– зародковий – окремі сторони сутності інформаційних прав дістають свою нормативно-правову регламентацію в Основному законі Самостійної України 1905 року;

– декларативно-конституційний – деякі моменти нормативно-правової регламентації категорії інформаційних прав відображаються в текстах Конституції УНР 1918 року, Конституції УСРР 1919 року, Конституції УРСР 1937 року, проте складна політико-військова ситуація в країні не дозволяє достатньою мірою реалізовувати закріплені постулати;

– базовий – прийняття основоположних нормативно-правових актів як на законодавчому, так і на конституційному рівні, які встановлюють, гарантують і забезпечують реальну реалізацію інформаційних прав;

– сучасний – подальше активне формування системи інформаційного законодавства дотепер, включаючи законодавство про інформаційні права.

Запропоновані етапи становлення законодавства України про інформаційні права створюють онтологічний базис науки інформаційного права в контексті інформаційних прав та є підґрунтям для виваженої політики систематизації інформаційного законодавства України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Політанський В. С. Загальна характеристика становлення та розвитку права на інформацію. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 4. С. 76–79.
2. Селезньова О. М. Інформаційні права: теоретичні та системні положення. *Інформація і право*. 2019. № 3 (30). С. 9–15.
3. Самостійна Україна. Щомісячна часопись. 1905. Вересень. Ч. 1. С. 9–12.
4. Конституція УНР (Статут про державний устрій, права і вільності УНР) від 29 квітня 1918 року. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0002300-18>
5. Конституція УСРР від 10-14 березня 1919 року. URL: <http://sb7878.ucoz.ru/publ/62-1-0-82>
6. Конституція УРСР від 30 січня 1937 року. URL: <http://static.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1937.html>
7. Конституція УРСР від 20 квітня 1978 року. URL: <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1978.html>
8. Системна інформатизація законотворчої та правоохоронної діяльності. Київ : Навчальна книга, 2005. 639 с.

REFERENCES

1. Polityanskyi V. S. Zahalna kharakterystyka stanovlennia ta rozvytku prava na informatsiiu [General characteristics of the formation and development of the right to information]. *Journal of the Kyiv University of Law*. 2012. № 4, pp. 76-79. [in Ukrainian].
2. Seleznova O. M. Informatsiini prava: teoretychni ta systemni polozhennia [Information rights: theoretical and system provisions]. *Information and law*. 2019. № 3 (30), pp. 9-15. [in Ukrainian].
3. Samostiina Ukraina. Shchomisiachna chasopys [Independent Ukraine. Monthly magazine]. 1905. 09-1, pp. 9-12. [in Ukrainian].
4. Konstytutsiia UNR (Statut pro derzhavnyi ustrii, prava i vilnosti UNR) [Constitution of the UNR (Charter on the state system, rights and freedoms of the UNR)]. 29.04.1918. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0002300-18>. [in Ukrainian].
5. Konstytutsiia USSR [The Constitution of the USSR]. 10-14.03.1919. Retrieved from <http://sb7878.ucoz.ru/publ/62-1-0-82>. [in Ukrainian].
6. Konstytutsiia URSR [The Constitution of the USSR]. 30.01.1937. Retrieved from <http://static.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1937.html>. [in Ukrainian].
7. Konstytutsiia URSR [The Constitution of the USSR]. 20.04.1978 Retrieved from <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1978.html>. [in Ukrainian].
8. Systemna informatyzatsiia zakonotvorchoi ta pravookhoronnoi diialnosti [Systematic informatization of lawmaking and law enforcement practice]. Kiev: Navchalna knyha, 2005. 639 p. [in Ukrainian].

УДК 323.1.161.2(477.62) «1920-1930»
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/26.195861>

Юлія СИТНИК,
orcid.org/0000-0002-7912-908X
здобувачка кафедри історії України
Запорізького національного університету
(Запоріжжя, Україна) july-don@i.ua

ВПЛИВ ПРОЦЕСУ «УКРАЇНІЗАЦІЇ» 1920-Х – ПОЧАТКУ 1930-Х РОКІВ НА МОВНО-НАЦІОНАЛЬНУ ІДЕНТИЧНІСТЬ УКРАЇНЦІВ ДОНЕЧЧИНИ

У статті розглядається розвиток мовно-національної ідентичності українців Донеччини впродовж періоду «українізації» 1920-х – початку 1930-х років. Автор зазначає, що попри формальний характер процесу «українізації» та бажання радянського партійного керівництва використовувати його насамперед для відволікання національно свідомих українців від боротьби за власну державу, це явище все ж таки мало досить помітний вплив на розвиток культурної та національної ідентичності українців Донеччини та навіть певної частини національних меншин цього регіону. Основна увага у статті приділяється впливу «українізації» 1920-х – початку 1930-х років на розвиток мовно-національної ідентичності українців Донеччини. Зазначається, що серед активних прибічників українізації були не лише націонал-комуністи, а чимала частина національної інтелігенції – насамперед учителі, літератори й науковці. Зауважено, що більшовики, які на рівні декларацій виступали за право націй на самовизначення, насправді використовували найрізноманітніші засоби для досягнення своїх стратегічних інтер-національних завдань, котрі зрештою зводилися до нівеляції мовно-національної ідентичності. Описується також боротьба проти так званого «локального націоналізму», що насамперед означало знищення тих невеликих пагонів мовної ідентичності та національної свідомості українців, які вже з'явилися в цей період. Наводяться факти, що ситуація з українською національною ідентичністю була особливо критичною на Донеччині, де значна маса проросійських шовіністичних сил із близькими за духом більшовиками ставила головною мету – знищення української ідентичності. Особливо підкреслюється, що процес «українізації» 1920 – початку 1930-х років в УРСР, особливо на Донеччині, відбувався досить формально, під пильним наглядом партійного керівництва.

Ключові слова: українізація, компартія, ідентичність, національна свідомість, Донеччина.

Julia SYTNIK,
orcid.org/0000-0002-7912-908X
Applicant at the Department of History of Ukraine
Zaporizhzhya National University
(Zaporizhzhya, Ukraine) july-don@i.ua

INFLUENCE OF THE PROCESS OF «UKRAINIZATION» OF THE 1920S – BEGINNING OF THE 1930S ON THE LANGUAGE-NATIONAL IDENTITY OF UKRAINIAN DONETS

The article discusses the development of the cultural and national identity of Ukrainians of the Donetsk region during the period of "Ukrainization" of the 1920s – early 1930s. The author notes that despite the formal nature of the "Ukrainization" process and the desire of the Soviet party leadership to use it primarily to distract nationally conscious Ukrainians from the struggle for their own state, this phenomenon nevertheless had a rather noticeable influence on the development of the cultural and national identity of the Ukrainians of the Donetsk Region and even a certain part of the national minorities of this region. The main attention in the article is paid to the influence of "Ukrainianization" of the 1920s – early 1930s on the development of the cultural and national identity of Ukrainians of the Donetsk region. It is noted that among the active supporters of Ukrainization were not only national communists, but a significant part of the national intelligentsia – primarily teachers, writers, publicists and scientists. It is noted that the Bolsheviks, at the level of declarations, advocated the right of nations to self-determination, in fact, they used a variety of means to achieve their strategic international goals, which ultimately boiled down to leveling cultural and national identity. The struggle against the so-called "local nationalism" is also described, which, first of all, meant the destruction of those small shoots of linguistic identity and national consciousness of Ukrainians that had already appeared in this period. The facts are cited that the situation with Ukrainian national identity was especially critical in the Donetsk region, where a significant mass of pro-Russian chauvinist forces with Bolsheviks who were close in spirit to them set the main goal – the destruction of Ukrainian identity. It focuses on the fact that the process of "Ukrainization" of 1920 – early 1930s in the Ukrainian SSR, and especially in the Donetsk region, took place quite formally, under the close supervision of the party leadership. However, there was still a fairly motivated part of society (primarily from among the national intelligentsia: teachers, scientists, scholars), which at one time succumbed to the declarative slogans and promises of the Bolsheviks regarding

national construction and sought, at least partially, within the framework of the national communist ideology, to some extent, develop the cultural and national identity of Ukrainians.

Key words: *Ukrainization, Communist Party, cultural and national identity of Ukrainians, national consciousness, Donetsk region.*

Постановка проблеми. Процес «українізації» 1920-х – початку 1930-х років, попри його формальний характер і прагнення радянського партійного керівництва використати його насамперед для відволікання національно свідомих українців від боротьби за власну державу, все ж мав досить помітний вплив на розвій мовно-національної ідентичності українців Донеччини та навіть певної частини національних меншин цього краю. Серед активних прибічників українізації були не лише націонал-комуністи, а значна частина національної інтелігенції – насамперед учителі, літератори й науковці. Більшовики, що на рівні декларацій виступали за право націй на самовизначення, на ділі використовували будь-які засоби для досягнення своїх стратегічних інтернаціональних завдань, котрі зрештою зводилися до нівеляції мовно-національної ідентичності.

Аналіз досліджень. Загальний характер процесу «українізації» 1920-х – початку 1930-х років досліджували: З. Антонюк (Антонюк, 2007), Г. Г. Єфіменко (Єфіменко, 2003), С. Кульчицький (Кульчицький, 2005), В. С. Лозицький (Лозицький, 1989), О. М. Ситник (Ситник, 2010) та авторський колектив за редакцією В. А. Смолія (Національне питання в Україні, 2012). Питання нормативно-правового забезпечення та політико-правові аспекти «українізації» розглянули Г. М. Васильчук (Васильчук, 2004) та О. М. Шармар (Шармар, 2006). Проблеми мовно-національної ідентичності певною мірою торкнувся С. А. Цвілюк (Цвілюк, 2007). Проте питання розвитку мовно-національної ідентичності українців Донеччини впродовж періоду «українізації» 1920-х – початку 1930-х років залишається практично майже не дослідженим.

Мета статті – характеристика розвитку мовно-національної ідентичності українців Донеччини впродовж періоду «українізації» 1920-х – початку 1930-х років.

Виклад основного матеріалу. Штучно провокуючи розкол між українцями, під час реалізації своєї гібридної тактики, в січні 1918 року проголосили Донецько-Криворізьку республіку. Однак згодом вони усвідомили, що відвертий сепаратизм дасть змогу втримати лише один Донбас, а решта України від них все ж відвернеться. Тому більшовицькі лідери, швидко переорієнтувавшись, зробили ставку на вихідців з України, які

знали українську мову та могли б доносити українцям політику Раднаркому. Також більшовики друкували та розповсюджували мільйони прокламацій і агіток українською мовою із закликами до революції в Україні (Діак, 2006: 45). Іще одним свідченням того, що радянській Росії доводилося зважати на українців, була поява Донецької губернії в складі УСРР.

Перші документи радянської влади, котрі регламентували вживання української мови, датуються 1919 роком. Так, постановою Наркомату Освіти від 9 березня 1919 року «Про обов'язкове студювання в школах місцевої мови, а також історії та географії України» ставилось завдання «активно працювати в бік розвитку української мови та української культури для проведення ідей пролетаріату, інтернаціоналізму та соціалістичного перетворення суспільства» (Васильчук, 2004: 8). Безперечно, що така політика спрямовувалась на те, щоб залучити українців, які піддавалися національній дискримінації в часи самодержавства, до своїх більшовицьких лав. І, треба визнати, це політика мала неабиякий ефект, особливо на Донбасі.

Постановою Пленуму ЦК КП(б)У від 6 лютого 1922 року перед Українською пролетарською державою ставилось завдання: створюючи українську соціалістичну державність, українську школу, зрівнюючи в правах українську мову з російською, мову українського селянства з мовою українського пролетаріату, «перешкодити українській контрреволюції використати національну українську соціалістичну державність і народну українську школу для своїх класових цілей» (Національні процеси в Україні, 1997: 11). Одночасно ставилось завдання партії в майбутньому перетворити українську народну школу в знаряддя комуністичної освіти серед українського селянства, для чого було необхідно, серед іншого, у зв'язку «з надзвичайно слабкою наявністю українського міського комуністичного елементу партія повинна звернути особливу увагу на формування кадрів комуністів-українців як з росіян, що знають українську мову, так і з українців – з сільської бідноти» тощо (Національні процеси в Україні, 1997: 13, 14). Загалом, національне питання було одною з найбільш дискусійних проблем у політиці більшовиків. І процес коренізації був лише однією ланкою загального плану побудови уявного комуністичного суспільства.

Починаючи з першої половини 1920-х рр., в УСРР поступово почався процес «українізації». Так, у квітні 1923 року на XII з'їзді РКП(б) було оголошено політику «коренізації», котра передбачала комплекс широких заходів у кадровій і цілій низці інших сфер. Ця політика була спрямована на підготовку, виховання й висування кадрів корінної національності, врахування національних чинників під час формування державного апарату, організації мережі шкіл, закладів культури, видання газет, журналів та книг мовами корінних національностей. При цьому коренізація використовувалася більшовиками для того, щоб заручитися підтримкою місцевого (корінного) населення з метою розширення й зміцнення своєї соціальної бази та спрямування національного відродження в соціалістичне русло.

Комуністична партія, котрій у перші роки її правління в національних республіках бракувало підтримки місцевого населення, його прихильності до нового режиму, в рішеннях цього з'їзду та інших партійних документах наголошувала на необхідності підготовки та залучення корінних національних кадрів до органів управління республік, на оволодінні працівниками державних установ національними мовами, традиціями й на залученні місцевого населення до лав комуністичної партії та створенні партійних організацій (Цвілюк, 2007: 196, 197). Згідно з Г. Г. Єфіменко, більшовицька національно-культурна політика скеровувалася на те, щоб «укорінитися» серед місцевого населення, щоб виховати більшовицькі кадри курсу до «коренізації» національних компартій, зокрема в Україні – до політики «українізації». Коренізація була не метою, а лише засобом встановлення тісного контакту з українськими масами, наближення державного апарату до мас (Єфіменко, 2003: 26, 27). Частина українських комуністів й інтелігенції, що здійснювали «українізацію», вимагали замінити невідповідне суті слово «українізація» словом «дерусифікація», бо йшлося не про перетворення російського на українське, а про зняття з українського імперіалістичного російського нашарування (Антонюк, 2007: 60).

Чільне місце в здійсненні українізації належало М. Скрипнику. Серед партійних керівників вищого рангу він був «білою вороною», оскільки надавав великого значення розв'язанню національного питання (Кульчицький, 2005: 43). Водночас М. Скрипник вважав, що найбільшою проблемою Донбасу була російська мова. Саме під час перебування на посаді наркома юстиції УСРР М. Скрипник проводив досить чітку ідеологічну лінію, спрямовану на українізацію різних сфер

суспільно-політичного життя (Солдатенко, 2002). При цьому засуджувалися спроби перебільшення національної винятковості, ігнорування класової солідарності тощо (Лозицький, 1989: 52).

Радянська влада намагалася використати політику коренізації для боротьби з так званним «місцевим націоналізмом», котрий компартійна верхівка завжди вважала основною небезпекою в національному питанні. Про це недвозначно говорилося в резолюції XII з'їзду РКП(б) про завдання партії в національному питанні, де наголошувалося, що існування місцевого націоналізму ускладнює справу згуртування пролетарів різних національностей в єдину інтернаціоналістську організацію. А протилежність націоналізму – великоросійський шовінізм – вважався небезпечним «насамперед тому, що він живить і вирощує змальований вище ухил до націоналізму (місцевого), утруднюючи боротьбу з ним» (Єфіменко, 2003: 27). Боротьба з так званним «місцевим націоналізмом» передусім означала винищення тих невеличких паростків мовної ідентичності та національної свідомості українців, які вже встигли з'явитися в цей період. Особливо ж критичною була ситуація на Донеччині, де значна потуга проросійських шовіністичних сил із близькими їм за духом більшовиками ставила перед собою головну мету – знищення «мазепинства», під яким убачалося практично все українське.

Українізація в УСРР відбувалася фактично «згори» як політика єдиної правлячої партії ВКП(б), яка здійснювалася її уповноваженими. Тобто українське населення в процесі українізації перебувало під шефською опікою уповноважених із Москви, якими для здійснення українізації залучалися активні в громадянському житті особи. Але ці особи також були малограмотні, з числа українського селянства, яке поповнювало пролетаріат українських міст. Тому з числа української нової, радянської інтелігенції у 1920-ті рр. активно здійснювалося вилучення представників, які прагнули пропагувати національне самоствердження українців. Це, зокрема, були М. Хвильовий, С. Єфремов, І. Микитенко, В. Елан-Блакитний та ін. Відповідно, національне самовизначення українців в УСРР відбувалося в ключі класової організації. Основною базою національного самовизначення українців залишалося селянське середовище, яке марксизмом визначалося як дрібнобуржуазний клас, а тому радянською владою було активно здійснено розселення на українських територіях. Зокрема, наприкінці 1920-х років відбувається збільшення чисельності армії в результаті мобілізації до її

лав здебільшого представників селянства, в якій проводиться активна ідеологічна обробка військовослужбовців. Тому представники українства в армії фактично втрачали своє родове коріння. Цьому сприяли й активні заходи радянської влади з руйнування інституту традиційної сім'ї, коли на перше місце висувалася не приватна, а класова свідомість. Це виявлялось у розгляді приватних сімейних справ інституціями, які мали бути виразниками класових інтересів типу товариських судів, комсомольських зборів тощо. У цьому відношенні сім'я втрачала своє право на індивідуальність, а це сприяло руйнуванню національного принципу формування суспільства через відрив його представників від свого коріння. Саме традиційна сім'я здатна забезпечувати національну ідентичність, передаючи її традиції від покоління до покоління. А «нова сім'я», що позбавлялася своєї ідентичності, не могла мати належного авторитету для майбутніх поколінь, і її авторитет заступали інституції класового представництва (Українське суспільство, 2014: 181, 182). Досить яскраво ці процеси, щоправда, в контексті промислових містечок Донбасу, описав у своєму автобіографічному творі «Третя рота» В. Сосюра.

Показники українізації державного апарату були досить строкаті. Найповільніше відбувалася українізація в самій КП(б)У, яка за перших років радянської влади була у великій більшості чужонаціональною. На місцях результати були дещо кращими. Зокрема, на початку січня 1925 року у звіті Донецькому губернському прокурору Сталінський окружний прокурор інформував, що на кінець 1924 року українізація прокуратури є на рівні не менше як 50–60%, і вживаються заходи щодо досягнення 100% (Державний архів Донецької області. Ф. Р-2. Оп. 1. Спр. 718. Арк. 37). Загалом, процес українізації правоохоронних органів та юстиції Донеччини відбувався досить повільно та складно. Проте все ж успіхи кадрової політики українізації були очевидними.

Відразу після свого приходу до влади більшовики розпочали системну політику денаціоналізації України: кілька жадливіх голодоморів, постійні репресії проти носіїв української мови – селянства й свідомої інтелігенції, масові переселення українців до Сибіру, в Казахстан, північні та східні райони Росії, а росіян – навпаки до України (Кожевников, 2002: 26–27). Особливо це стосувалося Донбасу, котрий розглядався більшовиками як своєрідний плацдарм політики русифікації та денаціоналізації.

Процес українізації дав поштовх відродженню української національної культури, насамперед

літератури й мистецтва. І в силу існуючої тотальної русифікації постала проблема протистояння двох культурно-політичних факторів: російського та українського. З площини культурної воно поступово переростало у сферу політико-ідеологічну. Чи не найбільш яскраво це проявилось в заклик Миколи Хвильового «Геть від Москви!» (Ситник, 2010: 387). Це у свою чергу дало підставу більшовикам розпочати тотальне винищення національно свідомих українців.

Так звана «українізація» у дійсності виявилася прикриттям для антиукраїнської політики більшовиків. У ході її здійснення органи ДПУ активно виявляли та винищували представників національної української еліти. Зокрема, це стосувалося й Донеччини, де, починаючи від самого початку встановлення більшовицького режиму, почалося цілеспрямоване винищення представників інтелігенції.

Вже з кінця 1920-х рр. більшовицький режим значно посилює боротьбу з представниками української інтелігенції та заможними верствами селянства – фактично історичного підґрунтя української нації. У Кремлі почали панувати думки про те, що внутрішні негаразди в поєднанні з низкою криз у міжнародних стосунках послаблюють позиції СРСР, сприяють активізації «контрреволюційних», «шкідницьких» і, що особливо, націоналістичних сил. Пожвавлення останніх пов'язувалося значною мірою з політикою «коренізації» (а отже, й «українізації»). У зв'язку з цим влада вирішила провести кілька відкритих політичних процесів, що мали на меті засудити «націоналістів», зробивши підсудними на процесах тих осіб, які давно були в агентурній розробці (Шармар, 2006: 129). Таким чином, «українізація» допомагала чекістам виявляти та «знешкоджувати» представників національної української еліти.

Саме з кінця 1920-х років в УРСР розпочалося цілеспрямоване переслідування української мови та штучна русифікація. Використовуючи адміністративно-тоталітарні методи, радянська влада послідовно викоринювала все, що стосувалося українськості, нав'язуючи проросійське. Особливо це стосувалося Донбасу, котрий все більше піддавався русифікації.

Згорання українізації на межі 1920–1930-х рр. зумовило переслідування й української мови. Проте, незважаючи на це, навіть частина етнічних росіян, які навчались у Донбасі, зокрема Макіївці, в українських школах, все ж зберігали впродовж свого життя шанобливе ставлення до української мови.

У 1920-х – початку 1930-х років українська нація загалом і українці Донеччини зокрема від-

чули на собі формування більшовицького тоталітарного режиму. При цьому останній ставив собі за першочергову мету знищення національної свідомості та ідентичності українців. Отже, більшовики особливу увагу приділяли боротьбі з мовною ідентичністю, адже саме вона найбільше відрізняла українців від решти населення СРСР і сприяла збереженню національної самосвідомості та ідентичності українців.

Ця ситуація особливо загострилася в період Голодомору 1932–1933 років. Згідно з даними Р. Конквеста в тодішній Донецькій області від голоду померло до 20% населення, голод забрав життя не менш, ніж 400 000 селян (Конквест, 1993: 281). Українські селяни свідчили, що всі керівники були іншої національності, в основному росіяни. Важливим було те, як українці сприймали росіян. Навіть якщо ті, хто здійснював колективізацію, розкуркулення та хлібозаготівлі, були українцями, селянам вони здавалися урбанізованими, а отже, русифікованими. Для українських селян утиски, результатом яких став голод, стали просто ще однією спробою Москви посилити владу росіян. Москва у свою чергу боялася українського націоналізму як сепаратистської сили, яку підтримувало населення сіл, де жила переважна частина українців (Куромія, 2002: 283). Під час Голодомору посилювався наступ на українство в Донбасі. Майже всі українські школи перевели на російську мову викладання; технічні школи використовували лише російську. Багатьох людей, які брали участь в українізації, було репресовано (Ніколаєць, 2012: 103).

Висновки. Українська мова для всіх регіонів України впродовж усієї її історії залишалася провідним чинником формування національної ідентичності. У ході тривалої національно-визвольної боротьби за власну державність українці завжди спиралися на національну культуру, й зокрема – власну мову як визначальний засіб духовного саморозвитку. І саме цей аспект принципово відрізняв і відрізняє українців від інших народів, насамперед росіян. Така ситуація набула

особливого значення на Сході України, зокрема на Донеччині, де в силу історичних причин етнічно були протиставлені дві провідні культури – українська та російська. І незважаючи на майже трьохсотлітнє пригнічення української мови та культури й штучне домінування, завдяки адміністративно-державній підтримці, російської мови, а отже, тотальній русифікації, українська мова не лише вистояла, а й продемонструвала свій невичерпний потенціал для подальшого існування та розвитку. При цьому збереження рідної мови було одним із чільних гасел національно-визвольної боротьби українців першої половини ХХ століття.

Процес «українізації» 1920 – початку 1930-х років в УСРР, особливо на Донеччині, відбувався досить формально, під пильним контролем партійного керівництва. Проте все ж існувала досить мотивована частина суспільства (насамперед із числа національної інтелігенції й перш за все – вчителі, літератори науковці), яка у свій час піддалася на декларативні гасла й обіцянки більшовиків відносно національного будівництва та прагнула, бодай частково, в межах націонал-комуністичної ідеології, якоюсь мірою розвивати мовно-національну ідентичність українців.

Уже на перших порах «українізації» компартія започаткувала боротьбу з так званим «місцевим націоналізмом», що означало винищення тих невеличких паростків мовної ідентичності та національної свідомості українців, які вже встигли з'явитися в цей період. Особливо ж критичною була ситуація на Донбасі, де значна потуга проросійських шовіністичних сил із близькими їм за духом більшовиками ставила перед собою головну мету – знищення «мазепинства», під яким убачалося практично все українське.

Треба особливо наголосити на тому, що більшовики, на рівні декларацій виступаючи за право націй на самовизначення, насправді ж не гребували жодними засобами задля досягнення своїх стратегічних інтернаціональних завдань, котрі зрештою зводилися до нівеляції мовно-національної ідентичності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонюк З. Конспект самоусвідомлення. Харків-Київ : Дух і літера, 2007. Ч. 2. 336 с.
2. Єфіменко Г. Г. Зміна векторів у національній політиці Москви в голодоморний 1933 р. *Український історичний журнал*. 2003. № 5. С. 25–50.
3. Кульчицький С. Національна політика більшовиків в Україні під час створення комуністичного ладу. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*. 2005. № 13. С. 3–56.
4. Лозицький В. С. Політика українізації в 20–30-х роках: історія, проблеми, уроки. *Український історичний журнал*. 1989. № 3. С. 46–55.
5. Ситник О. М. Формування та еволюція ідеологічних концепцій в Україні : монографія. Донецьк: Донецький юридичний інститут ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2010. 547 с.
6. Національне питання в Україні ХХ – початку ХХІ ст. : історичні на риси / ред. рада: В. М. Литвин (голова) та ін. ; відп. ред. В. А. Смолій ; авт. кол.: О. Г. Аркуша та ін. Київ : Ніка-Центр, 2012. 592 с.

7. Васильчук Г. М. Перші кроки правового забезпечення українізації в УРСР (початок 20-х ХХ сторіччя. *Вісник Запорізького державного університету. Юридичні науки*. 2004. № 2. С. 7–10.

8. Шармар О. М. Фабрикація справи «Спілки визволення України» Державним політичним управлінням УСРР. *Революції в Україні у ХХ–ХХІ століттях: співзвуччя епох* : Матеріали ІІ Міжнародної наукової конференції (Одеса, 6 жовтня 2006 р.). Одеса, 2006. С. 129–132.

9. Цвілюк С. А. Духовний код нації: 3 історії української мови і писемності: Історико-лінгв. етюди. Одеса : Друк, 2007. 408 с.

10. Діак І. В. П'ята колона в Україні: загроза державності. Київ, 2006. 128 с.

11. Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали : довідник: у 2 ч. / упоряд.: І. О. Кресіна, В. Ф. Панібудьласка. Київ : Вища шк., 1997. Ч. 2. 704 с.

12. Солдатенко В. Ф. Нарком Микола Скрипник. *Український історичний журнал*. 2002. № 2. С. 51–68.

13. Українське суспільство на шляху до політичної нації: історія і сучасність : колективна монографія / за ред. І. Д. Дудко ; Інститут історії українського суспільства ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана». Київ : КНЕУ, 2014. 478 с.

14. Державний архів Донецької області. Ф. Р-2: Сталінський окружний виконавчий комітет Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, м. Сталіно, Сталінського округу. 1922–1931 рр. Оп. 1. 1922–1931. Спр. 718: Звіти, доповіді, інформація та ін. про стан діяльності окрвиконкому, його відділів, прокуратури та ін. 1925–1926 р. 885 арк.

15. Кожевников В. Важкий шлях до рідної мови. Київ : УВС, 2002. 128 с.

16. Конквест Р. Жнива скорботи. Київ : Вид-во «Либідь», 1993. 280 с.

17. Куромія Г. Свобода і терор у Донбасі. Українсько-російське прикордоння, 1870–1990-ті роки. Київ : Основи, 2002. 510 с.

18. Ніколаєць Ю. О. Поселенська структура населення Донбасу: (етнополітичний аспект динаміки) : монографія. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. 188 с.

REFERENCES

1. Antoniuk, Z. *Konspekt samousvidomlennia*. Ch. 2. Kharkiv-Kyiv. Dukh i litera, 2007. 336 s. [in Ukrainian].

2. Iefimenko, H. H. *Zmina vektoriv u natsionalnii politytsi Moskvu v holodomorni 1933 r.* *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. № 5. 2003. S. 25–50. [in Ukrainian].

3. Kulchyt'skyi, S. *Natsionalna polityka bilshovyktiv v Ukraini pid chas stvorennia komunistychnoho ladu. Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky*. № 13. 2005. S. 3–56. [in Ukrainian].

4. Lozyskyi, V. S. (1989). *Polityka ukrainizatsii v 20-30-kh rokakh: istoriia, problemy, uroky*. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. № 3. S. 46–55. [in Ukrainian].

5. Sytnyk, O. M. *Formuvannia ta evoliutsiia ideolohichnykh kontseptsii v Ukraini: monohrafiia*. Donetsk: Donetskyi yurydychnyi instytut LDUVS im. E. O. Didorenka, 2010. 547 s. [in Ukrainian].

6. Arkusha, O.H., Verstiuk, V.F., Vidnianskyi, S.V., Vronska, T.V., Holovchenko, V.I., Yefimenko, H.H., Kotyhorenko, V.O., ... Shchupak, I.Ia. *Natsionalne pytannia v Ukraini ХХ – pochatku ХХІ st.: istorychni na rysy / (red. rada: V. M. Lytvyn (holova), H. V. Boriak, V. M. Danylenko ta in.; vidp. red. V. A. Smolii. K.: Nika-Tsentr, 2012. 592 s. [in Ukrainian].*

7. Vasylchuk, H. M. *Pershi kroky pravovoho zabezpechennia ukrainizatsii v URSR (pochatok 20-kh ХХ storichchia. Visnyk Zaporizkoho derzhavnogo universytetu. Yurydychni nauky*. № 2. 2004. S. 7–10. [in Ukrainian].

8. Sharmar, O. M. *Fabrykatsiia spravy «Spilky vyzvolennia Ukrainy» Derzhavnym politychnym upravlinniam USRR. Revoliutsii v Ukraini u ХХ – ХХІ stolittiah: spivzvuchchia epokh. Materialy II Mizhnarodnoi naukovoii konferentsii (Odesa, 6 zhovtnia 2006 r.)*. Odesa, S. 129–132. [in Ukrainian].

9. Tsviliuk, S. A. *Dukhovnyi kod natsi: Z istorii ukrainskoi movy i pysemnosti: Istoryko-linhv. etiudy*. Odesa: Druk, 2007. 408 s. [in Ukrainian].

10. Diiak, I. V. *Piata kolona v Ukraini: zahroza derzhavnosti*. K., 2006. 128 s. [in Ukrainian].

11. Kresina, I. O., Panibudlaska, V. F., uporiad. (1997). *Natsionalni protsesy v Ukraini: istoriia i suchasnist. Dokumenty i materialy: dovidnyk: u 2 ch.*. K.: Vyshcha shk. Ch. 2. 704 s. [in Ukrainian].

12. Soldatenko, V. F. *Narkom Mykola Skrypnyk. Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 2002. № 2. S. 51–68. [in Ukrainian].

13. Dudko, I. D., red. *Ukrainske suspilstvo na shliakhu do politychnoi natsii: istoriia i suchasnist: kolektyvna monohrafiia / Instytut istorii ukrainskoho suspilstva DVNZ «Kyivskiy natsionalnyi ekonomichnyi universytet imeni Vadyma Hetmana»*. K.: KNEU, 2014. 478 s. [in Ukrainian].

14. *Derzhavnyi arkhiv Donetskoi oblasti. F. R-2: Stalinskyi okruzhnyi vykonavchyi komitet Rad robotnychykh, selianskykh i chervonoarmiyskykh deputativ, m. Stalino, Stalinskoho okruhu. 1922–1931 rr. Op. 1. 1922-1931 rr. Spr. 718: Zvity, dopovidi, informatsiia ta in. pro stan diialnosti okrvykonkomu, yoho viddiliv, prokuratury ta in. 1925–1926 r., 885 ark.* [in Ukrainian].

15. Kozhevnikov, V. *Vazhkyi shliakh do ridnoi movy*. K.: UVS, 2002. 128 s. [in Ukrainian].

16. Konkvest, R. *Zhnyva skorboty*. K.: Vyd-vo «Lybid», 1993. 280 s. [in Ukrainian].

17. Kuromiia, H. *Svoboda i teror u Donbasi. Ukrainsko-rosiiske prykordonnia, 1870–1990-ti roky*. K.: Osnovy, 2002. 510 s. [in Ukrainian].

18. Nikolaiets, Yu. O. *Poselenska struktura naselennia Donbasu: (etnopolitychnyi aspekt dynamiky): monohrafiia*. K.: IPiEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy, 2012. 188 s. [in Ukrainian].

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

УДК 784

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/26.195862>**Тетяна КРУЛІКОВСЬКА,***orcid.org/0000-0001-5997-158X*

здобувач кафедри історії музики

Львівської національної музичної академії імені Миколи Лисенка

(Львів, Україна) *t.krul@i.ua***ФОРТЕПІАННА ТВОРЧИСТЬ МИХАЙЛА ЗАВАДСЬКОГО В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ФОРТЕПІАННОЇ МУЗИКИ ХІХ СТ.**

У статті здійснено музикознавчий аналіз фортепіанної спадщини українського композитора, педагога і піаніста ХІХ ст. польського походження Михайла Завадського в контексті розвитку української фортепіанної музики та становлення її провідних жанрів, зокрема української фортепіанної мініатюри та української концертної рапсодії.

Поруч із салонними творами композитора, які увібрали характерні стилеві ознаки епохи Романтизму, особлива увага дослідження зосереджена на опусах, в основу яких покладено жанри української пісні та танцю, та оригінальних творах композитора, присвячених українській тематиці, серед яких – Шумка українська (бурлацька) оп. 81, Шумка (бурлеска) оп. 120, Шумка de concert оп. 300, жанровий етюд «Козак».

Михайло Завадський чи не вперше вводить у композиторську практику жанр чабарашки (*Danser Ukrainien (czabaraszki)* оп. 339) та виводить танцювальні жанри за межі побутової сфери.

У статті також здійснено аналіз Першої української рапсодії оп. 71 та Другої української рапсодії оп. 146 Михайла Завадського та окреслено значення цих творів у становленні та розвитку національного різновиду жанру рапсодії в українській музиці 40–90-х рр. ХІХ ст.

Наголошується, що поруч із західно-європейською романтичною стилістикою, властивою для ранніх опусів, Михайло Завадський долучився до формування нових національних ознак, які вже помітні у музичній мові окремих його творів, а саме: віртуозно-імпровізаційний стиль, свобода змісту, форми, розгорнута структура, опора на пісенно-танцювальний матеріал, що базувався на фольклорних джерелах, поєднання двох образних планів – ліричного і танцювального.

Так, фортепіанна творчість М. Завадського є яскравою сторінкою української інструментальної класики ХІХ ст., що на основі європейських стилевих ознак епохи Романтизму сформувала кращі національні традиції та заклала підвалини для розвитку професійної фортепіанної музики в творчості Миколи Лисенка та його послідовників.

Ключові слова: Михайло Завадський, фортепіанна творчість, фортепіанна мініатюра, жанр рапсодії, національні традиції.

Tatiana KRULIKOVSKA,*orcid.org/0000-0001-5997-158X*

Applicant at the Department of Music History

of M. V. Lysenko Lviv National Academy of Music

(Lviv, Ukraine) *t.krul@i.ua***PIANO CREATIVITY OF MIKHAIL ZAVADSKY IN THE CONTEXT OF THE DEVELOPMENT OF UKRAINIAN PIANO MUSIC OF XIX CENTURY**

The article deals with the musicological analysis of the piano heritage of the Ukrainian composer, teacher and pianist of the XIX century. Polish origin of Mikhail Zavadsky in the context of the development of Ukrainian piano music and the formation of its leading genres, in particular, Ukrainian piano miniature and Ukrainian concert rhapsody.

Along with the composer's interior works that absorbed the characteristic stylistic features of the Romantic period, special attention is paid to the opus, which is based on genres of Ukrainian song and dance, and original works of the composer dedicated to Ukrainian subjects, including Shumka Ukrainian op. 81, Shumka (burlesque) op. 120, Shumka de concert op. 300, genre etude "Kozak".

Along with thoughts, shumok, kolomykakh, Mikhail Zavadsky introduces composer practice for the first time the genre of chabarashka (*Danser Ukrainien (czabaraszki)* op. 339) and brings dance genres beyond the domestic sphere.

The article also analyzes the First Ukrainian Rhapsody of Op.71 in F-moll and the Second Ukrainian Rhapsody of Op.146 of Mikhail Zavadsky and outlines the importance of these works in the formation and development of the national variety of the Rhapsody genre in Ukrainian music of the 40-90's of the XIX century.

It is emphasized that along with the Western European romantic stylistics characteristic of early opus Mikhail Zavadsky joined the creation of new national features that are already visible in the musical language of some of his works, namely: virtuoso-improvisational style, freedom of content, form, structure, reliance on folklore-based song and dance material, a combination of two imaginative plans – lyrical and dance.

Thus, Zavadsky's piano work is a striking page of the 19th century Ukrainian instrumental classics, which, on the basis of the European style features of the Romantic era, formed the best national traditions and laid the foundations for the development of professional piano music in the works of Nikolai Lysenko and his followers.

Key words: Mikhail Zavadsky, piano art, piano miniature, rhapsody genre, national traditions.

Постановка проблеми. Українсько-польські культурні та мистецькі традиції склали історичні передумови для глибокого взаємного проникнення елементів двох національних культур та світоглядних позицій у творчість українських композиторів польського походження, що жили і працювали на теренах Поділля протягом XIX ст.

Цей історичний період відзначено процесом формування та становлення української фортепіанної композиторської школи, підвалини якої було закладено в традиціях домашнього та салонного музикування.

Аналіз різножанрової фортепіанної спадщини Михайла Завадського дає можливість прослідкувати шлях творчої еволюції композитора в діапазоні від творів салонного та домашнього музикування до формування особливостей жанру української рапсодії, який надалі досяг свого яскравого втілення в творчості Миколи Лисенка.

Аналіз досліджень. Фортепіанна творчість Михайла Завадського ще не була об'єктом окремого дослідження. У музикознавчих та енциклопедичних джерелах міститься досить стисла інформація про життєвий та творчий шлях композитора та перелік його фортепіанних творів.

Окремі питання аналізу фортепіанної спадщини Михайла Завадського розглядались у праці М. Дремлюги «Українська фортепіанна музика» (Дожовтневий період) (Дремлюга, 1958). Окрему інформацію про творчу спадщину Михайла Завадського містить стаття Л. Кияновської (Kijanowska-Kamińska, 2002: 75–83).

Останніми десятиліттями зростає зацікавленість науковців до творчості українських композиторів польського походження в контексті міжнародних відносин, їх ролі у формуванні та розвитку української музичної культури загалом та окремих жанрів музики зокрема. У такому аспекті постать М. Завадського розглядається в дисертаційному дослідженні О. Фрайт «Особливості втілення принципу програмності в українській фортепіанній музиці» (Фрайт, 2002), а також статтях Н. Іліницької, І. Шатковської, А. Озімовської, О. Лігус.

Мета статті – здійснити аналіз фортепіанної спадщини Михайла Завадського, окреслити її значення у становленні провідних жанрів української фортепіанної музики XIX ст. та формуванні «української школи» у творчості українських композиторів польського походження.

Виклад основного матеріалу. Одним із перших салонних композиторів XIX ст. був Михайло Завадський (1828–1887) – український композитор, педагог і піаніст польського походження, який стояв біля витоків української національної професійної культури на чолі з її основоположником М. Лисенком.

Відомо, що Михайло Завадський народився 7 серпня 1828 року в селі Михалківці (нині Ярмолинецького району Хмельницької області).

Поляк за походженням М. Завадський навчався в Київському університеті (1862–1863 рр.), потім, як і багато інших діячів того часу, удосконалював освіту за кордоном. Згодом працював учителем гри на фортепіано, співу у місті Кам'янці-Подільському та у Київському інституті шляхетних дівчат (60-ті роки). Помер 17 березня 1887 року на 59-му році життя.

Михайло Завадський є автором понад 500 фортепіанних творів, у числі яких – дві фортепіанні рапсодії, 4 запорізькі марші, 12 думок, близько 60 шумок (42 з них видані в 1911 р. у Києві), 45 чабарашок, 2 рапсодії (перша жанрово близька полонезу, друга є танцювальною, в дусі шумок і чабарашок), «Українська прядка», польки (в тому числі «Полішинель» і «Марія», опубліковані в Києві в 1859 р.), мазурки, вальси, п'єси «Баркарола», «Весняна полька», «Українська прядка», «Спогад про Київ» (салонна полька), «Українські танці ельфів», обробка пісні «Ой не шуми, луже», «Козак» (стакато-етюд) (Kijanowska-Kamińska, 2002: 75).

У творчому доробку композитора є також твір за поемою польського поета А. Мальчевського «Марія. Українська повість» (1886 р.) та музика до драми на три акти «Urodzenie» Петра Якса-Биковського.

Твори композитора регулярно друкувались у великих видавництвах Л. Ідзіковського,

П. Юргенсона, Б. Корейво, Гебертнера і Фольфа. Серед переліку творів, складених видавцем Л. Ідзиковським, зазначено видання нот Шумок для виконання у чотири руки, у різних камерних складах (фортепіано і скрипка, фортепіано і флейта), а також перекладення для струнного оркестру (партитура і партії).

З огляду на проаналізовані нотні видання композитора, можна виділити декілька планів фортепіанної спадщини М. Завадського, а саме:

- салонні твори: вальси, польки;
- твори, основу яких становить українська пісня і танець: думки, шумки, чабарашки;
- транскрипції та присвяти: «Ой не шуми, луже» (ор. 100), Парафраз на тему Ф. Шопена «Як би на небі сонечком сіяла», Траурний марш та пісня з опери «Галька» С. Монюшка, Парафраз на дві пісні І. Коморовського, окремі фрагменти фортепіанних транскрипцій власної незакінченої опери «Марія» (за А. Мальчевським), Ювілейний полонез на честь І. Крашевського;
- оригінальні твори, присвячені українській тематиці;

– жанр рапсодії: Перша українська рапсодія ор. 71 та Друга українська рапсодія ор. 146.

Михайло Завадський був одним з найбільш відомих салонних композиторів Києва XIX ст., і танцювальність була основною сферою його творчої діяльності. О. Лігус зазначає: «Цілком відповідаючи естетичному й психологічному кредо людини-романтика, танцювальні жанри виявилися яскравими репрезентантами романтичного стилю в різних жанрово-музичних сферах XIX ст., зокрема, у фортепіанній творчості» (Лігус, 2009: 125).

Серед проаналізованих творів Михайла Завадського, які дають уяву про особливості салонного письма композитора, такі:

- вальси: *Les Adieux Valse* ор. 41, *Valse de Salon* ор. 59, *Valse impromptu* ор. 70, *Valse brillante*, Вальс ор. 158, Вальс ор. 200;
- польки: *Polka de Salon* ор. 40; *Polka* ор. 20 № 1, *Souvenir de cariqtta patti*. *Polka de concert*. ор. 76, «Полішинель», «Марія»;
- мазурки: 6 мазурок для фортепіано ор. 48, *Une fleur de Rose*. *Mazourka* ор. 148);
- Полонез ор. 363.

Фортепіанні твори М. Завадського мають опору на сталі жанрові моделі, що сформувались у творчості європейських композиторів та увібрали характерні стильові ознаки епохи Романтизму. Фактура їх досить розвинена, насичена пасажами, мелізматичними прикрасами, характерними фігураціями та вимагає від виконавця майстерного володіння інструментом.

Мистецтвознавець Оксана Фрайт відносить М. Завадського до представників камерного сентиментального напрямку, характерного для першого етапу розвитку української фортепіанної музики. Як зазначає дослідниця, «цей напівамасторський, доволі салонний за образним світом репертуар започаткував розвиток програмних тенденцій в інструментальному жанрі, позначений прямолінійністю, навіть надмірністю сентиментального змісту, безпосереднім виявом емоцій» (Фрайт: 2002).

Поруч із західно-європейською романтичною стилістикою, властивою для ранніх опусів, Михайло Завадський долучився до формування нових національних ознак, які вже помітні у музичній мові окремих його творів. Зокрема, у Мазурці ор. 48 великого значення набуває ладова організація тематичного матеріалу (інтервал збільшеної секунди в гармонічному мінорі, лідійський лад). Композитор акцентує увагу на мінорі з двома збільшеними секундами у темі *Valse impromptu* ор. 70.

У Полонезі ор. 363 композитор відходить від жанрових ознак блискучого салонного танцю та наповнює його особливостями українських пісенно-танцювальних жанрів. Про це свідчать: імпровізаційний вступ; відсутність характерної жанрової ритмоформули в основній темі (*Moderato*, F-dur) та наближення її по характеру до ліричної пісні, що звучить на фоні арпеджованих басів; використання ладової перемінності (d-moll – F-dur) у другій темі Полонезу (*Allegro*); використання опори на бурдонну квінту; виклад третьої теми Полонезу в темпі *Presto* (що не типово для урочистого бального танцю); звучання Коди у жанрі енергійної шумки (зміна розміру на дводольний, швидкий темп, насичена терцієвими та секстовими пасажами фактура).

Дієвим стимулом для творчості Михайла Завадського стала величезна популярність української народної пісні та танцю, котрі зумовили зацікавленість ними як українських, так і польських (за походженням) музикантів. У XIX ст. фортепіанні перекладення народних пісень та танців стали улюбленою формою домашнього музикування.

Можна стверджувати, що в цей період українські танці – думки, шумки, коломийки, чабарашки – переходять у професійну творчість композиторів та виходять за межі побутової сфери та специфіки. Про це свідчать твори: «Карі очі» (Думка для фортепіано) та «Де шлях чорний» (Думка з України) Д. Бонковського; «Думка» (парафраз на тему українського танцю), «Друга українська шумка» ор. 35 Й. Витвицького;

«Думка», «Коломийки» С. Воробкевича; «Українська пісня» (Думка), «Думка-шумка», «Ой зійди, зійди ти, зіронька та вечірняя» (Думка), «Сонце низенько, вечір близенько» (Думка) В. Заремби; «Думка та шумка» ор. 11, «Українська шумка» ор. 41 В. Зентарського; «Думки», «Шумки» Ф. Яронського та ін.

Як зазначено в «Нарисах з історії української музики», твори М. Завадського «мали, безперечно, велике значення, вони викликали інтерес до української народної пісні, бажання глибше її вивчати і посідали велике місце у домашньому музичному побуті у другій половині XIX і навіть ще й на початку XX століття» (Дремлюга, 1958: 169).

У танцювальних п'єсах композитор відтворив риси, притаманні народним зразкам: запальні ритми, лірико-епічні інтонації думки, танцювальні мотиви швидкої шумки та жартівливої чабарашки, які глибоко переосмислює та творчо інтерпретує.

З нагоди виходу в світ 18 шумок М. Завадського 1911 року київська преса писала: «У більшості це низка мініатюрних перлин, то бадьорих і грайливих, то задумливих і принадних. Незважаючи на рамки фортепіанних мініатюр, «Шумки» Завадського розкривають нам безсумнівне, повне безпосередньої свіжості, оригінальності та вишуканості народне багатство української творчості...» (Kijańska-Kamińska, 2002: 75).

За визначенням К. Василенка: «Шумка (від польського – ягілка) – жартівлива танцювальна пісня у західних областях України та Польщі або окремий танець, за темпом та характером тяжіє до коломийок. Притаманна колова побудова танцю у парному виконанні» (Василенко, 1997: 42).

У творчій спадщині Михайла Завадського налічується понад 60 шумок, серед яких – Schoumka Ukrainienne (два зошити по 12 творів у кожному), а також з проаналізованих нотних видань – Шумка українська (бурлацька) ор. 81, Шумка (бурлеска) ор. 120, Шумка de concert ор. 300.

У шумах Михайла Завадського прослідковується вплив запальної ритміки українських і польських народних танців, що поєднується з дводольним розміром, квадратними побудовами, імпровізаційною мелодикою інструментального складу, яка насичена широкими стрибками, мелізматичними прикрасами (форшлаги, морденти, трелі), розлогими арпеджованими акордами у супроводі, несподіваними акцентами на слабких долях.

Типовим для композиції шумок є вступ (Introduktion, Intrada), який контрастує з основною темою за темпом та характером (повільні інтродукції у Шумках № 13 ор. 326, № 15 ор. 328,

№ 20 ор. 334, № 23 ор. 337), і навпаки, швидкі – у Шумках № 17 ор. 331 (посилює контраст з повільною Шумкою), № 19 ор. 333 та ін.

Форма творів тричастинна, нерідко з тематичною, а іноді тональною чи скороченою репризою. Фактура містить особливості хорового складу українських пісень та насичена терцієвими та секстовими вторами.

Михайло Завадський органічно сплавляє інтонації лірико-епічної думки та запальний характер шумки у Третій думці-шумці ор. 52, у Шумці de concert ор. 300.

Слід зазначити, що термін «думка» належить польському романтику Б. Залеському. За припущенням А. Азарової, «думка виникла на межі XVIII–XIX ст. у польському середовищі на українських і польських теренах, коли спочатку означала синонім української ліричної пісні, а згодом – сповнену жалю й туги монологічну пісню елегійно-журливого характеру українського походження» (Азарова, 1964: 9).

Тема думки в Третій думці-шумці ор. 52 викладена в повільному темпі, в октавний унісон, близька за характером до протяжних ліричних пісень. Яскравий образний контраст їй становить тема шумки – запальна, танцювальна, динамічна. Шумка містить поєднання декількох близьких за характером самостійних тематичних побудов, що надає формі рис наскрізності та танцювальної сюїтності (з огляду на прикладне значення жанру). Відчуття калейдоскопічності та активного тематичного розвитку призупиняє репризне проведення основної теми шумки. Образну та емоційну цільність твору надає тональна єдність (g-moll).

Тематичний матеріал Шумки de concert ор. 300, викладений в подібному співвідношенні повільної думки та енергійної танцювальної шумки, що містить декілька самостійних епізодів квадратної будови у різних фактурних викладеннях, вирізняється особливою віртуозністю та концертно-виконавським блиском.

Поєднання контрастних за характером народних тем дає змогу провести паралелі з циклами «Думка-шумка» Віктора Зентарського та в подальшому з творами Миколи Лисенка.

Особливе місце у творчому доробку Михайла Завадського посідають Danser Ukrainien (czabaraszki) ор. 339, які композитор чи не вперше вводить у композиторську практику в українській музиці.

За визначенням К. Василенка: «Чабарашки – живі танцювальні мелодії, в ритмічному та ладово-інтонаційному аспектах нагадують за формою козачок» (Василенко, 1997: 42).

Композитор надає перевагу наскрізним формам викладу, для яких характерні часті зміни тематичних побудов, що створює калейдоскопічний ефект і приводить до структурного подрібнення. Побудовам властива квадратність та структурна чіткість, типова для танцювальних жанрів, та збереження одного темпу виконання.

Серед оригінальних творів Михайла Завадського – «Привітання степу», «Українська прядка», «Спогад про Київ» (салонна полька), «Козак», «Українські танці ельфів», що об'єднані українською тематикою.

«Козак» ор. 101 – блискуча віртуозна фортепіанна п'єса, що окреслена автором як жанровий етюд-стакато.

«Козак» – це назва старовинного українського танцю, який виконували один або два козаки, рідше жінки. Головною його особливістю було «дрібнесенько відбивати ногами по землі, щоб аж земля гуділа, витинати голубці, підскакувати щупаком вгору і виробляти при самій землі присяди, при цьому приспівуючи і викрикуючи на все горло. Козаки танцювали не тільки ногами, а й усім тілом: руками, плечима, головою і навіть «оселедцем». Веселощі були помітні і в очах, і в усмішці, і в поруху вуса. Жінка танцювали дрібнесенько на місці, тільки час від часу описувала коло» (Василенко, 1997: 42).

На думку дослідника козацьких танців Вадима Купленника, «козак був попередником гопака, для якого типовими були ...боротьба характерів, відкритий вияв емоцій, змагання у силі, вправності й творчій фантазії» (Купленник, 1999: 3). Лише внаслідок заборони Катериною II самої назви козаків та подальших цензурних утисків танець змінив назву. Про неабияку популярність «Козака» ще в XVII столітті свідчить його поширення не тільки в Україні, але й у Польщі, Московії (варіант «Козачок») та інших європейських країнах.

Як і більшість фортепіанних творів Михайла Завадського, «Козак» розпочинається повільним вступом (Introduktion) танцювального характеру, що поволі розгойдує мелодію на тоніко-домінантовій гармонії. Розімкнена побудова вводить у вир запального енергійного народного танцю (Presto e con brio).

Композиційна драматургія твору побудована на розвитку головної танцювальної теми, що проводиться в різних регістрах, тональностях, розвивається варіаційно. Форма твору тричастинна репризна з кодою.

Поєднання дрібної етюдної техніки у швидкому темпі, штриха staccato, арпеджованих акордів (імітація переборів бандури), несподіваних

акцентів та широких стрибків відтворюють характер запального українського танцю, головною особливістю якого були імпровізація та змагання, та вимагають від виконавця неабиякої віртуозної вправності та сценічної витримки.

Отже, «Козак» є взірцем втілення композитором вільного духу українського козацтва, його спритності та бойової витримки, які втілено у фортепіанній п'єсі крізь призму творчої інтерпретації народно-танцювальних прийомів та традицій.

Михайло Завадський відіграв важливу роль у формуванні жанру фортепіанної рапсодії, який в західноєвропейській музиці досяг кульмінації розвитку в творчості Ф. Ліста у 1840–1850-х рр.

Визначальна роль у становленні та розвитку національного різновиду цього жанру в українській музиці належить Миколі Лисенку, однак маловідомими є факти звернення до рапсодії упродовж 40–90-х рр. XIX ст. українських композиторів-романтиків, серед яких – Михайло Завадський (Перша українська рапсодія ор. 71 та Друга українська рапсодія ор. 146), Віктор Зентарський (Рапсодія на польські теми), Тимофій Шпаковський («Українська рапсодія»).

Перша українська рапсодія ор. 71 f-moll Михайла Завадського розпочинається повільним вступом у характері українських ліричних пісень. Композиційний план твору реалізується на зіставленні двох тем, що відтворюють ментальні риси композитора українсько-польського походження.

Перша тема (Tempo di Polacca) має жанрові ознаки полонезу. Урочистий характер, тридольний розмір, ритмічна організація, оздоблення мелодії мелізматичними прикрасами (групето) надають танцю салонного характеру. Проте у фактурі велике значення отримує рух паралельними терціями і секстами, що створює відчуття своєрідного сплаву танцювальних і пісенних елементів двох національних культур – польської та української.

Друга тема (Giacoso) – запальна дводольна шумка, яка має форму рондо (ABACA). Тема рефрену містить два мелодико-інтонаційні звороти – наспівний секстовий із використанням тоніко-домінантових співвідношень у перемінному ладу (As-f) та активний у пунктирному ритмі з віртуозним каденційним закінченням. Епізоди B та C викладені у верхньому регістрі, відзначаються більшим ліризмом, камерністю та витонченістю штрихової палітри, національною характеристичністю.

У такий спосіб Михайло Завадський у Першій українській рапсодії органічно поєднує елементи польського полонезу та української шумки та створює концертно-віртуозний твір,

що базується на органічному синтезі загально-романтичних та українсько-польських народно-національних ознак.

Друга українська рапсодія ор. 146 *es-moll* своїм загальним звучанням близька до рапсодій угорського композитора Ференца Ліста.

У 1846–1848 рр. Ф. Ліст концертував в Україні та мав гостьові візити у містах Кам'янці-Подільському, Чорному острові, що на Поділлі. Про це писав у своїй монографії доктор мистецтвознавства В. Іванов: «Так, за «дідівськими» переказами дізнаємося, що в 1847 році у будинку біля ратуші зупинявся угорський композитор і піаніст-виконавець Ференц Ліст, який проїжджав тоді через Кам'янець і навіть грав перед слухачами на фортепіано» (Іванов, 2007: 5). Можна припустити, що Михайло Завадський міг бути особисто присутнім на виступах видатного музиканта.

Композиційний принцип побудови Другої рапсодії ґрунтується на частих змінах тематичних одиниць, що створює калейдоскопічний ефект і приводить до структурного подрібнення форми. Такий композиційний прийом був застосований в Угорських рапсодіях Ф. Ліста, а пізніше – у Першій рапсодії М. Лисенка.

Твір розпочинається повільним одноголосним вступом (*Lento*), що підхоплюється арпеджованими акордами, та за характером нагадує ліричний заспів.

Перша тема викладена в середньому голосі із характерними фігураціями у верхньому регістрі, за характером наближена до українських ліричних пісень. Такий настрій продовжує друга лірична тема, написана в простій двочастинній репризній формі. У першій частині вона звучить одноголосно як заспів на фоні хроматичних пасажів, у другій – як приспів у терцієвому звучанні.

Ольга Лігус підкреслила: «Намагаючись збагатити романтичну музичну мову українським колоритом, український романтик вдало інкрутував її різноманітними українськими фольклорними елементами: ритмо-інтонаційними, ладовими, фактурними, мелодико-інтонаційними» (Лігус, 2017: 244).

Танцювальний розділ рапсодії викладений у характері шумки. Терцієва фактура чергується з октавними пасажами у широкому діапазоні, збагачується штрихова, агогічна та динамічна палітра. У досягненні кульмінації рапсодії фактура відіграє важливу драматургічну роль, ускладнюється та набуває концертно-віртуозного характеру.

Для Другої рапсодії М. Завадського характерне тематичне обрамлення. Проведення повільної видозміненої теми вступу, яка призупиняє енергій-

ний танець, та першої пісенної теми фортепіанної рапсодії сприймаються як «тематична арка», що об'єднує всі побудови твору в єдине ціле. Подібний драматургічний прийом надалі також був використаний у Другій рапсодії М. Лисенка.

Отже, українським рапсодіям М. Завадського притаманні: яскраво-національний характер, віртуозно-імпровізаційний стиль, свобода змісту, форми, розгорнута структура, опора на пісенно-танцювальний матеріал, що базувався на фольклорних джерелах, поєднання двох образних планів – ліричного і танцювального.

Таким чином, твори Михайла Завадського є важливим етапом становлення та розвитку жанру української фортепіанної рапсодії в напрямі формування національних ознак жанру.

Ольга Лігус зазначає: «Жанр рапсодії виявився стрижневим у творчості М. Завадського... Характерною особливістю трактування жанру М. Завадським у двох його рапсодіях, написаних у середині XIX ст., є звернення композитора до українських народно-танцювальних та народно-пісенних джерел, які поєднуються в цих творах із загальноєвропейськими засобами музичного письма. У творчості М. Завадського виник український різновид рапсодії – «Думка-Шумка», який надалі дістав розвитку в творчості М. Лисенка» (Лігус, 2017: 244).

Висновки. Незважаючи на широкий зміст та жанрову палітру творів М. Завадського, можна зауважити спільні риси, притаманні фортепіанній спадщині композитора, а саме:

- дотримання традицій домашнього музичування в ранніх опусах;
- салонність, якій притаманні риси романтизму: сентименталізм, відвертість у висловлюванні, переживання та душевна емоційність;
- зростання зацікавленості до української тематики та образності як основний напрям у формуванні «української школи» в творчості композиторів польського походження XIX ст.;
- опора на українську пісенну та танцювальну основу та наближеність до народних зразків;
- використання фольклорних елементів: інтонаційні звороти, ритміка українських і польських народних пісень та танців, імітація звучання народних інструментів, імпровізаційний характер;
- зростання технічних та художніх завдань відповідно до напрямів розвитку системи музичної освіти та інструментального виконавства;
- формування жанрів інструментальної музики, зокрема, української фортепіанної мініатюри як провідного жанру в творчості композиторів XIX ст., та української концертної рапсодії.

Фортепіанна творчість М. Завадського є кращі національні традиції та заклала підва-
яскравою сторінкою української інструменталь-
ної класики XIX ст., що на основі європейських музики в творчості Миколи Лисенка та його
стильових ознак епохи Романтизму сформувала послідовників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Азарова А. Жанр думки в музичному мистецтві. *Студії мистецтвознавчі*. Київ, 2013. Число 3/4 (43/44), с. 8–13.
2. Василенко К. О. Український танець : підручник. Київ : ППКП, 1997. С. 42.
3. Дремлюга М. Українська фортепіанна музика (Дожовтневий період). Київ : Держ. вид-во образотворчого мистецтва і муз. літератури УРСР, 1958. 168 с.
4. Іванов В.Ф. Тадеуш Ганицький (1844–1937) : монографія. Кам'янець на Поділлі–Миколаїв–Вінниця, 2007. С. 5.
5. Kijanowska-Kamińska L. Pieśni Michała Zawadzkiego i tradycje «Śpiewników domowych» w polskiej muzyce drugiej połowy XIX wieku. *Wokalistyka i pedagogika wokalna. Zeszyt naukowy*. Nr 78. Wrocław : Akademia muzyczna im. Karola Lipińskiego, 2002. S. 75–83.
6. Купленік В. Козацький танець. Нариси з історії українського народного танцю. Київ, 1999. С. 3–15.
7. Лігус О. Танцювальні жанри в українській фортепіанній творчості епохи романтизму: проблема жанрової еволюції. *Українське мистецтвознавство: матеріали, дослідження, рецензії*. Київ : ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2009. Вип. 9. С. 125–130.
8. Лігус О. Еволюція жанру фортепіанної рапсодії в українській музиці. *Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Серія «Мистецтвознавство»*. Київ, 2017. С. 241–249.
9. Фрайт О. В. Особливості втілення принципу програмності в українській фортепіанній музиці : дис. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.03. Київ, 2000. 178 с.

REFERENCES

1. Azarova, A. (2013). Zhanr dumky v muzychnomu mystetstvi [The genre of thought in music. Art Studies Studios]. *Art Studies Studios*. Nr. 3/4 (43/44), pp. 8–13.
2. Vasylenko, K. O. (1997). Ukrainyski tanets: Pidruchnyk [Ukrainian Dance: A Textbook]. Kyiv: IPCC, p. 42 [in Ukrainian].
3. Dremluha, M. (1958). Ukrainska fortepianna muzyka (Dzhovhtnevyi period). [Ukrainian Piano Music (Pre-October Period)]. Kyiv: State Publishing House of Fine Arts and Music Literature of the USSR, 168 p. [in Ukrainian].
4. Ivanov, V. F. (2007). Tadeusz Hanytskyi (1844–1937): monohrafiia. [Tadeusz Haniecki (1844–1937): monograph]. Kamianets-Podilskyi – Mykolaiv – Vinnytsia, p. 5 [in Ukrainian].
5. Kijanowska-Kaminska, L. (2002). Piecni Michala Zawadzkiego i tradycje “Spiewnikow domowych” w polskiej muzyce drugiej polowy XIX wieku [Songs of Michał Zawadzki and traditions of “Home Songbooks” in Polish music of the second half of the 19th century]. *Vocalistic and vocal pedagogy*. Nr. 78, pp. 75–83 [in Poland].
6. Kuplenyk, V. (1999). Kozatski tanets. Narysy z istorii ukrainskoho narodnoho tantsiu [The Cossack Dance. Essays on the History of Ukrainian Folk Dance]. Kyiv, pp. 3–15 [in Ukrainian].
7. Lihus, O. (2009). Tantsiuvalni zhanry v ukrainskii fortepiannii tvorchosti epokhy romantyzmu: problema zhanrovoi evoliutsii. [Dance genres in Ukrainian piano art of the Romantic era: the problem of genre evolution]. *Ukrainian Art Studies: Materials, Research, Reviews*. Nr. 9, pp. 125–130 [in Ukrainian].
8. Lihus, O. (2017). Evoliutsiia zhanru fortepiannoï rapsodii v ukrainskii muzytsi. [The evolution of the genre of piano rhapsody in Ukrainian music]. *Bulletin of the Kiev National University of Culture and Arts. Series “Art Studies”*, pp. 241–249 [in Ukrainian].
9. Frait, O. V. (2000). Osoblyvosti vtillennia pryntsypu prohramnosti v ukrainskii fortepiannii muzytsi: Dys. ... kand. mystetstvovnavstva: 17.00.03. [Features of embodiment of the principle of programmability in Ukrainian piano music: Dissertation of the candidate of art criticism: 17.00.03]. Kyiv, 178 p. [in Ukrainian].

УДК 78:37.01(091)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/26.195864>

Ірина МАТІЙЧИН,

orcid.org/0000-0003-2153-8689

кандидат мистецтвознавства, доцент,

доцент кафедри методики музичного виховання і диригування
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська обл., Україна) *iryam65@ukr.net*

Ірина ШЕМЕЛЯК,

orcid.org/0000-0001-5949-0647

магістрант кафедри методики музичного виховання і диригування
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська обл., Україна)

ПОШУК ШЛЯХІВ ПОДОЛАННЯ ЛАДОВОЇ ІНЕРЦІЇ В РАДЯНСЬКІЙ МУЗИЧНІЙ ПЕДАГОГІЦІ

У пропонованій статті розглядаються напрацювання радянських музикантів-педагогів стосовно проблеми подолання ладової інерції, яка є однією з головних пересторог для виконавців та слухачів на шляху до сприймання та засвоєння сучасної музичної лексики. Новації у сфері засобів музичної виразовості, застосовані композиторами ХХ століття, потребують спеціальної підготовки для їх практичного втілення у художньому виконанні. Музична педагогіка радянського періоду, хоч і з деяким запізненням, долучилася до пошуку способів засвоєння нової музичної мови і внесла свій вклад у методику викладання сольфеджіо як базової навчальної дисципліни для розвитку музичного слуху, музичної пам'яті та навичок інтонування. Осмислення, творче використання і розвиток методичних здобутків радянських учених є важливими для вирішення проблем виконання сучасної академічної музики, яка постійно ускладнюється, видозмінюється, розширює рамки сприйняття, розвиває межі розуміння музики як окремого виду мистецтва. У статті показано динаміку розвитку музично-педагогічної думки видатних радянських науковців щодо інтонаційного засвоєння нової музики: від усвідомлення нового етапу у розвитку музичного мистецтва і виокремлення феномена інтонування як психологічного явища (у першій половині ХХ століття) до оновленого, розширеного розуміння ладу (як способу організації різних висотних структур) з виробленням дидактичних прийомів його опанування (у другій половині ХХ століття). Видані у 60–80-х роках ХХ століття посібники з сольфеджіо, створені з урахуванням модернізації музичної лексики у творчості тогочасних композиторів-новаторів, дали можливість на якісно новому рівні розвивати слухові та інтонаційні навички, а також стали важливою ланкою на шляху до удосконалення музичної освіти в Україні на сучасному етапі.

Ключові слова: ладова інерція, сучасна музика, сольфеджіо, музична педагогіка.

Iryna MATIYCHYN,

orcid.org/0000-0003-2153-8689

Ph.D. (Art), Associate Professor,

Associate Professor of the Department of Technique
of Musical Education and Conducting
of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) *iryam65@ukr.net*

Iryna SHEMELYAK,

Candidate for a Master's Degree of the Department of Technique
of Musical Education and Conducting
of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Drohobych, Lviv region, Ukraine)

SEARCH FOR WAYS OF OVERCOMING MODAL INERTIA IN SOVIET MUSICAL PEDAGOGY

The article considers best practices of Soviet musicians and educators on overcoming modal inertia, which is one of the main concerns for performing musicians and listeners on the path to perceiving and learning modern musical pieces. Innovations in the field of musical expression means introduced by composers of the twentieth century require special

training to ensure their practical implementation in musical performance. Musical pedagogy of the Soviet period, albeit with some delay, joined the search for ways of learning a new musical language and contributed to the methods of teaching solfeggio as a basic academic subject that develops aural and intoning skills, as well as musical memory. Re-evaluation, creative use and development of methodological achievements of the Soviet educators are important for solving problems of contemporary academic music, which becomes increasingly complicated and modified, which broadens our horizons and blurs the lines of understanding music as a separate kind of art. The article shows the dynamics of musical and pedagogical thought of the prominent Soviet scientists on the intonational learning of new music: from realizing a new stage in the musical art development and singling out a phenomenon of intonation as a psychological phenomenon (in the first half of the 20th century) to a revised expansive view of a mode as a way of ordering different pitch structures) with the elaboration of didactic techniques for mastering it (in the second half of the 20th century). Solfeggio manuals that were published in the 1960s and 1980s took into account the modernized musical language in the works of innovative composers of that time. The manuals made it possible to train aural and intonational skills much more efficiently. Besides, they became an important link on the way to improving musical education in Ukraine at the current stage.

Key words: modal inertia, modern music, solfeggio, musical pedagogy.

Постановка проблеми. З поступовим відходом від класичної мажоро-мінорної системи і відкриттям інших способів формування музичної тканини у ХХ ст. з'являється багато нових прийомів інтонування, артикуляції, звуковидобування. Весь час появляються музичні об'єкти, для виконання яких вимагаються особливі слухові навички. Необхідність цього передбачала вже музика пізнього романтизму. Класика ХХ ст. неймовірно ускладнила поле сприйняття. Слух оволодівав такими складнощами, як хроматизація, акордика нетерцевої будови, нерегулярна ритміка і т. д. Але привчити учнів слухати сучасну музику, сприймати її в цілому, як «враження», значно легше, ніж навчити чисто інтонувати чи правильно записувати її на слух. Мелодика ХХ сторіччя, насичена складними ладо-ритмічними особливостями, не завжди може бути засвоєна в класі сольфеджіо за допомогою тих же прийомів і вправ, що і мелодика традиційних стилів класичної музики минулого, створених у звичних і усталених ладотональних системах.

Аналіз досліджень. Проблемам інтонаційного засвоєння музичних творів ХХ ст., створених на основі використання нетрадиційних засобів музичної виразності, присвятили свої праці А. Островський, З. Глядешкіна, Ю. Холопов та інші дослідники, заклавши підвалини оновленої методики навчання сольфеджіо на всіх рівнях музичної освіти, що втілювалася у тогочасних навчальних посібниках М. Тіфтікіди, А. Островського, Г. Виноградова, Н. Качаліної, Ю. Бичкова та ін.

Метою статті є висвітлення методичних здобутків радянських музикантів-педагогів стосовно проблем засвоєння нової музичної лексики, зокрема проблеми подолання ладової інерції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Необхідність того, що навчання має йти назустріч новим тенденціям у музиці стала усвідомлюватися у 20-х роках ХХ ст. Відчуття нового етапу в розвитку музичного мистецтва гостро відчува-

лося в Європі. Ще в 1919 р. Пауль Беккер у праці «Нова музика» (Беккер, 1923) відзначає прихід нової інтонаційної мови, чвертьтонових, цілотнонових, «екзотичних» ладових систем, нетрадиційної мелодики, нового стилю, опозиційного до музики ХІХ ст. Подібні інтонаційні новації вимагали іншої підготовки професійного музичного слуху. Вже тоді Б. Яворський писав про необхідність «звільняти свободу сприйняття протиставленням різних принципів організації різних епох. Фетишизація уваги, пам'яті, мислення одної епохи (німецький класицизм) приносить велику шкоду, позаяк атрофує здатність відрізнити історичність»¹. Основоположне значення для радянського музикознавства мала видана 1930 р. праця Б. Асаф'єва «Музична форма як процес», в якій він розглядає інтонацію як специфічну форму виявлення музичного мислення, а сама музика визначається дослідником як «мистецтво інтованого смислу» (Асаф'єв, 1963: 275). Друга частина роботи з підзаголовком «Інтонація», опублікована у 1947 році, стала, за словами автора, не стільки продовженням, скільки розвитком положень, викладених у першій частині. Науковий доробок Б. Асаф'єва став основою для багатьох сучасних досліджень феномена інтонування як психологічного явища.

У радянську дійсність твори композиторів-авангардистів пробивалися через опір системи зі значним запізненням. Зокрема, в українській музиці 20-30-тих років мова музичного модерну, незважаючи на обізнаність з ним провідних композиторів, не була сприйнята і засвоєна (Якуб'як, 2000: 190). І все ж нова музика С. Прокоф'єва, Б. Бартока, Д. Шостаковича, А. Онегера, нововіденських класиків з часом отримує своїх поціновувачів, а навіть і послідовників серед молодих митців.

¹ Цитовано за: Гусейнова З. Сольфеджіо: вчора, сьогодні, завтра... Інтерв'ю з Л. М. Масленкової. 2011.

Особливо помітними ці тенденції стають у 60–80-ті роки ХХ ст. На відміну від великою мірою типізованої музичної мови епохи класицизму, художня творчість ХХ ст. ґрунтується на принципі багатоманітності, нестандартності, багатозначності ситуацій, що вимагає формування механізму слуху, здатного функціонувати в умовах подолання всякого роду інертності як у відношеннях ладу, так і ритму, синтаксису, фактури і т. д. Актуальною стає необхідність розвивати слух гнучкий, активний, відкритий для сприйняття нового. Ключ до цього дав А. Островський у статті «Про подолання ладової інерції при сприйнятті й інтонуванні сучасної музики» (Островський, 1970), вперше виданої 1967 року. Автор описав механізм дії слуху у засвоєнні нових елементів музичної мови сучасної музики. Як стверджує М. Людько, стаття викликала чималу дискусію і навіть критику через використані автором поняття «подолання ладової інерції» та «вивчення інтервалів поза ладом». У читачів того часу, вихованих на несприйнятті «формалістичного» підходу, негативну реакцію викликала заперечення ролі самого ладового чуття в засвоєнні музики ХХ ст., хоча А. Островський вказував тільки на подолання установки на класичну функційність (Людько, 2011: 7). І в теоретичних роботах, і в підручниках А. Островського виявляється підхід до діяльності слуху не як фізіологічного явища, а як певного стилевого накопичувача (зберігача традиції), який варто розширювати, розхитувати, перетворювати. Дослідник запропонував вирішення проблеми засвоєння сучасної музики, виходячи з теорії подолання інерції, що має одночасно теоретичні і чисто слухові, психологічні витoki. Запропоновані ним методи аналізу, запам'ятовування та інтонування складноладової музики, вправи і композиторські зразки сприяють багатосторонньому впливу на сприймаючий і виконавський апарат учня, на його смак і розуміння стилів ХХ ст.

У 1977 році була надрукована стаття З. Глядешкіної «Про стильове виховання слуху» (Глядешкіна, 1977), яка стала поштовхом до переосмислення методики слухового виховання, до виникнення поняття «стильового сольфеджіо», вивчення якого поряд із нормативним сольфеджіо підняло би рівень сприйняття нових явищ музичного мистецтва. На сучасному етапі стильове сольфеджіо є перспективним напрямом досліджень багатьох теоретиків музичного мистецтва.

Оновлення курсу сольфеджіо, спрямування його на кінцевому етапі на слухове засвоєння музики ХХ ст. входило до сфери інтересів Ю. Холопова, який у 1985 році видав статтю

«Як співати нову музику ХХ ст.» (Холопов, 1985). Він методично відокремлює проблеми слухання і співу нової музики, адже спів вимагає володіння активною музичною лексикою, для здобуття якої одного слухання музики мало. Труднощі для вокального інтонування постають через відсутність у багатьох творах нової музики того типу ладової структури, який часто асоціюється з ладом взагалі (чітке відчуття центрального тону, діатонічна основа звукоряду, сильно виражене тонально-функційне тяжіння до центрального тону тощо). Автор підкреслює роль сольфеджіо як гімнастики музичного слуху, а не тільки дисципліни, спрямованої на розвиток різних форм слухання музики.

У працях Ю. Холопова чітко простежується лінія ладового сприйняття сучасної музики. Автор дає установку на нове розуміння ладу, коли його роль грають, наприклад, вертикальні структури. Аналізуючи механізм роботи слуху і стратегію інтонування, дослідник стверджує: «Нема іншого способу радикального вирішення проблеми, крім слухового поєднання висотних структур ХХ ст. на ладовій основі» (Холопов, 1985: 60). Учениця Ю. Холопова, автор посібника «Сучасне сольфеджіо» М. Карасьова пише про переконаність ученого в тому, що будувати практичні заняття потрібно на вже сформованому фундаменті, зокрема, на ладово-тональному чутті (Карасьова, 2008) (зрештою, про поінтервальний метод співу сучасної мелодики, частково впроваджений у деяких країнах Європи, тоді небажано було говорити). Попри це, дослідник писав про необхідність досягнення гнучкості музичного мислення, за якої класичні мажор і мінор стають одними із можливих (та не єдиних) представників ладових типів.

Суть методу новоладової установки Ю. Холопова полягає в орієнтації на слухання висотних структур за типом ладового їх сприйняття. Для цього автор пропонує комплекс таких положень:

1. Усвідомлення висотної структури на основі її центрального елемента.
2. Освоєння найбільш важливих, розповсюджених типів висотних структур із допомогою спеціальних вправ.
3. Слухове розуміння інших структур як аналогічних основним, вузловим типам (Холопов, 1985: 60).

Відомо, що розширення меж тональності і її функційної системи у музиці ХХ ст. призвело до того, що принцип централізації втратив свою ведучу роль. Природним продовженням класико-романтичної тональності стала хро-

матична тональність, система якої передбачає наявність будь-яких акордів на кожному із дванадцяти звуків хроматичного звукоряду. Окремі прояви «нової тональності» (термін М. Тараканова (Тараканов, 1972)) у працях науковців мають різні визначення, наприклад, «ввіднотновість» (А. Островський, Г. Виноградов), «зсув-зміщення» (А. Островський, Л. Масленкова), «ковзаюча модуляційність» (Л. Масленкова). У 60–80-их роках було видано низку посібників із сольфеджіо, які містили приклади на хроматичну тональність, зокрема, два випуски диктантів на матеріалі музики С. Прокоф'єва і Д. Шостаковича, М. Тіфтікіди (1966, 1968), третій і четвертий випуски сольфеджіо А. Островського (1974, 1978), посібник «Інтонаційні труднощі» Г. Виноградова (1977), сольфеджіо Н. Качаліної (1981–1983), трьохголосі диктанти Ю. Бичкова (1985). Поза тим більшість методичних розробок, присвячених слуховому засвоєнню хроматичної тональності, були обмежені розвитком функційно-гармонічних зв'язків тільки в одноголосі. Ю. Холопов у своїй статті не тільки говорить про необхідність відчуття акордо-ступенів у мелодії, але й показує, як це можна робити на новотональному матеріалі. У своїй системі вправ він рекомендує вивчати всі характерні ступені хроматичної тональності мажорного і мінорного нахилу у відповідних мелодичних зворотах.

Ю. Холопов виділяє такі головні навички, необхідні для успішного інтонування мелодій, написаних у хроматичній тональності:

- утримання в пам'яті тональної основи;
- внутрішнього переінтонування одного і того ж звуку залежно від його тональної функції;
- вільного оперування інтервалікою.

Хроматичну тональність автор показує як дворівневу систему: з моноладовим центром (відчутної мажоро-мінорної орієнтації, її ще називали розширеною тональністю) та з нейтрально-ладовим центром (вільна тональність, із завуальованим відчуттям мажору чи мінору).

Крім того, Ю. Холопов пропонує вправи для слухового засвоєння симетричних ладів, тобто ладів, звукоряди яких базуються на рівномірному

поділі дванадцяти півтонів октави – лади із звукорядами (в півтонах) 222222, 21212121, 313131, 22112211, 321321, 31113111 та ін. Він рекомендує починати їх вивчення у змішаній тонально-модальній системі, тобто зі строгим дотриманням симетричної структури звукоряду, але з яскраво вираженим тональним центром (Холопов, 1985: 74).

Цікавими і цілком логічними є висловлювання Ю. Холопова щодо атональної музики. Він стверджував, що термін «атональність» – невдалий і нічого не пояснює, а «з точки зору практичної методики сольфеджіо ми не бачимо іншої альтернативи, крім такої: або ми чуємо тонально – і тоді отримуємо надійну базу для інтонування, або ми трактуємо музику як атональність – і тоді отримуємо хаос незв'язності» (Холопов, 1985: 77). Таким чином, за межами консонансу і діатоніки можливо розрізнити структури центричні (з єдиним центральним тоном чи акордом) і ацентричні (зі змінними центральними елементами). Для успішного оволодіння «атональними» мелодіями насамперед учений рекомендує добиватися впевненого інтонування всіх нових акордів, тобто, окрім трьохзвучних, терцевих, ще й квартових, квінтових, з різкими дисонансами (з малою ноною, великою септимою, з тритоном) і т. д., а також інтонування пов'язаних з ними звукорядів.

Таким чином, бачимо, що, попри ідеологічні перешкоди, нова музика проникала у слухову та виконавську орбіту радянських музикантів та науковців і вимагала переосмислення підходів до можливості її інтонаційного відтворення. Розуміючи важливість виходу за межі традиційного трактування ладу як слухової установки, музикознавці старалися у своїх пошуках опертися на більш широке розуміння ладу як певного порядку, певної структурної організації, практично засвоїти яку можливо на основі методично розробленої системи вправ. Базою для подолання ладової інерції, як не парадоксально, залишалося ладове виховання музичного слуху, розвиток якого мав здійснюватися на якісно іншому рівні. Цей підхід став основою для майбутньої модернізації музичної освіти в Україні на межі ХХ–ХХІ століть.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Асафьев Б. Музыкальная форма как процесс. Ленинград : Госмузиздат, 1963. 378 с.
2. Глядешкина З. О стилевом воспитании слуха. *Советская музыка*. 1977. № 1. С. 112–113.
3. Гусейнова З. Сольфеджио: вчера, сегодня, завтра... Интервью с Л. М. Масленковой. 2011. URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=16689874> (дата звернення: 03.03. 2019).
4. Карасева М. Ю. Н. Холопов у истоков создания «Современного сольфеджио». 2008. URL: <http://www.splayn.com/cgi-bin/show.pl?option=LoadMaterial&id=1120> (дата звернення: 11.10. 2019).
5. Людько М. Стилевое сольфеджио в современном видении : автореф. дис. канд. искусствоведения : спец. 17.00.02. Санкт-Петербург, 2011. 18 с.
6. Островский А. О преодолении ладовой инерции при восприятии и интонировании современной музыки. *Методика теории музыки и сольфеджио*. Ленинград : Музыка, 1970. С. 269–283.
7. Тараканов М. Е. Новая тональность в музыке XX века. *Проблемы музыкальной науки*. Москва, 1972. Вып. 1. С. 5–35.
8. Холопов Ю. Как петь новую музыку XX века. *Воспитание музыкального слуха*. Москва : Музыка, 1985. Вып. 2. С. 59–86.
9. Якубьяк Я. Про сучасну українську музику. *Мистецтвознавство України*. Київ : Спалах, 2000. Вип. 1. С. 190–198.
10. Bekker P. Neue Musik: Dritter Band der Gesammelten Schriften. Stuttgart, Berlin : Deutsche Verlags, 1923. S. 85–118.

REFERENCES

1. Asafiev, B. (1963). *Muzykalnaya forma kak protsess* [Musical form as a process]. Gosmuzizdat. Leningrad, 378 p. [in Russian].
2. Glyadeshkina, Z. (1977). O stilevom vospitanii slukha [On stylistic education of aural skills]. *Sovetskaya muzyka*. Monthly Journal. No.1, pp. 112–113 [in Russian].
3. Huseynova, Z. (2011). Solfedzhio: vchera, segodnya, zavtra... Intervyu s L. M. Maslenkovoy [Solfeggio: yesterday, today, tomorrow ... Interview with L. M. Maslenkova]. Retrieved from: <https://elibrary.ru/item.asp?id=16689874> (Last accessed: March 3, 2019). [in Russian].
4. Karasyova, M. (2008). Yu. N. Kholopov u istokov sozdaniya “Sovremennogo sofedzhio”. [Yu. N. Kholopov at the origins of the creation of the “Modern Solfeggio”]. Retrieved from: <http://www.splayn.com/cgi-bin/show.pl?option=LoadMaterial&id=1120> (Last accessed: Oct. 11, 2019). [in Russian].
5. Lyudko, M. (2011). *Stilyevoye solfedzhio v sovremennom videnii* [Stylistic solfeggio: contemporary view] Ph.D (Art criticism) Author’s thesis. Russian State Pedagogical University named after A. I. Herzen. St. Petersburg. 18 p. [in Russian].
6. Ostrovsky, A. (1970). O preodolenii ladovoy inertsi pri vospriyatii i intonirovanii sovremennoy muzyki [On overcoming modal inertia in the perception and intoning of modern music. *Methods of the theory of music and solfeggio*]. Muzyka. Leningrad, pp. 269–283 [in Russian].
7. Tarakanova, M. Ye. (1972). Novaya tonalnost v muzyke XX veka. [A new tonality in music of the 20th century]. *Problemy Muzykalnoy Nauki*. Issue 1. pp. 5–35 [in Russian].
8. Kholopov, Yu. (1985) *Kak pet novuyu muzyku XX veka*. [How to sing new music of the twentieth century. Training of musical ear]. Muzyka. Issue No. 2. pp. 59–86. Moskva [in Russian].
9. Yakubyak, Ya. (2000). Pro suchasnu ukrayinsku muzyku. [About modern Ukrainian music]. *Mystetvoznavstvo Ukrayiny*. Issue No.1. Spalakh. Kyiv. pp. 190–198 [in Ukrainian].
10. Bekker P. *Neue Musik: Dritter Band der Gesammelten Schriften*. Stuttgart, Berlin: Deutsche Verlags, 1923. S. 85–118 [in German].

УДК 781.68: 786.2

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/26.195865>**Уляна МОЛЧКО,***orcid.org/0000-0003-1519-6053*

доцент,

доцент кафедри музикознавства та фортепіано

Навчально-наукового інституту музичного мистецтва

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

(Дрогобич, Львівська обл., Україна) *u.molchko@gmail.com***Марта АБРАМІВ,***orcid.org/0000-0002-7490-4825*

магістр

Навчально-наукового інституту музичного мистецтва

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

(Дрогобич, Львівська обл., Україна) *muz.shkola.hromada@gmail.com*

ТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ГНІЗДИЧІВСЬКОЇ ДИТЯЧОЇ ШКОЛИ МИСТЕЦТВ

Дослідження висвітлює формування сучасного мистецтва Прикарпатського регіону України в процесі розвитку загальнонаціональної музичної культури, що дає змогу окреслити більш повну картину історії українського музичного мистецтва. У зв'язку з цим актуальним стає проблема наукового аналізу розвитку музичної культури окремих територій, а саме Гнізди́чівщини, яка є цікавим центром Галичини та має багаті регіональні культурні музичні традиції. Власне, тому нині є актуальною проблема комплексного аналізу музичного мистецтва цього підгірського регіону.

У статті розглянуто передумови виникнення мистецького закладу музичної освіти смт Гнізди́чева. Автори описують жваве історично-релігійне життя регіону, яке спричинилося до формування підвалин створення Гнізди́чівської дитячої музичної школи у 2016 році. За цей короткий час навчальна інституція запроzentувала себе як вагома ланка культурного життя Прикарпатського краю.

Здійснюючи огляд творчих здобутків нового навчального закладу, дослідники представляють огляд мистецьких подій в аспектах освітньої виконавської форми та просвітницької діяльності.

Описано творчі напрацювання педагогічного складу. Наведено огляд конкурсних здобутків юних музикантів.

Висвітлюючи різнопланову діяльність Гнізди́чівської дитячої музичної школи, автори доводять, що цей культурно-освітній заклад став важливою підвалиною становлення та розвитку музичної культури регіону. Чинниками, що зумовлюють професіоналізацію цієї прикарпатської місцевості, стає зародження та функціонування творчих колективів. Зростання кількості кваліфікованих спеціалістів, діяльність потужних творчих осередків, піднімають рівень музичного мистецтва Гнізди́чівщини на якісно новий рівень, істотно поліпшують рівень музичної освіченості населення.

Ключові слова: регіональна культура, мистецька освіта, дитяча музична школа смт Гнізди́чева, концертно-просвітницькі здобутки.

Ulyana MOLCHKO,*orcid.org/0000-0003-1519-6053*

Associated Professor;

Associated Professor at the Science Musicology and Fortepiano Department

Education and Researcher Musical Art Institute

of Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University

(Drohobych, Lviv region, Ukraine) *u.molchko@gmail.com***Marta ABRAMIV,***orcid.org/0000-0002-7490-4825*

Master of the Education and Researcher Musical Art Institute

of Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University

(Drohobych, Lviv region, Ukraine) *muz.shkola.hromada@gmail.com*

CREATIVE ACTIVITIES GNIZDYCHIV CHILDREN'S SCHOOL OF ARTS

The study highlights the formation of the contemporary art in the Ukrainian Carpathian region in the process of development of the national musical culture, which allows to outline a more complete picture of the history of Ukrainian musical art. In this regard, the scientific analysis of the development of musical culture of individual territories, name-

ly the Gnizdychiv region, which is an outstanding center in Galicia and has rich regional cultural musical traditions, becomes the topical issue. That is why the problem of complex analysis of the musical art in this submountain region is currently relevant.

The article discusses the prerequisites for the emergence of an art institution of musical education of the urban-type settlement Gnizdychiv. The authors describe the vibrant historical and religious life of the region, which led to the formation of the basics for the creation of the Gnizdychiv Children's Music School in 2016. Within this short period of time, the educational institution presented itself as a significant link in the cultural life of the Carpathian region.

Carrying out an analysis of the creative achievements of the new educational institution, the researchers present an overview of artistic events in aspects of educational and performance forms and educational activities.

Creative achievements of the teaching staff are described. The review of competitive achievements of young musicians is given.

In covering the diverse activities of the Gnizdychiv Children's Music School, the authors prove that this cultural and educational institution has become an important foundation for the formation and development of the musical culture of the region. The factors that determine the professionalization of this Carpathian region are the emergence and functioning of creative communities. The increase in the number of skilled specialists, the activities of powerful creative organizations raise the level of musical art of the Gnizdychiv region to a qualitatively new level, and significantly improve the level of musical education of the population.

Key words: regional culture, art education, urban-type settlement Gnizdychiv Children's Music School, concert and educational achievements.

Постановка проблеми. Сучасний стан розвитку культурно-освітнього життя України відбувається на тлі відродження та створення нових духовних цінностей. У вирішенні цієї проблеми на перше місце виходить збереження цілісного внутрішнього світу особистості, що здійснюється шляхом посилення ролі мистецтва, зокрема музичного. У наш час великого значення набуває розвиток культури окремих регіонів, у яких музична культура є важливим чинником у регіональних культуротворчих процесах. Дослідження музичної культур малих районів України дають змогу отримати нові дані щодо процесу розвитку загальнонаціональної музичної культури, завдяки яким маємо змогу окреслити більш повну картину історії українського музичного мистецтва (Бермес, 2005: 5). У зв'язку з цим актуальним стає проблема наукового аналізу сучасного розвитку музичної культури окремих територій. Гніздичівщина є цікавим центром Галичини, що має багаті регіональні культурні музичні традиції, тому нині є актуальною проблема комплексного аналізу музичного мистецтва цієї підгірської місцевості.

Аналіз останніх досліджень. Тема цієї публікації не була об'єктом наукових досліджень.

Мета дослідження – розглянути музичну культуру смт Гніздичева в аспектах освітньо-виконавських форм.

Виклад основного матеріалу. Гніздичів – селище міського типу на Західній Україні з давніми традиціями та історією. Щодо походження назви селища (яка згадується в історичних документах у 1941 р.) львівський історик Василь Лаба висловлює припущення, що селище названо на честь одного з Володимиро-Суздальських князів XIII століття Всеволода, який мав тут свої володіння. Спочатку це могла бути назва Гніздичів

двір або Гніздичів перевіз, але згодом друга частина назви відпала. Припущення про походження назви ґрунтується на тому, що один з руських князів Всеволод (1154–1212) заслужив собі в сучасників прізвисько Велике Гніздо саме тому, що мав багато дітей (Камінський, 2017: 52).

1650 році село перейшло у власність Київського воєводи Євстахія Виговського, батька відомого генерального писаря у гетьмана Б. Хмельницького, а згодом гетьмана України. Коли на початку 1660 років Іван Виговський зрікся гетьманства, він проживав у селі Руда поблизу Гніздичева, яке належало йому.

Протягом століть селище перебувало в умовах польського та австрійського панування, потерпало від безперервних турецько-польських війн. З початком Другої світової війни розпочалась радянізація краю, а далі – німецька окупація. Це були трагічні сторінки історії українського народу: українсько-радянське, українсько-польське і українсько-німецьке протистояння. Тому частина односельчан поповнила ряди ОУН-УПА і вступила у нерівну боротьбу з енкавеевцями, інша частина була мобілізована до лав Радянської армії.

Роки відбудови (1940–1950 рр.) повернули в село націоналізацію, колективізацію і комуністичну ідеологію. Народ змушений був поступово пристосовуватись до радянського способу життя. З початком національного відродження (1989 р.) гніздичівці активно долучились в боротьбу за незалежну, соборну Україну. Вони стали учасниками Помаранчевої революції, Революції Гідності, а також воїнами АТО (російсько-української війни).

Зараз у селі відкрито музей-меморіал гетьману України Івану Виговському – філію Львівської картинної галереї ім. Бориса Возницького. 16 вересня

2007 року під час першого обласного фестивалю «Козацька пісня – злет душі людської» відбулося відкриття пам'ятника Івану Виговському. Автор пам'ятника – скульптор Роман Романович.

Гніздичів має багату духовну традицію. Духовне життя вирувало в ньому завжди. Церква в усі часи намагалася бути в центрі цього життя. Окраєю краю є монастир св. Герарда в Кохавино, який нині має статус новіціятського дому Львівської Провінції Чину Найсвятішого Ізбавителя.

До того ж Гніздичів може пишатися, що є стільки талановитих людей, вихідців з селища. Це художниця Орися та художник-скульптор Роман Миколишин, художник-архітектор Євген Семчишин, викладачі Прикарпатського університету імені Василя Стефаника – Ярослав Павловський та Зеновій Гарват, художник Іван Пуцак, співачка Ольга Кобрій.

Гніздичівська громада нині багата пам'ятками архітектури та історії (монастир св. Герарда (с. Кохавино), при якому створена молодіжна християнська спільнота «Кохавинські зорі», музей гетьмана Івана Виговського, палац графа Сторожинського, старовинна церква XIX століття с. Руда, старовинна церква XIX століття с. Ганнівці, старовинна церква XIX століття с. Покрівці), випустила у світ визначних людей, щоб продовжити стежину мистецького життя цього Прикарпатського краю. На сучасному етапі розвитку постала потреба в мистецькій освіті сучасної молоді, щоб виховати талановиті особистості, молоде всебічно розвинене культурне покоління, сформувані національну культурно-мистецьку свідомість. Ці прагнення вплинули на ініціативу мешканців щодо створення нового освітнього мистецького закладу.

Гніздичівська музична школа як освітній заклад була утворена влітку 2015 року, коли в Україні створюються об'єднані територіальні громади, зокрема в смт Гніздичеві. Урочисте відкриття відбулося 2 вересня 2016 року. Рішенням сесії селищної ради керівником школи призначили Оксану Драган. Юристи громади виписали статут нової школи і першим завданням нової директорки було зареєструвати в Міністерстві юстиції Гніздичівську музичну школу для дітей п'яти сіл округи. За час функціонування освітнього закладу кількість учнів з 72 зросла до 88 осіб, серед яких навчаються діти з особливими потребами, сироти та діти учасників АТО.

У школі учні здобувають фахові знання за такими спеціальностями, як: скрипка, фортепіано, віолончель, баян, акордеон, гітара, бандура, труба, саксофон, тромбон, сольний спів, ударні

інструменти, а також викладаються музично-теоретичні дисципліни та хоровий спів. Навчально-виховний процес забезпечують 13 викладачів.

З 2018 навчального року заступником директора з навчально-виховної роботи є Марта Абрамів, котра вміло організовує роботу колективу та бере активну участь у житті школи.

Молодий креативний педагогічний колектив активно сприяє всесторонньому розвитку учнів школи: діти беруть участь у різноманітних заходах та концертах, показують свою майстерність на міжнародних та всеукраїнських фестивалях, конкурсах, де посідають призові місця. Викладачі школи дбають не лише про музичну освіту своїх вихованців, а також допомагають їм розвиватися у різних, цікавих для них творчих напрямках у вигляді гуртків рукоділля, малювання і танців.

З 2015 року колектив школи активно працює не тільки над удосконаленням музичних знань учнів, а й постійно бере участь у грантових програмах і конкурсах. Для цього при школі створена громадська організація «Арт-розвиток Гніздичівської громади». Вже є перші перемоги: це конкурс «Сильна громада», оголошений ГО «Українська Галицька Асамблея», програма «Старший брат» від «Львівської Освітньої Фундації»; конкурс проєктів від Благодійного фонду «Рідня», «Сильна громада» від БО «ЛЮФ». У результаті перемоги на цих конкурсах удалося залучити додаткові джерела фінансування для закупівлі музичних інструментів, виготовлення банерів, буклетів про музичну школу, було облаштовано сцену для виступів на території подвір'я школи, зроблено благоустрій території, посаджено декоративні кущі, облаштовано фото-зону та встановлено дерев'яні лавочки на території музичної школи, також було облаштовано сучасний інтерактивний клас музичного та творчого розвитку дітей з новітнім сучасним інвентарем, меблями, дитячими шумовими музичними інструментами. Також планують облаштувати для дітей студію звукозапису.

Музично-естетичне виховання школи базується на таких відділах: фортепіанному, струнно-смічковому, теоретично-хоровому, народному та духовому.

На фортепіанному відділі працюють три викладачі: М. Абрамів, О. Мичко та В. Камінський. Фахову освіту педагоги здобули в Дрогобицькому державному музичному училищі ім. В. Барвінського (нині – коледж), а також поглибили свої знання в навчально-науковому інституту музичного мистецтва Дрогобицького державного педа-

гогічного університету імені Івана Франка (Абрамів, 2019; Драган, 2016; Мазур, 2019).

Викладачі фортепіано плідно працюють, щоб передати свої знання шкільній молоді. Натепер на клавійному інструменті навчається 28 учнів: I клас: Софія Драбик, Василина Кукуян, Віталіна Кушнір, Софія Савка, Яна Кушнір, Христина Денека; II клас: Анна Салдан, Наталія Салдан, Вікторія Вількович, Богдан Климович, Діана Серембіцька, Дарина Стефанишин; III клас: Вікторія Ониськів, Соломія Драган, Софія Хабурська, Матвій Камінський; IV клас: Вікторія Семчишин, Костянтин Воробець, Аліна Стрийків, Руслан Фута, Аліна Ониськів, Яна Микитчин, Сергій Богів, Марія Гніздовська; V клас: Вікторія Федоренко, Ольга Масендич; VI–VII класах: Діана Пушак, Денис Пушак.

Педагоги відділу створюють для дітей пізнавальні та комфортні умови навчання, проводять захопливі та креативні заходи у стінах школи, активно розвивають дитячий світ цікавими іграми, намагаються застосовувати на уроках інноваційні методи навчання.

На відділі проведено велику кількість концертів: «Струни дитячих сердець» (викладач М. Абрамів та учні її класу, жовтень 2016 р.); «(не) 1 вересня» (викладачі: О. Мичко, М. Абрамів, вересень 2018 р.); «Богдана Фільц – жива легенда» (викладач Ходорівської ДШМ О. Федан, за участю учнів класу, вересень 2018 р.); «Вона любов, вона радість і втіха» до Міжнародного дня матері (організатор М. Абрамів, травень 2018 р.); «Новорічний вечір» до різдвяних свят (викладач О. Мичко та учні її класу, січень 2018 р.); «Звітний концерт школи» (викладачі О. Мичко, О. Семен, М. Абрамів, О. Драган, травень 2018 р.); «Ангели Майдану» – вечір пам'яті героїв Небесної Сотні (викладач М. Абрамів, лютий 2019 р.).

Вміло свої професійні знання передають юним музикантам п'ятеро викладачів струнно-смічкового відділу: О. Драган, Л. Федоренко, В. Агеєва та двоє, які працюють за сумісництвом: О. Саламін, Н. Гошовська (Агеєва, 2019; Гошовська, 2019; Драган, 2016; Саламін, 2018; Федоренко, 2016). Учні опановують гру на скрипці та віолончелі. Забезпечуючи навчальний процес, викладачі спираються на здобутки львівської скрипкової школи.

На відділі струнно-смічкових інструментів навчається всього 27 учнів: I клас: Марія Васишин, Ірина Антонів (віолончель), Олександр Драган, Гліб Іващенко (віолончель); II клас: Олена Ліпінська, Світлана Васильків; III клас: Роман Лесюк; IV клас: Ольга Зубрицька, Надія Денис,

Тетяна Пиріг, Діана Павловська, Тетяна Климович, Василина Магурчак, Ірина Шевчук, Микола Богів, Яна Клімович, Віталіна Семчишин, Анастасія Денека, Василина Леканка (віолончель), Діана Леканка (віолончель), Ірина Гніздовська; V клас: Еліна Федорків, Руслан Цап, Марія Дубовська, Сніжана Власенко, Богдан Дереш, Валерія Сидор.

Свої досягнення школярі струнно-смічкового відділу найчастіше представляють на обласних, всеукраїнських, міжнародних конкурсах, де здобувають призові місця. А саме на IV Регіональному фестивалі-конкурсі ім. Зенона Дашака (2017 р.) перемогу отримали Роман Лесюк (викл. Л. Федоренко) та Ірина Шевчук (викл. Н. Гошовська), а на Всеукраїнському конкурсі «Франкове підгір'я-2019» отримав диплом III ступеня Роман Лесюк (викл. Н. Гошовська).

Викладачами і юними музикантами було здійснено низку мистецьких заходів: «Святий Миколай в кожному оселю» до Дня святого Миколая (викладач Л. Федоренко, грудень 2016 р.); «Новорічний карнавал» (організатори викл. Л. Федоренко, В. Агеєва, О. Драган, грудень 2017 р.); «Творчий звіт Гніздичівської ДМШ» (організатори заходу Л. Федоренко, О. Драган, О. Семен, травень 2017 р.); «Свято 1 вересня» (організатор Л. Федоренко, М. Абрамів).

Відділ народних інструментів славиться своїми педагогами: І. Горецьким (акордеон, баян), І. Мазуром (гітара), О. Семен (бандура та сольний спів) (Горецький, 2017; Мазур, 2019; Семен, 2019).

Культурно-освітні діячі впроваджують у мистецьке життя краю музичні традиції Прикарпатського регіону. Тут навчається 21 учень: I клас: Каріна Гапон (сольний спів), Ігор Васильків (баян), Роман Турчак (баян), Віталій Шкода (баян), Ольга Драган (гітара); II клас: Кароліна Мураль (сольний спів), Дем'ян Федишин (баян), Дем'ян Пиріг (гітара); III клас: Богдана Людкевич (сольний спів), Олеся Сенюра (бандура), Максим Камінський (гітара); IV клас: Захар Шиян (гітара), Максим Марченко (акордеон), Максим Салдан (гітара), Олександр Власенко (гітара), Андрій Іванник (баян), Володимир Савіцький (гітара), Денис Климович (гітара), Юлія Майкут (гітара), Олег Денека (гітара); V клас: Олег Зозуляк (баян).

Учні беруть активну участь у концертному житті школи: «Я обіцяв віддати музиці все» – концерт, присвячений видатному композитору Миколі Колессі (організували О. Приступа, викладач Гніздичівської ДМШ, Л. Батіг та І. Куртий, викладачі Дашавської ДШМ, учні їхніх класів, жовтень 2018 р.); «Ми чуємо тебе, Кобзарю, крізь століття» до Шевченківських днів

(організувала О. Семен, березень 2019 р.); захід, присвячений Міжнародному Дню матері (організатори О. Семен, І. Агеєва, травень 2019 р.); «Звітний концерт школи» (організував І. Горецький, травень 2019 р.); «Подорож у країну цимбалів» – концерт, проведений викладачем Жидачівської ДМШ З. Венгльовською. Нині учні відділу показують високі результати на всеукраїнських, міжнародних конкурсах, фестивалях, а саме Максим Марченко (акордеон) отримав Диплом III ступеня на обласному конкурсі виконавців на баяні та акордеоні у м. Львові (лютий, 2019 р.); а також на XI Всеукраїнському відкритому конкурсі баяністів-акордеоністів «Візерунки Прикарпаття» отримав Диплом з відзнакою (2018 р.).

На духовому відділі діти навчаються за такими спеціальностями, як: тромбон, труба та саксофон. Свої знання передають: М. Глушко, Р. Мазур, В. Камінський (Глушко, 2018; Камінський, 2017; Мазур, 2019). Тут здобувають знання 12 учнів: I клас: Мар'яна Куйбіда; II клас: Гордій Ференс (саксофон), Анастасія Воробець (саксофон), Дем'ян Харчук (труба); III клас: Роман Люлюк (саксофон), Денис Серафим (саксофон), Степан

Дерещук (саксофон), Роман Мельник (саксофон), Максим Дубовський (саксофон), Аліна Кушнір (саксофон), Павло Лабай (саксофон); VI клас: Ілля Кушнір (тромбон). Учні активно беруть участь у концертній діяльності школи.

Музично-теоретичний ґрунт дають юним музикантам викладачі теоретично-хорового відділу: В. Агеєва, І. Горецький, О. Приступа (Пиріг, 2004). На заняттях учні вивчають теорію музики, знайомляться з творчістю композиторів та навчаються мистецтва співу в хоровому колективі. Керівником шкільного хору є викладач Вікторія Агеєва.

Висновок. Цей регіон є важливим у професіоналізації та становленні музичної культури Прикарпаття. Чинниками, що зумовлюють професіоналізацію галузі, стають формування системи музичної освіти, діяльність у краю відомих колективів та музикантів. Зростання кількості кваліфікованих спеціалістів, діяльність потужних творчих осередків, колективів, які піднімають рівень музичного мистецтва цієї місцевості на якісно новий рівень, істотно поліпшують рівень музичної освіченості населення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамів М. Автобіографія. Рукопис. Джерело надходження: Приватний архів М. Абрамів. 2019. 2 с.
2. Агеєва В. Автобіографія. Рукопис. Джерело надходження: Приватний архів В. Агеєвої. 2019. 2 с.
3. Бермес І. Хорове життя Дрогобиччини першої половини ХХ ст. у контексті духовного розвитку Галичини : автореф. дис. ... канд. мистецтвознав. : 17.00.03. Київ, 2006. 20 с.
4. Глушко М. Автобіографія. Рукопис. Джерело надходження: Приватний архів М. Глушка. 2018. 2 с.
5. Горецький І. Автобіографія. Рукопис. Джерело надходження: Приватний архів І. Горецького. 2017. 3 с.
6. Гошовська Н. Автобіографія. Рукопис. Джерело надходження: Приватний архів Н. Гошовської. 2019. 2 с.
7. Драган О. Автобіографія. Рукопис. Джерело надходження: Приватний архів О. Драган. 2016. 3 с.
8. Камінський В. Автобіографія. Рукопис. Джерело надходження: Приватний архів В. Камінського. 2017. 2 с.
9. Лаба В. Історична топоніміка Жидачівського району Львівської області. Аїд часів Ісуса Христа до ХХІ століття. / Енцикл. словник-довідник. Львів, 2009. 304 с.
10. Мазур Р. Автобіографія. Рукопис. Джерело надходження: Приватний архів Р. Мазура. 2019. 2 с.
11. Мичко О. Автобіографія. Рукопис. Джерело надходження: Приватний архів О. Мичко. 2019. 3 с.
12. Островська М. Регіональна культура як структуроутворюючий елемент національної культури. *Вісник КНУКіМ. Серія: Мистецтвознавство*. Київ, 2010. № 4. С. 124–129.
13. Пиріг В. Гнізничів у плині часу. Дрогобич : Коло, 2004. 148 с.
14. Приступа О. Автобіографія. Рукопис. Джерело надходження: Приватний архів О. Приступа. 2018. 2 с.
15. Саламін О. Автобіографія. Рукопис. Джерело надходження: Приватний архів О. Саламін. 2018. 2 с.
16. Семен О. Автобіографія. Рукопис. Джерело надходження: Приватний архів О. Семен. 2019. 2 с.
17. Федоренко Л. Автобіографія. Рукопис. Джерело надходження: Приватний архів Л. Федоренко. 2016. 3 с.

REFERENCES

1. Abramiv, M. (2019). Avtobiografiya. [Autobiography]. Rukopys. Dzherelo nadhodzhennya: Pryvatnyj arhiv M. Abramiv. 2 p. [in Ukrainian].
2. Ageyeva, V. (2019). Avtobiografiya. [Autobiography]. Rukopys. Dzherelo nadhodzhennya: Pryvatnyj arhiv V. Ageyevoyi. 2 p. [in Ukrainian].
3. Bermes, I. Horove zhyttya Drogobychchynu pershoyi polovyny XX st. v konteksti duhovnogo rozvytku Galychyny [Choral life of Drohobychyna in the first half of the twentieth century in the context of the spiritual development of Galicia]: avtoref. dys. ... kand. mystecztvoznnav.: 17.00.03. Kyiv, 2006. 20 p. [in Ukrainian].
4. Glushko, M. (2018). Avtobiografiya. [Autobiography]. Rukopys. Dzherelo nadhodzhennya: Pryvatnyj arhiv M. Glushka. 2 p. [in Ukrainian].
5. Goreczkyj, I. (2017). Avtobiografiya. [Autobiography]. Rukopys. Dzherelo nadhodzhennya: Pryvatnyj arhiv I. Goreczkogo. 3 p. [in Ukrainian].

6. Goshovska, N. Avtobiografiya. [Autobiography]. Rukopys. Dzherelo nadhodzhennya: Pryvatnyj arhiv N. Goshovskoyi. 2019. 2 p. [in Ukrainian].
7. Dragan, O. (2016). Avtobiografiya. [Autobiography]. Rukopys. Dzherelo nadhodzhennya: Pryvatnyj arhiv O. Dragan. 3 p. [in Ukrainian].
8. Kaminskyj, V. (2017). Avtobiografiya. [Autobiography]. Rukopys. Dzherelo nadhodzhennya: Pryvatnyj arhiv V. Kaminskogo. 2 p. [in Ukrainian].
9. Laba, V. (2009). Istorychna toponimika Zhydachivskogo rajonu Lvivskoyi oblasti. Aid chasiv Isusa Xrysta do XXI stolittya [Historical toponymics of Zhydachiv district of Lviv region. Hades from the time of Jesus Christ to the 21st century] / Encykl. Slovnyk-dovidnyk. Lviv, 304 p. [in Ukrainian].
10. Mazur, R. (2016). Avtobiografiya. [Autobiography]. Rukopys. Dzherelo nadhodzhennya: Pryvatnyj arhiv R. Mazura. 2016. 2 p. [in Ukrainian].
11. Mychko, O. (2019). Avtobiografiya. [Autobiography]. Rukopys. Dzherelo nadhodzhennya: Pryvatnyj arhiv O. Mychko. 3 s. [in Ukrainian].
12. Ostrovska, M. Regionalna kultura yak strukturoutvoryuyuchyj element nacionalnoyi kultury [Regional culture as a structural element of national culture]. Visnyk KNUKiM. Seriya: Mystecztvoznnavstvo. Kyiv, 2010. No 4. P. 124–129. [in Ukrainian].
13. Pyrig, V. (2004). Gnizdychiv u plyni chasu [Hnizdychiv in the course of time]. Drohobych: Kolo, 148 p. [in Ukraine].
14. Prystupa, O. (2018). Avtobiografiya. [Autobiography]. Rukopys. Dzherelo nadhodzhennya: Pryvatnyj arhiv O. Prystupa. 2 p. [in Ukrainian].
15. Salamin, O. (2018). Avtobiografiya. [Autobiography]. Rukopys. Dzherelo nadhodzhennya: Pryvatnyj arhiv O. Salamin. 2 p. [in Ukrainian].
16. Semen, O. (2019). Avtobiografiya. [Autobiography]. Rukopys. Dzherelo nadhodzhennya: Pryvatnyj arhiv O. Semen. 2 p. [in Ukrainian].
17. Fedorenko, L. (2016). Avtobiografiya. [Autobiography]. Rukopys. Dzherelo nadhodzhennya: Pryvatnyj arhiv L. Fedorenko. 3 p. [in Ukrainian].

УДК 793.38

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/26.195868>

Адріана ПІДЛУЖНА,
 orcid.org/0000-0001-9707-8514
 магістрантка кафедри режисури та хореографії
 Львівського національного університету імені Івана Франка
 (Львів, Україна) I3adri@ukr.net

ГУЦУЛИ ЯК ЕТНОГРАФІЧНА ГРУПА ТА ЕТИМОЛОГІЯ УКРАЇНСЬКИХ ГОРЯН

У роботі розглянуто основні точки зору на походження українських горян та етимологію етноніму «гуцули». Узагальнено відомості з історичних праць та джерел про формування Гуцульщини, етноніму «гуцули», про їх історію, древні уявлення та вірування гуцулів, що можуть стати в пригоді для пошуку відповіді на поставлені в роботі завдання. Проведено огляд звичаїв, традицій та народної творчості гуцулів з метою пошуку в них відомостей про давнє минуле етносу. Зроблено аналіз достовірності відомостей у історичних працях та джерелах з історії гуцулів. Наведено декілька точок зору та теорій щодо походження етноніму «гуцули», що представлені в роботах дослідників як західних країн, так і України. Зроблено висновки про перспективність досліджень проблематики та актуальність питання про становлення гуцулів як окремої етнографічної групи.

У науковій статті також приділено увагу соціальним і культурним перетворенням у XVIII–XX століттях, під час яких гуцульський регіон входив до різних країн (Речі Посполитої, Імперії Габсбургів, Західноукраїнської Народної Республіки, Румунії та ін.). Позитивним аспектом наукової статті є звернення автора до історії, давньої гуцульської космогонії та віри, історичних праць та джерел про утворення, а також усієї інформації, за якою визначаються три карпатські етнічні групи – гуцулів, бойків та лемків.

Стаття містить інформацію із праць багатьох українських та європейських науковців. У ній зроблена смілива наукова спроба визначити місце гуцулів в Україні та інших країнах (особливо в Румунії та США, де в сучасні дні проживає гуцульська діаспора). Автором статті пропагується думка про суперечливість походження гуцулів. Адже нині кожен дослідник робить власні припущення. Усі припущення не мають жодних документальних підтверджень. Мета наукового пошуку – вивчити походження назви гірського етноніма України – «гуцул». Етнологічному дослідженню гуцульського краю не вистачає систематичної роботи вчених. Необхідний ретельний аналіз усієї наявної інформації про гуцулів на території України та за кордоном. Гуцули зараз стали сучасними. Їхні умови життя та звичаї змінилися. Етнографи мають збирати інформацію про цю етнічну групу.

Ключові слова: гуцули, Гуцульщина, етимологія, етнографічна група, етнонім, етнос, горяни, етнографізм, етнографія.

Adriana PIDLUZHNA,
 orcid.org/0000-0001-9707-8514
 Undergraduate Student of the Department of Directing and Choreography
 of Ivan Franko National University of Lviv
 (Lviv, Ukraine,) I3adri@ukr.net

HUTSULS AS ETHNOGRAPHIC GROUP AND ETYMOLOGY OF UKRAINIAN HIGHLANDERS

This work contains main points of view on the origin of Ukrainian highlanders and etymology of ethnonym “Hutsuls” and their characteristic. Generalization of information from history works and sources about formation of Hutsulscshyna, ethnonym “Hutsuls”, their history, ancient Hutsul cosmogony and believes, also all information that might be useful for searching answers on main questions in this work. Research of confusions in existing information about Hutsuls in different sources and more general terms of Rusyns, Carpatho-Rusyns or Ruthenes that define the three Carpathian ethnic groups the Hutsuls, the Boikos, and the Lemkos. Short look at habits and traditions of Hutsuls and their folk heritage in attempt to find information about unknown past of this ethnic group. Analyzed certainty of scholar theories in their works about etymology of word “Hutsuls” and history of Ukrainian highlanders. Also research of social and cultural transformations of Hutsul people in XVIII–XX centuries, during which this region was part of different countries (Rzecz Pospolita, Habsburg Empire, Western Ukrainian People Republic, Romania and others). This work contains information from articles and works of many Ukrainian and European scholars as well. Attempt to identify place of Hutsul people in Ukraine and other countries (especially, neighbor country Romania and US, where in modern days live Hutsul diaspora). Conclusions about sources on Ukrainian history on this minority (are they informative or not), research perspectives of these problems and about actuality of question about formation of Hutsul people as ethnic group.

The article reflects the inconsistency of the origin of the Hutsuls. Each researcher makes his own assumptions. All assumptions have no documentary evidence. The purpose of the scientific search is to study the origin of the name of the

mountainous ethnonym of Ukraine – “Hutsula”. The ethnological study of the Hutsul region lacks the systematic work of scientists. A thorough analysis of all existing information about Hutsuls on the territory of Ukraine and abroad is necessary. Hutsuls have now become modern. Their living conditions and customs have changed. Ethnographers should be collecting information about this ethnic group.

Key words: *hutsuls, Hutsulshchyna, etymology, ethnographic group, ethnonym, ethnos, highlanders, ethnographism, ethnography.*

Постановка проблеми. Горяни українських Карпат багато в чому досі залишаються загадкою не тільки для української етнографії, а й для світової науки в цілому. Відомі нині точки зору досі не є беззаперечними, а в публікаціях більше припущень, ніж чітких тверджень. Втім, це звичайна ситуація для дослідників, які вивчають історію народів, у яких немає стандарту мови, а більшість історичних відомостей про походження етнографічної групи представлені у вигляді усної народної творчості (пісні, казки, легенди тощо). Подібна ситуація з народами, що населяють гори Кавказу, така ж ситуація з мешканцями Карпат. Походження їх етнонімів є можливим ключем до розгадки. Втім, суперечностей вистачає і нині.

Разом із тим цей певною мірою ізольований спосіб життя гуцулів і відносно важкі умови життя в цьому регіоні стали тим, що врятувало цих горян від асиміляції із сусідніми народами, які часто змінювали один одного у номінальному володінні цими землями, та сформувало їхні відмінні від сусідів традиції, погляди та характер.

Аналіз останніх досліджень. Досить поширеною проблемою в роботах багатьох дослідників є питання етимології етноніму «гуцули» та суперечності, що досі виникають навколо цього питання. Серед цих робіт варті окремої уваги дослідження С. Витвицького (Витвицький, 1993), П. Магочія (Магочій, 1993), Р. Кайндля (Кайндль, 2000), В. Шухевича (Шухевич, 1899) та інших. У своїх роботах ці дослідники спиралися на етнографічні матеріали, метод спостереження та дані з історичних джерел, завдяки чому змогли описати різні відомості та теорії походження гуцулів, а також особливості гуцульського етносу.

Етимологія гуцулів досі залишається спірною темою. Кожен дослідник дає свої припущення, але всі вони досі залишаються тільки припущеннями. Також актуальною проблемою залишається питання відокремленості гуцулів як етнічної групи, їх зв'язків з українським народом та соціокультурні перетворення, які відбувались на Гуцульщині протягом XVIII–XX ст. Досліджень, присвячених цим питанням, відносно мало, а актуальних серед них майже немає натепер як за кордоном, так і в Україні. Хоча при цьому є досить велика кількість наративних джерел, які можна використати для форму-

вання більш чітких та точних теорій походження гуцулів та етимології їхнього етноніму.

Питання походження етнонімів завжди цікавили людство, а особливо у XIX ст., коли інтелігенція європейських країн шукала своє коріння в глибині століть, етноніми були першою зачіпкою у цих пошуках. Ці пошуки завжди були складними для етнічних груп, що проживали на перехресті культур, різних держав та навіть релігій. Саме до таких належать гуцули, горді мешканці Карпатських гір.

Мета статті – дослідження походження назви етноніму горян України «гуцули». Для її досягнення необхідно розглянути основні точки зору на походження етнографічної групи гуцулів та їхнього етноніму, проаналізувати основні історичні джерела та етнографічні матеріали на наявність історії походження цієї народності та визначити вірогідність чи сумнівність тверджень щодо етимології гуцулів та їх походження.

Виклад основного матеріалу. Версій походження етноніму «гуцул» багато. Деякі з них схожі на правду, а деякі більше схожі на легенду. Деякі дослідники виводять цей етнонім з імені Гецило. Князь Гецило був сином Провини, братом удільного князя Ростислава, володаря Моравії, держава якого у 864 році розширилася у Північній та Південній Моравії, зайнявши Богемію, Моравію, Сілезію, Словенію, частини Боснії та Сербії. Такі відомості згадуються у літописі Самуїла Бандтке (Бандтке, 1830: 76). Шлозер у своєму тлумаченні Нестора виводить назву Гецило від гецил – цап (Витвицький, 1993: 11). Як наслідок, частина дослідників вважає періодом виникнення гуцулів IX ст.

Інша досить стара теорія виводить назву гуцулів як горян, що мешкають найвище в Східних Карпатах, від слів горул, горал, горал. А це, на їхню думку, співзвучне зі словами горули або герули. Відомо, що герули за Германаріха і Теодоріха допомагали східним готам проти лангобардів, про що теж згадує Бандтке (Бандтке, 1830: 31, 43). Лелевель, своєю чергою, від тих герулів виводить і походження литвинів (Витвицький, 1993: 12). Як аргумент до цієї теорії відносять ще бойове вбрання гуцулів та їхні симпатії до сусідніх угрів.

Розглядаючи звичаї гуцулів, С. Витвицький наводить теорію, що в них багато схожого зі звича-

ями у давніх скандинавів (Витвицький, 1993: 12), особливо із великодніми звичаями з острова Рюгена: замилювання скелями, надзвичайна відвага у поведженні зі сплавом дерева та багато іншого. Це дає змогу йому робити припущення, що гуцули прийшли з північного заходу, зі Скандинавії, можливо, й разом з Рюриком, запрошеним до Русі у IX ст. Аргументують цей здогад буденним вбранням гуцулів червоного або пурпурового кольору. Також згадуються весняні святкування пам'ятних іменин св. Володимира і Рюрика, які припадають на 15 липня – день св. Кириака.

Не поділяє С. Витвицький поглядів, що гуцули походять лише від опришків та тих, хто виводить гуцулів від румунського слова «гуц» – «сильний» (Витвицький, 1993: 13).

У самих гуцульських оповідях важко відшукати якісь відомості про походження. Звідки вони прийшли ніхто сказати не може, а позаяк народ не вмів писати, то перекази належать до казок і міфів. С. Витвицький стверджує, що часто чув від гуцулів сумний вираз: «Ей скали, та скали далекі. Ей море, море та й зимне, та й студене, та й дуже далеке» (Витвицький, 1993: 14).

Автори іноземного етномузикологічного дослідження про дримбу серед гуцулів в Українських Карпатах спираються на теорію, що гуцули, які належать до карпато-русинської групи, є нащадками галицьких та буковинських русинів, які, як вважається, заселяли гори Карпати починаючи з VI ст. (Dallais et al., 2002: 10). Хоча автори визнають, що історія, походження та ідентичність гуцулів досі є суперечливими. Одним із впливових чинників вони вважають те, що гуцули в більшості були уніатами і, як наслідок, змогли зберегти свою культуру. Натомість кінцеве формування відмінних рис гуцулів автори статті відносять до XVII–XVIII ст. (Dallais et al., 2002: 11). Ізоляція гуцулів дала змогу сформуватись певній специфіці, що проявлялася через одяг, танці, традиції, уявлення.

Що ж до опришків, то їх автори вважають ще однією особливістю регіону, яка наповнила його народними піснями та легендами. Описують їх як банди різного походження, які грабували знать, нападаючи на її володіння та повертаючись назад у гори.

Р. Кайндль у своїй праці пише, що у XIX ст. русини офіційно зараховувалися до русинів, але вони настільки відрізнялися від бойків і руснаків, що давали привід до численних припущень щодо їхнього походження. Серед безглузких поглядів він згадує припущення, що гуцули були слов'янізованими рештками скіфів, готів, кума-

нів і монголів. До більш-менш правдоподібних думок відносить припущення, що гуцули походять від румунів і русинів та те, що вони є «змішаним народом», який постав начебто з найрізноманітніших етнічних елементів протягом історії карпатського краю, але перевагу серед них мали слов'яни, які жили у підніжжі Карпат з IV ст. (Кайндль, 2000: 8–9). Гірська місцевість могла бути заселена людьми, які, певно, тікали від воєнничих народів. Зрештою, гуцули є слов'янами за мовою, звичаями і народними традиціями, крім певних особливостей, але вони залишаються схожими на своїх слов'янських сусідів.

П. Магочій пише про гуцулів, бойків та лемків у контексті історії «русинської ідентичності». Так звані русини живуть на досить компактній території на кордонах трьох країн: України, Словаччини та Польщі. Невелика група русинів проживають у Сербії та Хорватії, які є нащадками іммігрантів XVIII та XIX ст. Загальна кількість русинів, за П. Магочієм, – 1,2 мільйона людей з однаковим лінгвістичним та етнографічним походженням (Магочій, 1993: с. 147). Натомість деякі дослідники наводять інформацію про те, що жителі різних селищ на Гуцульщині наприкінці XIX ст. називали один одного «руминами» та «галичанами» і часто ворогували (Бідношия та ін.).

В. Шухевич, описуючи гуцулів, називає їх відгалуженням українсько-руського народу, котре зберегло найбільше знамен оригінальності завдяки ізоляційному життю в горах. У своєму житті гуцули зберегли багато властивостей та ознак, які в українсько-руського народу вже зникли, а власне гуцульські властивості, на думку автора, виникли завдяки природним умовам, в яких вони жили і живуть (Шухевич, 1899: 25).

Серед теорій походження етноніму «гуцул» Шухевич наводить теорію Й. Корженьовського, що вказана у передмові до драми «Верховинці», де назва гуцулів походить від слова «кочувати»; тобто мешканці долин, які тікали в гори під час монгольських та турецьких нападів і залишалися там, назвали себе «кочулами», а пізніше слово видозмінилось на «гуцули» (Шухевич, 1899: 26–27).

Також наводиться розповідь гуцулки Марфи Дучик з Селетина (Буковина), яка розповідала, що волохи називали мешканців гір гуцан, що з румунської означає «великий злодій». І нібито саме з цього витворилася назва «гуцул» (Шухевич, 1899: 27–28).

З власних спостережень та досліджень В. Шухевича стає відомо, що населення іноді називали коней гуцулами, як і людей. А також те, що етнонім «гуцул» міг з'явитися тільки пізніше

XVIII ст., адже австрійці у 1793 р., об'їздивши Східні Карпати та досліджуючи мінеральні ресурси гір, не знали назви «гуцул» та називали їх «Gebirgrussen» (гірські руси) або «die wahren Rokutier» (справжні покутці). Не знали етноніму «гуцули» й поляки, яким належали ці землі до 1772 р., з чого виходить, що назва «гуцул» не така вже й давня, а виникла в період нового часу, а гуцульський кінь міг бути турецького походження, тому назва породи коней перейшла і на людей, які на них піднімалися в гори (Шухевич, 1899: 26).

Самоназва ж гуцулів XVIII–XIX ст. відрізнялася від згаданого етноніму. Вони називали себе крескени, руснаки, рускі люде, які ходили до православної або греко-католицької церкви. До речі, крескени вважають словом, що позначало або християн, або «крест'ян», тобто селян. Схожа ситуація і з горянами Атлаських гір у Марокко, загальноприйнятим етнонімом яких довгий час були бербери, а їхньою самоназвою було слово «амазіг», що в перекладі означає «вільний».

З наведених вище теорій найбільш вірогідними видаються припущення про те, що населення Гуцульщини – це представники різних народів, які під час важких часів ховалися в горах та поступово осідали там, змішувались та продовжували сповідувати християнську віру. Горяни займалися вівчарством, різьбярством та формували нові культурні особливості в природних умовах середовища, де вони жили. Жителі гір змогли зберегти свої традиції та відстоювати свої права на ці території, а деякі з них ставали «головним боєм» для вельмож, що жорстко правили в долинах, але в горах їхня влада була номінальною.

Протягом XIX ст. унаслідок погіршення їх економічного становища та голоду багато жителів краю емігрувало в Новий Світ. Цьому навіть присвячена досить популярна пісня «Гамерецький край». Ці речі почали змінювати регіон. Під час Першої світової війни гуцули брали участь у визвольних змаганнях, хоча не можна з повною вірогідністю стверджувати, що всьому населенню краю була важлива українська незалежність. Та й власне частиною ЗУНР край пробув недовго і досить швидко був розподілений між Чехословаччиною, Румунією та Польщею. Хоча міжвоєнний період не можна назвати кращим в історії регіону, але він на певний час уберег його жителів від радянзації та жорстокої політики Сталіна, що в результаті дало змогу багатьом традиціям зберегтися і донині. Радянський період остаточно розпочався з 1945 року, хоча деякі частини були тимчасово зайняті радянськими військами й раніше. Населення регіону вже певний час називали українцями, і з часом цей доволі новий для горян етнонім став панівним, а «гуцул» офіційно став громадянином української національності, що проживає у карпатських гірських та пригірських районах тоді ще УРСР, а з 1991 р. уже незалежної України (Dallais et al., 2002: 10).

У сучасній Україні етнонім «гуцул» прижився як узагальнення, але на локальному рівні досі існують та часто використовуються більш локальні самоназви, що походять від різноманітних назв населених пунктів (наприклад, жителі смт Великий Бичків зветься бичкулянами, а жителі смт Косівська Поляна – косівленами). Гуцульська ідентичність не є сильним об'єднуючим фактором для жителів Карпат, принаймні в побуті. Кожне селище по факту є окремим острівцем, який плекає свої місцеві традиції. І справді, кожне селище має свою особливу говірку, яка відрізняється наголосами, голосними буквами та деякими місцевими словами. Наприклад, жителі того ж Великого Бичкова замість слова «кінь» кажуть «кунь», замість «стій» використовують «стуй», а жителі Косівської Поляни називають своє селище «Косівською поленою», а себе «косовленами».

Разом із тим гуцульський діалект зазнав значних лінгвістичних впливів від культур, що володарювали в регіоні або просто певний час там проживали. Досі в діалектах наявні слова угорського походження (вілонька – ліхтарик, луйтра – драбина, лобда – м'яч, гарадичі – сходи), німецького походження (лармувати – шуміти, луфтувати – провітрювати), словацького чи чеського походження (облоки – вікна, йо – так) та навіть арабського чи турецького походження (фінджа – чашка). І це далеко не всі діалектизми, які наявні в говірках Гуцульщини, які, на жаль, також не є повною мірою дослідженими та поступово забуваються місцевим населенням (Бідношия та ін.).

Щодо еміграції, то вона є актуальною проблемою регіону й нині (Бідношия та ін.).

Щодо еміграції, то вона є актуальною проблемою регіону й нині (Бідношия та ін.).

Брак робочих місць, закриті промислові об'єкти та невелика зарплатня змушують багатьох жителів регіону їхати на заробітки або взагалі виїжджати з країни і осідати там, де зможуть прогодувати себе та родину.

Висновки. Етнологічному вивченню Гуцульщини бракує системності та копіткої роботи колективу авторів, які змогли б зробити ґрунтовний аналіз всіх наявних відомостей про гуцулів на території України та за її межами, а після звести їх та узагальнити в одній праці.

Більшість відомостей та теорій про етимологію назви «гуцул» та походження українських горян залишаються припущеннями, хоча є доволі

вірогідні. Дослідники мають багато можливостей реалізувати свої навички науковця в цій тематиці та систематизувати знання про гуцулів, знайти відповіді на проблемні питання, які є актуальними не тільки для регіону, а й для України в цілому. Водночас збір відомостей про цю етнічну групу

має стати обов'язковою місією для етнографів, оскільки гуцули також осучаснюються, деякі речі виходять з ужитку через свою застарілість, а носіїв давніх традицій не так уже й багато, з кожним роком їх усе менше. Тому ці питання варті уваги науковців та їх серйозного ставлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Витвицький С. Історичний нарис про гуцулів. Львів : «Світ», 1993. 96 с.
2. Magochi P. Carpatho-Rusyns: A Tortuous Quest for Identity. *Cross Currents. A Yearbook of Central European Culture*. 1993. С. 147–160.
3. Кайндль Р. Гуцули: їх життя, звичаї та народні перекази. Чернівці : «Молодий Буковинець», 2000. 208 с.
4. Шухевич В. Гуцульщина. Львів: Друкарня Наукового товариства імені Тараса Шевченка, 1899. 157 с.
5. Бандтке С. История государства польского. Санкт-Петербург : Тип. Имп. Российской академии, 1830. Том I. 350 с.
6. Коваль Є. Р. Гуцули у визвольній боротьбі. Спогади січового стрільця Михайла Горбового. Київ–Вінниця : ДП «Державна картографічна фабрика», 2009. 474 с.
7. Dallais, P., Weber, S., Briner, C., Liegme, J. The drymba among the Hutsul in the Ukrainian Carpathians: a recent ethnomusicological survey. *VIM Vier und zwanzigste jahrsschrift der Internationalen Maultrommel virtuosengenosenschaft*. 2002. p. 10:8–29.
8. Бідношья Ю., Бондаренко Г., Буйських Ю. Етнографічний образ сучасної Гуцульщини. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Bondarenko_Halyna/Etnohrafichnyi_obraz_suchasnoi_Hutsulshchyny.pdf (дата звернення: 29.10.2019)

REFERENCES

1. Vytvytskyi, S. (1993). *Istorychnyi narys pro hutsuliv* [Historical essay on Hutsuls]. Lviv : “Svit” [in Ukrainian].
2. Magochi, P. R. (1993). *Carpatho-Rusyns: A Tortuous Quest for Identity*. *Cross Currents. A Yearbook of Central European Culture*. [in English].
3. Kaindl, R. (2000). *Hutsuly: yikh zhyttia, zvychai ta narodni perekazy* [Gutsuli: living, sounding and telling people]. Chernivtsi : “Molodyi Bukovynets” [in Ukrainian].
4. Shukhevych, V. (1899). *Hutsulshchyna* [Hutsul]. Lviv : Drukarnia Naukovoho tovarystva imeni Tarasa Shevchenka [in Ukrainian].
5. Bandtke, S. (1830). *Ystoryia hosudarstva polskoho* [History of the state of Poland]. Sankt-Peterburg : Typ. Ymp. Rosyiskoi akademyy [in Russian].
6. Koval, Y. R. (2009). *Hutsuly u Vyzvolnii borotbi. Spohady sichovoho striltsia Mykhaila Horbovoy* [Hutsuli near Liberation Struggle. Had a glimpse of the construction of Mikhail Gorbovoy]. Kyiv–Vinnytsia: DP “Derzhavna kartohrafichna fabryka” [in Ukrainian].
7. Dallais, P., Weber, S., Briner, C., Liegme, J. (2002). *The drymba among the Hutsul in the Ukrainian Carpathians: a recent ethnomusicological survey*. *VIM Vier und zwanzigste jahrsschrift der Internationalen Maultrommelvirtuosengenossenschaft*, 10:8–29 [in English].
8. Bidnoshyia, Y., Bondarenko H., Buiskykh Y. *Etnohrafichnyi obraz suchasnoi Hutsulshchyny* [An ethnographic image of a very ordinary Hutsul region]. Retrieved from: http://chtyvo.org.ua/authors/Bondarenko_Halyna/Etnohrafichnyi_obraz_suchasnoi_Hutsulshchyny.pdf (Last accessed: 29.10.2019). [in Ukrainian].

УДК 78.071.1(477):78.087.681

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/26.195869>

Наталія СИНКЕВИЧ,

orcid.org/0000-0002-9576-2387

кандидат мистецтвознавства,

доцент кафедри методики музичного виховання і диригування

Інституту музичного мистецтва

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

(Дрогобич, Львівська обл., Україна) *synkewych@ukr.net*

Наталія ЗЕЛЬМАН,

orcid.org/0000-0001-6804-3339

магістр кафедри методики музичного виховання і диригування

Інституту музичного мистецтва

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

(Дрогобич, Львівська обл., Україна) *nata98155@gmail.com*

ХОРОВА ШЕВЧЕНКІАНА БОГДАНИ ФІЛЬЦ ДЛЯ ДІТЕЙ

Велет української культури Тарас Шевченко залишив поетичну спадщину, з якої черпали композитори кількох поколінь. Наші сучасники, серед яких Богдана Фільц, продовжують цю традицію, надихаючись ідеями, образами, філософським наповненням «Кобзаря».

У статті розглянуто твори для дітей з хорової Шевченкіани відомої композиторки, яка написала значну кількість вокально-хорових творів. Показано тісний зв'язок між компонуванням та її музикознавчим доробком, в якому висвітлено особливості хорових опрацювань українського фольклору. Оскільки вірші Шевченка володіють фольклорними прикметами, це допомогло композиторці знайти відповідний для власного хорового озвучення підхід. З'ясовано домінуючу тематику вибраних авторкою віршів, доступних для дитячого розуміння: краса рідного краю, підкреслення значення рідного слова й пісні-думи. Проаналізовано хорові твори збірки з точки зору співвідношення поетичного й нотного текстів у формі використання спеціальних виразових засобів для втілення музикою віршованої основи, а саме гармонії, ритміки, динаміки та агогіки, типів мелодики та фактури, наявності фольклорних елементів музичної мови. Наголошено на важливій ролі фортепіанної партії в хорових творах зі супроводом, де вона доповнює і допомагає розкривати образний зміст віршів. А також узказано на пізнавально-естетичні та національно-патріотичні цінності музики. Етнохарактерне музично-інтонаційне озвучення поезії Т. Шевченка в синтезі із сучасною композиторською технікою надає оригінальності хоровому вислову, полегшуючи сприйняття складної музичної мови дітьми середнього та старшого шкільного віку. Відзначено теситурно-голосові властивості хорових партитур, адекватні дитячим виконавським можливостям.

Ключові слова: поезія Т. Шевченка, хорова творчість Б. Фільц, хорова партія, фортепіанний супровід.

Natalia SYNKEVYCH,

orcid.org/0000-0002-9576-2387

Candidate of Art Studies,

Associate Professor of the Department of Music Education and Conducting

Institute of Music Art

Drohobych State Pedagogic University named after Ivan Franko

(Drohobych, Lviv region, Ukraine) *synkewych@ukr.net*

Natalia ZELMAN,

orcid.org/0000-0001-6804-3339

Master of the Department of Music Education and Conducting

Institute of Music Art

Drohobych State Pedagogic University named after Ivan Franko

(Drohobych, Lviv region, Ukraine) *nata98155@gmail.com*

CHORAL SHEVCHENKIANA FOR CHILDREN BY BOHDANA FILTZ

The giant of the Ukrainian culture Taras Shevchenko left a heritage which nourished composers of several generations. Our contemporaries, and Bohdana Filtz is one of them, continue this tradition searching for inspiration in ideas, images and philosophical content of Kobzar.

The article regards the choral works for children from choral Shevchenkiana written by a famous woman composer who is the author of a large number of vocal and choral pieces. The close link between her composition and musico-logical heritage, as well as the main features of choral arrangements of the Ukrainian folklore has been highlighted. As Shevchenko's poems are endowed with folklore characteristics it helped the composer to find an approach appropriate for her personal choral sounding. The dominant theme of the poems available for children's understanding, selected by the author has been traced, i.e.: beauty of the native land, emphasis on the significance of the native language and duma-song, etc. Choral pieces of the collection have been analyzed from the aspect of the ratio of the poetic and music texts in the form; usage of the special expressive means of the music realization of the poetic basis, i.e. harmony, rhythm, dynamics, agogics, types of melodic and presence of folk elements of the music language. The important role of the piano part in the choral works with accompaniment, where it complements and helps to reveal the figurative content of the poems has been emphasized. Also cognitive-esthetic and national-patriotic values of music have been indicated. Ethocharacteristic music-intonational arrangement of Taras Shevchenko's poetry in synthesis with modern composing technique brings originality to choral expression, facilitating perception of the complicated music language by junior and senior pupils. The tessitura-voice properties of the choral scores, adequate to the children's performing skills have been noted.

Key words: T. Shevchenko's poetry, choral creativity of Bohdana Filtz, choral part, piano accompaniment.

Постановка проблеми. Багатогранна творчість Тараса Шевченка – геніального поета, маляра, мислителя – стала коштовним надбанням української та світової культури. Впродовж півтори сотні років розмаїтий художній світ «Кобзаря» домінує як одна з визначальних констант національного самоусвідомлення українців, виявляючи на кожному новому історичному етапі актуальність закладених у ньому глибинних духовно-семантичних пластів. Звідси випливає органічність музичного прочитання віршів Шевченка, зокрема хорового.

Хорова музика посідає важливе місце у творчому доробку Богдани Фільц, починаючи від перших спроб компонування до сьогодні. Ця традиційна для національного музичного мистецтва ділянка поповнилася завдяки композиторці високохудожніми зразками кантат, циклів, окремих творів на слова видатних українських поетів (серед яких чільне місце посідають вірші Т. Шевченка), літургійною і паралітургійною музикою, опрацюваннями народних пісень. Що важливо – значну кількість цих творів написано (або адаптовано) для дитячого хору.

Аналіз досліджень. Особистість авторки та її здобутки постійно перебувають у полі зору дослідників. Їм присвячено численні статті, розвідки, книжки. Окремі хорові композиції, збірки й цикли аналізували Марія Загайкевич, Мстислав Юрченко, Ірина Сікорська, Валентина Белікова, Любов Магур і Оксана Фрайт, Наталія Синкевич та інші. Втім, хорові надбання останніх років на слова Шевченка ще не були предметом детального вивчення (за винятком оглядової статті Дзвенислави Василик). Тому постає потреба осмислення хорової Шевченкіани Б. Фільц для дітей з позицій сьогодення, в контексті поєднання традицій і сучасних художньо-стильових тенденцій, а також у руслі музично-естетичного виховання. Тому вибрана тема є актуальною.

Мета статті – висвітлення особливостей нових хорових творів Б. Фільц для дітей на слова Т. Шевченка.

Виклад основного матеріалу. Пов'язуючи колосальний обсяг музичної Шевченкіани з іменами Миколи Лисенка, Станіслава Людкевича, Левка Ревуцького, Бориса Лятошинського та інших, Марія Загайкевич відвела чільне місце Б. Фільц серед сучасних авторів вокальної музики до «Кобзаря». Дослідниця констатувала неمالоважну роль для цих досягнень композиторки таких чинників, як «природний нахил таланту, розвинений мелодичний хист й органічне відчуття виражальних можливостей одного з найдосконаліших інструментів – людського голосу» (Загайкевич, 2020: 17).

Сама ж авторка музики у своїх наукових розробках наголосила на винятковому значенні відтворення національного колориту поезії для плідного розвитку української музики, називаючи при цьому імена наших світочів Т. Шевченка, Лесі Українки, І. Франка, у творчості яких «сугубо особисте поєднується з народним, загальнолюдське, гуманістичне – з національно-прогресивною тематикою, віршетворення багато чим продиктовано закономірностями усної народної творчості. У музичних образах, інтонаційному строї мелодики і взагалі в усьому комплексі засобів музичної виразності <...> відчувається тісний зв'язок з інтонаційними особливостями української вокальної професійної і народної музики. Це відтворюється у використанні композиторами окремих прийомів, вироблених художньою практикою в процесі становлення і розвитку української національної музики в цілому і народнопісенної творчості зокрема» (Фільц, 1965: 24).

Збірка «Хорові твори на слова Тараса Шевченка» демонструє запровадження авторкою підмічених нею творчих підходів у власному компонуванні. Збірку склали дев'ять творів для

дитячого/жіночого хору (з них п'ять версій для мішаного хору) та один твір на слова Лесі Українки («На роковини Шевченка»). У статті аналізуються лише хори для однорідного складу, переважно більшість яких було написано впродовж 2013–2014 років.

Замислюючись над причинами численних музичних озвучень віршів Шевченка, Станіслав Людкевич звів їх до двох головних рис, а саме «безмежного ліризму його поезії» і винятково «співного та музикального характеру його поетичної форми, яка легко й без примусу підходить під мелодію» (Людкевич, 1999: 246).

Провідна тема композицій «Весна. Садочки зацвіли», «Встала весна», «Зацвіла в долині», «Село на нашій Україні» – відображення краси рідної природи та весни як символу оновлення всього сущого. За словами Д. Василик, ця тематика перегукується з виявленням життєвого оптимізму композиторки, її вірою у відродження української нації (Василик, 2014: 115). Ліризм, співність і музикальність поетичної манери Шевченка, відзначені Людкевичем, знайшли тут яскраве втілення через насичення і слів, і музики народнописаними зворотами.

В основі твору «Встала весна» для чотириголосого дитячого (жіночого) хору в супроводі фортепіано (*Allegro con brio*) лежить уривок з поеми «Гайдамаки»¹. Мініатюра, структуру якої визначає куплетно-варіаційна форма, забарвлена у світлі, піднесені тони, що змальовують пробудження природи із зимового сну. Мелодико-тематичну лінію, пройняту фольклорними ритмоінтонаціями, характеризує плавне голосоведення на тлі тоніко-домінантової гармонії, збагаченої побічними тонами в партії фортепіано. Хорова фактура вирізняється камерністю та прозорістю.

Структуру твору «Зацвіла в долині червона калина» (на однойменний вірш зі збірки «Малий Кобзар») для триголосого дитячого (жіночого) хору в супроводі фортепіано (*Andantino*) визначає «пісенна» куплетна форма з приспівом. Авторка скоротила вірш і використала повтори окремих рядків для рівномірного наповнення двох куплетів. Ритмічне оформлення мелодійної теми збагачене пунктирним малюнком, синкопами, розпівуванням шістнадцятими тривалостями окремих складів, що викликає прямі стильові алюзії з українською народною пісенністю. Завдяки фактурній мінливості партії фортепіано долається деяка ста-

тичність хорової партитури. Витончена агогічна палітра засвідчує вміння композиторки тонко відтворювати образний зміст вірша.

Мініатюру «Весна. Садочки зацвіли» (на фрагмент вірша «Чума» Т. Шевченка) написано для дитячого чи жіночого хору без супроводу (*Allegretto con brio*). Твір вирізняється радісним характером, мелодикою із заклично-лапідарними ходами, багатством динамічних та агогічних відтінків. Літературний текст укладено авторкою в просту двочастинну форму (A+B), якій притаманні безперервні трансформації музично-тематичного матеріалу, а саме: часті відхилення, уникання тонічної гармонії загалом, перемінний метр. У другій частині застосовано поліфонічні вкраплення до гомофонно-гармонічної фактури, а також повтори деяких лексем (зокрема, «цвіте», «красується цвітами»), що підкреслюють красу українського пейзажу.

Подібний образний зміст притаманний композиції «Село на нашій Україні». Твір написано для дитячого/жіночого хору на текст фрагменту поеми «Княжна». Музичну структуру утворюють три контрастні за тематично-інтонаційним матеріалом, фактурою та образним змістом розділи, кожен з яких є простою двочастинною формою (A+B) з кодою. Перший розділ (*Andante cantabile*) ґрунтується на гомофонно-гармонічній фактурі, збагаченій почерговими підголосками в альтовій та теноровій партіях. Він витриманий переважно на динамічному нюансі піано.

Другий розділ (*Andantino animato*) вносить контраст у драматургію твору не лише початком із кульмінаційної точки на форте, а й гармонічними особливостями, зокрема використанням гармонічної субдомінанти, що надає звучанню дещо архаїчного відтінку. Це відповідає текстові, де йдеться про традиційний символ українського села – біла хата в оточенні квітучого саду.

Третій розділ (*Andante religioso*), з його сакральним характером викладу в притишеній динаміці, органічно вписується в тематику поезії не лише з огляду на слова «Сам Бог витає над селом», а й унаслідок «святovidношення» (термін Володимира Личковаха) авторкою, вслід за Шевченком, до національної соборності («і сині гори за Дніпром») і єдності українських земель як до ідеалу духовності.

Образи природи змальовані й у творі «Тече вода з-під явора» для триголосого дитячого (жіночого) хору і фортепіано. Ця композиція вирізняється озвученням усього однойменного вірша, масштабністю різномірного викладу, що набуває ознак варіативності в кожному із трьох восьми-

¹ Детальніша інформація про поетичні джерела хорової Шевченкіани Б. Фільц знаходиться в навчальному посібнику «Богдана Фільц. Хорові твори на слова Тараса Шевченка» (Довідка про поезії), упорядкованому Д. Василик [5].

рядкових куплетів. У цьому значна роль відведена партії фортепіано, яка доповнює музичний матеріал і гармонічно, і звукообразувально. Хорова фактура твору синтезує особливості підголоскової поліфонії, традиційного гомофонно-гармонічного триголосся, а подекуди – кантового викладу. Основне темпове позначення *Andantino* доповнюється агогічним нюансуванням.

Композиція «Вітре буйний» для триголосого дитячого (жіночого) хору із супроводом фортепіано створена на основі трьох строф вірша «Думка». Вона продовжує й оригінально доповнює глибинні традиції хорової культури першої третини ХХ століття, зокрема репрезентованої у жанрі кантати (твори Д. Січинського, «Хустина» Л. Ревуцького тощо).

Гнучко йдучи за особливостями поетичного тексту, композиторка створила динамічний образ, сповнений внутрішнього неспокою і збентежених почуттів. Масштабність розділів, їхній яскравий жанрово-стилістичний контраст викликали жанрову модуляцію від хорової мініатюри до поеми, позначеної думною стилістикою (загальна структура твору – 3 строфи АВВ). Розвиток тематичного зерна викликає паралелі з оповіданням народного співця. На витримані тривалості хорових партій накладаються фортепіанні пасажі, які нагадують специфічні прийоми гри кобзарів та лірників.

Невеликий, але надзвичайно виразний фортепіанний вступ (4 такти) ґрунтується на специфічних зворотах-переінтонуваннях типових думних заплачок «гей, гей!!» чи карпатських закличок «гея-гой!», що надають композиції національного характерного звучання. Ці чотири такти створили інтонаційну базу твору: розпочаті форшлагами низхідні квартові стрибки в діапазоні двох октав сполучені з горизонтальним заповненням цього інтервалу у висхідному русі. Такі звороти цілком підлягають визначенню «мелосегмент», застосованому С. Грицею до музичної фрази як одиниці поділу вокальної мелодії в думках (Грица, 2000: 157). Синтез імпровізаційності викладу і варіантно-варіаційного розгортання хорового тексту містить елементи фольклорного мислення. Народний колорит першого речення (звернення до вітру) і всієї композиції загалом підсилює невелика інструментальна «перегра», що асоціюється з кобзарськими награваннями.

Поява нового «персонажу» («море») викликає суттєві зміни у тематичному матеріалі другого речення за рахунок посилення моторності в початковій фразі і наближення фактури хорових партій до гомофонно-гармонічного типу.

У наступному епізоді авторка послуговується засобами, що виявляють спорідненість тематизму з пісенно-речитативним пластом зі сфери примовок-замовлянь. Елементи остинатності посилено завдяки нерегулярності терцієвих «коливань» у партії альтів.

Після третьої частини-строфи, що є майже буквальним повторенням другої, Б. Фільц у розспіві-повторенні заключного поетичного звороту («втоплю своє горе») вміщує в хоровій партитурі тематизм вступу. Ця арка є важливою не тільки в структурному, а й у драматургічному аспекті: завдяки їй формується наскрізна кількарівнева драматургія, яка привносить у художню концепцію твору риси поемності, й навіть кантатності.

У хоровій мініатюрі для дитячого/жіночого хору «Ну що б, здавалося, слова» (без супроводу) інтерпретовано зачин однойменного вірша з «Малого Кобзаря». Вибір поезії не є випадковим, оскільки над таємницею слова Т. Шевченко роздумував у багатьох творах, проте найточніше сформулював його сугестивну силу в цих своїх рядках: «Ну що б, здавалося, слова... / Слова та голос – більш нічого. / А серце б'ється – ожива, / Як їх почує... / Знать, од Бога / І голос той, і ті слова / Ідуть меж люди!». Поетичний текст укладено у тричастинну форму з контрастним середнім розділом (АВА₁).

Перший (*Andantino*) ґрунтується на лірико-експресивній мелодії, що вдало передає роздуми та почуття поета. Її доповнює й посилює багатий тональний план, утворений відхиленнями, які підкреслюють смислове навантаження слів «слова», «б'ється», «ожива».

Другий розділ (*Animato*) контрастує з попереднім в емоційному, тональному й фактурному аспектах. Вирізняється урочистим звучанням у щільнішій музичній тканині й відіграє роль кульмінації твору. У репрізі (третьій розділ) авторка не обмежується точним повторенням експозиційного матеріалу: він набуває маршоподібного характеру. Наприкінці твору вислів «серце б'ється, ожива, як їх почує» акцентується композиторкою за допомогою гучної динаміки та переходу в однойменну мажорну тональність.

Одним із найяскравіших хорів Б. Фільц на слова Т. Шевченка є «Наша дума, наша пісня» (для дитячого/жіночого хору із супроводом фортепіано), основою для якого став фрагмент поезії «До Основ'яненка». Поетичний текст інтерпретовано авторкою в контрастно-складовій формі: твір складається з кількох розділів, які контрастують між собою у темповому, тематичному й тональному аспектах. Ця різнопланова структура закладена авторкою у восьмитактовому фортепіанному

вступі: перші три такти (*Allegro appassionato*) витримані у схвильовано-патетичному настрої, викликають стильові алузії із заплачкою думи. Наступні такти контрастують із попередніми динамічно (*ff* та *pp*) і тематично: стрімкі активні мотиви шістнадцятих змінюються неспішними послідовностями, що увінчуються ствердними акордами (*Moderato misteroso*).

Перший розділ (*Andante cantabile con anima*) базується на ампліфікаціях Шевченкових слів про невмирущість українського народу («наша дума, наша пісня не вмре»), які підсилюються такими виразовими засобами: зростанням темпу, динаміки, компактною акордовою синхронністю хорових партій та ущільненням фортепіанної фактури, зокрема під час повторів «не вмре, не вмре» (*Patetico*).

У другому розділі (*Maestoso pesante*) наголошення слів «От де люди наша слава» виражено через величавість характеру, сповільнення темпу та акценти. Музична тканина нагадує урочистий марш, викладений, порівняно з попередньою частиною, довшими тривалостями на форте.

Заключна фаза розвитку твору (*Moderato*) розпочинається прозорим двоголоссям сопрано, переростаючи у високий напружений акорд із наступним поступовим спадом до молитовно-хорального епізоду-коди *Andante religioso*. У ньому маркується вислів «як Господа слово». Просвітлено-мажорне завершення твору наче уособлює впевненість у справедливості пророчих слів Шевченка про славу української пісні-думи.

Висновки. Хорові твори Б. Фільц на слова Т. Шевченка для дітей яскраво ілюструють уважне ставлення композиторки до вербальної основи та тонке відчуття стилістичних особливостей віршів.

Унаслідок цього музикант представляє щедрю мелодичну палітру, в якій поєднуються різні способи вислову: лірична пісенність, аріозність та речитативність. Виразно проступають ритмо-інтонаційні та ладо-гармонічні зв'язки з пісенним і танцювальним фольклором, інструментально-пісенним мистецтвом кобзарів. У кожній композиції вибудовано чітку драматургічну концепцію, тісно пов'язану зі структурою віршів. Всі ці засоби й прийоми підпорядковано розкриттю їхнього образного змісту. Домінуюча тематика вибраних композиторкою віршів концентрується довкола образів рідної природи, вагомого значення слова та української пісні в життєвому коді нації. Необхідно відзначити продуманість хорового викладу та діапазону партій, що відповідають можливостям дитячих голосів (вікова категорія – середній і старший шкільний вік).

Етнохарактерне музично-інтонаційне озвучення поезії Т. Шевченка, сполучене із сучасною композиторською технікою у творах Б. Фільц для дитячого хору, виявляє значний національно-патріотичний потенціал. Адже «Кобзар» є яскравим прикладом того, як пристрасне, сповнене актуальності й звернене до нащадків слово зберігає в собі магічну здатність впливати на людські душу й розум навіть тоді, коли між моментами його народження та сприйняття – чималий хронологічний відтинок. Здійснені композиторкою музичні інтерпретації поезій Шевченка володіють, окрім національно-виховних, духовно-естетичними й пізнавальними цінностями, що розкриваються через утілені в хорових партитурах архетипи природи, села, рідної пісні й мови. Тому ця хорова музика, безперечно, знайде шлях до сердець юних українців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Василик Д. Хорові твори Богдани Фільц на слова Тараса Шевченка. *Молодь і ринок*. 2014. № 10 (117). С. 112–116.
2. Грица С. Й. Фольклор у просторі і часі. Тернопіль : Астон, 2000. 224 с.
3. Загайкевич М. Симбіоз поезії і музики у творчості Богдани Фільц. *Музична україністика: сучасний вимір* : збірник наукових статей на пошану заслуженої діячки мистецтв України, композиторки, кандидата мистецтвознавства Богдани Фільц ; редактор-упорядник кандидат мистецтвознавства В. Кузык. Київ : ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України. 2010. Вип. 5. С. 17–23.
4. Людкевич С. Співні та мелодійні основи й прикмети поезії Тараса Шевченка. Дослідження, статті, рецензії, виступи : у 2 тт. ; упор., вст. стаття і прим. З. Штундер. Львів : Дивосвіт, 1999. Т. 1. С. 246–265.
5. Фільц Б. Хорові твори на слова Тараса Шевченка : навчальний посібник ; ред.-упор., передмова, метод. рекомендації Д. Василик. Дрогобич : Посвіт, 2014. 80 с.
6. Фільц Б. Хорові обробки українських народних пісень. Київ : Наукова думка, 1965. 135 с.

REFERENCES

1. Vasylyk D. (2014). Khorovi tvory Bohdany Filtz na slova Tarasa Shevchenka [Choral Pieces of Bohdana Filtz on Taras Shevchenko's Lyrics]. *Molod I rynek – Youth and Market*, 10 (117), 112116 [in Ukrainian].
2. Hrytsa S. Y. (2000). *Folklor u prostori i chasi [Folklore in Space and Time]*. Ternopil: Aston [in Ukrainian].
3. Zahajkevych M (2010). Symbioz poeziyi i muzyky u tvorchosti Bohdany Filtz [Symbiosis of Poetry and Music in the Art of Bohdana Filtz]. V. Kuzyk (Eds.), *Muzychna ukrainistyka: suchasnyi vymir – Musical Ukrainian Studies: Modern*

Dimension: collection of articles in honor of the condign artist of Ukraine, composer, Candidate of Art Studies, Bohdana Filtz (Vol. 5), (pp. 17-23). Kyiv: IASFE named after M. T. Ryl'skyi of NAS of Ukraine [in Ukrainian].

4. Liudkevych S. (1999). Spivni ta melodiyni osnovy i prykmety poeziyi Tarasa Shevchenka [Vocal and Melodic Foundations and Features of Taras Shevchenko's Poetry] Z. Shtunder (Eds.), *Doslidzhennia, statti, recenzii, vystupy – Studies, Articles, Reviews, Appearances*. (Vols. 1), (pp. 246-265). Lviv: Dyvosvit [in Ukrainian].

5. Filtz B. (2014). Khorovi tvory na slova Tarasa Shevchenka [*Choral Pieces on Taras Shevchenko's Lyrics*]. D. Vasylyk (Eds.). Drohobych: Posvit [in Ukrainian].

6. Filtz B. (1965). Khorovi obrobky ukraiinskykh narodnykh pisen [*Choral Arrangements of Ukrainian Folk Songs*]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

Vіta ШЕРЕМЕТ,

orcid.org/0000-0002-3207-6267

викладач кафедри музичного мистецтва

Відокремленого підрозділу «Миколаївська філія

Київського національного університету культури і мистецтв»

(Миколаїв, Україна) vita_vl@ukr.net

МУЗИЧНЕ АМАТОРСТВО В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ НАРОДНО-ІНСТРУМЕНТАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я УКРАЇНИ НА МЕЖІ ХХ–ХХІ СТОЛІТЬ

Автор статті розглядає як наукову проблему брак досліджень музичного аматорства в сфері народного інструментального мистецтва Північного Причорномор'я України, у історичний період кінця ХХ – початку ХХІ століть. У статті проаналізовано та згруповано останні публікації з визначеної проблеми, підкреслено важливість вивчення особливостей розвитку цього жанру в зазначений історичний період. Згідно з метою статті відкрито нові факти функціонування аматорського народно-інструментального мистецтва, що є результатом пошукової роботи автора, проаналізовано процеси та узагальнено отримані дані в сфері функціонування аматорського народно-інструментального мистецтва, визначено методи дослідження.

Застосування пошукового методу дало змогу уточнити проблемні завдання, сформувати джерельну базу за темою дослідження, а також дало змогу віднайти цінні рукописи В. Кисіля, що містять опис важливих фактів існування українських переселенських традицій. Конкретно-історичний підхід до розв'язання проблеми показав зв'язок особливостей розвитку музичної народної інструментальної культури регіону на рубежі ХХ–ХХІ століть з історичними подіями цього періоду в Україні, а також з історією формування соціально-культурного простору Північного Причорномор'я як поліетнічного середовища. За допомогою компаративного підходу було виявлено спільні та відмінні риси у розвитку музичного аматорського народно-інструментального мистецтва в окремих субрегіонах Причорноморського регіону: Північній Таврії (Херсонська область), Південному Побужжжі (Миколаївська область), у Кодимичині та Українському Подунав'ї (Одеська область). Українські корінні та переселенські музичні інструментальні традиції найбільш повно представлені у Херсонській області, частково у Миколаївській області. В Одеській області найбільш потужно представлена традиційна інструментальна музика росіян, болгар, молдаван.

Отримано висновки про нерівномірний стан досліджень народної інструментальної культури в різних областях Північного Причорномор'я, різну міру збереження традицій та про активність функціонування аматорського інструментального мистецтва в кожному субрегіоні, а також про необхідність активізації польових досліджень фольклорної музики, утворення системи заходів з реконструкції та відтворення інструментального фольклору, підтримки аматорського виконавства.

Ключові слова: *музичне аматорство, народно-інструментальне мистецтво, поліетнічний простір, Північне Причорномор'я.*

Vita SHEREMET,

orcid.org/0000-0002-3207-6267

Lecturer of the Musical Art Department

Separated Subdivision of Mykolaiv Branch

of Kyiv National University of Culture and Arts

(Mykolaiv, Ukraine) vita_vl@ukr.net

MUSICAL AMATEURISM IN THE CONTEXT OF FOLK INSTRUMENTAL ART DEVELOPMENT OF THE NORTHERN BLACK SEA COAST OF UKRAINE AT THE BORDERS OF XX–XXI CENTURIES

The author of the article considers a lack of researches in the sphere of folk instrumental art of the Northern Black Sea Coast of Ukraine, in the historical period of the end of XX–XXI centuries, as a scientific problem. The last published works of the identified problem are analyzed and grouped together; the importance of the study of the development peculiarities of this genre in the mentioned historical period is emphasized. According to the article's aim, the new facts of the amateur folk instrumental art functioning are revealed, that is a result of the author's searching work, the processes are analyzed and generalized the obtained data in the sphere of amateur folk instrumental art functioning, the methods of the research are identified.

The usage of the searching method made it possible to clarify the problematic tasks, form a source base on the topic of the research, as well as to find valuable manuscripts of V. Kysil. that contain the descriptions of important facts of the Ukrainian resettlement traditions existence. The specific-historical approach to the problem solution showed the connection of the peculiarities of the musical folk instrumental culture development of the region at the borders of XX–XXI centuries with the historical events of this period in Ukraine, and also with the history of socio-cultural space formation of the Northern Black Sea Coast as a poly-ethnic environment. With the help of comparative approach, the common and distinctive features in the development of musical amateur folk instrumental art were identified in separate subregions of the Black Sea region: Northern Tavriia (Kherson region), Southern Pobuzhzhia (Mykolaiv region), near the Kodyma river and Ukrainian Danube (Odessa region). Ukrainian indigenous and migrant musical instrumental traditions are most fully represented in the Kherson region, partly in the Mykolaiv region. Ukrainian indigenous and migrant musical instrumental traditions are most fully represented in the Kherson region, partly in Mykolaiv region. The traditional instrumental music of Russians, Bulgarians and Moldavians is most strongly represented in Odessa region.

Such conclusions were obtained: about the not equable state of researches of a folk instrumental culture in different regions of the Northern Black Sea Coast, the different degree of traditions preservation and the activity of amateur instrumental art functionality in each subregion, as well as about the need for activation of the field researches of folkloric music, creation of the system of reconstruction measures and reproduction of instrumental folklore, support of the amateur performance.

Key words: musical amateurism, folk instrumental art, poly-ethnic space, the Northern Black Sea Coast.

Постановка проблеми. Кінець ХХ – початок ХХІ століть в культурі України був пов’язаний із розвитком художніх мистецтв, зокрема, народної музичної творчості у нових соціокультурних реаліях, пов’язаних із розбудовою української державності. Ще з 80-х років ХХ століття активувалась увага науковців-мистецтвознавців до регіональних досліджень, що і сьогодні сприяє розвитку музичної регіоніки у мистецтвознавчих студіях як окремої галузі фольклористики та музикознавства взагалі. Певну увагу дослідників-мистецтвознавців та фольклористів привертає й Північне Причорномор’я України як регіон із складною соціокультурною та етнокультурною картиною краю (три хвилі заселень, зовнішніх та внутрішніх переселень численних етнічних груп протягом ХVІІІ–ХХ століть (Другальов, 1997; Кабузан, 1976; Лебеденко 1998; Шкляєв 2004; Ковальова 2000), яка відобразилася у багатьох сферах духовного життя і діяльності людей. Однією з таких сфер виступає народна музична творчість, зокрема, народно-інструментальне мистецтво як жанр, у своєму аматорському та самодіяльному побутуванні, що віддзеркалює значну кількість культуротворчих та мистецьких процесів, є предметом наукових зацікавлень та на цей час є маловивченим явищем культури Причорноморського регіону.

Аналіз досліджень. Дослідження останніх десятиліть, що стосуються народної музично-інструментальної творчості Північнопричорноморського регіону України, традиційного музикування та музичної самодіяльності, окреслені рядом наукових публікацій, що здебільшого є контекстуальними відносно основної проблеми та висвітлені поодинокими статтями у періодичних виданнях.

До найбільш ґрунтовних робіт, що порушують певні питання з означеної проблеми, можна віднести збірку наукових рефератів під редакцією І. Мацієвського (Мацієвський, 1991), за матеріалами фольклорних експедицій (1991–2001) у декілька районів Херсонської області, серед основних завдань яких було виявлення та класифікація різноетнічних музичних традицій, в тому числі інструментальних. У матеріалах рефератів містяться висновки щодо побутування автохтонних та переселенських пісенних та інструментальних традицій, дається характеристика інструментарію, основним фольклорним жанрам, піднімаються питання вивчення та збереження місцевого фольклору.

Контекстуальні дослідження В. Другальова (Другальов, 1997; 2001), О. Макаренка (Макаренко, 2007; 2015), О. Лебеденка (Лебеденко, Тичина, 2002), Т. Пригаріної (Пригаріна, 1999), окремі публікації О. Гриневича (Гриневич, 2006), В. Іванова (Іванов, 1997), О. Макаренка (Макаренко, 1996; 2004), А. Саказли (Саказли, 2007) дають розуміння активності та соціокультурних рівнів побутування етнічних традицій в регіоні у ХХ столітті, місце окремих музичних традицій та аматорських форм народно-інструментальної творчості в субрегіонах Причорноморського краю (Північна Таврія (Херсонщина); Південне Побужжя (Миколаївщина); Кодимщина, Українське Подунав’я (Одещина)). Цінним, з позицій розгляду традиційного аматорського музикування, є рукопис збирача фольклору Херсонського центру народної творчості, викладача Херсонського музичного училища В. Кисіля, який здійснив декілька експедицій районами Херсонщини (1985–1988 та 1992–1997) за власною ініціативою та за допомогою О. Мурзіної – мистецтвознавця,

завідуючої кабінетом музичної фольклористики Київської державної консерваторії (назва до 1995 р.), а також групи студентів консерваторії та Херсонського музичного училища. Рукописи В. Кисіля складаються з 24 книг із розшифровками аудіозаписів фольклорних традицій та власними коментарями дослідника, які не містять висновків чи узагальнень, але відображають музичні традиції певних етногруп (Матеріали фольклорної експедиції, 1996; Кисіль, Рукопис).

Збірки науково-популярних статей О. Макаренка (Макаренко, 2007; 2015) презентують окремі дані про розвиток самодіяльної творчості у регіоні, протягом ХХ століття: утворення аматорських ансамблів народних інструментів при організаціях, клубах та підприємствах та славетного миколаївського оркестру ВУОРМ під орудою Г. Манілова, який, майже повним складом здобувши музичну освіту в Одеській консерваторії, став професійним виконавським колективом Одеської філармонії (1935 р.). Матеріали статей О. Макаренка мають здебільшого оглядовий характер і також не містять висновків чи суттєвих узагальнень.

Більш ґрунтовними публікаціями О. Макаренка є збірки наукових статей «Музичні традиції та сучасність у фольклорі південноукраїнського краю» (Макаренко, 2007), «Музичний фольклор Півдня України: динаміка функціонування» (Макаренко, 2015). Основним напрямом названих публікацій є розгляд та аналіз традиційної культури, зокрема пісенного фольклору етнічних спільнот, що заселяють регіон в контексті їх між-етнічних контактів. У статтях містяться поодинокі згадки про характер народної інструментальної творчості окремих етносів у межах розгляду традиційного побуту, обрядів, свят, що не дає цілісної картини стану народної музичної творчості, а саме аматорського музикування.

Вивчення та аналіз наведених джерел виявили відсутність спеціальних регіональних досліджень в галузі традиційної та самодіяльної народно-інструментальної творчості, яка є безпосереднім складником жанру народно-інструментального мистецтва в регіоні, віддзеркаленням соціокультурних та етнокультурних процесів, одним з генетичних джерел для розвитку академічної гілки народно-інструментального мистецтва. Конкретно-історичний підхід до вивчення історії та художньої культури Причорноморського краю, зокрема розвитку народно-інструментального мистецтва у всіх його проявах, яке є науковим зацікавленням автора, показав, що період кінця ХХ–ХХІ століть з об'єктивних причин (розбудова української державності, вплив переорієнтації

культурних, мистецьких цінностей на формування національного менталітету та етнічну самоідентифікацію особистості) став надзвичайно важливим для відродження самобутності духовної культури Північного Причорномор'я як поліетнічного регіону.

Мета статті – на основі оцінки наявних джерел відкрити нові факти функціонування та розвитку аматорського та самодіяльного народно-інструментального мистецтва, що є результатом пошукової роботи автора, а також узагальнити отримані дані та процеси, що відбувалися у зазначений історичний період в регіоні, що створить підґрунтя для подальших, більш вагомих висновків у колі вказаної проблеми.

Виклад основного матеріалу. Найбільш представленим у наукових розвідках фольклористів та дослідників народної творчості на рубежі ХХ–ХХІ століть виявився Причорноморський субрегіон Північна Таврія (Херсонщина). Результати опрацювання друкованих джерел, матеріалів експедицій та власні пошукові матеріали автора статті: записи, інтерв'ю із носіями традиції або активними пропагандистами інструментального фольклору під час свят Великодня, Івана Купала, «Новорічне перевесло», щорічного свята народної творчості до Дня Незалежності України «Обереги душі нашої», заходів для сімейного відпочинку «Стелися доле, рушниками», «Біла хата», конкурсу інструментальних колективів «Чумацький шлях», обласного фестивалю національних культур «Таврійська родина» (проводиться від 1995 р.) та багато інших заходів показали зростання активності мешканців Херсонщини у відновленні музичних традицій Таврійського краю саме з кінця ХХ століття (часів відродження національної культури та культур народів, що в різні часи заселили Таврійські степи). Велике значення для активізації та пропаганди аматорського руху, зокрема народно-інструментального музикування, на Херсонщині мала робота Херсонського обласного науково-методичного центру народної творчості, який сприяє проведенню культурно-мистецьких проектів із залученням окремих виконавців та колективів – аматорів, а також дослідницька діяльність ряду наукових фольклорних експедицій (Матеріали фольклорної експедиції, 1996; Мацієвський, 1996).

Народно-інструментальне традиційне мистецтво за своїм генезисом виступає здебільшого як синкретичний вид мистецтва, оскільки історично має в основі обрядодію, яка може супроводжуватися, окрім гри на музичних інструментах, ще співом або танцями, тому увагу в процесі дослі-

дження та виявлення особливостей функціонування жанру було приділено аналізу діяльності як аматорських суто інструментальних колективів, так і таких, де у складі є вокальна чи хореографічна група у супроводі ансамблю народних інструментів. Найбільше зацікавлення викликала діяльність таких виконавців та колективів, як ансамбль народної музики «Перебендя» с. Гола Пристань на Херсонщині (керівник Микола Безвуляк), «Олешшя» с. Кардашинка Голопристанського району (керівник Надія Зоря), гра бойківських скрипалів Петра Бутрея та Миколи Славича з с. Чернобаївка Білозерського району, які зберегли аутентичну бойківську скрипкову традицію с. Боберки Турківського району Львівської області, а також жанр коломийки.

Серед іноетнічних колективів, що представляють аматорське народно-інструментальне мистецтво, самобутніми є вокально-інструментальні колективи кримських татар «Сарибулат» Ново-троїцького району, ансамбль пісні і танцю «Лале» (у супроводі народних інструментів) с. Ново-олексіївка Генічеського району. В їх репертуарі аутентичні татарські народні мелодії, що вплетені у традиційну співогру.

Заслуговує уваги як аматорський колектив ансамбль українських народних інструментів «Венцерадо» Херсонського музичного училища під керівництвом збирача фольклору, викладача училища, автора рукописів польових досліджень музичного фольклору Херсонщини Віктора Кисіля. В інструментальному складі ансамблю – бандури, цимбали, скрипки, козобас, сопілки, окарини та інші аутентичні інструменти. Велика заслуга керівника полягає у цінності реконструкції аутентичних награвань, які є його власними записами, результатами кропіткої збирацької роботи. Разом із студентами – учасниками колективу, дослідник не тільки відтворює інструментальну музику українських переселенців, інших етнічних груп, а намагається реконструювати умови музикування, тобто певні обряди, що досі побутують або ще зовсім нещодавно побутували у Таврійських степах.

Якщо на Херсонщині представлена значна кількість компактних поселень різних етногруп (українських переселенців із Західної України: бойків (с. Чернобаївка), лемків (с. Дутчани), кримських татар (с. Новотроїцьке), шведів (с. Зміївка), росіян (с. Рубанівка), німців (с. Високопілля) та інших, які мають свої інструментальні традиції та представлені або сімейними ансамблями, або окремими виконавцями (Мацієвський, 1991), то територія Південного Побужжя (Миколаївська обл.) має більш дисперсний характер поселень,

хоча є приклади і компактного заселення найбільш чисельними етногрупами: болгарами (с. Тернівка), молдованами (с. Олександрівка, Новогригорівка), росіянами (с. Новий Буг). Певним чином представлена у традиційному музикуванні на Миколаївщині виявляється інструментальна творчість болгар та молдован, що пояснюється наявністю компактних поселень і більшим збереженням традицій, але такі колективи поодинокі. Основним жанром болгарських інструментальних награвань виступають різні типи «хоро» (круговий танець), а молдавських – «оляндра», «бетута», «хора». Оскільки Південне Побужжя більш представлене в етнічному плані дисперсними поселеннями, де основну масу людності являє українське населення (ще з часів утворення Бугського козацтва, після XV століття) (Ковальова, 2000), а також з причин меншої етнічної замкненості інструментального фольклору, порівняно з пісенним, через відсутність тексту (мовного бар'єру) відбувається активне взаємопроникнення як українських, так і іноетнічних фольклорних мелодій або їх елементів в інші інструментальні традиції, і як наслідок, виникають так звані фольклорні «новотвори» (С. Гриця). Такі процеси науково обґрунтовуються в роботах видатної дослідниці С. Грици, зокрема «Трансмісія фольклорної традиції» (Грица, 2002: 51–55). Таким чином, з'явилися приклади таких новотворів, як «Оляндра» у болгар, «Болгарската» у молдован та інші. Розвитку народних інструментальних традицій сприяє функціонування регіонального фестивалю національних культур «Дружба» (від 2004 р.), різноманітні заходи, що проводяться Миколаївським обласним центром народної творчості до громадських та християнських свят.

Одним з аматорських колективів, що функціонує при Миколаївському коледжі культури і мистецтв, є ансамбль українських народних інструментів під керівництвом Лариси Васкан. Більшу частину репертуару ансамблю складають українські народні пісні та інструментальні твори, також на основі аутентичних награвань, що були зібрані групою студентів музикантів та істориків Миколаївського університету ім. В. Сухомилинського (Миколаївського педагогічного університету до 2003) у різних куточках Південного Побужжя та окремі у Херсонщині. Проте до репертуару ансамблю сьогодні включені й авторські твори українських композиторів, обробки народних пісень та танців.

Традиційна музична культура Одещини сьогодні представлена значною кількістю аматорських колективів, які ретранслюють різноетнічні музичні традиції та функціонують при сільських

та районних клубах, центрах народної творчості. Музична народна творчість етнічних груп Одещини представлена різноманітними жанрами, зокрема хореографічними колективами у супроводі народних інструментів, вокально-інструментальними ансамблями, менше – суто інструментальними колективами. Широка етнічна палітра мешканців Українського Подунав'я та Кодимщини (Одеська обл.) також сформувалася починаючи від XVII століття за рахунок великої кількості переселенців, мігрантів з різних куточків Європи, Балкан, Уралу та інших регіонів. На цей час Одещина являє найбільшу кількість різноетнічного населення на одиницю площі у Північному Причорномор'ї (за даними перепису 1991 представлено 144 національності).

Аматорські колективи, що сьогодні намагаються берегти на теренах багатонаціональної Одещини народні традиції музикування та співу, є важливою ланкою у забезпеченні життєздатності цих традицій в умовах постійної асиміляції та інтеграції в соціокультурному житті, що зумовлено багатьма об'єктивними причинами. Найбільш цікавими представниками народного музикування та співу є: ансамбль народної музики «Троїсті музики» с. Зеленогірське, у його репертуарі українські сімейно-побутові та календарно-обрядові пісні та інструментальні награвання; дитячий фольклорний ансамбль народних інструментів «Полянка» з с. Велико-Дальницьке, який презентує українські та російські народні мелодії. Оркестр народної музики «Бесарабія» м. Ізмаїл, у репертуарі якого музика народів Південного Подунав'я: молдавські, болгарські, гагаузькі та єврейські мелодії та аранжування народних пісень, які здійснює керівник оркестру М. Дмитрієв.

Особливу увагу привертають ансамблі народних інструментів, які презентують здебільшого інструментальну потужну традицію болгар та молдаван Одещини, що підтверджує розвідки краєзнавців, культурологів, фольклористів, які констатують велику питому вагу цих етносів у загальній людності регіону. Болгарські та молдавські традиції представляють, відповідно, такі колективи, як ансамбль болгарських народних інструментів «Хоро» с. Зоря, оркестр болгарської народної музики «Чийшия» с. Городня, ансамбль молдавської народної музики «Ізвораши» с. Новосельське, ансамбль молдавських народних інструментів с. Волинське, оркестр молдавської народної музики «Дор Басарабян» с. Утконосівка.

Останній колектив («Дор Басарабян») є прикладом самобутнього суто традиційного ансамблю молдавських народних інструментів, у репертуарі

якого тільки традиційні мелодії, обрядова музика та музика для слухання. Інструментальний склад ансамблю також є традиційним для «тараків» молдавських інструментальних ансамблів. Велика заслуга керівника ансамблю Віорела Попеску полягає в кропіткому збиранні молдавського та румунського фольклору протягом останніх декількох десятиліть. З інтерв'ю із керівником стало відомо, що областями для збирання фольклору стали терени Добруджи (Молдова), Трансильванського фольклору, але на теренах Бесарабської зони (Одещина). Керівник має музичну освіту, і тому реконструкція фольклорних творів відбувається на високому рівні. В селі Утконосівка, де базується ансамбль, є люди старшого віку, що віртуозно володіють окаріною, чимпоєм (місцева волинка), флуером (аналог української флюяри), скрипкою, трубою та навчають молодих музикантів – аматорів, тим самим забезпечуючи трансляцію традиції з покоління у покоління. Без участі колективу не проходить жодне народне свято: весілля, зимові обряди із аналогом українського Вертепу, свято «Пехліванул» (на другий день Трійці) із традиційною битвою місцевих силачів під спеціальні обрядові мелодії. Незвичайною прикрасою в репертуарі ансамблю є композиції із художнім свистом, яким володіє учасник ансамблю Степан Бутика (вік 72 роки). Також є в селі майстер Петро Попов (83 роки), що виготовляє саморобні скрипки.

Численні музичні фестивалі народного традиційного мистецтва, які проводяться на Одещині, сприяють збереженню національних та іноетнічних музичних традицій. Серед таких фестивалів: «Дунайська весна» (м. Ізмаїл, діє з 2003), фестиваль єврейської музики «Біла акація» (м. Одеса, діє з 80-х років XX століття), Міжнародний фестиваль гагаузької культури (м. Одеса, з 2007), «Фортеця» (м. Білгород-Дністровський, з 2006), Всеукраїнські фестивалі «Мерцишор» (Саратський р-н, з 2006), «Дністровська хвиля» (с. Сергіївка, Білгород-Дністровського р-ну, з 2005), дитячий обласний фестиваль «Сузір'я» (Тарутинський р-н, з 2006) та багато інших.

Висновки та перспективи дослідження. Завдяки пошуковій роботі, аналізу рукописів, власних записів автора, друкованих джерел, а також застосовуючи компаративний підхід в процесі вивчення джерельної бази, отримано такі висновки. Стан народного інструментального музикування у його традиційному вигляді та музичній самодіяльності у Північному Причорномор'ї знаходиться на різних рівнях побутування у культурному просторі регіону через об'єктивні умови

існування традицій (історико-культурних, географічних, демографічних, соціально-економічних, розвитку засобів масової інформації тощо). Аналіз матеріалів дозволив визначити, що головними носіями аутентичного українського та іноетнічного фольклору є окремі виконавці та аутентичні гурти, що мають у своєму репертуарі цінні зразки традиційних мелодій, зберігають традиційну манеру гри, традиційні інструментальні жанри, але незавжди мають аутентичний інструментарій; до фольклорних гуртів здебільшого входять родичі або сусіди. Традиційне народно-інструментальне мистецтво у різних субрегіонах Північного Причорномор'я досліджено нерівномірно і недостатньо, що заважає робити більш глибокі висновки, але можна констатувати, що зазначений жанр, хоча і не досить активно, але функціонує на сімейно-побутовому та громадському рівнях, розвивається у вигляді музичного «фольклоризму» (за С. Грицею). Самодіяльне інструментальне мистецтво здебільшого представлене в ансамблевих формах аматор-

ських колективів навчальних закладів, будинків культури, тощо. Проте чітко визначаються тенденції подальшого функціонування цієї гілки народно-інструментального мистецтва в умовах відродження української державності: на рубежі ХХ–ХХІ століть аматорське народно-інструментальне мистецтво отримало новий поштовх для подальшої активізації, зберігання та ретрансляції музичних етнотрадицій із більшою питомою вагою форм вторинного фольклору (сценічних реконструкцій самодіяльними колективами музичних інструментальних традицій регіону). Також надзвичайно важливим є посилення та підтримка збирацької дослідницької роботи великою кількістю фахівців та державними установами. Етнокультурна палітра Північного Причорномор'я України є надзвичайно цікавою та такою, що залишає простір для подальших мистецтвознавчих та культурологічних досліджень окремих культурно-мистецьких процесів регіону й духовних надбань культури субрегіонів Північного Причорномор'я.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гриневич О. В. Болгарське весілля в Тернівці. *Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження* : матеріали VI Микол. обл. краєзн. конф. Миколаїв. 2006. С.225–229.
2. Грица С. Й. Трансмісія фольклорної традиції: етномузикологічні розвідки. Київ – Тернопіль : «Астон». 2002. 227 с.
3. Другальов В. В. Історія, розвиток та сучасний стан пісенної культури і обрядів Голопристанщини: За підсумками досліджень фольклорно-етнографічних експедицій до Голопристанського району В.В.Другальов. Херсон: «Промісвіта». 2001. 140 с.
4. Другальов В. В. Про деякі аспекти взаємодії різнопереселенських музичних традицій українців на Херсонщині / Заселення півдня України: проблеми національного та культурного розвитку: наук. доповіді міжнар. наук. метод. конференції (21–24 травня 1997 р.). Херсон, 1997. Ч.2. С. 264–266.
5. Іванов В. Ф. Народна інструментальна музика південноукраїнських болгар / Фольклор Півдня України. Миколаїв, 1997. вип.1. С.31–38.
6. Кабузан В. М. Заселение Новороссии в XVIII – первой половине XIX века / ред. Л. Г. Бескровный. Москва. Наука, 1976, 307 стр.
7. Кисіль В. І. Музичний фольклор Херсонщини. Рукопис / Фонди Херсонської обл. наук. бібліотеки ім. О. Гончара. Ф. 241, Од. зб. 1–44.
8. Кушнір В. Г. Народознавство Одещини : навч. посіб. Одеса : Гермес. 1998. 245 с.
9. Лебеденко О. М., Тичина А. К. Українське Подунав'я: минуле та сучасне : навчальний посібник. Одеса «Астропринт». 2002. 203 с.
10. Ковалёва О. Ф. Чистов В. П. Очерки истории культуры Южного Прибужья от истоков до начала XX века / Книга первая: Из прошлого культурной жизни на Николаевщине. Николаев : «Тетра», 2000. 233с.
11. Макренко О. П. Миколаївське державне вище училище культури. 50 років служіння культурі 1954–2004 рр. / зб. нарисів і спогадів. Миколаїв : Видавництво «Іліон».2004, 150 с.
12. Макаренко О. П. Музична панорама Миколаївщини : збірка статей. Миколаїв. 1996. 92с.
13. Макаренко О. П. Музичні традиції та сучасність у фольклорі південноукраїнського краю : навч. посіб. Миколаїв : МДУ, 2007. 172с.
14. Макаренко О. П. Музичний фольклор Півдня України: динаміка функціонування : збірка вибр. наук. статей. Миколаїв. 2015. 195 с.
15. Матеріали фольклорної експедиції: Інструментальна музика Херсонщини / упоряд. В. Кисіль. Рукопис. Херсон : [б. в.], 1996. 52 с.
16. Мацієвський І. В. Народна інструментальна музика на Херсонщині. *Питання дослідження та збереження музичного фольклору Херсонщини* : зб. рефератів Всесоюз. наук. практ. конф. / упор. І. В. Мацієвський. Херсон, 1991. С. 105–112, 122с.
17. Пригаріна Т. В. Функціонування традиції у святковій обрядодії (на матеріалі календарної обрядовості слов'янського населення Одещини). Одеса : «Астропринт». 1999. 34с.
18. Саказли А. Д. Болгарская свадьба южной Бессарабии в 60–70-х годах XX ст. *Культурний і побутовий взаємплив національних меншин та українців Південної України* / за ред. М. Ф. Димитрова. Миколаїв : М. П. «Можливості Кіммерії». 2007. С.137–146.

19. Шкляев И.Н. Историческое краеведение Одесской области. Одесса 2004, студия «Негоциант», 68 с., с. 29–30.

REFERENCES

1. Hrynevych, O. V. (2006). Bolharske vesillia v Ternivtsi [Bulgarian wedding in Ternovka]. *Istoriia. Ethnografia. Kultura. Novi doslidzhennia: Materialy VI Mykol. obl. kraiezn. konf. Mykolaiv.* (pp. 225–229) [in Ukrainian].
2. Hrytsa, S. I. (2002). Transmissiia folklornoi tradytsii: etnomuzykologichni rozvidky. [Transmission of the Folklore Tradition: Ethnomusicological Intelligence]. Kyiv – Ternopil: «Aston». [in Ukrainian].
3. Druhalov, V. V. (2001). Istoriia, rozvytok ta suchasnyi stan pisennoi kultury i obriadiv Holoprystanshchyny: Za pidsumkamy doslidzhen folklorno-etnografichnykh ekspedytsii do Holoprystanskoho raionu. [History, development and current state of song culture and rituals of Goloprstan region: Based on the research of folklore-ethnographic expeditions to Goloprystansky area]. Kherson: «Prosvita». [in Ukrainian].
4. Druhalov, V. V. (1997). Pro deaki aspekty vzaiemodii riznopereselenskykh muzychnykh tradytsii ukraintsiv na Khersonshchyni [Some aspects of interaction of ukrainian population traditions in Kherson region]. *Zaselennia pivdnia Ukrainy: problemy natsionalnoho ta kulturnoho rozvytku: nauk. dopovidi mizhnar. nauk. metod. konferentsii – Population of southern Ukraine: problems of national and cultural development: scientific reports of the international scientific methodological conference* (Vols 2), (pp. 264–266). Kherson. [in Ukrainian].
5. Ivanov, V. F. (1997). Narodna instrumentalna muzyka pivdenoukrainskykh bolhar [Folk instrumental music of South Ukrainian Bulgarians]. *Folklor Pivdnia Ukrainy – Folklore of the South of Ukraine.* (Vols 1), (pp.31–38). Mykolaiv. [in Ukrainian].
6. Kabuzan, V. M. (1976). Zaselenye Novorossyy v XVIII – pervoi poloviny XIX veka [Colonization of New Russia in XVIII – first half of XIX century] red. L. H.Beskrovnyi (Ed.). Moscow : Nauka [in Russian].
7. Kysil, V. I. (1985–1997). Muzychnyi folklor Khersonshchyny [Musical folklore of Kherson region] Rukopys [Manuscript]. *Fondy Khersonskoi oblasnoi naukovoï biblioteki imeni O. Honchara – Funds of Kherson Regional Scientific Library named after O. Gonchar.* F.241, Od.zb. 1–44 [in Ukrainian].
8. Kushnir, V. H. (1998) Narodoznavstvo Odeshchyny: navchalnyi posibnyk [Ethnography of Odessa region: Tutorial]. Odesa : Hermes. [in Ukrainian].
9. Lebedenko, O. M., Tychyna, A. K. (2002). Ukrainske Podunavia: mynule ta suchasne. Navchalnyi posibnyk. [Ukrainian Danube Region: past and present. Tutorial]. Odesa “Astroprynt”. [in Ukrainian].
10. Kovaliova, O. F. Chystov, V. P. (2000) Ocherky ystoryy kultury Yuzhnoho Prybuzhia ot ystokov do nachala XX veka [Essays on the history of the culture of the South Obuga region from its origins to the beginning of the twentieth century]. *Knyha pervaia: Yz proshloho kulturnoi zhyzny na Nykolaevshchyni – From the past cultural life in Nikolayev region.* Nykolaev : “Tetra” [in Russian].
11. Makrenko, O.P. (2004) Mykolaivske derzhavne vyshche uchylyshche kultury. 50-rokiv sluzhinnia kulturi 1954–2004 rr. [Nikolaev State Higher School of Culture. 50 years of commitment to culture 1954-2004 biennium]. *Zbirka narysiv i spohadiv – Collection of essays and memoirs.* Mykolaiv. “Ilion”. [in Ukrainian].
12. Makarenko, O. P. (1996). Muzychna panorama Mykolaivshchyny [Musical panorama of Mykolaiv region]. *Zbirka statei – Collection of articles.* Mykolaiv [in Ukrainian].
13. Makarenko, O. P. (2007). Muzychni tradytsii ta suchasnist u folklori pivdenoukrainskoho kraiu: navchalnyi posibnyk [Musical traditions and modernity in the folklore of the South Ukrainian region: a tutorial]. Mykolaiv : MDU [in Ukrainian].
14. Makarenko, O. P. (2015). Muzychnyi folklor Pivdnia Ukrainy: dynamika funktsionuvannia [Musical Folklore of Southern Ukraine: dynamics of functioning]. *Zbirka vybranych naukovykh statei – Collection of selected scientific articles.* Mykolaiv [in Ukrainian].
15. Kysil, V. I. (1996) Materialy folklornoi ekspedytsii: Instrumentalna muzyka Khersonshchyny [Materials of folklore expedition: Instrumental music of Kherson region]. *Rukopys – Manuscript.* Kherson [in Ukrainian].
16. Matsiievskiy, I. V. (Eds.) (1991). Narodna instrumentalna muzyka na Khersonshchyni [Folk instrumental music in Kherson region]. *Pytannia doslidzhennia ta zberezhenia muzychnoho folkloru Khersonshchyny: zbirka referativ Vsesoiuznoi naukovoï konferentsii – The issues of research and preservation of musical folklore of Kherson region: a collection of abstracts of the All-Union Scientific and Practical Conference* (pp. 105–122) St. Petersburg [in Ukrainian].
17. Pryharina, T. V. (1999) Funktsionuvannia tradytsii u sviatkovii obriadodii (na materialy kalendarnoi obriadovosti slovianskoho naseleennia Odeshchyny). [Functioning of the tradition in festive ritual (on the material of the calendar ritual of the Slavic population of Odesa region)] Odesa. “Astroprynt”. [in Ukrainian].
18. Sakazly, A.D. (2007). Bolharskaia svadba yuzhnoi Bessaraby v 60-kh – 70-kh hodakh XX st. [Bulgarian wedding of southern Bessarabia in the 60-70s of the twentieth century]. *Kulturnyi i pobutovyi vzaiemovplyv natsionalnykh menshyn ta ukraintsiv Pivdennoi Ukrainy – Cultural and everyday interaction of national minorities and Ukrainians in southern Ukraine.* M.F.Dymyrov (Ed.) »(pp.137–146). Mykolaiv: “Mozhlyvosti Kimmerii” [in Russian].
19. Shklyayev, Y. N. (2004). Ystorycheskoe kraevedeniye Odesshchyny [Historical study of local history of Odessa region]. Odesa. *Studia “Nehotsyant”,* s. 29–30 [in Russian].

МОВОЗНАВСТВО. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 811.581

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/26.195873>

Наталія КОЛОМІЄЦЬ,

orcid.org/0000-0002-0171-6938

кандидат філологічних наук,

асистент кафедри мов і літератур Далекого Сходу та Південно-Східної Азії

Інституту філології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

(Київ, Україна) *natak675@gmail.com*

Марія МАКОВСЬКА,

orcid.org/0000-0002-7831-6510

кандидат філологічних наук,

асистент кафедри мов і літератур Далекого Сходу та Південно-Східної Азії

Інституту філології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

(Київ Україна) *malide0104@gmail.com*

**СЕМАНТИЧНА СТРУКТУРА КОНЦЕПТУ «МИР»
У КИТАЄМОВНОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ**

У статті розглядаються особливості вербалізації концепту «мир» у сучасному китаємовному політичному дискурсі, а саме вибудовується структура концепту, його ядро та периферія шляхом дефініційного аналізу. Концепт «мир» є аксіологічно маркованим та відіграє значну роль у сучасному політичному дискурсі. На прикладі аналізу словникових дефініцій номена-вербалізатора концепту було здійснено спробу формування ядерної зони цього концепту. Головний номер-вербалізатор концепту «мир» був визначений шляхом суцільної вибірки та аналізу частотності вживання у промовах Голови Китайської Народної Республіки Сі Цзіньпіна за 2008 рік.

Найчастотнішим номеном-вербалізатором було визначено лексику 和平. Слід зазначити, що ієрогліфи 和 та 平 мають велику кількість словникових дефініцій, що вказує на їх багатозначність, а також доволі високий ступінь валентності. Це все свідчить про поширеність та частотність використання цих номерів, що своєю чергою вказує на аксіологічну маркованість.

Лінгвокультурологія досліджує концепти як культурно марковані одиниці, що є об'єднанням знань, уявлень та асоціацій про певне поняття або предмет та є спільними для носіїв мовної картини світу певного етносу. Лінгвокультурологічний аналіз політичного дискурсу дає можливість робити висновки про певний концепт, оскільки політичний дискурс має велике значення та сугестивний вплив на значну кількість носіїв мовної картини світу.

У результаті аналізу словникових тлумачень основних номерів-вербалізаторів концепту «мир» була виявлена низка ознак, що входять до понятійної частини його структури, а саме: “відсутність війни/мир та злагода”, “м'який/лагідний”, “тихий/спокійний”, “гармонійний”, “рівний/врівноважувати”.

Вищезазначені поняттєві ознаки є виокремленими із лексикографічних джерел, тобто вони є дефініційними. Отже, вони і становлять ядро концепту «мир» у сучасній китайській мові.

Ключові слова: лінгвокультурологія, концепт, мир, політичний дискурс, китайська мова.

Nataliia KOLOMIETS,

orcid.org/0000-0002-0171-6938

PhD in Philology,

*Assistant of the Department of Languages and Literatures
of the Far East and Southeast Asia*

Institute of Philology

Taras Shevchenko National University of Kyiv

(Kyiv, Ukraine) natak675@gmail.com

Mariia MAKOVSKA,

orcid.org/0000-0002-7831-6510

PhD in Philology,

*Assistant of the Department of Languages and Literatures
of the Far East and Southeast Asia*

Institute of Philology

Taras Shevchenko National University of Kyiv

(Kyiv, Ukraine) malide0104@gmail.com

SEMANTIC STRUCTURE OF THE CONCEPT “PEACE” IN CHINA POLITICAL DISCOURSE

The article deals with the peculiarities of verbalization of the concept “peace” in modern Chinese political discourse, namely, the structure of the concept, its nucleus and periphery is constructed by means of definitive analysis. The concept peace is axiologically labeled and plays a significant role in contemporary political discourse. On the example of the analysis of the dictionary definitions of the concept verbalizers was made an attempt to form the nuclear zone of this concept. The main verbalizer of the concept “peace” was identified through a continuous sampling and analysis of the frequency of use in speeches of the Head of the People’s Republic of China Xi Jinping for 2008.

The most common nomen-verbalizer was the lexical unit 和平. It should be noted that the characters 和 and 平 have a large number of vocabulary definitions, which indicates their ambiguity as well as a high degree of valence. All these testify to the prevalence and frequency of use of these nomen-verbalizers, which in turn indicates the axiological marking of the concept.

Linguoculturology explores concepts as culturally marked units, which are the union of knowledge, ideas and associations about a particular concept or subject and are common to speakers of a linguistic picture of the world of a particular ethnic group. Linguocultural analysis of political discourse makes it possible to draw conclusions about a certain concept, since political discourse is of great importance and has a suggestive influence on a significant number of speakers of the linguistic picture of the world.

The analysis of vocabulary interpretations of the main nomen-verbalizers of the concept of “peace” revealed a number of features that are part of the conceptual part of its structure, namely: “no war/peace and harmony”, “soft/gentle”, “quiet/calm”, “harmonious”, “even/balance”.

The foregoing conceptual features are separated from lexicographic sources, that is, they are definitive. Therefore, they are the core of the concept of “peace” in modern Chinese.

Key words: *linguoculture, concept, peace, political discourse, Chinese.*

Постановка проблеми. Сучасна лінгвістика спрямовує вектор досліджень на культурний компонент мовної картини світу. Аналіз впливу навколишнього світу на формування мовної картини світу та концептуалізації дійсності у свідомості етносу є досить актуальним питанням, яке дає змогу зробити висновки про уявлення етносу щодо певних аксіологічно маркованих понять через їх мовне втілення. Натепер концепт «мир» у китайському політичному дискурсі є недослідженим. У зв’язку з розширенням взаємозв’язків Китаю з іншими країнами виникає потреба у дослідженні структури концепту та семантичного значення, яке вкладається носіями китайської мовної картини світу у цей концепт.

Метою дослідження стало визначення структури концепту «мир» у китаємовному політичному дискурсі на матеріалі промов Голови КНР Сі Цзіньпіна за 2008 рік шляхом лінгвокультурологічного дефініційного аналізу.

Аналіз досліджень. Лінгвокультурологія – комплексна наукова дисципліна синтезуючого типу, що вивчає взаємозв’язок та взаємодію культури і мови у її функціонуванні, відображає цей процес як цілісну структуру одиниць у єдності їх мовного та позамовного (культурного) змісту за допомогою системних методів та з орієнтацією на сучасні пріоритети та культурні настанови (систем норм та суспільних цінностей). (Попова 2001: 125–126).

Центральне місце у лінгвокультурологічних дослідженнях посідає проблема культурних відмінностей. У межах лінгвокультурології досліджуються предмети та явища, що є унікальними для певної культури; концепти, що визначають специфіку поведінки певного народу; міфологія, що відображається у легендах, казках, прислів'ях та приказках, інших фольклорних формах; прецедентні тексти, певний культурний мінімум, знання якого є необхідним для всіх представників певної культури; національні символи, тобто образи, з якими асоціюють себе представники етносу; правила етикету, властиві певній культурі у сукупності слів, жестів та міміки (Карасик 2002: 121).

Головною метою лінгвокультурології, на думку В. Красних (Красних 2002), є дослідження та опис національного культурного простору крізь призму мови і дискурсу, а також вивчення культурного фону комунікативного простору.

Під національним культурним простором розуміється інформаційно-емоційне («етнічне») поле, віртуальний і водночас реальний простір, у якому людина існує та функціонує, що «відчувається» у взаємодії з явищами іншої культури. Він виступає як форма існування культури у свідомості людини. Національний культурний простір «включає в себе наявні та потенційно можливі уявлення про феномени культури у членів національно-культурної спільноти» (Гудков 1998: 124–133).

Концептуалізація – один із процесів діяльності людини, що полягає в осмисленні та упорядкуванні результатів внутрішнього рефлексивного досвіду людини й уявлень про об'єкти, явища дійсності та їхні ознаки (Селіванова 2008: 403). Вона є одним із головних понять лінгвокультурології, «одним із найважливіших процесів пізнавальної діяльності людини, що полягає в осмисленні отримуваної нею інформації, яка надходить із різних каналів і приводить до творення концептів, концептуальних структур і всієї концептуальної системи в психіці людини» (Кубрякова, 2004: 93).

Складниками концептуальної системи, формуванню якої сприяє концептуалізація, є *концепти* – інформаційні структури свідомості, різносубстратні за способами формування та представлення знань про певні об'єкти та явища (Лакофф, 1990).

Дискурсологія є мовознавчою дисципліною, яка представлена різними методологічними та теоретичними течіями, окремими дослідженнями та лінгвістичними школами, які спрямовані на загальний та всебічний опис та характеристику спілкування людей у специфічних і стандартних комунікативних ситуаціях з урахуванням різного

роду чинників (Селіванова, 2011). Об'єктом дискурсології є різноманітні дискурсивні практики мови, а предметом – організація дискурсу.

Обґрунтованим і важливим для подальшого дослідження політичного дискурсу є, на нашу думку, визначення терміна «дискурс», запропоноване Є. Переверзевим та В. Кожем'якіним. Вони пропонують розуміти під дискурсом «здійснену в певних історичних і соціальних рамках, особливим чином організовану і тематично сфокусовану послідовність висловлювань, рецепція яких здатна вплинути на моделі суб'єктивного досвіду людини, його внутрішню репрезентацію світу, переконання і поведінку» (Переверзев, Кожем'якін, 2008). Вчені звертають нашу увагу на те, що дискурс являє собою саме послідовність висловлювань, а не їх статистичну структуру, і ця послідовність зумовлена як внутрішніми, так і зовнішніми чинниками. Дискурс – це людська діяльність, а не результат цієї діяльності.

Розглядаючи поняття «дискурс» у соціальному та політичному контексті, очевидним є те, що погляд на це поняття буде спрямований не як на міжперсональний діалог як «мовну подію», а як на «соціальний діалог», що відбувається за допомогою і через суспільні інститути між індивідами, групами й організаціями, а також і між самими соціальними інститутами, які задіяні в такому діалозі (Дука, 1998).

Політичний дискурс розглядається лінгвістами як об'єкт лінгвокультурологічного вивчення, як вторинна мовна підсистема з функціями, словником та комунікативним впливом. У політичному дискурсі репрезентується майже весь комплекс взаємозв'язків між людиною та суспільством, його аналіз передбачає, передусім, дослідження текстів у сукупності з екстралінгвальними чинниками та показує, як у різних мовних колективах моделюються культурні цінності, як пропагується соціальний порядок, які елементи мовної картини світу лишаються поза межами свідомих мовленевих стратегій мовців, як формується концептуальна картина світу, властива кожному мовному колективі (Романюк, 2012).

Соціокультурний контекст політичного дискурсу характеризується орієнтацією на масову аудиторію, об'єднану спільними цінностями і настановами, якими можна керувати; національно-культурною специфікою; ідеологічністю (дискурс відображає погляди, переконання, ціннісні орієнтації певної соціальної групи) (Клименко, 2009).

Варто зазначити про наявність тоталітарного компонента політичного дискурсу в Китаї, у якому можна виділити такі лінгвістичні особливості, як:

– декларативність (необґрунтовані узагальнюючі твердження, які спрямовані на емпіричну сферу реципієнта);

– слогановість (звернення до звичних формулювань, які створюють ілюзію безпеки та стабільності);

– велика кількість штампів (за рахунок ефекту офіційності збільшується довіра реципієнта до нової інформації);

– залучення широкого спектра метафор, у тому числі стертих (активування ментальних парадигм, що вибудовують у свідомості реципієнта потрібні асоціації);

– апеляція до цінностей, емоцій (створення позитивного/негативного образу об'єкта повідомлення через зв'язок з аксіологічно забарвленими маркерами);

– суттєвий зсув аксіологічної шкали залежно від сфери повідомлення (одні теми неприпустимо піддавати критиці, а про інші не можна висловлюватись позитивно, наприклад, КПК та незалежність Тайваню відповідно) (Нечипоренко, 2010).

Виклад основного матеріалу. Протягом останніх десятирічь Китай суттєво змінився, здійснивши потужний ривок у геополітичному та економічному вимірах. Загальна стратегія сучасної зовнішньої політики КНР найбільш повно виражена в оригінальній теорії «мирного розвитку Китаю» (中国和平发展), яка почала формуватися і здійснюватися з середини 1990-х років з метою підвищення міжнародної репутації країни в ході здійснення політики «реформ і відкритості».

Загалом курс «мирного розвитку Китаю» передбачає: сприятливу міжнародну обстановку; здійснення миролюбної політики; утвердження власних культурних особливостей; самообмеження можливостей розширення; стратегію розвитку, що обстоє мирні засоби для отримання ресурсів.

Концепція «мирного розвитку Китаю» стала офіційною ідеологією КНР у XXI столітті з метою спростування «теорії китайської загрози». Таким чином, зроблена спроба запевнити інші країни, що зростання Китаю не становить загрози миру та безпеці, а також не призведе до появи китайського гегемонізму. Тобто Китай прагне до реалізації цієї політики як усередині китайського суспільства, так і за його межами, щоб сприяти створенню мирного міжнародного оточення. Концепція «мирного розвитку Китаю» позиціонує Китай як відповідального світового лідера, який спирається на м'яку силу, і як країну, яка орієнтована на вирішення своїх внутрішніх проблем і покращення добробуту свого народу, а не на втручання в справи інших країн. Крім того, термін вка-

зує на бажання Китаю уникнути будь-якої міжнародної конфронтації і напруженості.

Китай намагається, спираючись на конфуціанську та даоську культурні традиції, йти шляхом мирного розвитку, вибудовуючи гармонійне суспільство усередині країни та мирні взаємовигідні стосунки з усім світом.

Соціокультурна ситуація, що складалася у Китаї в процесі його історичного розвитку, зумовила формування національно специфічних уявлень про сучасне поняття «мир» (和平).

Визначити специфіку уявлень китайського етносу про концепт «мир» можна за допомогою аналізу слів, фразеологізмів та кліше, а також шляхом визначення частотності та сполучуваності слів цього концептуального поля.

Слід зазначити, що, досліджуючи концепт «мир» у сучасному китайському політичному дискурсі, ми не спостерігаємо великого синонімічного ряду слів на позначення поняття «мир». Основною лексичною одиницею у китайській мові на позначення концепту «мир» виступає слово 和平 (héping).

Розглянемо дефініції слова «мир», представлені в китайських словниках. Так, «Великий сучасний словник китайської мови» (现代汉语大词典, 2000) визначає слово «мир» таким чином: 1. Стан коли немає війни: мирна обстановка, охороняти мир у всьому світі (指没有战争的状态: 和平环境, 保卫世界和平) 2. М'який, лагідний, ненасильницький: дія ліків м'яка (温和; 不猛烈: 药性和平。) 3. Тихий, спокійний: почувши ці слова, у нього на серці стало спокійно (平静; 宁静: 听了这番话, 他心里和平了一些). [现代汉语大词典, 2000: 510).

Цікавим є те, що у «Великій китайській енциклопедії» («中国大百科全书») ми не знаходимо визначення поняття «мир» (тоді як поняття війна наявне). (中国大百科全书 1995: 1919–1920). Натомість це поняття у словнику актуалізується у таких термінах: 和平法令 мирний указ; 和平共处五项原则 «П'ять принципів мирного співіснування» індійсько-китайського договору 1954 року: 1) взаємна повага територіальної цілісності і суверенітету; 2) ненапад; 3) невтручання у внутрішні справи; 4) рівність і взаємна вигода; 5) мирне співіснування); 和平号太空站计划 проєкт космічної станції «МИР»; 和平号探空火箭 ракета «Мир»; 和平用外层空间委员会 комітет з мирного використання космічного простору; 和平卫士导弹 миротворча ракета; 和平文化 культура миру; 和平主义 пацифізм.

А у «Великому словнику китайської мови» (汉语大词典, 2000) подається п'ять значень слова

«мир», зазначаючи історичні тексти та художні твори для розуміння цих значень.

1. 政局安定，没有战乱。《易·咸》：“圣人感人心而天下和平。”《汉书·王商传》：“今政治和平，世无兵革。”老舍《四世同堂》二七：“中国人是喜欢和平的。”

Стабільна політична ситуація, відсутність військових конфліктів. «31 гексаграма «Взаємодія» в «Цзін»: «Якщо великомудрий викликає добрі наміри у народу, то у Піднебесній мир». «Історія династії Хань. Біографія Ваншана. «Нинішній політичний мир, світ без війни». Лао Ше «Чотири покоління під одним дахом» 27 розділ: «Китайці, що люблять мир».

2. 温和；和顺。《荀子·君道》：“血气和平，志意广大。”唐 韩愈《与祠部陆员外书》：“其为人温良诚信……和平而有立。”宋 曾巩《洪渥传》：“为人和平，与人游，初不甚欢，久而有味。”沙汀《还乡记》七：“（冯大生）外表和平老实，一惹毛了，气性可并不小。”

Спокійний, м'який, лагідний. «Сюнь-цзи. Небесний геній»: «Кров стихає, дихання заспокоюється. Думки та бажання розширюються». Династія Тан, Хань Юй «Книга обрядів та церемоній чиновника Лу»: «Він як людина – м'який та чесний...добродушний, а також стійкий». Династія Сун, Цзен Гун «Біографія Хунво»: «Бути спокійним, подорожуючи з компаньйонами, відразу не радіти, а лише згодом проявляти інтерес». Ша Дін «Повернення додому»: «(Фен Дашен) виглядає добродушним та спокійним, але як тільки його зачепити, він може погарячкувати не на жарт».

3. 和谐；和睦。汉 焦贛《易林·蒙之小畜》：“阴阳顺叙，以成和平。”《魏书·高宗纪》：“上下和平，民无怨谤。”清 吴伟业《赠文园公》诗：“君臣朋友尽和平，四海熙熙致清晏。”

Гармонійний, дружній, мирний, злагода. Династія Хань, Цяоюй «Мінлива Роща·Виховання малим»: «Послідовність в Інь та Янь, створює гармонію та мир». «Вей шу·Гао-цзун»: «Якщо буде мир на небі і землі, то в народі буде відсутній ненависті та нарікання». Династія Цін, у Вейе вірш «Подарувати сад літератури»: «Якщо правитель та міністри у мирі та згоді, то весь світ радісно бенкетує».

谓乐声平和，和顺。《国语·周语下》：“夫有和平之声，则有蕃殖之财。”唐 韩愈《荆潭唱和诗序》：“夫和平之音淡薄，而愁思之声要妙。”《老残游记》第十回：“凡笙篪所奏，无和平之音。”

Спокійний гармонійний, м'який, рівний (про звук у музиці), «Мова Царств·Царство Чжоу»: «Чоловік, який має гармонійний звук, то у нього

множиться і багатство». Династія Тан, Хань Юй «Пісня та про гору Цзіншань Мао Шисем»: «Чоловіка, котрий досяг гармонії, у музиці гіркі думки не бентежать». «Нотатки з подорожі Лао-цана» глава 10: «Там, де грає музика на кунхо, не має місця гармонії».

5. 平静安定。郁达夫《迷羊》：“我的稍稍恢复了一点和平的心里，这时候又起起波浪来了。”巴金《春》八：“海臣正和平地酣睡着。”

Тихий, спокійний. Юй Дафу «Заблукала вівця»: «Я тільки трішечки відновив спокій всередині себе, але в цей час все знову нахлинуло немов хвилі». Ба Цзін «Весна» розділ 8: «Хайчен спокійно спить міцним сном» (汉语大词典 2000: 1919).

Як зазначалося вище, основним номеном-вербалізатором концепту «мир» у сучасній китайській мові є лексема 和平, але для формування семантико-поняттєвої структури концепту «мир» спочатку слід виокремити ряд морфем-ієрогліфів, які мають значення «мир» у сучасній китайській мові.

Аналізуючи доступні лексикографічні матеріали, ми виявили, що концепт «мир» у китайській етнічній свідомості реалізується через кілька номенів-вербалізаторів, кожен із яких має семантику мир, а також певні конотативні відтінки. До таких лексем ми зараховуємо, зокрема, 和 (hé), 平 (píng), 睦 (mù).

Для встановлення значення ієрогліфів звернімося до словника «新华字典». Зокрема, номен 和 (hé) є полісемантичним, він має такі визначення:

1、相安，谐调：和美，和睦，和谐，和声，和合 (a.和谐；b.古代神话中象征夫妻相爱的两个神)，和衷共济。(мирні взаємини, гармонічний: миролюбний, мир, гармонійний (звук), гармонізувати, згода; (a) гармонія; б) духи з древніх легенд, що символізують кохання та гармонію серед закоханих); щиро допомагати один одному). 2、平静：温和，祥和，和平，和气，和悦，和煦。惠风和畅。(умиротворення(й): приємний (клімат), жити в щасті та згоді, мир, мирна атмосфера, радуватися, дружній (теплій), вітер легкий та прохолодний). 3、平息争端：讲和，和约，和议，和亲。(припинити конфлікт: обговорювати умови миру, мирний договір, згода про мир, дружній (близький). 4、数学上指加法运算中的得数：二加二的和是四。(математичне позначення числа, яке шукаємо під час додавання: 2+2=4, де число, яке шукаємо – 4). 5、连带：和盘托出(完全说出来)。(одно за одним, взаємопов'язаний: викласти все на чистоту (виговоритися). 6、连词，跟，同：我和老师打球。(з'єднувальне слово: з, разом: Я граю з учителем у м'яч.). 7、介词，向，对：我和老师请教。(Прийменник: щодо..., з ким...у кого-чого... :

Я порадилася з учителем.). 8、指日本国: 和服 (日本式服装), 和文, 大和民族。(вказує на Японію. Елемент традиційного японського кімоно, японський текст, національність Ямато). 9、体育比赛不分胜负的结果: 和棋, 和局。(результат спортивних змагань, де немає переможця – нічия: зіграти партію внічию, мирне розв'язання (напр. конфлікту)). 10、搅拌、混合 (перемішування, змішування). 11、姓。(прізвище). (新华字典 2011)

Лексема 平 (píng) має одинадцять визначень:

1、不倾斜, 无凹凸, 像静止的水面一样: 平地, 平面, 平原。(не скошений (про річці), без опуклостей, бути в стані спокою наче вода, рівнина, площина і т.д.). 2、均等: 平分, 平行 (xíng)。抱打不平, 公平合理。(рівно, порівну: розподілити порівну, рівносильний (устар. йти спокійно, подорожувати благополучно), справедливий, розумний). 3、与别的东西高度相同, 不相上下: 平列, 平局, 平辈。(порівнюючи з іншими речами: однаковий, рівнозначний, ставити в один ряд, нічия, одного й того ж рангу). 4、安定、安静: 平安, 平服。(бути (стати) стійким, спокійний: благополуччя, змиритися). 5、治理, 镇压: 平定。(впорядковувати, пригнічувати, утихомирювати: заспокоювати. 6、抑止 (怒气): 他把气平了下去。заспокоювати гнів: Він заспокоївшись, спустився). 7、和好:

“宋人及楚人平”。(мир та згода: «жителі царства Сун досягли миру з жителями царства Чу»). 8、一般的, 普通的: 平民, 平庸, 平价, 平凡。(звичайний, загальноприйнятий: звичайний люд, заурядний, нормальна ціна, звичайний). 9、往常, 一向: 平生 (а. 从来; б. 终身), 平素。(зазвичай, до цих пір: все життя а) завжди або ніколи (перед запереченням); б) (все)життя, (все)століття, до кінця життя). 10、汉语四声之一: 平声, 平仄。(один з тонів у китайській мові: рівний тон (перший й другий тони в путунхуа), чергування рівних та ломаних тонів). 11、姓。(прізвище) (新华字典, 2011).

Висновки. Отже, у результаті аналізу словникових тлумачень основних номенів-вербалізаторів концепту «мир» була виявлена низка ознак, що входять до понятійної частини його структури, а саме: «відсутність війни/мир та злагода», «м'який/лагідний», «тихий/спокійний», «гармонійний», «рівний/рівноважувати».

Вищезазначені поняттєві ознаки є виокремленими із лексикографічних джерел, тобто вони є дефініційними. Отже, вони і становлять ядро концепту «мир» у сучасній китайській мові.

Подальше дослідження структури та формування периферії концепту вимагає більш детального аналізу промов та виступів у майбутніх працях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гудков Д. Б., Красных В. В. Русское культурное пространство и межкультурная коммуникация (Доклад на Ломоносовских чтениях, филологический факультет МГУ, 1996 г.). Москва, 1998. Вып. 2. С. 124–133.
2. Дука А. В. Политический дискурс оппозиции в современной России. *Журнал социологии и социальной антропологии*, Т.1. 1998. № 1. С. 37.
3. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Волгоград: Перемена, 2002. 477 с.
4. Клименко І. Теоретичні засади лінгвістичного аналізу політичного дискурсу. *Лінгвістичні студії*: збірник наукових праць Української преси. Вип. 19. 2009. С. 182–186.
5. Красных В. В. Этнопсихолінгвістика и лингвокультурология: курс лекций. Москва: Гнозис, 2002. 284 с.
6. Кубрякова Е. С. Язык и знание. Москва, 2004. 380 с.
7. Лакофф Д. Метафоры, которыми мы живем. Москва, 1990. 374 с.
8. Нечипоренко Б. Ю. Сугестивна функція метафори в політичному дискурсі китайських ЗМІ. *Мова і культура* (науковий журнал). Т. IX (145). Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. С. 131–138.
9. Переверзев Е. В., Кожемякин Е. А. Политический дискурс: многопараметральная модель. *Вестник ВГУ. Серия: лингвистика и межкультурная коммуникация*. Белгород, 2008. № 2. С. 76.
10. Попова И. А., Стернин З. Д. Очерки по когнитивной лингвистике. Воронеж: ВГУ, 2001. 191 с.
11. Романюк А. Б., Заяць А. В. Аналіз досліджень політичного дискурсу. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Інформаційні системи та мережі*. 2012. № 743. С. 200–209.
12. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля-К, 2006. 716 с.
13. Селіванова О. О. Основи теорії мовної комунікації. Черкаси: Чабаненко Ю. А., 2011. 348 с.
14. 汉语大词典 – 北京: 商务印书馆, 2000. 1250 页. (Великий словник китайської мови. Пекін: Шанвуйньшуагуань, 2000. 1250 с.).
15. 中国大百科全书 (简明版) /中国大百科全书出版社编辑部主编 – 北京: 中国大百科全书出版社, 1995. 1500页. (Велика енциклопедія Китаю (скорочений варіант) / Під редакцією редкомісії видавництва «Велика китайська енциклопедія». Пекін: Видавництво «Велика китайська енциклопедія», 1995. 1500 с.).
16. 新华字典 – 北京: 商务印书馆, 2011. 711 页. (Новий словник китайської мови. Пекін: Шанвуйньшуагуань, 2011. 711 с.).

REFERENCES

1. Gudkov, D. B., Krasnykh, V. V. (1998). Russkoe kulturnoe prostranstvo i mezhkulturnaya kommunikaciya [Russian cultural space and intercultural communication (Report at the Lomonosov readings, Faculty of Philology, Moscow State University, 1996)]. Moskva, Issue. 2, p. 124–133 [in Russian].
2. Duka, A. V. (1998). Politichesky kurs oppozicii v sovremennoy Rossii [The political discourse of the opposition in modern Russia]. Journal of Sociology and Social Anthropology. Vol. 1. No. 1, p. 37 [in Russian].
3. Karasik, V. I. (2002). Yazykovoy krug: lichnost, koncepti, discours [Language circle: personality, concepts, discourse]. Volgograd: Peremena. 477 p. [in Russian].
4. Klimenko, I. (2009). Teoretichni zasady lingvistichnoho analizu politichnoho discoursu [Theoretical foundations of linguistic analysis of political discourse]. Linguistic Studies: Collection of Scientific Papers of the Ukrainian Press. No. 19, p. 182–186 [in Ukrainian].
5. Krasnykh, V. V. (2002). Etnopsiholingvistika ta lingvokulturologia [Ethnopsycholinguistics and Linguoculturology: Lecture Course]. Moskva: Gnosis, 284 p. [in Russian].
6. Kubryakova, E. S. (2004). Yazik i znanie [Language and knowledge]. Moskva, 380 p. [in Russian].
7. Lakoff, D. (1990). Metafori ktorimi mi zhivem [Metaphors with which we live]. Moskva. 374 p. [in Russian].
8. Nechiporenko, B. Yu. (2010). Sugestivna funkcia metofor u politichnomu diskursi kitayskih ZMI [Suggestive function of metaphor in the political discourse of Chinese media]. Language and Culture. (Scientific journal). V. IX (145). Kyiv: Dmitry Burago Publishing House. P. 131–138 [in Ukrainian].
9. Pereverzev, E. V., Kozhemyakin, E. A. (2008). Politichesky diskurs: mnogoparametralnaya model [Political discourse: a multi-parameter model]. Bulletin of Voronezh State University, Series: Linguistics and Intercultural Communication. Belgorod, No. 2. P. 76 [in Russian].
10. Popova, I. A., Sternin, Z. D. (2001). Ocherki po kognitivnoy lingvistike [Essays on cognitive linguistics]. Voronezh: Voronezh State University. 191 p. [in Russian].
11. Romanyuk, A. B., Zaits, A. V. (2012). Analiz doslidzhen politichnoho diskursu [Analysis of political discourse research]. Bulletin of the National university "Lviv Polytechnic". Information systems and networks. No 743, p. 200–209 [in Ukrainian].
12. Selivanova, O. O. (2006). Suchasna lingvistika: terminologichna enciklopedia [Modern linguistics: a terminological encyclopedia]. Poltava: Environment-K, 2006. 716 p. [in Ukrainian].
13. Selivanova, O. O. (2011). Osnovy teorii movnoi komunikacii [Fundamentals of the theory of language communication]. Cherkasy: Yu. A. Chabanenko, 2011. 348 p. [in Ukrainian].
14. 汉语大词典 – 北京: 商务印书馆, 2000. 1250 页. Zhongguodacidian (Chinese Dictionary. Beijing: The Commercial Press, 2000. 1250 p.) [in Chinese].
15. 中国大百科全书 (简明版) / 中国大百科全书出版社编辑部主编 – 北京: 中国大百科全书出版社, 1995. 1500 页. Zhongguodabaikeshu (Encyclopedia of China (Concise Edition) / Editor-in-Chief, China Encyclopedia Publishing House. Beijing: China Encyclopedia Publishing House, 1995. 1500 p.) [in Chinese].
16. 新华字典 – 北京: 商务印书馆, 2011. 711 页. Xinhua zidian (Xinhua Dictionary. Beijing: The Commercial Press, 2011. 711 p.) [in Chinese].

УДК 811.521'37

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/26.195874>

Тамара КОМАРНИЦЬКА,

orcid.org/0000-0001-7196-0066

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри мов і літератур Далекого Сходу та Південно-Східної Азії

Інституту філології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

(Київ, Україна) *t.komarnytska@knu.ua*

Юлія КУЗЬМЕНКО,

orcid.org/0000-0001-9057-6940

кандидат філологічних наук,

асистент кафедри мов і літератур Далекого Сходу та Південно-Східної Азії

Інституту філології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

(Київ, Україна) *germanibus@gmail.com*

Юлія ФЕДОТОВА,

orcid.org/0000-0002-1439-9361

асистент кафедри мов і літератур Далекого Сходу та Південно-Східної Азії

Інституту філології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

(Київ, Україна) *yulia.fedotova.09@gmail.com*

Вікторія ФІЛОНОВА,

orcid.org/0000-0003-4055-1408

асистент кафедри мов і літератур Далекого Сходу та Південно-Східної Азії

Інституту філології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

(Київ, Україна) *nikka77@ukr.net*

СТИЛІСТИЧНИЙ ТА СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ ЗВЕРТАННЯ ЯК ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧА ПРОБЛЕМА (НА МАТЕРІАЛІ ЗВЕРТАННЯ У ЯПОНСЬКІЙ МОВІ)

У статті проаналізовано систему звертань у японській мові та способи перекладу японських звертань українською мовою. Проблема відтворення японських звертань у перекладі пов'язана зі складністю системи звертань у цій мові, що відображає складну ієрархічну будову японського суспільства, в основі якої лежить ціла низка критеріїв. Японські апелятиви відрізняються за функціонально-стилістичним, експресивно-стилістичним та гендерним аспектами, тому нерідко не мають адекватних відповідників у системі української мови. Проблема перекладу українською мовою звертань, виражених власними назвами, полягає у складності утворення ключного відмінка від транскрибованих/транслітерованих японських власних назв і присвоєння їм граматичного роду та відміни за правилами української мови. Звертання за посадою, типові для японської мови, де соціальний статус людини важливіший навіть за її ім'я, недоречно перекладати українською лише за допомогою перекладацького відповідника, оскільки таке звертання не притаманне українському етикету. У такому разі доречно застосовувати стратегію додавання. У деяких випадках (як у перекладі японського звертання «сенсей») доцільно взагалі вдаватися до контекстуальної заміни. Під час перекладу звертань, виражених термінами спорідненості і ввічливого звертального суфікса, також доречно застосовувати трансформації, зокрема опущення і контекстуальну заміну. Розгалужена система звертальних суфіксів японської мови не має аналогів у європейських мовах, зокрема, українській, тому у перекладі звертань, оформлених такими суфіксами, доводиться вдаватися до опущення, генералізації, додавання, категорійної та контекстуальної заміни. Епістолярні звертання не мають відповідників в українській мові, тому стратегією їх перекладу є використання сталих функціональних еквівалентів.

Ключові слова: апелятив, етикет, номенклатурна морфема, перекладацький відповідник, перекладацькі трансформації.

Tamara KOMARNYTSKA,
orcid.org/0000-0001-7196-0066
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of the Far East
and the South-East Asia languages and literatures
Institute of Philology
Taras Shevchenko National University of Kyiv
(Kyiv, Ukraine) t.komarnytska@knu.ua

Yuliia KUZMENKO,
orcid.org/0000-0001-9057-6940
Candidate of Philological Sciences,
Assistant Lecturer at the Department of the Far East
and the South-East Asia languages and literatures
Institute of Philology
Taras Shevchenko National University of Kyiv
(Kyiv, Ukraine) germanibus@gmail.com

Yuliia FEDOTOVA,
orcid.org/0000-0002-1439-9361
Assistant Lecturer at the Department of the Far East
and the South-East Asia languages and literatures
Institute of Philology
Taras Shevchenko National University of Kyiv
(Kyiv, Ukraine) yulia.fedotova.09@gmail.com

Viktoriiia FILONOVA,
orcid.org/0000-0003-4055-1408
Assistant Lecturer at the Department of the Far East
and the South-East Asia languages and literatures
Institute of Philology
Taras Shevchenko National University of Kyiv
(Kyiv, Ukraine) nikka77@ukr.net

STYLISTIC AND SOCIOCULTURAL ASPECT OF APPELLATIVES AS A TRANSLATION PROBLEM (AS EXEMPLIFIED IN APPELLATIVES OF THE JAPANESE LANGUAGE)

The paper analyzes the system of appellatives in the Japanese language and methods of their translation into Ukrainian. The problem of rendering the Japanese appellatives in translation is caused by the complexity of vocative system in this language, which reflects the complicated hierarchical structure of the Japanese society based on a range of various criteria. The Japanese appellatives differ in functional-stylistic, expressive-stylistic and gender aspects, therefore they often do not have adequate equivalents in the system of the Ukrainian language. The problem of translating the appellatives expressed by proper names into the Ukrainian language is associated with complexity of forming the vocative case from the transcribed/transliterated Japanese proper names and assigning them grammatical gender and declension according to the rules of the Ukrainian language. The appellatives related to one's position, which are typical of the Japanese language, when the social status of a person is more important than his/her name, should not be translated only with the help of translation equivalents, since such appellatives are not inherent in the Ukrainian etiquette. In this case, the addition strategy should be applied. In some cases (as in the translation of the Japanese address "sensei") it is strongly advisable to resort to the contextual substitution. When translating the appellatives expressed in terms of kinship and containing a polite appellative suffix, it is also appropriate to use transformations, in particular, omission and contextual substitution. The extensive system of appellative suffixes of the Japanese language has no analogues in the European languages, specifically in Ukrainian, therefore omission, generalization, addition, categorical and contextual replacement should be applied in translation of the appellatives containing such suffixes. The epistolary appellatives do not have equivalences in the Ukrainian language, so the strategy of their translation should be use of the set functional equivalents.

Key words: *appellative, etiquette, nomenclature morpheme, translation equivalent, translation transformations.*

Постановка проблеми. Звертання японської мови різоче відрізняються від звертань у європейських мовах, оскільки всотали у себе складну ієрархічну будову японського суспільства, що склалася історично. І навіть нині Японія досі залишається класовою нацією, де соціальна позиція відіграє важливу роль у тому, як до особи будуть звертатися та з якою пошаною її будуть вітати. Чому ж ми звернули увагу саме на проблеми відтворення звертань у японсько-українському перекладі? Певне, насамперед тому, що зіштовхнулися з нею безпосередньо, працюючи над перекладами японської художньої літератури. Звідси у нас і виникло бажання поміркувати над цією проблемою ґрунтовніше, оскільки «культурна специфіка форм звертання перетворює їх на складну перекладознавчу проблему, адже їхній адекватний переклад відіграє ключову роль для відтворення національного та культурного колориту, а також особливостей суспільних та міжособистісних відносин комунікантів» (Тарасов, 2011).

Метою статті є висвітлення нашого бачення проблем, пов'язаних із відтворенням японських звертань в українському перекладі, відповідно, завдання ми перед собою поставили такі: 1) висвітлити проблему відмінювання японських власних назв у звертаннях під час перекладу українською; 2) проаналізувати відтворення у перекладі номенклатурних морфем японських звертань; 3) указати на особливості перекладу соціокультурно маркованих звертань.

Об'єктом нашого дослідження є японські звертання, а предметом – особливості їх відтворення у перекладі українською мовою.

Методами дослідження є: традиційний лінгвістичний описовий метод, елементи зіставного аналізу, дефініційний метод і пошук аналогій.

Наукову новизну цієї розвідки вбачаємо у тому, що в ній ми спробували вперше проаналізувати всі проблеми, які можуть виникнути у перекладачі у процесі роботи з японськими звертаннями. Підходи до розв'язання цих проблем ми пропонуємо, спираючись на власний досвід, і в жодному разі не стверджуємо, що наші міркування є єдино правильними.

Аналіз досліджень. Питання про граматичний статус звертання висвітлено у працях О. О. Шахматова, М. В. Ломоносова, О. М. Пешковського, Ф. І. Буслаєва, Д. М. Овсяніко-Куликовського, А. П. Загнітка, І. Т. Яценка, присвячених аналізу синтаксичних позицій звертання, типам внутрішніх та зовнішніх зв'язків звертання з іншими членами речення тощо. Л. В. Щерба проаналізував смислові та експресивні функції звертання.

Серед японських лінгвістів питання звертання у структурі речення аналізували Ітояма Джюнкю та Цуджімура Нацуко, розглядаючи звертання як елемент мовленнєвого етикету. Звертання у перекладознавчому аспекті на матеріалі німецької мови проаналізував В. М. Тарасов, однак, окрім його дослідження, цей аспект загалом лишається поза увагою науковців, попри стрімкий розвиток перекладу, у тому числі з мов, які ще донедавна видавалися далекими та екзотичними, як, наприклад, японська.

Як вважає Б. М. Стельмах, звертання є одним із найважливіших елементів мовного етикету, який не лише допомагає налагодити контакт між комунікантами, а й засвідчує рівень взаємин між ними (Стельмах, 2014: 283). Саме тому адекватний переклад звертань допоможе уникнути непорозумінь і дасть змогу відтворити особливості соціального і культурного аспектів життя народу, з мови якого здійснюється переклад.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо детальніше перекладацькі проблеми, пов'язані зі звертанням у японській мові. Перша, найочевидніша, перекладацька проблема у відтворенні японських звертань українською мовою лежить у площині морфології. В українській мові, як відомо, у функції звертання виступає іменник у кличному відмінку (вживання в цій функції називного відмінка суперечить нормам української мови). На відміну від української мови, де звертання виражається формами кличного відмінка та, на думку більшості лінгвістів, не є членом речення, у японській мові звертання має низку особливостей. Оскільки японська мова аглютинативна, звертання у ній виражається за допомогою використання відмінкового показника або ж, навпаки, його опущення. Так, звертання може бути оформлене показником називного тематичного відмінка *は /wa/*, набуваючи у реченні синтаксичної позиції підмета: 1) 社長は会議にいらっしゃいますか。 / Шячьо: ва кайгі ні ірашшіямасу ка? / *Пане директоре, Ви будете на зборах?* При цьому звертання у японському реченні контекстуально зумовлене, адже вказане речення може мати два варіанти перекладу: «Чи буде директор на зборах?» та «Пане директоре, Ви будете на зборах?» залежно від того, йдеться про третю особу, чи питання звернене безпосередньо до адресата. Частіше, однак, іменник у функції звертання вживається у формі називного загального (безсуфіксного) відмінка і виділяється на письмі комою, що притаманне і правописові звертань в українській мові: 2) 社長、会議にいらっしゃいますか。 *Пане директоре, Ви будете на зборах?* Від попереднього

прикладу така синтаксична позиція звертання відрізняється ситуативно: вона вживається з метою привернути увагу адресата, тоді як у прикладі 1) звертання 社長は не є ініціалізацією комунікативного акту, а швидше вживається на етапі його розгортання. З метою досягнення експресивності така форма звертання може бути оформлена експресивною часткою よ /йо/: 聞いておくれ、恋人よ! /Кііте окурє, коїбіто йо!// *Послухай, кохана!*

Проте щоразу, якщо іншомовне звертання представлено власною назвою, перекладач зіштовхується з такою проблемою: чи слід відмінювати транскрибовані/транслітеровані власні назви за правилами української граматики? Прикладом, розглядаючи цю проблему в російській японістиці, О. Л. Фролова наполягає, що відмінювати японські власні назви не слід, натомість радить додавати до них роз'яснювальний елемент, який уже можна відмінювати: *войска полководца Токугава, муниципалитет города Осака* (Фролова, 2004: 23). Однак перейняти такий підхід в українському перекладі ми не можемо, оскільки правила української мови вимагають відмінювати обидва слова двокомпонентного найменування: *міста Києва (не міста Київ!)*, *прем'єр-міністрові Гончаруку (не прем'єр-міністрові Гончарук, інакше виходить, що йдеться про жінку)*. Та і чи доцільно взагалі вводити надлишковий компонент до звертання, нагромаджуючи зайву інформацію у тексті перекладу? Отже, робимо висновок, що у перекладі звертань треба відмінювати транскрибовані (у тому числі японські) власні назви за українськими правилами. І це буде актуально як для власне звертань (які називають конкретну особу чи осіб, увагу яких привертає мовець до свого висловлювання), так і риторичних звертань (які не розраховані на безпосередню реакцію тих, кому воно адресоване, і виконують стилістичну роль). І справді, якщо ми традиційно відмінюємо іншомовні власні назви, що прийшли до нас із європейських мов (*Томе!*, *Ізольдо!*, *Карле!*, *Матильдо!*), то чому маємо робити виняток для японської? Відмінність японської мови хіба в тому, що з неї набагато менше перекладають. Тому гадаємо, що відмінювати японські власні назви, надаючи їм у мові перекладу, зокрема, кличного відмінку, цілком нормально. Тут слід зважати лише на те, що деякі власні назви залежно від закінчення не відмінюють: *Ромео, Леонардо да Вінчі, Мане, Лілі, Гаяне, Вів'єн, Жаклін*. Відповідно, і японські імена *Нацуме Сосекі, Абе Кобо, Ое Кендзабуро* не зазнають відмінкових змін, тож у кличному відмінку матимуть таку саму форму, як і в

називному. Щоразу перекладач може покласти на своє відчуття мови, відмінюючи японські звертання у вигляді власних назв за зразком українських. Звісно, ми не є істиною в останній інстанції і лише пропонуємо власне розуміння проблеми. Але, як нам видається, оскільки грамотний переклад спирається на національну загальнолітературну мову, то і в тексті перекладу немає місця для конструкцій, не притаманних національній мові й неприродних (маємо на увазі підхід із відмінюванням лише роз'яснювального елемента, а не самої власної назви). Загалом проблема «відмінювати чи не відмінювати», звісно, не обмежується лише власними назвами у звертанні, адже не тільки вони через транскрипцію/транслітерацію потрапляють до тексту перекладу, а і, приміром, слова-реалії чи загалом запозичення. І, прийнявши позицію, що відмінювати-таки слід, ми маємо дотримуватися притаманного українській мові правила чергування приголосних у відмінюванні: *манга – манзі, Осака – Осаці, Сага – Сазі*, що може викликати неоднозначну реакцію. І відразу постає ще одне питання: якщо ми відмінюємо японські слова, то за якою відмінною? І який рід їм присвоювати? Іноді закінчення слова і наше відчуття мови ніби підказує нам, що цьому слову слід присвоїти, наприклад, саме першу відміну, але й тут усе дуже суб'єктивно. Звісно, якщо йдеться про антропоніми, то вибір роду очевидний (відповідно, вибір відміни теж зазвичай відбувається без проблем), але, наприклад, у разі топонімів (які також можуть уживатися у функції звертання, якщо йдеться про риторичне звертання здебільшого у художньому стилі) вирішальну роль відіграє остання літера слова, яку ми трактуємо як закінчення, плюс, можливо, асоціація з іншою власною назвою на основі прикінцевих літер, наприклад: *Осака – Вероніка, Нагоя – Севілья, Токіо, Кіото – Ріо-де-Жанейро*; відповідно кличний відмінок матиме такий вигляд: *Осако!*, *Нагое!*, *Токіо!*, *Кіото!* Це все, звісно, тільки припущення, які ґрунтуються теж на нашому суб'єктивному сприйнятті. Отже, якщо взяти за основу такі міркування, то виходить, що у перекладі вірша-хайку видатного поета Мацуо Башьо:

象潟や	/Кісаката я
雨に西施が	Аме-ні Сейші-га
合歡の花	Небу-но хана/

Риторичне звертання до мальовничої місцини, яка має назву Кісаката, набуває кличного відмінку за зразком української мови:

О Кісакато!
Ти, як красуня Сіші в дощ,
Як цвіт альбіції.

Однак правила присвоєння кличного відмінка японським власним назвам у перекладі звертань є далеко не єдиною проблемою у відтворенні японських звертань українською мовою. Проблема є набагато глибшою, адже японське звертання містить цілий пласт соціокультурної інформації, що її створило японське суспільство у процесі свого історичного розвитку і становлення відносин між різними стратами. І відтворити ці тонкі нюанси, компактно закладені у парадигмі звертань, у мові перекладу надзвичайно важко, особливо, якщо не вдаватися до розгорнутих коментарів і виносок.

Досліджуючи японський мовленнєвий етикет, О. П. Фролова слушно зауважила: «У японській мові багато слів містять у собі надзвичайно складні соціальні відтінки» (Фролова, 1997: 11). Відповідно, у спілкуванні японець у звертанні виражає свою соціальну позицію, яка залежить від цілої низки факторів. Як зазначає О. П. Фролова:

1) старший за віком є вищим для молодшого. Японська мова кодифікує такі відмінності навіть у сім'ї, де братів і сестер називають не за іменем, а за віком (напр., 兄さん /ніісан/ – звертання до старшого брата);

2) вчитель завжди є вищою особою, незалежно від його віку чи інших обставин. Якщо одного разу учень, який став прем'єр-міністром, раптом зустріне свого колишнього вчителя, він буде кланятися йому так само низько, як і у шкільні роки;

3) чоловік – вища особа стосовно жінки, батько – порівняно з матір'ю. Жінка може бути впливовіша у сім'ї, але соціально вона стоїть нижче;

4) пацієнт виявляє повагу до лікаря, батьки школяра – до викладача, стюардеса – до пасажирів, викладач – до професора, службовці – до директора, продавці – до покупців тощо;

5) на фірмі стосунки за посадою особливо суворо регламентовані;

6) господарі та персонал готелю сприймають гостя як вищу особу;

7) у клубах чи організаціях, де ранги зафіксовані, людина нижчого рангу нижче кланяється колезі, який має вищий ранг (Фролова, 1997: 11–12).

Відповідно, вибір релевантних формальних засобів вираження категорії ввічливості, у тому числі у звертанні, регламентується більш ніж одним типом стосунків між комунікантами. Зокрема, О. П. Фролова пропонує виділяти п'ять типів таких стосунків: 1) 上下関係 /джьо:ге канкей/ (стосунки між вищими та нижчими за рангом людьми); 2) 先後関係 /сенко: канкей/ (вираження поваги до старших колег, попередників); 3) 恩恵関係 /онкей канкей/ (вираження шанобливості

до тих, кому мовець чимось зобов'язаний, хто опікувався ним /вчителі, гаранті, лікарі тощо/); 4) 利害関係 /рігай канкей/ (стосунки взаємної зацікавленості /крамниця – покупець, фірма – клієнт тощо/); 5) 親疎関係 /шінсо канкей/ (близькі та віддалені стосунки: вибір типу мовленнєвої поведінки у спілкуванні з друзями, сусідами, знайомими, малознайомими та незнайомими людьми) (Фролова, 1997: 12–13).

Така складна соціальна ієрархія закріпила певні форми звертань за конкретними сферами і ситуаціями. Як зазначає О. П. Фролова, у мовленнєвому етикеті у сім'ї зазвичай використовують терміни спорідненості, а на роботі люди називають одне одного за посадою чи прізвищем із суфіксом さん /сан/ (Фролова, 1997: 14). Викладачів, начальників та інших вищих за статусом осіб ніколи не називають за іменем. У звертанні їх можна називати тільки за посадою. Наприклад: 教授 /кьо:джю/ професор, 部長 /буцьо:/ начальник відділу чи з додаванням прізвища до посади: 田中教授/Танака-кьо:джю/ професор Танака, 山田部長 /Ямада-буцьо:/ начальник відділу Ямада. Викладач не може звертатися до учнів 生徒 /сейто/ учні, він має звертатися до них 皆さん /мінасан/ панове (Фролова, 1997: 14). У спілкуванні японець у звертанні виражає свою соціальну позицію щодо співрозмовника: або підпорядкування, або домінування. Це робиться за допомогою спеціальних префіксів, суфіксів, певних слів (Фролова, 1997: 14). Старших родичів зазвичай називають за ступенем спорідненості, додаючи суфікс ввічливості さん /сан/, до молодших же ніколи не звертаються за ступенем спорідненості (Фролова, 1997: 14).

Отже, типовими моделями власне звертання (нериторичного) буде «прізвище + звертальний суфікс» або «прізвище + посада». Як варіант можливим є вживання лише одного звертального слова або найменування соціального статусу особи. Якщо спробувати звести до спільного знаменника всю розгалужену систему звертальних суфіксів японської мови, то можемо запропонувати такі варіанти їхніх класифікацій.

За функціонально-стилістичним критерієм:

1) звертання міжстильові (звертальні суфікси さん /сан/, 様 /сама/);

2) звертання офіційно-ділового стилю:
– адміністративно-канцелярського підстилю (суфікс 殿 /доно/);

– дипломатичного підстилю (звертальні суфікси 閣下 /какка/, 陛下 /хейка/, 殿下 /денка/, 妃殿下 /хіденка/);

3) звертання епістолярного стилю (тут, окрім стандартних звертальних суфіксів さん /сан/,

様 /сама/, вживаються також власне звертання 拝啓 /хайкей/, 謹啓 /кінкей/ тощо);

4) звертальні суфікси розмовного стилю (<くん/кун/, <ちゃん/чян/).

За експресивно-стильовим критерієм:

1) звертальні суфікси високого стилю (様 /сама/, 殿 /доно/);

2) звертальні суфікси нейтрального стилю (<さん/сан/);

3) звертальні суфікси фамільярного стилю (<くん/кун/).

За гендерним критерієм:

1) чоловічі звертальні суфікси (<くん/кун/);

2) жіночі звертальні суфікси (<ちゃん/чян/, хоча зрідка цей суфікс приєднується і до звертань до хлопчиків).

Таке різноманіття суфіксів, які приєднуються до японських звертань, також, безперечно, являє собою перекладацьку проблему. До речі, навіть у самій назві цих одиниць досі немає консенсусу серед японістів. Так, приміром, О. Л. Фролова пропонує називати такі одиниці, які зазвичай приєднуються до прізвища людини, спеціальними формантами (чи номенклатурними словами, номенклатурними морфемами). О. Л. Фролова вказує, що номенклатурними морфемами для антропонімів зазвичай є: 副社長 /фукушячьо:/ віцепрезидент, さん /сан/ пан, 様 /сама/ добродій, 殿 /доно/ пан (письм.), 氏 /ші/ пан, 女史 /джьоші/ пані, 知事 /чіджі/ губернатор, 理事長 /ріджічьо:/ директор, 社長 /шячьо:/ директор фірми, 館長 /канчьо:/ директор музею, 院長 /інчьо:/ директор лікарні, 校長 /ко:чьо:/ директор школи, 主任 /шюнін/ завідувач, 党首 /то:шю/ лідер партії, 大臣 /дайджін/ міністр, 市長 /шічьо:/ мер, 長 /чьо:/ начальник, 部長 /бучьо:/ начальник відділу, 会長 /кайчьо:/ голова, 議長 /гічьо:/ голова (конференції), 大統領 /дайто:рьо:/ президент, 首相 /шюшью:/ прем'єр-міністр, 先生 /сенсей/ учитель, 教授 /кьо:джю/ професор, 学長 /гакучьо:/ ректор, 団長 /данчьо:/ керівник делегації, 秘書 /хішью/ секретар, 書記 /шьюкі/ секретар, 官房長 /камбо:чьо:/ секретар кабінету міністрів, 家 /ке/ сім'я, 教師 /кьо:ші/ викладач (Фролова, 2004: 19). При цьому, як бачимо, японістка відносить до номенклатурних морфем і звертальні суфікси, і повнозначні слова, які можуть самостійно виступати у ролі звертань, що аж ніяк не сприяє розумінню сутності японських звертань. Напевне, коли звертання виражене повнозначним словом, доречним перекладом буде застосування відповідника цього слова у мові перекладу з додаванням традиційного українського етикетного звертання «пане»/«пані».

Загалом звертання за професією також наявне в українській мові, хоча, можливо, і не настільки типове для неї за винятком офіційно-ділового стилю, тож такий спосіб перекладу стане у пригоді насамперед в офіційному спілкуванні. Однак застосування перекладацьких еквівалентів не завжди буде доречним під час перекладу з японської звертань, виражених термінами спорідненості, адже, якщо звертання на кшталт «мамо» чи «тату» відповідають традиції слововживання в українській сім'ї, то звертання «сестро» чи «brate» мають стилістичне забарвлення книжності, їх радше надібеш у вірші, ніж почуєш у побутовому спілкуванні. Відповідно, у перекладі звертань на кшталт 兄さんは車で行くんだっけ? /Ніі-сан-ва курума-де ікундакке?!/ краще вдатися до контекстуальної заміни, використавши замість звертання 兄さん /ніі-сан/ брата ім'я (залежно від контексту): *Джюне, ідеш із нами?*

На окрему увагу заслуговує звертання 先生 /сенсей/, яке може виступати складовою частиною звертання *прізвище* + 先生, а може використовуватися і як самостійна форма звертання. Японсько-російський словник видавництва «Кенкюшя» за редакцією Фуджінумі Такаші подає такі варіанти перекладу слова 先生: «1) вчитель, викладач, професор; 2) лікар; 3) шанобливе звертання (у російській мові еквівалент відсутній)» (藤沼, 2003: 604). Крім того, звертання 先生 використовується у мовленні стосовно певної групи осіб – викладачів, учених, працівників мистецтва (Алпатов, 2009: 96). Зазвичай звертання *сенсей* використовують, звертаючись не лише до викладачів, а і до лікарів та юристів, тож простий перекладацький відповідник «учитель» далеко не завжди буде адекватним. Наприклад, у перекладі епістолярних вкраплень, які робить Таяма Катай в его-романі «Постіль», звертання *сенсей* можна перекласти відповідником «учитель»:

先生、	/Сенсей,	Вчителю,
私は決心致しま	Вагаші-ва кешшін-	я прийняла
した。	іташімашіта./	рішення.

Проте в іншому контексті, наприклад, у звертанні до лікаря 先生、このビタミン剤を食後に飲みますか。/Сенсей, коно бітаміндзай-о шьюкуто-ні номімасука?!/ краще вдатися до контекстуальної заміни, використавши українське звертання «лікарю»: *Лікарю, ці вітаміни приймати після їжі?*

Проблемою перекладу звертань, виражених не самостійними словами, а суфіксами (номенклатурними морфемами), є те, що далеко не всі з них мають чіткі відповідники в інших мовах, зокрема,

в українській. Ця проблема не стосується хіба звертань у дипломатичному підстилі, де кожна мова виробила свою чітку систему звертань:

閣下 /какка/ *Ваша високоповажносте*

陛下 /хейка/ *Ваша величносте*

殿下 /денка/ *Ваша високосте (до принца)*

妃殿下 /хіденка/ *Ваша високосте (до принцеси)*.

В усіх інших випадках стовідсоткових відповідників немає, тож доведеться вдаватися до перекладацьких трансформацій.

Найпоширенішим у формах звертання є суфікс *さん* /сан/, вживання якого, на думку В. М. Алпатов, має специфічні гендерні ознаки: у чоловічому мовленні суфікс *さん* використовується щодо «вищих чужих» або «рівних чужих», зрідка – до «вищих своїх» (у звертанні по імені молодшого брата до старшого: 理一郎さん! «Ріічіро-сан!») та відповідає за значенням гоноративним формам; у жіночому мовленні, крім перелічених випадків, суфікс *さん* може вживатися стосовно «рівних своїх», «нижчих чужих», іноді «нижчих своїх» (старша сестра до молодшого брата) та втрачає гоноративне значення, присядуючись до майже всіх слів на позначення осіб (Алпатов, 2009: 94). Відповідно, суфікс *さん* залежно від контексту може бути перекладений або приблизним відповідником «пан»/«пані», або взагалі може бути опущений (як у перекладі звертань, виражених термінами спорідненості – お父さん /отоо-сан/ *батьку*, お母さん /окаа-сан/ *мамо*).

Суфікс *様* /сама/ є ще більш ввічливим і використовуються у мовленні (частіше жіночому) у звертаннях до вищого за статусом співрозмовника з підкреслено ввічливим ставленням до нього (Алпатов, 2009: 94). В офіційно-діловому листуванні, грамотах, випускних дипломах замість суфікса *様* /сама/ вживається суфікс *殿* /доно/. Він ставиться, як правило, після повного імені адресата (у порядку *прізвище-ім'я*) та підкреслює врочистий характер письмового звернення. Під час перекладу звертань, оформлених цими номенклатурними морфемами, швидше за все доведеться застосовувати гіперонімічну заміну (генералізацію), використавши лексему «пан»/«пані»; в окремих випадках можливим також буде застосування додавання прикметників «шановний», «вельмишановний», «шановна», «вельмишановна».

Для негоноративних форм звертання, за В. М. Алпатовим, використовуються суфікси *君* /кун/ і *ちゃん* /чян/. Суфікс *君* широко використовується у мовленні чоловіків у розмові з «нижчим (своїм або чужим)» або «рівним своїм» (звертання до підлеглого, звертання до молодшого за віком співробітника) (Алпатов,

2009: 94). Цікаво, що у колективі під час звертання до молодших за віком співробітників часто суфікс *君* приєднують і до імен жінок, особливо у традиційних «чоловічих» сферах діяльності (наприклад, у поліції). Суфікс *ちゃん* приблизно відповідає зменшувально-пестливим формам українських звертань та використовується стосовно «нижчих своїх» (переважно до молодших членів сім'ї). Відповідників цих звертань в українській мові також немає, тож, напевне, доречними перекладацькими стратегіями будуть опущення, вживання контекстуального відповідника і категорійна заміна – вживання слова у пестливій формі. Наприклад:

小百合ちゃん、どうしたの? 元気じゃないね。

/Саюрі-чян, дошита но? Генкіджнянай не./

Мала, що трапилось? Чому невесела?

たけし君、このお菓子、よかったら、たべて。

/Такеші-кун, коно окаші, йокаттара, табете./

Такеші, скуштуй ці солодоці.

Звертання епістолярного стилю також не мають відповідників в українській мові. Апелятиви *拜啓* /хайкей/, *謹啓* /кінкей/, *急啓* /кю:кей/ позначають початок листа та прямого перекладу українською не мають, тому тут, напевно, стануть у пригоді сталі функціональні еквіваленти «шановний»/«шановна», «любий»/«люба», «вельмишановний»/«вельмишановна», якими зазвичай послуговується українська епістолярна традиція. Наприклад, у перекладі зачину супровідного листа до резюме:

前略

記者が社員募集をしていらっしゃることを朝日新聞求人欄で拝見しました。

/Дзенряку

Кішя-га шяінбоушюу-о шітеірашяру кото-о Асахі-шімбун кюуджінран-де хайкен-шімашіта/

звертання *前略* можна перекласти як «Шановний пане»: *Шановний пане, я прочитав оголошення про вакансії в газеті «Асахі-шімбун».*

Наведені вище міркування зайвий раз підтверджують думку болгарських дослідників С. Влахова та С. Флоріна, які пишуть, що переклад звертань нерідко пов'язаний із браком еквівалентів у цільовій мові (звертання як реалія) навіть тоді, коли формальний відповідник у цільовій мові існує, його використання у перекладі може бути недоцільним чи неможливим (Влахов, Флорін, 1980: 228). Окрім того, у разі відтворення апелятивів у перекладі треба брати до уваги соціально-історичні умови, наявність чи брак чітко усталеної форми в цільовій мові чи мові оригіналу, потенціал щодо утворення зменшувально-пестливих та згрубілих форм, особли-

вості вживання форм звертання в окремих групах суспільства та варіативність одиниць сфери апеляції (Тарасов, 2011: 11). Всі ці теоретичні положення цілком релевантні у перекладі з японської мови, що, як гадаємо, нам удалося продемонструвати на прикладах.

Висновки. Труднощі у перекладі звертань японської мови пов'язані насамперед із розгалуженою системою звертальних суфіксів (номенклатурних морфем), які відображають складну ієрархічну будову японського суспільства і не мають повноцінних відповідників в інших мовах. У зв'язку з цим під час перекладу таких одиниць доводиться вдаватися до стратегій опущення, категорійної та гіперонімічної заміни. Якщо звер-

тання виражене повнозначною лексичною одиницею, яка має відповідник у мові перекладу, то це все одно не означає, що застосування перекладацького відповідника завжди буде доречним; залежно від контексту у перекладі таких звертань доречно застосовувати контекстуальну заміну. Під час перекладу ж звертань, виражених власними назвами, перекладачеві доведеться покластися на власне «відчуття мови», утворюючи кличний відмінок транскрибованих/ транслітерованих японських власних назв за українським зразком. Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі вбачаємо у глибшому аналізі способів перекладу іншої культурно забарвленої і стилістично маркованої лексики японської мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алпатов В. М. Категории вежливости в современном японском языке. Москва : ЛИБРОКОМ, 2009. 146 с.
2. Влахов С., Флорин С. Непереваемое в переводе. Москва : Международные отношения, 1980. 342 с.
3. Стельмах Б. Звертання як елемент мовного етикету у творчості Агатангела Кримського. *Волинь філологічна: текст і контекст. Лінгвостилістика XXI століття: стан і перспективи* : збірник наукових праць. Випуск 17. Луцьк : Східноєвропейський національний університет ім. Лесі Українки, 2014. С. 283–289.
4. Тарасов В. М. Особенности перевода обращений (на материале немецкого и русского языков) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук. Москва, 2011. 24 с.
5. Фролова Е. Л. Японский язык. Имена собственные : учебное пособие. Москва : Муравей, 2004. 160 с.
6. Фролова О. П. Японский речевой этикет (лингвистический аспект) : методическое пособие. Новосибирск : Новосибирский государственный университет, 1997. 44 с.
7. 藤沼貴編。和露辞典。一東京 : 研究者、2003。1183頁。

REFERENCES

1. Alpatov, V. M. (2009). Kategorii vezhlivosti v sovremennom iaponskom iazyke [The categories of politeness in the modern Japanese language]. Moskva: LIBROKOM, 146 s. [in Russian].
2. Frolova, Ie. L. (2004). Iaponskii iazyk. Imena sobstvennyie: Uchebnoie posobiie [The Japanese proper names: A study-book]. Moskva: Muravei. 160 s. [in Russian].
3. Frolova, O. P. (1997). Iaponskii rechevoi etiket (lingvisticheskii aspekt): Metodicheskoe posobiie [The Japanese language etiquette (the linguistic aspect): A study-book]. Novosibirsk: Novosibirskii gosudarstvennyi universitet. 44 s. [in Russian].
4. Fujinuma Takashi ed. Warojiten [Japanese-Russian dictionary]. Tokyo: Kenkiushia, 2003. 1183 peji [in Japanese].
5. Stel'makh, B. (2014). Zvertannia iak element movnoho etykety u tvorchosti Ahatanhela Kryms'koho [Addressing as an element of the language etiquette in the works of Ahatanhel Krymskyi]. Volyn' filolohichna: tekst i kontekst. Lihvostylistyka XXI stolittia: stan i perspektyvy: zbirnyk naukovykh prats'. Vypusk 17. Luts'k: Skhidnoevropeis'kyi natsional'nyi univer-sytet im. Lesi Ukrainky, S. 283–289 [in Ukrainian].
6. Tarasov, V. M. (2011). Osobennosti perevoda obrashenii (na materiale nemetskogo i russkogo iazykov) [The peculiarities of the addressing translation (on the material of the German and the Russian languages)]: avtoref. diss. ... kand. filol. nauk. Moskva. 24 s. [in Russian].
7. Vlakhov, S., Florin, S. (1980). Neperevodimoie v perevode [The untranslatable in translation]. Moskva: Mezhdunarodnye otnosheniia. 342 s. [in Russian].

Olga MIGORIAN,

orcid.org/0000-0003-3662-319X

*Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the English Language Department
of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
(Chernivtsi, Ukraine) viznukf@gmail.com*

Tetyana PAVLOVYCH,

orcid.org/0000-0003-2483-6390

*Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the English Language Department
of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
(Chernivtsi, Ukraine) tetyana_777@ukr.net*

THE PECULIARITIES OF THE PREFIXAL WORD-FORMATION PROCESS OF THE ONOMASIOLOGICAL CATEGORY OF NEGATION

The article deals with the study of the formation of the prefixal and onomasiological category of Negation in Old English, Middle English, Early New English and New English Periods. The description of this category is based on the analysis of above 738 prefixal derivatives. Structural and semantic patterns have been determined as reflected in lexicographical sources of different time reference. The complex diachronical study of the English prefixal derivatives from the point of view of their word-formation potential within the onomasiological category of Negation was made. The research focuses on the structural, notional and nominative peculiarities of substantive and verbal prefixal derivatives of the onomasiological category of Negation during four periods of the English language development. It gives the possibility of analyzing the character of considerable changes in its semantic and onomasiological structures within the frame of the onomasiological category of Negation during the English language development. The main characteristics of the formation of the onomasiological category of Negation have been described upon the basis of the combinable peculiarities of prefixes with verbal and also substantive derivative bases of different lexico-semantic groups as integral components of the patterns, which are typical ones for the prefixal and onomasiological category of Negation. Thus, in the article lexical and semantic groups of derivative bases are singled out as they actively organize onomasiological categories during different time periods of English language development; structural and semantic models are outlined, the most productive are highlighted; the development of notional peculiarities of compatibility of lexical and semantic groups of verbal and substantive bases and prefixes of onomasiological category of Negation is observed.

Key words: *verbal derivative basis, substantive derivative basis, negation category, onomasiology, prefixation, word-formation, diachrony.*

Ольга МІГОРЯН,

orcid.org/0000-0003-3662-319X

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри англійської мови
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
(Чернівці, Україна) viznukf@gmail.com*

Тетяна ПАВЛОВИЧ,

orcid.org/0000-0003-2483-6390

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри англійської мови
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
(Чернівці, Україна) tetyana_777@ukr.net*

ОСОБЛИВОСТІ ПРЕФІКСАЛЬНОГО СЛОВОТВОРЕННЯ ОНОМАСІОЛОГІЧНОЇ КАТЕГОРІЇ ЗАПЕРЕЧЕННЯ

У статті описуються особливості формування префіксально-ономасіологічної категорії заперечення у давньоанглійській, середньоанглійській, ранньоніованглійській та новіанглійській періоди. Різномічне вивчення дериваційного аспекту формування префіксально-ономасіологічної категорії заперечення за весь письмово за-

фіксований період розвитку англійської мови дає можливість розкрити природу її смислової структури; простежити основні тенденції її розвитку в англійській мові, а також зміни її смислових меж та основного складу від епохи до епохи. Опис цієї категорії ґрунтується на аналізі 738 префіксальних похідних. Зроблено комплексне діахронічне дослідження англійських префіксальних похідних з точки зору їх словотворчого потенціалу в межах ономасіологічної категорії заперечення. Дослідження фокусується на структурних, смислових та номінативних особливостях субстантивних та дієслівних префіксальних похідних ономасіологічної категорії заперечення протягом чотирьох періодів розвитку англійської мови. Це дає можливість проаналізувати характер основних змін у семантичних та ономасіологічних структурах ономасіологічної категорії заперечення протягом її розвитку. Основні характеристики формування ономасіологічної категорії заперечення були описані на основі особливостей сполучуваності префіксів із субстантивними, а також дієслівними твірними основами різних лексико-семантичних груп як невід'ємних компонентів структурних моделей, які є характерними для префіксально-ономасіологічної категорії заперечення. Так, у статті виділено лексико-семантичні групи твірних основ, особливо ті, які активно утворюють ономасіологічну категорію в різні часові періоди розвитку англійської мови; окреслені структурні та смислові моделі, виділено найбільш продуктивні; спостерігається розвиток умовних особливостей сполучуваності лексико-семантичних груп дієслівних та субстантивних основ з префіксами ономасіологічної категорії заперечення.

Ключові слова: дієслівна твірна основа, субстантивна твірна основа, категорія заперечення, ономасіологія, префіксація, словотворення, діахронія.

Formulation of the problem. The study of word-formation processes, which resulted in the genesis of the current system of language derivative units and changes that have been subjected to its separate parts since their inception, is among the topical issues of modern theoretical linguistics.

The focus of this type of research is the formation problems of structural, semantic and onomasiological schemes within the same derivative word, one and the same word-building model. The idea of this approach is to show, if the new act of word-formation is always a reflection of the past acts of the nomination, and if so what is the nature of such a certainty (Kizyukevich, 1989: 47–55).

Problem analysis. The question of the diversity, specificity and onomasiological boundaries of the ways of morphological phenomena word-formation, which accompany the process of derivation and influence its “tactical” capabilities, is quite elaborated in well-known works of famous linguists (Zemskaya, 2004; Lopatin, 1974; Kubryakova, 2008; Poluzhin, 1992; Selivanova, 2008; Ulukhanov, 1980) and other authors. However, an integral and consistent perception that would represent the dynamics of those derivative and onomasiological mechanisms that has led the system of prefixal and onomasiological category of Negation to the formation of its present state has not been created yet. Therefore, there is an urgent need for a profound study of multidirectional evolutionary changes associated with the formation and further development of nominative processes that took place in the history of the development of this category.

The combination of diachronical and synchronic approaches in the English prefixal derivatives research will give us possibility, in our point of view, not only to generalize categorization regularities of environmental phenomena, but also to single out

and try to explain formation reasons of the system of phenomena that are specific for the onomasiological category of Negation. Environmental phenomena were grouped according to their meanings into the lexical and semantic groups to make the mechanism of the category formation with the help of prefixal units convenient.

The objective of the article is to investigate in detail the derivative aspect of the formation of the prefixal and onomasiological category of negation during the entire written period of the English language development.

To achieve the objective the following tasks should be done:

- to single out lexical and semantic groups (hereinafter – LSG) of derivative bases taking part proximately in the formation of the prefixal and onomasiological category of Negation;
- to observe the development of notional peculiarities of compatibility of LSG of verbal and substantive bases and prefixes of onomasiological category of Negation;
- to compare derivative peculiarities of formation of prefixal and onomasiological category of Negation arising from verbal and substantive bases, and within them, lexical and semantic origin of derivative bases studied as components of derivatives.

The object of the investigation is 11000 prefixal derivatives, of which 738 lexical units represent the onomasiological category of Negation during four periods of the English language development.

The subject of the article is structural, semantic and nominative peculiarities of verbal and substantive prefixal derivatives taking part in the formation of the prefixal and onomasiological category of Negation during all lexicalized periods of the English language development.

Statement of the main material. The investigation of onomasiological functions of derivative words related primarily to the investigation of the method of transformation of knowledge about the phenomena of reality into the content transmitted by the dissected structure of verbal nominative mark. Nowadays the definition proposed by O. Selivanova has become widespread. She said: “onomasiological structure of prefixal derivatives consists of the onomasiological basis, indicating a conceptual class, generic notion, and of the onomasiological sign, indicating the specific differences that distinguish the object within the class” (Selivanova, 2008: 153).

The prefixal onomasiologic sign of the derivatives under investigation is considered the notion of negation, the onomasiological basis is formed by the derivative bases of the derivatives. Negation in linguistic literature is assumed as expression through various linguistic devices of such state of things when the relationship between the elements of expression is perceived as a real or nonexistent at some point (Polyuzhyn, 2008: 30). To determine the conceptual class of the onomasiological basis, we have singled out lexical-grammatical and lexical-semantic groups of the derivative bases.

We have singled out 9 LSG of verbal derivative bases: 1) *verbs of phase* (V_1); 2) *verbs of motion* (V_2); 3) *verbs of presence* (V_3); 4) *verbs of location* (V_4); 5) *verbs of being* (V_5); 6) *verbs of feelings* (V_6); 7) *verbs of intellectual activity* (V_7); 8) *verbs of physical activity* (V_8); 9) *verbs of communication* (V_9) and 19 LSG of substantive derivative bases: N_1 . *environment and geography*, N_2 . *weather and natural calamity*, N_3 . *geometry and size*, N_4 . *time*, N_5 . *subjects and substance*, N_6 . *representatives of plants and animals*, N_7 . *human being*, N_8 . *houses and buildings*, N_9 . *clothes*, N_{10} . *nourishment*, N_{11} . *emotions*, N_{12} . *intellect*, N_{13} . *culture and science*, N_{14} . *actions*, N_{15} . *movement and transport*, N_{16} . *communication*, N_{17} . *social entities and phenomena*, N_{18} . *diseases and their treatment*, N_{19} . *physical state*.

According to the results of the investigation, the largest number of LSG of the productive substantive bases is involved in the formation of the onomasiological category of Negation (OCN) – all 19 of investigated units. However, such a representation of the OCN was not a characteristic of the first two stages of the development of the English language. In the Old English language, it was represented by only five LSG with the notions of: “*human being*”; “*emotions*”; “*Intellect*”; “*actions*”; “*communication*”. In Middle English their inventory has been replenished with nine LSG: “*geometry and sizes*”; “*time*”; “*representatives of plants and animals*”;

“*clothes*”; “*nourishment*”; “*culture and science*”; “*social entities and phenomena*”; “*diseases and their treatment*”; “*physical state*”; in the early English – “*environment and geography*”; “*weather and natural calamity*”; “*subjects and substance*”; “*houses and buildings*”; “*movement and transport*”.

While during four periods of development of the English language, the value of the category of Negation is acquired by a small number of LSG of verbal derivative bases that reflect the phenomena of the world: LSG with notion of “*motion*” and “*physical activity*”. We also discovered LSG of verbal derivative bases that emphasized negation during one or two stages in the development of the English language: LSG with the notion of “*communication*” – in Old English and Early English languages, LSG with the notion of “*location*”, “*intellectual activity*”, “*feelings*” – in Middle English.

The nucleus, the main structure, and the periphery of the onomasiological category of Negation at each stage of development of the English language were replenished with new components. The main structure of the Old English period consisted of the following LSG: N_{11} , N_{12} , N_{16} , in the Middle English, it was replenished with LSG N_7 and N_{14} and also with N_{17} and N_{19} that came from the periphery. In the Early New English the periphery LSG N_9 , N_{13} together with LSG N_1 , N_2 , N_5 , N_{15} , passed over to the main structure of the prefixal onomasiological category of Negation. The nucleus of this category in the Old English language was LSG N_{11} and N_{16} , in Middle English it expanded with the help of LSG N_{12} from the main structure, in the Early English period, this nucleus consisted of LSG N_7 , N_{14} , N_{17} , which also came from the main structure. The periphery was formed in the Old English period with the participation of LSG N_7 and N_{14} , in Middle English these LSG were displaced into the main structure and formed it together with other LSG such as: N_3 , N_4 , N_6 , N_9 , N_{10} , N_{13} , N_{18} and in Early New English it was supplemented with LSG N_8 .

Structural and semantic models, which are typical for the onomasiological category of Negation, remained productive or unproductive throughout the history of the English language development. For example, the model $Pr + N \rightarrow D$ is productive; the models $Pr + N_1 \rightarrow D$, $Pr + N_2 \rightarrow D$, $Pr + N_3 \rightarrow D$, $Pr + N_4 \rightarrow D$, $Pr + N_5 \rightarrow D$, $Pr + N_6 \rightarrow D$, $Pr + N_8 \rightarrow D$, $Pr + N_9 \rightarrow D$, $Pr + N_{10} \rightarrow D$, $Pr + N_{13} \rightarrow D$, $Pr + N_{15} \rightarrow D$, $Pr + N_{18} \rightarrow D$, $Pr + N_{19} \rightarrow D$ are non-productive, $Pr + N_{12} \rightarrow D$, $Pr + N_{16} \rightarrow D$ are models that have already become productive in the Middle English Language, and models $Pr + N_7 \rightarrow D$, $Pr + N_{14} \rightarrow D$, $Pr + N_{15} \rightarrow D$ have already become productive in the Early English period.

Let's consider the main characteristics that appear in LSG during the formation of the onomasiological category of Negation. To do this, we will trace the peculiarities of the compatibility dynamics of the LSG of the onomasiological category of Negation with its prefixes.

In the formation of the onomasiological category of Negation, the following basic LSG are involved: N_{11} , N_{12} , N_{16} . The semantic potential of LSG N_{11} of this category was implemented in ascending order during the four periods of the English language development. So, in the Old English language, it was combined with prefixes: **med-**, **or-**, **un-**, **wan-**. A significant number of prefixes of LSG N_{11} , which is half of the current prefixal inventory of the onomasiological category of Negation, was used in the Middle English period. They are: **dis-**, **mis-**, **non-**, at the same time derivatives of this onomasiological category, formed with the participation of **med-** are ceased to be used in this period. In the Early New English language, the category set of prefixes changed, as derivatives stopped to be formed with the help of authentic prefixes: **non-**, **or-**, **un-**, **wan-**. These prefixes were replaced by such prefixes as: **a-**, **semi-**, that participate in the formation of quite a large number of new lexical units. For example, *or-treowness (trust) – o.e. distrust*.

In the Old English language LSG N_{12} , forming the onomasiological category of Negation, combined with the prefix **un-**, which continues to participate in the formation of derivatives up to the New England period. In Middle English, this group began to combine with prefixes: **dis-**, **in-**, **non-**, with which the derivatives still exist, and prefixes: **over-**, **on-**, **re-**. But, derivatives, formed with the last three mentioned prefixes, were out of the use in Early New English. The modern inventory of LSG N_{12} prefixes of this category, was formed mainly in the Middle English and Early New English periods, where it began to be combined with prefixes: **mis-**, **non-**, **under-**. For example, *un-gewittigness (mind) – o.e. madness*.

The high activity of LSG N_{16} of the onomasiological category of Negation was manifested in the Middle English period by the combinability with the prefixes: **dis-**, **ex-**, **in-** and also **mis-**, **or-**, **un-**, which began to participate in the formation of the onomasiological category of Negation in the Old English language. In the Early New English language, the prefixes inventory of the mentioned LSG was replenished at the expense of such units as: **ab-**, **non-**, **under-**. At the same time, the prefixes **or-** and **un-** went out of the use. For example, *dis-board – n.e. to disembark*.

The onomasiological category of Negation is also characterized by LSG, the word-building potential of which has expanded. They are: N_7 , N_{13} , N_{14} , N_{17} , N_{19} .

LSG N_7 and N_{14} have formed the onomasiological category of Negation since the Old English period and underwent significant expansion of their word-building potential in the Early English language. So, LSG N_7 in the Early New English language combined with most of the inventory of prefixes that are involved in the formation of this category: **anti-**, **be-**, **ex-**, **non-**, **semi-**, **under-**. The word-formation models of this LSG were replenished by Negation prefixes, which constitute a peculiar “foundation” of this category in combinability with LSG N_7 , as they are involved in its formation during the four periods of the English language development. They are: **un-** from Old English and **dis-** from Middle English. During the formation of the onomasiological category of Negation, LSG N_7 was also combined with prefixes that ceased to form derivatives in the Middle English Language: **wan-**; and in the Early New English Language: **de-**, **non-**, but their disappear did not significantly affect its development. For example, *wan- + bode (messenger) – o.e. who bids a low price*.

The main extension of LSG N_{14} of the onomasiological category of Negation was in the Early New English Language, as the current inventory of prefixes of this category consists of the prefixes: **ex-**, **semi-**, and **under-**, which began to give the meaning of the negation to LSG N_{14} in Early New English, and the basic prefixes, which participated in the formation of the onomasiological category of Negation for last three periods of the English language development, are: **in-**, **non-**. The number of prefixes that stopped forming derivatives of the onomasiological category of Negation are not significant (2 lexical units). They are **dis-** in Middle English and **un-** in Early New English. This fact, however, did not dilute the word-building potential of LSG N_{14} during the formation of the onomasiological category of Negation. For example, *non-packing – m.e. unpacking*.

LSG N_{13} , N_{17} , N_{19} have formed the onomasiological category of Negation since the Middle English period but the significant realization of their word-building potential took place in the Early New English period. So, LSG N_{13} combined with the prefix **in-** in Middle English, and in the Early New English period its inventory was replenished at the expense of such prefixes as: **a-**, **apo-**, **extra-**, **non-**, **semi-**. For example, *ir-religiosite (religiosity) – m.e. irreligiousness*. LSG N_{17} came into the Middle English period with prefixes: **de-**, **mis-**, **non-**, and in the Early New English period the prefix **mis-** was forced out by the prefix **under-**. For example, *mis-order – m.e. absence or breach of order*.

Two prefixes of LSG N_{19} , which make up the half of its modern prefixal inventory, came into the use

in the Early New English period. They are: **non-** and **under-**. Among other prefixes of LSG N₁₉, we focused on **un-**, since its derivatives were found only in the Old English Language, as well as on the borrowed prefix **in-** in the Middle English period, as this prefix together with LSG N₁₉ has still been participating actively in the formation of the onomasiological category of Negation. For example, *non-being* – *e.n.e. the condition of not being, non-existence*.

We also found LSG of the onomasiological category of Negation, the word-building potential of which is realized insignificantly or in no way, they are: N₁, N₂, N₃, N₄, N₅, N₆, N₈, N₉, N₁₀, N₁₅, N₁₈. These LSG began to form the onomasiological category of Negation in the Middle English or the Early New English periods.

LSG N₃, N₄, N₆, N₉, N₁₀, N₁₈ have been involved in the formation of the onomasiological category of Negation since the Middle English Language. So, LSG N₃ in the Middle English period was combined with the prefixes: **in-** and **un-**, which in the early New English were forced out by the prefix **under-**. For example, *im-propotion* – *m.e. want of proportion, disproportion*. LSG N₄ began to combine with the prefix **un-** in the Middle English Language, which was forced out by **non-** in the Early New English. For example, *un-time* – *e.n.e. unseasonable, inopportune (non-seasonal)*. LSG N₆ was combined with the prefix **de-** in the Middle English period, which was forced out by **dis-** and **ex-** in Early New English. For example, *dis-plume* – *n.e. to strip of plumes, moult (without action)*. LSG N₉, forming the onomasiological category of Negation, was combined with the prefix **dis-** in the Middle English Language and replenished its inventory with the help of such prefixes as: **be-** and **in-** in Early New English. For example, *dis-helm* – *m.e. to deprive or disarm of one's helmet (deprive a helmet)*. The modern system of prefixes of LSG N₁₀ of the onomasiological category of Negation was formed in the Middle English period with the help of prefixes **dis-** and **in-**, which, without any changes, have participated in the formation of this onomasiological category nowadays. For example, *in-digestion* – *n.e. want of digestion*. LSG N₁₈ of the onomasiological category of Negation was combined with the prefix **un-** in the Middle English Language, which in the Early New English Language was forced out by two prefixes **a-** and **in-**. For example, *a-catastasis* – *n.e. an unsettling (unstable state)*.

LSG N₁, N₂, N₅, N₈, N₁₅ have been involved in the formation of the onomasiological category of Negation only since the Early New English period. So, LSG N₁ was combined with prefixes: **dis-**, **in-**, **under-**; LSG N₂ with **be-**, **in-**; LSG N₅ with **dis-**, **in-**;

LSG N₈ with **dis-**, **under-**; LSG N₁₅ with **dis-**, **ex-**, **under-**. For example, *dis-room* – *e.n.e. to displace*; *be-flake* – *n.e. to take off an external layer, skin in thin flakes*; *dis-pearl* – *e.n.e. to deprive of pearls*.

A small number of verbal bases LSG, participating in the formation of the onomasiological category of Negation, does not allow to single out the nucleus, the main corpus and the periphery of this category. Structural and semantic models of these LSG were also not characterized by high productivity. There is an exception to the model Pr + V₈ > V, which was productive only in the Old English and Middle English periods. Another productive model was Pr + V₆ > V in the Middle English Language. Other models such as Pr + V₉ > V, Pr + V₂ > V, Pr + V₇ > V, Pr + V₄ > V were non-productive.

LSG V₈ took an active part in the formation of the onomasiological category of Negation in the first two periods of development of the English language. In the Old English Language, this group was combined with the prefixes: **be-**, **for-**, **to-**, for example, *be-daelan (divide)* – *o.e. to deprive, rob, strip*. In Middle English its inventory was replenished with **mis-**, but in this period LSG V₈ also stopped forming verbal derivatives with the prefix **for-**. In Early New English, its word-building potential was expanded with the help of the prefix **ex-** while authentic prefixes **be-**, **to-**, **mis-** went out of the use.

LSG V₉ participated in the formation of the onomasiological category of Negation only during the first two periods of the English language development; during next two phases, its verbal derivatives were not singled out. In the Old English Language it was combined with the prefixes **be-** and **for-**. For example, *be-tellan* – *o.e. to clear a person of a charge*. In Middle English its combinability was extended with the help of the prefix **mis-**, but the prefix **for-** went out of the use. In Early New English, LSG V₉ stopped to form verbal derivatives involving prefixes **be-** and **mis-**.

In the Old English Language LSG V₂ formed the onomasiological category of Negation with the prefixes **be-**, **for-**, **to-**, in Middle English its inventory was replenished at the expense of the prefixes **mis-** and **un-**. For example, *un-lay* – *m.e. not to lay*. However, in the Middle English period, the prefix **for-** went out of the use, and in Early New English prefixes **mis-** and **to-** stopped forming derivatives.

LSG V₄, V₇, V₆ participated in the formation of the onomasiological category of Negation only during one period of the English language development. It was Middle English. Thus LSG V₄ combined with prefixes **æt-**, **mis-**, **to-**; LSG V₇ and V₆ formed derivatives with the prefixes **a-** and **for-**. For example, *a-schamien* – *m.e. to make ashamed*,

put to shame; for-dwinnan (blossom) – m. e. to fade away, dwindle away.

Conclusions. The realization of the LSG of the onomasiological category of Negation has been representing ascending quantifiers during the four periods of the English language development, what proves the fact that the substantive derivative bases were not active during early stages of its formation. The main corpus and nucleus of the onomasiological category of Negation underwent expansion due to increased productivity of their components, and the periphery develops due to the appearance of new LSG. The onomasiological category of Negation has been represented by 2 out of 9 LSG of singled out verbal derivative bases during the four periods of the English language development. They are LSG denoting “*verbs of motion*”, “*verbs of physical activity*”. Other LSG of derivative bases denoting “*verbs of communication*”, “*verbs of feelings*”, “*verbs of location*”, “*verbs of intellectual activity*” also acquired the notion of negation in certain periods of the English language development.

The onomasiological category of Negation was formed by the following nucleus LSG of substantive derivative bases: N₁₁, N₁₂, N₁₆; the word-building potential of LSG N₇, N₁₃, N₁₄, N₁₇, N₁₉ has expanded; the word-building potential of LSG N₁, N₂, N₃, N₄, N₅, N₆, N₈, N₉, N₁₀, N₁₅, N₁₈ is realized insignificantly or in no way. As to the LSG of the verbal derivative bases of this category, they are characterized by the LSG, the word-building potential of which is realized in a small or in no way. Besides, in each period of English language LSG of the verbal derivative bases were combined with diverse prefixes, the number of which was small (1–3 units). They are LSG V₈, V₉, V₂, V₆, V₇, V₄. Due to the mentioned results above, we have come to the conclusion that the onomasiological category of Negation is basically the substantive, but not the verbal category. The prospect for our further study is to investigate the role of adjective and adverbial derivatives in the formation of the prefixal and onomasiological category of Negation.

BIBLIOGRAPHY

1. Земская Е. А. Язык как деятельность: Морфема. Слово. Речь. Москва : Языки славянской культуры, 2004. 688 с.
2. Кизюкевич А. А. Структурно-семантические и оносемасиологические аспекты транспозиции как особого способа наименования явлений действительности : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка». Москва, 1989. 19 с.
3. Кубрякова Е. С. Части речи в оносемасиологическом освещении : монография. 2-е изд. Москва : ЛКИ, 2008. 120 с.
4. Лопатин В. В. Словообразование как объект грамматического описания (концепции и методы). Грамматическое описание славянских языков. Москва, 1974. С. 47–60.
5. Полужин М. М. Диахронно-семантический аспект префиксального словообразования в английском языке : автореф. дис. на соиск. учен. степ. док. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки». Москва, 1992. 42 с.
6. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник. Полтава : Довкілля, 2008. 712 с.
7. Улуханов И. С. Структура лексических значений мотивированных слов. *Вопросы словообразования и фразеологического образования в германских языках* : сб. науч. тр. 1980. Вып. 164. С. 105–112.

REFERENCES

1. Zemskaya, E. A. (2004). *Yazyk kak deyatelnost : Morphema. Slovo. Rech.* [Language as Activity: Morpheme. Word. Speech]. Moskva : Yazyki slavyanskoj kultury, 688 pp. [in Russian].
2. Kizyukevich, A. A. (1989). *Strukturno-semanticheskie i onomasiologicheskie aspekty transpozitsii kak osobogo sposoba naimenovaniya yavleniy deystvitelnosti* [Structural, semantic and onomasiological aspects of transposition as a special way of nomination of reality phenomena]: extended abstract of Candidate's thesis: special. 10.02.19. "Language Theory". Moskva, 19 pp. [in Russian].
3. Kubryakova, E. S. (2008). *Chasti rechi v onomasiologicheskom osvesheniy* [Parts of speech in onomasiological interpretation]: monograph. Moscow: LKI, 120 pp. [in Russian].
4. Lopatin, V. V. (1974). *Slovoobrazovanie kak obect gramaticheskoho opisaniya (kontseptsyi i metody)* [Word formation as an object of grammatical description (concepts and methods)]. Grammar description of Slavic languages. Moskva, pp. 47–60 [in Russian].
5. Polyuzhyn, M. M. (1992). *Diahronno-semanticheskiy aspect prefixalnogo slovoobrazovaniya v angliyskom yazyke* [Diachronic and semantic aspects of prefixal word-formation in English]: extended abstract of Doctor's thesis: special. 10.02.04. "German Languages". Moscow, 42 pp. [in Russian].
6. Selivanova, O. O. (2008). *Sychasna lingvistyka: napryamy ta problemy* [Modern Linguistics: Directions and Problems]: textbook. Poltava: Dovkillya, 712 pp. [in Ukrainian].
7. Ulukhanov, I. S. (1980). *Stryktyra leksicheskikh znacheniy motivirovanykh slov* [Structure of lexical meanings of motivated words]. Questions of Word Formation and Phrase Formation in Germanic Languages. Issue 164. Pp. 105–112 [in Russian].

Наталія НАУМЕНКО,

orcid.org/0000-0002-7340-8985

*доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри іноземних мов професійного спрямування
Національного університету харчових технологій
(Київ, Україна) lyutik.0101@gmail.com*

ФОРМОЗМІСТОВІ КОНЦЕПТИ ПІСЕННИХ ТЕКСТІВ АЛЬБОМУ СТІНГА “57TH & 9TH”

У статті проаналізовано жанрово-стильові особливості віршів із альбому Стінга “57th & 9th” 2016 року випуску, що в сукупності дало змогу окреслити формозмістові риси нового зібрання з метою його ширшої репрезентації українському реципієнтові. Співвідношення родових та жанрових елементів у пісні, незалежно від взаємодії в ній стильових домінант, дало підстави визначити її як особливий естетичний простір, на якому відбуваються шукання в галузі поетичної форми і змісту, по-новому трактується традиційна образність.

Усі ці вектори простежуються у взятому для дослідження альбомі Стінга. Показано, що у творенні образно-символічної концептосфери подорожі значну роль відіграють архетипні мотиви та їхні інтерпретації крізь призму поетичного світобачення та світовідчуття Стінга – уродженця приморського Ньюкасла. Узагальнено особливості взаємодії в текстах, які належать до “57th & 9th”, поетичної лексики та стилістики, їхню роль у становленні пісенної образності; утверджено кожну пісню як окремий сюжетний твір і водночас складник великого естетичного цілого, який синтезує ліричні, ліро-епічні, епічні, драматичні, публіцистичні жанрові елементи і тим самим зумовлює несподівані повороти у генериці альбому.

Інтерпретуванням пісенного тексту з точки зору жанру, співвіднесенням його версифікаційних особливостей з розвитком поетичної думки митця з’ясовано, що основними виявами унікальності поезії Стінга, явленими в альбомі “57th & 9th”, є переосмислення класичних архітворів і власних ранніх пісень, зокрема на теми подорожей, у контексті синтезу лірики з музикою та творення на цьому ґрунті нових жанрово-стильових модифікацій, принципів просодії та художнього мовлення, інтертекстуальних та інтермедіальних парадигм. Співіснування кількох мовностильових реєстрів – інтимно-ліричного, наукового та філософсько-рефлексивного – дало змогу говорити про створення нового типу ліричного оповідача у пісенному тексті.

Ключові слова: *пісня, поезія, творчість Стінга, жанр, образ, стиль, композиція.*

Nataliia NAUMENKO,

orcid.org/0000-0002-7340-8985

*Doctor of Philology, Professor,
Professor of the Department of Foreign Languages for Specific Purposes
of National University of Food Technologies
(Kyiv, Ukraine) lyutik.0101@gmail.com*

FORMAL AND CONTENT CONCEITS OF SONG LYRICS IN STING’S ALBUM “57TH & 9TH”

The article is based on the lyrics from Sting’s “57th & 9th” (2016). It represents the analysis of the generic and stylistic features in the separate texts to outline the formal and content features of the new collection so as to present it to Ukrainian recipients. The correlation between generic elements in the song, regardless its stylistic dominants, topics and problems, allowed the author of the article to define it as the special esthetic space for searches in the field of poetic shape and sense, and for the new interpretations of traditional imagery.

All of these vectors were surveyed in Sting’s album. There was shown that the archetypal motifs and their interpretations within the poetic worldview of Sting, the citizen of Newcastle upon Tyne, play the significant part in the creation of the image-symbolic conceptual sphere of a journey. The author of the article generalized about the specific interactions between poetic lexica and stylistics, and their role in affirmation of unique song imagery; confirmed each of the lyrics analyzed as both the separate narrative work and the component of the greater esthetic integrity, which synthesizes lyric, epic, dramatic, and publicist genre elements to show the unpredictable turns in generics of the album.

Due to interpretations of the lyrics from the viewpoint of genre and correlations of their prosodic features with the movement of the poet’s thought, the author of this article comes to the conclusion that the main displays of Sting’s uniqueness shown in “57th & 9th” are the creative remakes of classical artifacts and Sting’s own early songs (particularly of ‘travel’ plots) within the synthesis of words and music, and establishing the new generic and stylistic modifications, prin-

principles of prosody and poetic speech, intertextual and intermedial paradigms. The correlation between several stylistic registers (intimate-lyrical, scientific, and philosophical-reflexive) allowed talking about the new type of a speaker in the song text.

Key words: *song, poetry, works by Sting, genre, image, style, composition.*

Постановка проблеми. Зовнішня побудова ліричних творів дає можливість глибше відчувати той розмах емоцій, настроїв, роздумів, який несе рядок, період, строфа. Відповідні віршові повтори сприяють акцентуванню ідей, що впливають з твору. У цьому зв'язку викликає інтерес архітектоніка та змістова наповненість сучасної пісні. Актуальність цієї роботи зумовлена тим, що пісенна творчість Стінга, широко знана в Україні, досі не була предметом комплексного філологічного дослідження, зокрема порівняльного.

Аналіз досліджень. За останні 15 років проблему індивідуального стилю літературної творчості англійських поетів-піснярів ґрунтовно висвітлено в роботах В. Діброви «Пісні «Бітлз», Ганни Коломієць «Рок-поезія: міф, ритуал й американська традиція у творчості Джима Моррісона» (2004), К. Савицького «Лінгвостилістичні аспекти прозаїзації англійських пісенних текстів» (2004), а також – у загальних рисах – Наталії Новохатської «Динаміка розмовних конструкцій в англійських та українських художніх текстах XVIII – початку XX століть» (2009), Оксани Москвичової «Еволюція метаморфози в англійському поетичному мисленні» (2015).

Практично єдине натепер монографічне дослідження музичного та віршового стилів Стінга належить англійському науковцеві Кристоферу Гейблу (2009), який скрупульозно розглядає доробок співака у діахронії, від альбому до альбому, завершуючи сольним “Sacred Love” (2003). Тому випущений 2016 року альбом “57th & 9th” уперше потрапляє в поле зору філолога. Важливі для нашого дослідження дані містяться також у низці статей, опублікованих на офіційному вебсайті артиста – www.sting.com (так звані «бекграундери»).

Мета статті – установити основні формальні (жанрові, композиційні, мовностильові) та змістові (ідейно-тематичні, проблематичні) концепти пісень альбому Стінга “57th & 9th” задля ширшої його репрезентації українським слухачам і літературознавцям.

Виклад основного матеріалу. Після мюзиклу «Останній корабель» (2013) у 2016 році Стінг випускає новий, доволі несподіваний за саундом та тематикою альбом – “57th & 9th”. Зібрання з десяти пісень могло би стати подарунком шанувальникам “The Police”, спраглим за інто-

націями фанку та рок-н-ролу в музиці співака. Свою роботу над альбомом Стінг описував так: «Зібрав я своїх музикантів у студії – в тому місці Нью-Йорка, котре називають «Пекельною кухнею», – та й кажу: «І гадки не маю, що ми зараз робимо. Пограймо, хлопці, у музичний пінг-понг». Треба було приймати рішення ретельно і водночас блискавично, щоб і надалі їх триматися. Але саме це надало нашому альбомові такого звучання, якого він не зміг би набутти у повільному обмірковуванні кожної пісні». А зважаючи на те, що Стінг – ще й досвідчений шахіст, тут доцільно навести порівняння із бліц-партією, за якої часу на обдумування ходу майже немає, зате рішення іноді приймається вдале.

За допомогою заголовка будь-якої пісні або альбому створюється «горизонт очікування», який виражає рівень компетентності і автора, і читача у розумінні твору (Jauß, 1991: 667; Rothe, 1986: 27). Перетин горизонтів дає змогу тлумачити мистецький феномен щоразу по-новому. Назва “57th & 9th”, по суті, є адресою: номери вулиць у Нью-Йорку (57-ма стріт та 9-та авеню), на перетині яких стоїть студія звукозапису. Цифра «9» виступає в цьому разі символічною й тому, що це – дев'ятий сольний альбом співака. Як говорить сам Стінг, «піші прогулянки й водночас обдумування нових історій – це те, що невід'ємно пов'язано з моєю душею. Я вчився мандрувати крізь світ, співаючи пісень – тих самих пісень, які виникали у ритмах прогулянки та мрії. От уже й червоний сигнал світлофора змінився білим на розі 57-ї стріт та 9-ї авеню, і я йду у південному напрямку – на роботу».

У текстах альбому помітний відхід від характерного для попереднього альбому образу корабля, – у цьому разі його замінює автомобіль у піснях “Petrol Head” («Нафтова голова»), “Heading South on the Great North Road” («Уперед на Південь – по Великій Північній Дорозі»). Однак, як і в попередніх зібраннях, лейтмотивом залишається подорож. І тому знаковою виступає назва “57th & 9th” – адреса студії звукозапису, перетин 57-ї стріт та 9-ї авеню Нью-Йорка, а ще – символ роздоріжжя.

Відкриває альбом зимова фантазія “I Can't Stop Thinking about You” («Не можу не думати про тебе»). Стінг визначає її як історію про письменника, що сидить над чистим аркушем

паперу, «білим як снігове поле», і в цій постаті неважко вгадати самого автора. Для будь-якого письменника проблема – як прикликати Музу, про що та як писати, де віднайти натхнення, – говорить він. І тут же щиро зізнається: музика пишеться йому набагато плавніше, ніж вірші, бо вірші – невідомо, з якого містичного джерела вони виникають... Головне – терпіння та дисципліна (Backgrounder, 2016).

Кількість визначень поняття натхнення практично співвідноситься з кількістю митців. М. Римський-Корсаков розрізняв натхнення «гостре» та «хронічне», підсвідомо порівнюючи його з хворобливим, специфічним для організму станом. П. Чайковський, навпаки, сприймав натхнення як нормальний символічний синонім кругообігу, яким є ціле життя: адже воно «народжується тільки з праці і в ім'я праці». Французький живописець Г. Курбе на запитання, про що він думає, коли пише, відповів: «Я не думаю, я хвилююся». Оригінальний рецепт натхнення пропонує сам Стінг: «*Виходжу в морозний зимовий день на терасу, беручи з собою папір, ручку та музику – і ані кроку в квартиру, доки не напишу слова. Промерз аж до кісток; от про це – й перша пісня*» (Backgrounder, 2016).

Композиція “I Can't Stop Thinking about You” і за музикою, і за текстом дуже подібна до написаних ще 1996 року «Гончаків зими» (альбом “Mercury Falling”), хіба що тут у ролі «мисливця» виступає серце ліричного героя:

This heart's a lonely hunter, / These hands are frozen fists.

I can't stop thinking about you, / I don't care if you exist... (Sting, 2016).

Окрім зазначеного порівняння, пісня по суті не містить жодних інших образів, але саме тому вона й стає цілісним образом усього альбому – символічної сув'язі невтолимого суму за тими, кого нема, та щирої любові до тих, хто підтримував і досі підтримує співака на всьому творчому шляху.

Тому за «холодними» тонами “I Can't Stop Thinking...” слідує некролог музикантові – одному з колег Стінга по сцені: «П'ятдесят тисяч голосів підспівували йому» (друга пісня «50 000»). У спогадах про те, як колись разом вони збирали стадіони, Стінг висловлює думку, котру можна поцінувати як афоризм, – “Rock Stars don't ever die, they only fade away”. Не вмирають, але в'януть, аби коли-небудь знову розцвісти (Науменко, 2019: 73). Отже, й у **третьій** пісні “Down, Down, Down” теж мовиться про втрату, але цього разу не вічну – з надією на те, що рідна серцю людина коли-небудь повернеться:

Here comes the sound I've been expecting all these years,

Here comes the sound of everything I've ever feared,
Here comes the sound, the floors below me disappear;

Here comes the sound, I force my fingers in my ears (Sting, 2016).

І ця надія втілюється в **четвертій** пісні “One Fine Day” («Одного чудового дня») через каскади фразеологізмів у дусі «Аліси в Дивосвіті» Л. Керролла:

Today it's raining dogs and cats, / Rabbits jump out of the hats,

And now what's got us all agog, / Tomorrow it's a plague of frogs.

We must do something or die,

When snakes can talk and pigs will fly (Sting, 2016).

Іншими словами, «наше дитяче єство говорить, що ми ніколи не помremo» (Backgrounder, 2016).

П'ята пісня “Pretty Young Soldier” («Молоденький солдат») – казкова історія про дівчину, котра, коли її наречений пішов на війну, одяглася у чоловічий однострій і рушила за ним, – відголосок легенди про Жанну д'Арк.

Шоста композиція “Petrol Head” («Бензинова голова») – свого роду продовження пісні 2003 року «Украдене авто», де мандрівка на автомобілі порівнюється з сорокарічним блуканням Мойсея та юдеїв по пустелі. Оскільки пісня як синтетичний жанроутвір позначена глибинним внутрішнім переживанням, то її наратор, зокрема у текстах “57th & 9th”, здебільшого постає в подобі «я»-оповідача. Але якщо пісня (на додачу) є відповіддю на виклики часу, показом злободенних тем і подій, то й оповідач у ній може бути як першої, так і третьої особи. Проте, зважаючи на «об'єктивний корелят» Т. С. Еліота, не кожен «я»-оповідач тотожний авторові твору, хоча і є виразником його ідей. Тому вияви образу наратора будуть, залежно від змісту вірша, розмаїтими. «Я»-оповідач найчастотніший для лірики Стінга, а подеколи наскрізний у цілому альбомі. Звертаннями ліричного героя до співрозмовника/реципієнта (подеколи риторичними) прикметне і аналізоване зібрання:

Lay down, and rest your head, / Stretch your body across my bed...

Bring me my Bow of burning gold; / Bring me my Arrows of desire;

Bring me my Spear: O clouds unfold!

Bring me my Chariot of Fire! (Sting, 2016).

Схожа за музичним вирішенням із піснями різдвяного альбому Стінга “If on a Winter's Night” (2009), **сьома** пісня “Heading South on the Great North Road” репрезентує незвичайну просодичну

структуру, змістовим концентром якої є суположення образів *свобода/неволя*, вивершене в черговому афоризмі – “a gift is a yoke to a traveling man” («талант – ярмо для мандрівця»), увиразненому алюзією до «Чотирьох квартетів» Т. С. Еліота: “we’ll tell our tales / to all of those who’ll listen, / **The might have beens...**” (Sting, 2016).

У **восьмій** пісні “If You Can’t Love Me” змістовим чинником виступає несподівана неточна й водночас віртуозна рима. Це співзвуччя *through – truth*, котре транскрибується як /θru: – tru:θ/:

Please sit down, and talk to me. / We’ll see if we can talk this through.

I’ve tried so hard to understand it,

Just tell me something that’s close to the truth...

Первинне значення прислівника *through* – «через», «крізь», і в такій іпостасі він бере участь у komponуванні ряду фразових дієслів англійської мови (*to be through, to get through* тощо) зі спільним знаменником «пройти через...», як правило, важкі випробування. А в цьому разі для ліричного героя пісні це випробування правдою, точніше, її відсутністю у словах співрозмовниці, чия брехня змушує його відчувати просто-таки фізичні муки (Науменко, 2019: 129):

I’ve listened ‘til my head would spin, / I don’t want half of anything...

Звідси й асонанс *love – leave*, органічний в англійських піснях про любов:

If you can’t love me this way, / Then you must leave me (Sting, 2016).

Жанр колискової в “57th & 9th” представляє **дев’ята** пісня “Inshallah” («На все воля Твоя, Аллах!»). За висловом Стінга, “Inshallah” – красиве арабське слово, яке означає стан резигнації – «на все воля Божа», – але, з іншого боку, цим словом знаменується надія, піднесення духу. Не знаю, чи є політичне вирішення проблеми, але якщо є спосіб її вирішити – він неодмінно закорінений у співчуття. Співчуття до жертв нинішньої війни у Сирії наприклад, або до жертв бідності в Африці, а в майбутньому – вірогідно, й до жертв глобального потепління» (Backgrounder, 2016)

Тут поет удається до прийому створення жіночої маски. Це мати з дитиною – одна з численних сирійських біженців, котрі, з величезним ризиком для життя перепливаючи на човнах Середземне море, потрапили у бурю:

As the wind blows, growing colder, / Against the sad boats, as we flee,

Anxious eyes, search in darkness, / With the rising of the sea... (Sting, 2016).

Завершує альбом камерна елегія “The Empty Chair” («Порожній стілець»). Символізм затишного інтер’єру в ній відтінено спогадами ліричного героя про його поневіряння, блукання та негаразди, і як вибачення за «постійні запізнення до столу» звучить остання фраза:

...keep my place and the empty chair, / And somehow I’ll be there (Sting, 2016).

Із зазначеним альбомом кияни мали нагоду ознайомитися під час третього концерту Стінга в Україні 6 жовтня 2017 року (програма “57th & 9th Tour”). Сам новий диск було представлено лише двома заголовними композиціями: “I Can’t Stop Thinking of You” та «50 000». Решту концертної програми склали шедеври ранніх років: “Englishman in New York”, “Mad About You”, “If I Ever Lose My Faith in You”, “Shape of My Heart”, “Desert Rose”, “Fragile», а з доробку “The Police” – “Every Little Thing She Does Is Magic”, “Every Breath You Take”, “Message in a Bottle”, “Walking on the Moon” та інші.

Висновки. Провідна змістова тенденція лірики Стінга – показ взаємодії внутрішнього та зовнішнього світу людини через осмислення історичного контексту, що зумовило промовисту філософічність його доробку. Тема ліричної оповіді в окремо взятій пісні є самодостатньою й водночас отримує продовження в наступній. Провідні теми у творчості співака – осягнення людиною свого місця у довкіллі, її відповідальність за себе та за інших, родинні стосунки, релігійність як форма поновлення та підтримання зв’язку зі світом, повернення до джерел.

У десяти піснях нового сольного альбому “57th & 9th” співіснують декілька мовностильових реєстрів: **інтимно-ліричний** (“I Can’t Stop Thinking about You”, “Inshallah”); **науковий** (вживання майже в кожному тексті спеціальних термінів: історичних, юридичних і соціологічних, морських і релігієзнавчих, культурологічних і технічних); **філософсько-рефлексивний** (незалежно від музичного аранжування та темпоритму, найяскравіше виражений у піснях “Inshallah”, “The Empty Chair”).

Слідом за Т. С. Еліотом, котрого високо цінував, Стінг сприймає віршування як гру розуму, калейдоскоп вражень і почуттів, але й він сам витворив такий стиль, у котрому матеріалізується не лише головний концепт його світогляду – занепокоєння внаслідок зміщення духовних орієнтирів світу на тлі зміни тисячоліть, а й способи віднайдення первозданної гармонії. Робить він це передусім через синтез поетичної мови та музики, виступаючи їх творцем і перетворювачем.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Науменко Н. В. Образи його серця... Формозмістові домінанти пісенної лірики Стінга : монографія. Київ : Видавництво «Сталь», 2019. 256 с.
2. Jauß H. R. Ästhetischer Erfahrung und literarische Hermeneutik. Suhrkamp Verlag Frankfurt am Mein, 1991. 799 s.
3. Rothe A. Der literarische Titel: Funktionen, Formen, Geschichte. Frankfurt am Mein, 1986. 479 s.
4. Backgrounder to 57th & 9th. URL: www.sting.com/discography/album/405/Albums (дата звернення: 22.12.2017 р.).
5. Sting (Sumner, G.M.). Lyrics. URL: www.sting.com/discography.albums (дата звернення: 04.04.2017 р.).

REFERENCES

1. Naumenko, N. V. (2019). Obrazy yoho sertsya... Formozmistovi dominanty pisennoyi liryky Sting: monografiya. Kyiv: Vydavnytstvo "Stal". 256 s. [in Ukrainian].
2. Jauß, H. R. (1991). Ästhetischer Erfahrung und literarische Hermeneutik. Suhrkamp Verlag Frankfurt am Mein. 799 s. [in German].
3. Rothe, A. (1986). Der literarische Titel: Funktionen, Formen, Geschichte. Frankfurt am Mein. 479 s. [in German].
4. Backgrounder to 57th & 9th. Retrieved from: www.sting.com/discography/album/405/Albums (Last accessed: 22.12.2017 p.).
5. Sting (Sumner, G.M.). Lyrics. Retrieved from: www.sting.com/discography.albums (Last accessed: 04.04.2017 p.). [in English].

UDC 811.111'06'42:343.102](043.3)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/26.195879>**Larysa PAVLICHENKO,***orcid.org/0000-0003-3801-2587*

Candidate of Philological Sciences,

Assistant of the Department of English Philology and Intercultural Communication

of Taras Shevchenko National University of Kyiv

(Kyiv, Ukraine) *la.pavlichenko@gmail.com*

COMMUNICATIVE STRATEGY AS A CONSTITUTIVE CHARACTERISTIC FEATURE OF INTERROGATION DISCOURSE

This paper deals with the analysis of the strategies and tactics of an investigator and an interrogated person in pre-trial investigation discourse, correlation of manipulative strategies and tactics of an investigator and an interrogated person. In the process of interrogation an interactive couple is formed according to the procedural status of the participants of the dialogue. In the course of interrogation, different types of relationships may develop which are not permanent and depend on the effectiveness of the selection and use of certain communication strategies and tactics by investigators. Conflict strategies and tactics can change to non-conflict and vice versa affecting the procedural status of interrogated persons. Depending on the interrogation situation different strategies can be implemented by the same linguistic behaviour tactics and linguistic means of expression. Interactions between the participants can be grouped into three main types by the communicative behaviour of an interviewee: cooperation, sabotage, false information. The communicative strategies of an investigator are implemented by: the strategy of establishing contact, which is realized through tactics of direct questioning, explanation, advice, positive confrontation, understanding, justification, prompting to answer; the strategy of obtaining new information, which is realized through the tactics of insistence, direct (indirect) question, questioning, concretization, detailing, clarification, development of the topic; control strategy with the tactics of questioning, clarification, specification, verification, repetition; a number of strategies of manipulative influence on an interviewee. A key role in the discourse of pre-trial investigation belongs to the strategies and tactics of manipulation. An interrogator's manipulative strategies and tactics depend on an interviewee's strategies and tactics and are primarily aimed at defense and attack as a form of defense.

Key words: institutional discourse, pre-trial investigation, interrogation, strategy, tactics, procedural status.

Лариса ПАВЛІЧЕНКО,*orcid.org/0000-0003-3801-2587*

кандидат філологічних наук,

асистент кафедри англійської філології та міжкультурної комунікації

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

(Київ, Україна) *la.pavlichenko@gmail.com*

КОМУНІКАТИВНА СТРАТЕГІЯ ЯК КОНСТИТУТИВНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДИСКУРСУ ДОПИТУ

У статті проведено аналіз стратегій і тактик слідчого і допитуваного в дискурсі досудового слідства, ідентифіковано особливості кореляції маніпулятивних стратегій і тактик слідчого та допитуваного. Під час проведення допиту на стадії досудового слідства формується інтерактивна пара залежно від процесуального статусу учасників діалогу. У ході допиту можуть розвиватися різні типи відносин, які не є постійними і залежать від ефективності вибору та використання слідчими певних стратегій та тактик спілкування. Конфліктні стратегії та тактики можуть змінюватися на безконфліктні та навпаки, впливаючи на процесуальний статус допитаних осіб, хід допиту. Залежно від ситуації допиту різні стратегії можуть бути реалізовані одними і тими ж комунікативними тактиками поведінки та мовними засобами вираження. Всі інтеракції між учасниками діалогу можуть бути згруповані у три основні типи залежно від комунікативної поведінки допитаного: співпраця, саботаж, надання неправдивої інформації. У результаті аналізу матеріалу були ідентифіковані такі комунікативні стратегії слідчого, як: стратегія встановлення контакту, що реалізується за допомогою тактики прямого опитування, пояснення, поради, позитивної конфронтації, порозуміння, обґрунтування, спонування до відповіді; стратегія отримання нової інформації, що реалізується за допомогою тактики наполягання, прямого (непрямого) запитання, конкретизації, деталізації, уточнення, розвитку теми; стратегія контролю з тактикою опитування, уточнення, конкретизації, перевірки, повторення; низка стратегій маніпулятивного впливу на опитаного. Ключова роль у дискурсі досудового розслідування належить маніпулятивним стратегіям та тактикам. Маніпулятивні стратегії та тактики допитуваного залежать від стратегій та тактик слідчого і спрямовані на захист та напад як форму захисту.

Ключові слова: інституційний дискурс, досудове слідство, допит, стратегія, тактика, процесуальний статус.

Analysis of recent research and publications.

Studies of the strategies and tactics of speech influence are not new to linguistics. Many linguists have been engaged in the study of dialogic communication, its planning and mechanisms of implementation: Sachs (1974), Dem'yankov (2001), Dijk, W. Kinch (1983), Baranov (1990), Arutyunova (1990), Isers (2003, 2009), Radzievskaya (1999), Yarho (2004), and others.

Defining the problem and argumentation of the topicality of its consideration. Nowadays, there is no universal classification of communication strategies, this area has not been sufficiently studied yet. There are different views on defining a communication strategy. Considering the targeting of the addressee's strategic program, Batsevich (Batsevich, 2009) defines strategy as the optimal implementation of the speaker's intentions to achieve a specific communication goal, determining it as a combination of control and choice of effective communication moves and flexible modification in a particular situation. Selivanova (Selivanova, 2010) defines a communicative strategy as "<...> a component of the heuristic intentional program of discourse planning, its conduct and management with a view to achieving cooperative result, efficiency of information exchange and communicative influence". According to Makarov (Makarov, 2003) communicative strategy is a speaker's decision, communicative choices of speech actions and linguistic means, the realization of goals in the structure of communication.

We will stick to the definition of the communicative strategy by Issers (Issers, 2003: 100–101), which regards a strategy as a cognitive plan of communication, through which a speaker controls the optimal solution of communicative problems in the context of lack of information on a partner's actions; as a means of influencing an addressee. The researcher emphasizes on such properties of speech strategies as their flexibility, which is determined by the possibilities of their implementation through various speech tactics and communicative moves and complex use of language resources and techniques of speech influence.

Dijk (Dijk, 1989: 274) defines a communicative move as a functional unit that contributes to the solution of local and global tasks under the control of a similar strategy, the functional role of each speech course in the most general strategies will be determined in relation to the preceding and assumed subsequent moves, and this role will locally control the details of pragmatic, semantic, syntactic and stylistic representations.

The interrogation is a verbal dialogic speech, which is performed in an interactive pair of a repre-

sentative of the institution (investigator) and "a client" (an interrogated person), who may have different procedural status (victim, witness, suspect, accused). It is conducted by an investigator who, after gathering and analyzing information, constructing his own version of the crime, plans the course of interrogation, questions to be asked, the impact that will be exerted on the interviewee, as well as a set of strategies and tactics of speech influence.

Speech influence means the influence on a conceptual system of an interlocutor, guided by the target direction of speech communication, aimed at changing behavior, psychological state, thinking of an addressee, evaluation of a certain phenomenon, etc. (Selivanova, 2010: 430).

In the discursive genre of interrogation, an investigator can influence an interlocutor through a set of strategies and tactics, both institutionally constrained and spontaneous ones, motivated by the needs of interaction during the dialogue and the roles of the interactants in order to achieve the global goal.

The participants in the dialogue adjust their actions according to the situation remaining within the common goal. And the task and communication moves are correlated with the concepts of strategy and tactics.

The aim of the study. In the article, we will look at the strategies of both an interviewee and an interrogator, who are interrelated within the interaction: the set of strategies of one of the interactants influences the choice of strategies of the partner. Constructing the dialogue, we consider it important to analyze the components of interaction that influence the change in strategies, as well as the indicators of the effectiveness of the strategies and sets of the most effective strategies in various interrogation situations.

The outline of the main research material. The specificity of interrogation as an institutional discourse predetermines the established set of strategies and tactics that implement institutional goals at different stages of the deployment of this discursive pattern. The purpose of interrogation as an institutional type of communication is, first and foremost, to obtain the information necessary for investigation of case, to present it at the stage of trial for making a ruling in a case.

The main purpose of the interrogation predetermines the set of strategies of an investigator (the main ones as the most significant and auxiliary ones, as conditioned by the situation), and the tactics are the means of concrete realization of an intention and a purpose of a speaker. Lack of information about a partner causes the construction of two hypotheses of a speaker, reflecting the polar orientation of an

addressee as preference for cooperation or conflict. In the initial interrogation, the procedure of which is planned in advance by an investigator, the lack of sufficient information and unpredictable behavior of an interrogated person forces an investigator to construct two types of behavior (ancillary strategies) aimed at cooperation (providing information) or conflict (refusal, manipulation), which have one common purpose (strategy) – getting information. We will analyze specific examples of different types of interrogation.

The procedure for conducting the interrogation, regardless of the procedural status of an interrogated person, has a structure with clearly established constitutional elements. The interrogation begins with the identification of an interviewee, clarification of his or her rights and obligations, warning – when referring to a witness or a victim – of criminal responsibility for evading or refusing to give evidence or giving false testimony. Therefore, at this stage of the interrogation, which can be called “identification”, an investigator’s main strategy is to establish contact and obtain new information. This strategy of an investigator is implemented through the tactics of questioning, warning, explanation, questioning, specification, clarification, adjusting to the professional register of an interviewee. Example:

(1) Det. Sudler: I’m sorry ... Mr. Greenwood ... for the record I would like to state your name, umm ... date of birth, and your present address.

Greenwood: Okay. My name is .. uh ... and

Det. Sudler: Okay. Street here and ...?

Greenwood: Uh Huh ... and Clearwater ... right.

Det. Sudler: How long have you resided at that address? (interrogation tactics)

Greenwood: Well, that’s where ... that’s where I work. Uh .. about a year. (The Lisa McPherson Files, Interviews).

(2) Pepe: When any person is arrested they have certain rights, Ok, the right to say nothing, that is, you do not have to say anything unless you wish to do so, but what you say may be used as evidence. Now I want you to understand that, that any answer that you give to me is at your own free will. (Smith M.J. Police interviews) (explanation tactics).

The language of an investigator, as an official representative of an institution, contains a considerable number of linguistic clichés, professionalisms, set phrases, is characterized by the use of hedges as means of mitigation, the Present Continuous Tense, Passive Voice, which are characteristic of the official style: *you’re aware ..., and as we have discussed earlier ..., could you state your name and date of birth ..., we’re going to be umm ... recording this conversation as a matter of record for our investigation and that*

is being done with your permission and approval..., How long have you resided...) (Smith M.J. Police interviews).

Tactics for implementing a strategy of making contact and obtaining new information are presented in an investigator’s speech by the following means: indirect speech acts (directives) with an infinitive complex (*I’d like you to state your name*), direct speech acts (quotes) (*How long have you resided at that address?*), representative with the illocutionary force of the quesives (*we have discussed earlier, and I have met with you, you’re aware that we are conducting an interrogation*), by imperatives, hedged by politeness strategy (*Could you state your name and date of birth?*).

An effective means of establishing contact with an interrogated person at the initial stages of interrogation is the use by an investigator tactics of belonging to his environment, which are implemented by the use of professionalisms, set phrases specific for official and business style (tactics of specification, concretization, theme development):

(3) Minkoff: So when exactly that happened I’m not sure. But within a few probably two minutes of getting to the Emergency Room it looked like she had. ... there wasn’t ...there wasn’t any vital signs.

Det. Sudler: Okay. Was she at all cyanotic when ... when she arrived at the hospital like she had... you know... oxygen deprivation... or was she not breathing or anything like that or..?

Minkoff: Oh yeah.

Det. Sudler: She ...she already had a pretty much turned cyanotic? (The Lisa McPherson Files, Interviews).

In the example above, an investigator uses the tactics of belonging to the person’s environment as a congruent tactic of being a professional in order to arouse confidence and provoke a detailed presentation of information by tuning into the interlocutor’s speech code.

The use by an investigator of the tactics of establishing contact and belonging to the environment of an interviewee is implemented in the colloquial speech with the aim of adjusting to the spoken code of the interviewee, to speak in his language, to soften the atmosphere of the interrogation, to establish with the interviewee more open, close relationships, influence him, inspire trust, and gain recognition (contact strategy):

(4) Det. Carrasquillo: Ms. Cutty, did you happen to know Lisa?

Cutty: No.

Det. Carrasquillo: Never met her ... no association?

Cutty: Well, I just came down here a few months ago.

Det. Carrasquillo: Where from?

Cutty: Boston.

Det. Carrasquillo: Oh ... bean town.

Agent Feola: I think you came at a good time.

Det. Carrasquillo: Got away from that nasty snow.

Cutty: Why?

Agent Feola: The weather ...

Cutty: It's not ... it's actually a mild winter up there.

Agent Feola: It has been ... yes ... but this is beautiful isn't it?

Cutty: It's okay.

Det. Carrasquillo: Let me ask you one more thing that just popped ... popped into my mind. When did you first meet Lisa, were you introduced or was it a chance meeting?

Paine: Uh ... it was a chance meeting. (The Lisa McPherson Files, Interviews).

In the example above, the tactic of making contact is realized by using the interrogative word "happen" in the question, which reduces the directivity of the expression and, accordingly, sounds more polite, the use of the name *Boston* (*bean town*), which, like the use of any nickname, is a marker of strategies of positive politeness as a courtesy of rapprochement, community and solidarity. Another way to implement this strategy is to change the line of conversation and to start speaking about the weather. On the one hand, the topic of "weather" is the English-language means establishing contact with the interlocutor. The phatic function of talking about the weather is amplified by the use of disjunctive questions (*This is beautiful, isn't it?*) in the speech of an investigator. On the other hand, the additional connotative meaning of an investigator's weather phrases in the passage above is an expression of the understanding "to the listener's interests, needs, and desires" (*Got away from that nasty snow?*), which corresponds to the well-known strategies for positive politeness (Brown, Levinson, 1987: 103). In addition, the tactic of contacting with the interviewee is implemented in the investigator's speech through the use of colloquialisms (*that nasty snow; just popped ... popped into my mind*), which, according to scientists, is an effective means of the fourth strategies of positive courtesy "Use Group Membership Makers" (Brown, Levinson, 1987: 107–108).

In the next stage, which can be called the "free narration stage", the investigator gives the interviewee the opportunity to present his version of the crime and offers to present the information and facts in the sequence he deems necessary and with his own estimates. The narration stage is crucial for an interviewee

to position themselves and other people in the events of the crime, iconically representing an interviewee's core strategy and behavior, identifying an investigator's behavior at subsequent stages, and choice of strategies by an investigator in order to achieve the ultimate goal. Minimizing the impact of an investigator at the free narration stage is one of the essential features of this stage of interrogation, which aims not only at defining the interviewee's strategies, but also at adjusting to his or her strategies and language code for successful interaction. Any interventions by an investigator in the form of questions, replies, etc. can cause a sudden change in the version of the crime by a respondent, disrupt its sequence and prevent the receipt of complete information and its interpretation.

The investigator uses tactics to conceal his/her awareness in the case: (interrogation control strategy):

(5) MacLeod: *I suggest, Mr Smith, it wasn't just a simple walk to buy a newspaper.* It was a ...

Smith: What happened then on this route?

MacLeod: *This is what I want you to tell me.*

Smith: I want, no, I, absolutely nothing happened.

MacLeod: *I'm giving you the opportunity to tell me ...*

Smith: Look, if I could tell you something happened, I, I would love to do that. I would love to say I, I'd kicked a dog, or something, but nothing happened.

MacLeod: *If nothing happened then, why can you not answer the simple question.* (Smith M.J. Police interviews).

The focus of the investigator is to control the primary strategy and make the interviewee continue presenting information.

Example:

(6) D. Wilson: I have to stop talking to the guy.

Det.: Because... . (Transcripts of police interviews).

Not only does he use a variety of tactics to help the respondent remember all the information in detail, he also compares new information with the previously obtained, verifies the truth through the use of information comparison tactics, validation tactics, and guidance questions (implemented through linguistic means such as repetitions, prompts (...*that was in the papers that you wanted to...*, *misconception about the current...*), as well as techniques for the implementation of incomplete information tactics (unfinished phrases (...*that was...*), tactics of provoking denials or agreement (...*bring up with us the other day...*). The use of indicators of participating in the conversation (*um...*) is a complementary means of keeping the conversation and provoking narration.

An interrogator's tactics of interrogation, concretization, detailing, refinement, verification, control are characterized by the use of incomplete sentences, compression, along with redundancy (repetition).

Upon completion of the interviewer's free narration, an investigator moves on to the stage of questions, the purpose of which may be clarification and more detailed disclosure of information contained in the free narration, the reproduction of missed or hidden facts or events that are essential to the case, that is, obtaining of new information.

The formulation of questions and their order are very important at this stage, which should correspond to the nature of interrogation, the personality of an interviewee and his procedural status (witness, victim, suspect or accused), that is, the choice by an investigator as an interlocutor interested in successful progress, the means are determined by the set of strategies and tactics of an interviewee. At the questioning stage, the investigator usually applies direct-question tactics:

(7) – I am investigating false Co2 credits. Have you ever been given false Co2 credits?

– No. (Broke eye contact. Leaned away from interviewer. Change in pitch of voice. Bit lower lip.) (Case studies).

The non-verbal behavior of the interviewee is more eloquent than the words. In this, as in the following situations, the non-verbal behavior was recorded in the transcripts, that contradicts their words and is an indicator of false testimony, to which the investigator should draw attention and make a relevant conclusion.

(8) – If you had anything to do with taking the wallet or the money that was in the wallet, you should go ahead and tell me now.

– See, the wallet wasn't took. The wallet was found. I found the wallet. It was empty except for an I.D. and a few papers. (The suspect was tense throughout the interview. He often displayed extreme eye contact and occasionally blinked his eyes in an odd way) (Case studies).

(9) – If you had anything to do with the money coming up missing you should tell me now.

– No, I don't know anything about how the money came up missing.

(stared without ever looking away). (Case studies).

The means of implementing of investigation tactics are direct quesitives (*Have you ever given false Co2 credits?*), directives with modal mitigation (*You should tell me...*).

Responding to such a non-standard question of the investigator, the interviewee inadvertently gives information about the motives for the bank robbery,

through which there is a suspicion of his involvement in the crime (manipulative strategy, tactics of provoking confession):

(10) – Why do you think an employee here at the bank would steal money?

– They needed it to pay bills, expenses? (Case studies).

In the following example, the investigator puts the interviewee before the choice, which is limited to two variants of the answer, which are not correct: tactics of provoking confession, tactics of pseudo-selection.

(11) Did you take checks to pay bills for your family or are you angry with the bank and wanted to get them? (Case studies).

In the next example, the investigator, recalling the previous testimony, gives the interviewee the opportunity to change it, hinting that it is not truth without applying face-threatening acts. Constructions with the adverb *still*, which is a token of implication about the inaccuracy of information and the expectation of a change of testimony, are used as a means of preserving the "face" of the interviewee in the event of his /her decision to change the testimony:

(12) MacLeod: I was asking you yesterday about a phone call you had in the morning from a man named George. You told me it was a mis-directed, mis-routed telephone number. Is that *still* your answer?

Smith: No comment. (Smith M.J. Police interviews).

The analysis of the material showed the ineffectiveness of this tactic. Sabotage tactics of the interviewee (*No comment*) causes the use of direct invective speech acts that "threaten" the "face" of the interviewee (*You were lying*), which are the means of implementing threatening, intimidation, presenting of evidence to expose the lie.

After recognizing by a suspect that he is guilty, an investigator must receive a written (handwritten, typed) confession. It is important to establish the voluntary nature of such a confession, as it is one of the components of a fair trial that for all parties involved in the criminal justice process, especially the accused persons.

Conclusions and perspectives of further research in this field. During the interrogation, an interactive couple is formed depending on the procedural status of the participants in the dialogue, namely: investigator-suspect (accused), investigator-witness, investigator-victim. There is a relationship between the participants in the dialogue that determines the use of certain communication strategies and tactics. In the course of interrogation, such types of relationships may develop which are not permanent and depend on the effectiveness of the

selection and use of certain communication strategies and tactics by investigators. Conflict strategies and tactics can change to non-conflict and vice versa, affecting the procedural status of interrogated persons.

All interactions between the participants of the interrogation are divided into three main types depending on the communicative behavior of an interviewee: cooperation, sabotage, false information.

Among the communicative strategies of an investigator the following strategies are identified: the strategy of establishing contact, which is realized through tactics of direct questioning, explanation, advice, positive confrontation, understanding, justification, prompting to answer; the strategy of obtaining new information, which is realized through the tactics of insistence, direct (indirect) question, questioning, concretization, detailing, clarification, development of the topic; control strategy with tactics of questioning, clarification, specification, verification, repetition; a number of strategies of manipulative influence on an interviewee. For an interviewee, the most typical is the use of communicative strategies of giving true testimony, providing false testimony (implemented through tactics of deception, denial, repetition, clarification, evasion, self-denial (for the interviewee-victim) and refusal to give evidence (sabotage strategy).

Important are investigative strategies and tactics of manipulative influence, which are predetermined by the type of relations that have developed between an investigator and an interviewee, as well as a procedural status of an interviewee. An interrogator's manipulative strategies and tactics depend on an interviewee's strategies and tactics and are primarily aimed at defense and attack as a form of defense. The strategy of influencing an interviewee is realized through tactics of exaggeration of their awareness of the case, positive confrontation, warning, sympathy, stimulating frankness, stimulating to refute false information, understanding, "clues", sympathy, intimidation, presentation of evidence, transfer to a respondent of the right of communicative domination, domination and assault, implicit accusation, blocking, assignment, provocation of confession, demonstration of knowledge, others. The use of tactics is determined by the status of an interviewee as a witness/victim or as a suspect/accused. An investigator uses different types of questions and structures with implication at all stages of the interrogation.

The results of the study of the strategies and tactics of contemporary English-language discourse of pre-trial investigation open up the prospect of further research that may be related to the study of strategic-tactical parameters in the discourses of judicial communication and in other institutional discourses.

BIBLIOGRAPHY

1. Арутюнова Н. Д. Дискурс. Лингвистический энциклопедический словарь. Москва : Советская энциклопедия, 1990. С. 136–137.
2. Баранов А. Н. Лингвистическая теория аргументации (когнитивный подход) : автореф. дисс. док. филол. наук. Москва, 1990. 48 с.
3. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник, 2-ге вид. доп. Київ : Видавничий центр «Академія», 2009. 376 с.
4. Brown P. Universals in language usage: politeness phenomena. Questions and politeness: strategies in social interaction. Cambridge : UP, 1987.
5. Демьянков В. З. Лингвистическая интерпретация текста: Универсальные и национальные (идиоэтнические) стратегии. Язык и культура: Факты и ценности: К 70-летию Юрия Сергеевича Степанова. / Отв. редакторы: Е. С. Кубрякова, Т. Е. Янко. Москва : Языки славянской культуры, 2001. С. 309–323.
6. Дейк ван Т. А. Язык. Познание. Коммуникация / пер. с англ. Сост. В. В. Петрова ; под ред. В. И. Герасимова ; вступ. ст. Ю. Н. Караулова и В. В. Петрова. Москва : Прогресс, 1989. 312 с.
7. Dijk T. A., & Kintsch W. Strategies of Discourse Comprehension. New York : Academic Press, 1983.
8. Иссерс О. С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи, Москва, 2003. 284 с.
9. Иссерс О. С. Стратегия речевой провокации в публичном диалоге. *Русский язык в научном освещении*. № 2 (18). Москва, 2009. С. 92–104.
10. Макаров М. Л. Основы теории дискурса. Москва : Гнозис, 2003. 280 с.
11. Павліченко Л. В. Сучасний англомовний дискурс досудового слідства: комунікативно-прагматичний аспект : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 – «Германські мови». Київ, 2018. 258 с.
12. Радзівєвська Т. В. Комунікативно-прагматичні аспекти текстотворення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук : спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство». Київ 1999. 33с.
13. Sacks H. A., Schegloff E., Jefferson G. Simplest systematics for the organisation of turn-taking for conversation. *Language*, 1974. No 50. Pp. 696–735.
14. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2010. 844 с.
15. Ярхо А. В. Комунікативна стратегія невпевненості в сучасному англомовному діалогічному дискурсі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови». Харків, 2004. 20 с.

SOURCES OF ILLUSTRATIVE EXAMPLES

1. Case studies. Retrieved from: http://www.reid.com/success_reid/r_cstudies.html.
2. Smith M. J. Police interviews. Retrieved from: <http://Cryptome.org/smith-inter.zip>.
3. The Lisa McPherson Files, Interviews. Retrieved from: <http://www.lisafiles.com/police/interviews/219.html>.
4. Transcripts of police interviews. Retrieved from: <http://www.documentcloud.org/documents/1384042-fed-int-witness-40.html>.

REFERENCES

1. Arutyunova, N. D. (1990). Diskurs. Lingvisticheskiy ensyklopedicheskiy slovar'. [Discourse. Linguistics encyclopedia]. Moscow: Sovetskaya ensyklopediya, pp. 136–137 [in Russian].
2. Baranov, A. N. (1990). Lingvisticheskaya teoriya argumentatsii (kognitivnyy podkhod) [Linguistic theory of argumentation (cognitive approach)]. Extended abstract of doctor's dissertation. Moscow, Russia: Russian encyclopedia, 1990 [in Russian].
3. Batsevich, F. S. (2009). Osnovy komunikativnoyi linhvistyky [Fundamentals of Communicative Linguistics]. Kyiv, Akademiya, p. 136 [in Ukrainian].
4. Brown, P. (1987). Universals in language usage: politeness phenomena. Questions and politeness: strategies in social interaction. Cambridge: UP.
5. Dem'yankov, V. Z. (2001). Lingvisticheskaya interpretatsiya teksta: Universal'nyye i natsional'nyye (idioetnicheskiye) strategii. Yazyk i kul'tura: Fakty i tsennosti: K 70–letiyu Yuriya Sergeevich Stepanova. Otv. redaktory: Ye. S. Kubryakova, T. Ye. Yanko [Linguistic interpretation of the text: Universal and national (idio-ethnic) strategies. Language and culture: Facts and values: On the 70th anniversary of Yuri Sergeevich Stepanov. Repl. Editors: E. S. Kubryakova, T. E. Yanko]. Moscow : Yazyki slavyanskoy kul'tury, pp. 309–323 [in Russian].
6. Dijk, T. A. (1989). Yazyk. Poznaniye. Kommunikatsiya / per. s angl. [Language. Cognition. Communication (trans. from the English) [sost. V. V. Petrova; pod red. V. I. Gerasimova; vstup. st. YU. N. Karaulova i V. V. Petrova]. Moscow: Progress, p. 274. [in Russian]
7. Dijk, T. A., & Kintsch W. (1983). Strategies of Discourse Comprehension. New York: Academic Press.
8. Issers, O. S. (2003). Kommunikativnyye strategii i taktiki russkoy rechi [Communicative strategies and tactics of Russian], Moscow [in Russian].
9. Issers, O. S. (2009). Strategiya rechevoy provokatsii v publichnom dialoge. Russkiy yazyk v nauchnom osveshchenii. [The strategy of speech provocation in a public dialogue. Russian language in scientific coverage]. No 2 (18). Moscow, pp. 92–104 [in Russian].
10. Makarov, M. L. (2003). Osnovy teorii diskursa. [Fundamentals of Discourse Theory] Moscow: Gnosis [in Russian].
11. Pavlichenko, L. V. (2018). Suchasnyy anhlomovnyy diskurs dosudovoho slidstva: komunikativno-prahmatychnyy aspekt. [Contemporary English discourse of pre-trial investigation: communicative-pragmatic aspect]. Unpublished Candidate's thesis. Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv [in Ukrainian].
12. Radziyevska, T. V. (1999). Komunikativno-prahmatychni aspekty tekstotvorenniya: avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya doktora filol. nauk: spets. 10.02.15 "Zahal'ne movoznavstvo" [Communicative and pragmatic aspects of text-making: author. diss. for the sciences. degree of Dr. Philol. Sciences: Special. 02/10/15 "General Linguistics"]. Kyiv [in Ukrainian].
13. Sacks, H. A., Schegloff E., Jefferson G. (1974). Simplest systematics for the organisation of turn-taking for conversation. Language, No 50, pp. 696–735.
14. Selivanova, O. O. (2010). Linhvistychna ensyklopediya [Linguistic Encyclopedia.] Poltava: Dovkillya-K [in Ukrainian].
15. Yarcho, A. V. (2004). Komunikativna stratehiya nevpvnenosti v suchasnomu anhlomovnomu dialohichnomu diskursi: avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. filol. nauk: spets. 10.02.04 "Hermans'ki movy" [Communicative uncertainty strategy in contemporary English dialogic discourse: abstract. diss. for the sciences. degree of Cand. philol. Sciences: Special. 02/10/04 "Germanic Languages"]. Kharkiv [in Ukrainian].

Оксана ПУХОНСЬКА,

orcid.org/0000-0003-0543-4847

доктор філологічних наук,

доцент кафедри української мови і літератури

Національного університету «Острозька академія»

(Острог, Рівненська обл., Україна) *oksana.pukhonska@oa.edu.ua*

УКРАЇНСЬКИЙ ВИМІР КУЛЬТУРНОЇ ПАМ'ЯТІ

У статті проаналізовано особливості розвитку досліджень явища пам'яті як соціального та культурного феномена в українській науці. Вже в перші десятиліття ХХ століття з'являються важливі передумови до переоцінки тоталітарного радянського минулого, застосовуючи нові дослідницькі методи та наукові методології. Поштовхом до цього стали суспільні протести (акції «Україна без Кучми», Помаранчева революція, а згодом і Євромайдан), які призводили до докорінної зміни історичної політики та увиразнювали проблему конфронтації мешканців різних регіонів України на ґрунті розуміння і пригадування саме радянського, здебільшого травматичного минулого. Тому українські дослідники соціогуманітаристи вдаються до пошуку відповідної наукової мови для осмислення таких процесів. Особливо активно у цьому напрямі працюють історики та літературознавці.

Із відкриттям архівів КДБ, можливістю доступу до матеріалів, які дали змогу по-іншому вивчити минуле (репресії, Голодомор, ГУЛАГ, розвиток та функціонування націоналістичних рухів і розправа із ними), з'явилася потреба репрезентації травматичної пам'яті, інтерпретації її не як знання про минуле, а як травматичного досвіду цього минулого. Особливо активно на такі виклики реагувала художня словесність. У літературному дискурсі з'являються тексти, які і відкривають піддану історичній амнезії пам'ять і водночас переосмислюють її.

*Маючи за приклад студії європейської культурної травматичної пам'яті, які активно розвинулися після Другої світової війни і ґрунтувалися значною мірою на досвіді Голокосту, українські дослідники почали формувати дискурс власної рецепції минулого за принципом *memory studies*. Такий підхід виявився доволі успішним, оскільки значною мірою пояснював ті процеси, які відбувалися в українському суспільстві. Автор статті аналізує найбільш актуальні напрями вивчення цього явища.*

Ключові слова: *студії пам'яті, досвід, тоталітаризм, постколоніалізм, травма.*

Oksana PUKHONSKA,

orcid.org/0000-0003-0543-4847

Doctor of Philology,

Associate Professor of the Department of the Ukrainian Language and Literature

of National University of Ostroh Academy

(Ostroh, Rivne region, Ukraine) *oksana.pukhonska@oa.edu.ua*

UKRAINIAN DIMENSION OF CULTURAL MEMORY

The article deals with the peculiarities of the development of the research of memory as a social and cultural phenomenon in Ukrainian science. Already in the first decades of the twentieth century, important prerequisites for re-evaluating the totalitarian Soviet past emerged, using new research methods and scientific methodologies. The public protests (actions Ukraine without Kuchma, the Orange Revolution, and later Euromaidan) were the impetus for this. They led to a radical change of historical policy and expressed the problem of confrontation of the residents of different regions of Ukraine who have different, even opposite, understanding and of the Soviet past. Therefore, Ukrainian social and humanitarian researchers resort to finding the right scientific language to represent such processes. The most active in this direction are historians and literary critics.

With the opening of the KGB archives, the ability to access materials that made it possible to study the past in another way there was a need to represent traumatic memory, to interpret it not as knowledge of the past, but as the traumatic experience of the same past. Literature responded very actively to such challenges. There appeared texts in the literary discourse which open up memory subjected to historical amnesia and at the same time they rethink it.

Following the example of an interpretation of the European traumatic experience which developed extensively after World War II and was largely based on the Holocaust experience, Ukrainian researchers began to form a discourse of their own reception of the past based on the principle of memory studies. This approach proved to be quite successful as it largely explained the processes that took place in Ukrainian society. The author of the article analyzes the most relevant areas of study of this phenomenon.

Key words: *memory studies, experience, totalitarianism, post-colonialism, trauma.*

Постановка проблеми. Шлях до переосмислення тоталітарного минулого проходив через низку чинників, які виникли в результаті занепаду ідеологічної доктрини, котра впродовж десятиліть диктувала принципи розвитку радянської науки і консервувала її виключно в середовищі державних інтересів. А тому із незалежненням українського наукового середовища від радянської ідеології перед дослідниками постала проблема кризи наукових стратегій і браку новітніх дослідницьких методологій щодо тих суспільних явищ і трансформацій, із якими довелось раптово зіткнутись.

Аналіз досліджень. Якщо в американській і частково європейській науці пам'ять стала предметом активних досліджень одразу після закінчення Другої світової війни, то вітчизняна наука у 1990-х роках могла запропонувати доволі обмежений спектр вивчення цього явища. На Заході в цей час уже існували дуже серйозні напрацювання, що сформували окремі методології та теорії пам'яті. Так, у працях М. Альбакса має місце чітка класифікація пам'яті історичної, колективної, індивідуальної. Поняття «культурна пам'ять» активно опрацювали та розвинули Я. і А. Ассмани. П. Рікер запропонував свою схему дослідження, в яку вклав такі важливі елементи, як історія, пам'ять і забуття, а П. Нора свого часу зосередив пильну увагу на специфіці національного у досліджуваній проблемі. Водночас у працях українських учених переважно йшлося про історичну пам'ять (причому в не надто чіткому, абстрактному значенні поняття), яку лише згодом почали дистанціювати від власне історії. Культурологи та літературознавці пов'язували це явище зі зростанням інтересу до проблеми ідентичності, яка упродовж першого десятиліття незалежності переживала перманентну кризу самоствердження.

Мета статті – простежити процес зародження та розвитку студій пам'яті в українських суспільних та гуманітарних студіях. Важливим завданням є з'ясування особливості різних дослідницьких підходів до вивчення явища нині.

Виклад основного матеріалу. В українських наукових студіях пам'ять як засіб подолання посттоталітарної травми та як соціокультурне явище, конче необхідне для формування незалежного українського суспільства, стає об'єктом вивчення доволі пізно, лише наприкінці 1990-х років. Однак навіть ті нечисленні дослідження, реалізовані здебільшого у статтях та інших коротких наукових розвідках, на той час ще не свідчать про зацікавлення пам'яттю як явищем, що поширюється на різні сфери життя і культури,

на різні галузі науки, претендуючи на міждисциплінарний характер. Варто звернути увагу хоча б на те, що Український інститут національної пам'яті як центральний орган виконавчої влади у сфері відновлення та збереження національної пам'яті був заснований лише у 2006 році, а став повноцінно функціонувати в 2014 році.

Запізнене зростання інтересу української культури і науки до минулого не як до історії, а як до пам'яті (національної, колективної, індивідуальної) пояснюється як розгубленістю в незвичних умовах «вседозволеності» 1990-х, коли уваги, здавалося, заслуговували і явища досі заборонені, і щойно відкриті, і ті, які виникають «тут і тепер». Зрозуміти сучасну людину можливо лише за умови відкриття та розуміння її минулого досвіду, на якому сформований сучасний соціум. Ірина Колесник визначає поняття «пам'ять» у подвійній перспективі: насамперед як соціальний концепт, що «слугує засобом репрезентації минулого, культурних споминів суспільства» (Колесник, 2012: 172). Вона визначає чітку межу поміж «історією-наукою» та пам'яттю, де остання конструює лише актуальні для сьогодення образи минулого. І. Колесник також визначає пам'ять як певну аналітичну структуру, що «розкриває механізми творення, структурні рівні/пласти пам'яті, специфіку культурної пам'яті українців, способи її репрезентації <...>, ментальні мапи пам'яті, культурного простору» (Колесник, 2012: 172).

Н. Яковенко пояснює історичну пам'ять як «фундамент національної ідентичності» (Яковенко, 2007: 22). Проте дослідниця нівелює значущість цього явища, вважаючи його лише «красивою метафорою», бо коли йдеться про пам'ять як власне досвід, то варто брати до уваги те, що пережите, зазвичай актуальне в пам'яті трьох поколінь. Тому, на думку Н. Яковенко, йдеться про вигаданий образ минулого, колективне переживання, яке згуртовує певну спільноту. О. Кісь зауважує, що пам'ять та історія не є антиподами. Вони перебувають у подвійному співвідношенні: коли пам'ять віддзеркалює індивідуальний досвід окремих історичних подій і коли офіційні історичні дискурси впливають на індивідуальну пам'ять (Кісь, 2010: 172).

Проголошений Ф. Фукуямою в 1980-х рр. «кінець історії» спровокував чимало дискусій навколо актуальних та перспективних проблем розвитку і функціонування соціуму в умовах світу, що стоїть на руїнах нереалізованого проєкту СРСР, а також світу, що опинився перед незвіданим глобалізаційно-цивілізаційним проривом. Пошук місця в цьому світі для кожної

культурної спільноти видавався процесом незрозумілим і небезпечним, хоча конче необхідним. Культурна пам'ять в українській гуманітаристиці початку 1990-х стала перспективою невизначеного часу. В Україні 1990-х, як зауважив М. Рябчук, боротьба точилася між різними варіантами вчорашнього дня, різними способами його консервації і легітимізації.

Не варто оминати увагою оцінок ситуації, в якій опинилася українська спільнота та її культура, зроблених у період тоталітаризму саме літераторами, які діяли в еміграції. Йдеться про публіцистику Івана Багряного, Євгена Маланюка, Юрія Косача, Юрія Шереха та інших представників переслідуваної інтелігенції, які з того боку залізної завіси намагалися привернути увагу до репресивної політики СРСР щодо України. Є. Маланюк, наприклад, зосереджує увагу на явищі *малоросійства*, яке вважає «національною хворобою», спровокованою колоніальною політикою імперської Росії. Письменник доходить висновку, що малоросійство як прийняття українцями нав'язуваних імперським центром ідей меншовартості та вторинності у стосунку до «великого руського народу», як процес самозречення і самознецінення є «німечю, хворобою, каліцтвом внутрішньонаціональним» (Маланюк, 2012: 18). Державний устрій СРСР, як зауважує Є. Маланюк, «не знав, не знає і знати не хоче жодної особовості: ані особистої, ані суспільної, ані національної, ані навіть регіональної чи класової» (Маланюк, 2012: 14). Саме тому після утвердження комуністичної влади на більшості території України першочерговим завданням постала остаточна ліквідація будь-якого руху опору, передусім у колах інтелігенції, здатної впливати на свідомість мас та провокувати їх до претензій на культурну, етнічну і навіть національну самовизначеність. Іван Дзюба, акцентуючи увагу на дискримінації «духовної культури» українців у період тоталітарної радянської експансії, зауважує, що метою такої політики було створення «нового біоценозу змішаного характеру» (Дзюба, 2005: 75).

Важливим у процесі поширення та утвердження радянської ідеології було створення міфу про рівноправність усіх братніх народів, який усе ж передбачав виняткову роль російського народу в становленні пролетарської держави та провідне місце і значення саме російської культури для розвитку культур інших народів СРСР. Уже у сталінській політиці 1930-х років «міфологема про великий російський народ виходить на центральне місце в радянському проєкті всіх соціалістичних націй» (Поліщук, 2008: 227). Таким чином, розпо-

чинається нова сторінка у тривалій колонізаційній політиці Росії щодо підкорених народів, передусім українців, для яких вона виявилася особливо жорстокою.

Пропагуючи ідею рівноправності братніх народів із хай обмеженим, однак правом на вияв національної самобутності, тоталітарний режим жорстоко реагував на будь-які спроби цим правом скористатися, особливо коли йшлося про питання українське. Я. Грицак зауважує, що радянський режим практикував щодо українців «радикальну національну амнезію» (Грицак, 2011: 127), зважаючи передусім на виразні національні амбіції та стійку традицію протистоянь, бунтів та революцій супроти кожного колонізаторського режиму. А тому методи деукраїнізації були вкрай жорстокими. Пережита за таких умов суспільна травма в майбутньому ще більше поглиблювалася, будучи підданою тотальному витісненню і забуттю. І. Дзюба звертає увагу на специфіку створення цілої схеми винищення інтелектуальної і духовної основи нації. В атмосфері штучно сформованої масової істерії радянський терор був замаскований ідеологією і психологічною обробкою. Ідеологічне зомбування та стратегічний вплив на психологію мас як через залякування і терор, так і методом абсолютного переконання створювали сприятливі умови для тотальної радянської націоналізації культури та викорінення «неблагонадійних елементів суспільства». На думку І. Дзюби, «усе це створювало таку психологічну, а отже, й духовну атмосферу в суспільстві, яка ставала базою формування нового типу інтелігента, позбавленого ідентичності і прямою «підключеного» до струмів офіційної політики» (Дзюба, 2005: 79).

Деформація культурної та історичної пам'яті українців відбувалася, з одного боку, методом нищення, заборон, репресій, з іншого ж, що було більш дієвим методом, – ангажування української інтелігенції у процес творення нової, «правильної» пам'яті, що не виходила за межі дозволеного знання про минуле. Написання історичних праць, літературних творів, зйомки фільмів, відповідно до вказівок, легітимізували існування Радянського Союзу, а також вписували цензуровану українську історію в загальнорадянську. Таким чином, українська культура виявилася травмована потрійно. По-перше, були піддані тотальним репресіям твори мистецтва, обмежено розвиток національної науки та освіти, ув'язнено та знищено провідних представників інтелігенції, духівництва, заборонено українську церкву. По-друге, українська культура була змушена прийняти насаджувані догми та постулати радянської ідеології.

По-третє, деформації зазнали національна традиція та історія, кардинально переписані або змінені відповідно до вимог радянської ідеології. Тому на початку 1990-х українське літературознавство не могло повноцінно з'ясувати масштаби деструкції літератури, в тому числі і через відсутність власної наукової опції та необхідного художнього дискурсу посттоталітаризму.

Виникнення активного інтересу до пам'яті як об'єкта міждисциплінарних досліджень пов'язують не лише зі зміною геополітичного устрою світу після розпаду Радянського Союзу (що, беззаперечно, є одним із домінуючих чинників) чи хронологічного перелому. Ідеться також про стильову парадигму у цьому дискурсі, пов'язану з виникненням явища постмодернізму. Хронологічно наукові дискурси обох понять приблизно збігаються. І якщо, на думку Г. Грінченко, після детального обґрунтування концепції колективної пам'яті М. Альбаксом усі наступні дослідження цього явища продовжують, розвивають чи критикують основні положення його теорії (маються на увазі взаємозв'язки індивіда й суспільства у «просторі пам'яті», розуміння пам'яті як знаряддя влади, відношення між історією та пам'яттю) (Грінченко, 2010: 89), то на розвиток подальших інтерпретацій альбаксівської концепції безпосередньо впливає досить потужна постмодерністична візія світу, що вже в 1950–60-х роках, на хвилі повоєнної кризи, активно включається у філософський, соціологічний і культурологічний дискурс.

Спроби українських дослідників вписати вітчизняну культуру в постмодерністичний дискурс хронологічно збігаються з власне деколонізаційними процесами. На ґрунті українознавчих

студій цей напрям знаменував відкриття та впровадження в культурний дискурс образу «Іншого», який не зовсім вписувався у традиційну національну свідомість. Відродження пам'яті в українській культурі відбувається в умовах відродження інтелектуальної свободи. Це стосується також літературної інтерпретації пам'яті, яка часто стає альтернативою офіційній версії історії. В умовах посттоталітарного світу український літератор мусив учитися працювати в нових і до кінця не знаних умовах віднайдені свободи – на уламках системи заборон. А тому боротьба супроти історії у різних проявах (від розвінчування офіційної правди, відродження національних міфів, зірваної літературної традиції аж до іронічно-гротескного заперечення минулого) стала засадничим, хоча і парадоксальним явищем вітчизняної літератури періоду «кінця історії».

Висновки. Новий, власне пострадянський етап у меморіастичних дослідженнях починається з розпадом комуністичної імперії та падінням залізної завіси. Українська наука лише у 2000-х рр. починає напрацьовувати теоретичний матеріал у сфері *memory studies*. Причинами наукового інтересу до вивчення проблеми стали як публікації численних літературних текстів за цією темою, спогадів жертв тоталітаризму, так і суспільні зрушення, наслідками яких були широкомасштабні протестні акції проти зволікання влади в остаточній дерадянзації. Важливі акценти в українських меморіастичних студіях зосереджені на особливостях пострадянської свідомості соціуму та впливах тоталітарної травми минулого на сучасні культуру, літературу, політику, національне суспільство загалом та індивідів зокрема.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Грицак Я. Страсті за націоналізмом: стара історія на новий лад. Київ : «Критика», 2011. 350 с.
2. Грінченко Г. Між визволенням і визнанням: примусова праця в нацистській Німеччині в політиці пам'яті СРСР і ФРН часів «холодної війни» : монографія. Харків : НТМТ, 2010. 336 с.
3. Дзюба І. Духовні спустошення і трансформації в українському суспільстві ХХ ст. *Українська література сьогодні* / Упоряд. В. Медвідь. Київ : Неопалима купина, 2005. С. 74–80.
4. Кісь О. Колективна пам'ять та історична травма: теоретичні рефлексії на тлі жіночих спогадів про Голодомор. *У пошуках власного голосу: Усна історія як теорія, метод та джерело*. Зб. наук. ст. / За ред. Г. Г. Грінченко, Н. Ханенко-Фрізен. Харків : ПП «ТОРГСІН ПЛЮС», 2010. С. 171–191
5. Колесник І. Концепт «пам'ять» як аналітична структура: український вимір. *Національна та історична пам'ять* : зб. наук. праць. Вип. 3. Київ : ДП «НВЦ «Пріоритети», 2012. С. 171–181.
6. Маланюк Є. Малоросійство. Нариси з історії нашої культури (уривки). / За заг. ред. Лариси Івшиної. Видання перше. Київ : В-во ПрАТ «Українська прес-група», 2012. 72 с.
7. Поліщук Я. О. Із дискурсів і дискусій. Харків : Акта, 2008. 288 с.
8. Яковенко Н. Вступ до історії. Київ : Критика, 2007. 275 с.

REFERENCES

1. Hrytsak, Ya. (2011). *Strasti za natsionalizmom: stara istoriia na novyi lad*. [Passion for the Nationalism: an Old History in New Interpretation]. Kyiv: "Krytyka" [in Ukrainian].
2. Hrinchenko, H. (2010). *Mizh vyzvolenniam i vyznanniam: prymusova pratsia v natsytskii Nimechchyni v politytsi pamiaty SRSR i FRN chasiv "kholodnoi viiny"*. [Between Liberation and Recognition: Forced Labor in Nazi Germany in Memory Politics of the USSR and Germany during the Cold War]. Kharkiv: NTMT [in Ukrainian].
3. Dziuba, I. (2005). *Dukhovni spustoshennia i transformatsii v ukrainskomu suspilstvi XX st.* [Spiritual Devastation and Transformation in Ukrainian society of XX century]. *Ukrainska literatura sohodni*, pp. 74–80. Kyiv: Neopalyma kupyna [in Ukrainian].
4. Kis, O. (2010). *Kolektyvna pamiat ta istorychna travma: teoretychni refleksii na tli zhinochykh spohadiv pro Holodomor* [Collective Memory and Historical Trauma: Theoretical Reflections on the Background of Women's Memories of the Holodomor]. *U poshukakh vlasnoho holosu: Usna istoriia yak teoriia, metod ta dzherele*. H. H. Hrinchenko, N. Khanenko-Frizen (Ed.), pp. 171–191. Kharkiv: PP "TORHSIN PLIUS" [in Ukrainian].
5. Kolesnyk, I. (2012). *Kontsept "pamiat" yak analitychna struktura: ukrainskyi vymir* [The Concept of "Memory" as an Analytical Structure: the Ukrainian Dimension]. *Natsionalna ta istorychna pamiat*. Vyp. 3, pp. 171–181. Kyiv: DP "NVTs "Priorytety" [in Ukrainian].
6. Malaniuk, Ye. (2012). *Malorosiistvo. Narysy z istorii nashoi kultury (uryvky)*. [Malorosiistvo. Essays on the History of Our Culture (excerpts)]. Kyiv: V-vo PrAT "Ukrainska pres-hrupa" [in Ukrainian].
7. Polishchuk, Ya. O. (2008). *Iz diskursiv i diskusii*. [From discourses and discussions]. Kharkiv: Akta [in Ukrainian].
8. Yakovenko, N. (2007). *Vstup do istorii*. [Introduction to the History]. Kyiv : Krytyka [in Ukrainian].

УДК 821.161.2-3:929Сірко
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/26.195884>

Лідія РОМАНЕНКО,
orcid.org/0000-0002-7927-8157
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української філології
Маріупольського державного університету
(Маріуполь, Донецька обл., Україна) lidiya_romanenko@ukr.net

ЛІТЕРАТУРНІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ОБРАЗУ ІВАНА СІРКА: ПОСТМОДЕРНИЙ КОНТЕКСТ

У статті представлено дослідження особливостей відтворення образу кошового отамана Івана Сірка в сучасній українській літературі (на матеріалі творів Марії Морозенко та Віктора Вальда). Охарактеризовано основні віхи життя видатного кошового та їх відтворення в літературних текстах. Актуалізовано на традиційних уявленнях про характерників, до лав яких зараховували й Івана Сірка через незвичність його народження, надзвичайну міць, витривалість, невразливість до ворожої зброї, а також легендарні оповіді про його смерть і допомогу козакам у битвах навіть по смерті.

Попри неоднозначність політичних орієнтацій Івана Сірка на різних етапах життя, основним критерієм зарахування його до когорти національних героїв став переважаючий принцип його діяльності – захист інтересів українського народу, православної віри, небажання коритися владі інших держав.

Сучасні літературні інтерпретації образу славетного кошового зберегли і народнописенний спосіб змалювання ідеалізованого героя, що особливо відчувається у текстах для молодшого покоління читачів (повісті М. Морозенко). Тут І. Сірко представлений традиційно – це козак-характерник, якого бояться вороги через його надприродні здібності.

У романі Віктора Вальда це славетний, але втомлений життям і битвами чоловік, хоч за ним і закріпилася слава козака, якого бояться вороги. Описується останній бій з позиції представника ворожого табору, котрий приїхав в Україну віддати «борг» молодості Іванові Сірку – помститися за смерть свого брата, але побачив фізично виснажену, стару, немічну людину, не схожу на той образ Урус-шайтана, який малювали в легендах його батьківщини. Тож, це новий погляд на змалювання героїв, прагнення показати їх не ідеалізованими легендарними, а звичайними людьми, яким властиво помилятися, любити, страждати і навіть старіти й помирати.

Проте зберігається основний принцип відтворення в літературі героя – це людина повністю віддана боротьбі за Україну в скрутні для неї часи і є справедливо увіковіченою в пам'яті народу.

Ключові слова: роман, інтерпретація, характерник, образ, прототип, постмодернізм.

Lidiia ROMANENKO,
orcid.org/0000-0002-7927-8157
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Ukrainian Philology Chair
Mariupol State University
(Mariupol, Donetsk region, Ukraine) lidiya_romanenko@ukr.net

LITERARY INTERPRETATIONS OF THE IMAGE OF IVAN SIRKO: A POSTMODERN CONTEXT

The article deals with the study of features of the reproduction of the image of the Kosh otaman Ivan Sirko in contemporary Ukrainian literature (based on the works of Maria Morozenko and Victor Vald). The main milestones of the life of the outstanding Kosh otaman and their reproduction in the literary texts are characterized. It is updated basing on the traditional ideas about the Cossacks –characterniks, including Ivan Sirko due to the unusualness of his birth, extraordinary strength, endurance, invulnerability to enemy weapons, as well as legendary stories about his death and assistance to the Cossacks in battle even after death.

Despite the ambiguity of Ivan Sirko's political orientations at different stages of life, the prevailing principle of his activity – protecting the interests of the Ukrainian people, the Orthodox faith, and unwillingness to obey the power of other states – became the main criterion for enrolling him in a cohort of national heroes.

Modern literary interpretations of the image of the famous Kosh otaman have preserved the folk-written way of depicting an idealized hero, which is especially felt in the texts for the younger generation of readers (M. Morozenko's novels). Here, Sirko is represented traditionally like a Cossack-characterniks who is feared by enemies because of his supernatural abilities.

In Victor Vald's novel, he is a glorious but tired of human's life and battles man, though the glory of the Cossack, who

is feared by his enemies, is entrenched behind him. The last battle is described from the position of a representative of the hostile camp, who came to Ukraine to pay the «debt» of youth to Ivan Sirko – to avenge for the death of his brother, but saw a physically exhausted, old, unable man, who had no resemblance to the image of Urus-shaytan, which was depicted in legends of his homeland. So this is a new way to look at the portrayal of heroes, the desire to show them as not idealized legendary but ordinary people who can make mistakes, love, suffer and even grow old and die.

However, the basic principle of reproduction of the hero in the literature remains – this is a person fully committed to the struggle for Ukraine at its difficult time and is justly immortalized in the memory of the people.

Key words: novel, interpretation, character, image, prototype, postmodernism.

Постановка проблеми. Розуміння і сприйняття української історії в умовах незалежної держави, позбавлення її заангажованості й сьогодні є актуальним питанням наукового середовища. Висвітлення найяскравіших і найтрагічніших сторінок історії нашої країни – це завдання, що стоїть не тільки перед істориками, а й стало сферою інтересу митців слова. У літературі постмодернізму порушується ціла низка болючих проблем, прихованих за радянського часу фактів історії, їх викривлення. Культовою постаттю в історії України була постать Богдана Хмельницького, що мала позитивне потрактування в радянській історіографії як талановитого політика, що прийняв «мудре рішення», підписавши з Московією Переяславську угоду, яка зрештою значно обмежила права українського козацтва і призвела до знищення. Іван Мазепа, який боровся за українську державність, потрактовувався як зрадник і був заборонений російською та радянською історіографією.

Іван Сірко теж характеризувався як супротивник Москви, але виступав і проти союзу з Річчю Посполитою і не схвалив рішення Б. Хмельницького. Юрій Мицик зауважує щодо політичних прихильностей І. Сірка: «... він хотів служити українському народу і всьому християнству, боронячи кордони християнської Європи від мусульманської агресії. Інше питання, що не завжди його дії відповідали інтересам України, бо Сірко часом допускався значних помилок, занадто часто коливався між різними зовнішньополітичними орієнтаціями <...> Однак не слід переоцінювати лояльність Сірка як до Варшави, так і до Москви. Під тиском обставин він мусив коригувати зовнішню політику Січі» (Шепель, 2019). Такі коливання були зумовлені обставинами, що склалися в той час, але його боротьба з Портою, через яку він прославився як шайтан, віддзеркалювала його основний принцип діяльності – оборону християнського світу.

Аналіз досліджень. Найґрунтовнішим історичним дослідженням діяльності Івана Сірка вважалася книга Д. Яворницького «Іван Дмитрович Сірко, славний кошовий отаман Війська запорозьких низових козаків» (1894), на яку посилаються і сучасні науковці, проте варто зацентувати і на

текстах, в яких є згадки про ватажка, польського історика Мартіна Бельського, котрий згадував про козака (характерника), що міг замовляти кулі, а також дослідника Запорозької Січі – Якова Новицького, який також пояснює бойові вміння козаків їхніми надприродними схильностями. У сучасному науковому світі ґрунтовною працею про І. Сірка стала робота Юрія Мицика «Іван Сірко» (Мицик, 2010). В основі цієї праці лежать архівні матеріали України, Росії, Польщі та Німеччини, в яких автор розвінчує низку міфів, які створювалися ще за життя кошового, і зазначає, що без таких казок Сірко не стає менш славним і привабливим: «Іван Сірко ніколи не мав хвороби меншовартості: ні в братерських обіймах Московії з її гостинним Сибіром; ні під час нескінченних воєн з Османською імперією та її сателітами; ні в дипломатичних змаганнях із хитромудрою Річчю Посполитою (1675 року польський король просив Сірка «виступити за церкву Божу й віру православну, задля narodu ukrainskiego»); ні навіть у взаєминах з єдинокровною старшиною та гетьманами» (Шепель, 2019). Але, на думку Івана Крип'якевича, «політичний світогляд Сірка був неглибокий: поза боротьбою з бусурменами, якій присвячував усі сили, він не бачив інших проблем і мимоволі шкодив ширшим планам українських державників». До цього Наталія Полонська-Василенко додає: «Він був талановитим стратегом, полководцем, але як дипломат завдав багато шкоди справі визволення України і в критичні моменти нищив її успіхи» (Маслійчук, 2019).

Також про діяльність Івана Сірка як історичної особи відомі розробки інших істориків різних періодів (М. Костомаров, А. Смолій, В. Маслійчук), проте трансформація цього образу в літературі до сьогодні не привертала увагу літературознавців, хоча творів про цього славного ватажка було написано достатньо, починаючи від класичного періоду («Літопис Самовидця», А. Кашенко «Оповідання про славне військо низове», «На руїнах Січі», С. Черкасенко «Про що тирса шелестіла...» (1916), Ю. Мушкетик «Яси» (1970–1974), В. Малик «Таємний посол» (1968–1977), В. Кулаковський «Іван Сірко» (1986–1989), Л. Горлач «Чисте поле» (1990 рік видання)) в літературі

до сьогодні (М. Морозенко «Іван Сірко, великий характерник» (2010), «Іван Сірко. Славетний кошовий» (2013), В. Вальд «Останній бій Урус-шайтана» (2017)).

Оскільки Івана Сірка вважали характерником, то в роботах езотериків і дослідників бойових мистецтв також представлені важливі для розуміння цього образу факти. Зокрема, Василь Чумаченко – провідний фахівець у дослідженні езотеричної культури України – розробляє тему характерництва. Об'єктом його дослідження стали надбання стародавніх оріїв і їхніх духовних спадкоємців – характерників Запорозької Січі («Шлях у невимовне» (2000), «Крик пугача» (2004) тощо). Тарас Каляндрук («Загадки козацьких характерників», «Темніці бойових мистецтв» (обидві 2007)) знайомить з історією та розвитком духовності козацьких характерників. Ю. Фігурний – «Історичні витоки українського лицарства» (2004) – вивчає історію характерництва.

Мета статті – дослідити особливості відтворення образу історичної постаті Івана Сірка у творах українських сучасних письменників В. Вальда та М. Морозенко.

Виклад основного матеріалу. Найбільшою популярності Сіркові принесли згадки про його участь у написанні жартівливого листа турецькому султану Магомету IV, де дотепно рекомендують йому не чіпати українські землі: «... Не будеш ти годен синів християнських під собою мати. Не піддамося тобі! Твого війська ми не боїмося, землею і водою будемо битися з тобою, вавилонський ти кухар, македонський колесник, єрусалимський броварник, александрійський козолуп...» і підписано «Кошовий отаман Іван Сіро зо всім Кошем Запорозьким» (Апанович, 2009: 315). Цей лист не був історичним документом, протягом двох століть його текст редагувався, а найдавніший варіант відомий від 1620 року. Ймовірно, цей лист був своєрідним символом боротьби з ворогом, якій присвятив своє життя славетний кошовий. Крім написання листа, І. Сірко прославився участю в битві під Дюнкерком і залишився у Франції, де протягом 1644–1646 рр. брав участь у військових баталіях.

Іван Сірко – це видатний ватажок, що одержав 55 перемог і не мав жодної поразки у битвах з османським військом. Тому не дивно, що саме у турецькому середовищі сформувалося ставлення до нього, як до чорта (шайтана): «У нас шалені втрати. Ми завоювали цілі царства, а тепер несемо ганьбу від незначної жменьки запорозьких козаків. Вони не люди. Вони шайтани, що прийняли людську подобу...», – таку характерис-

тику запорозьким козакам, на чолі яких був Сірко, дає Гусейн-Далі після поразки біля Азова, рапортуючи султану (Малиночка, 2017: 20).

Секрет популярності Івана Сірка й досі намагаються розгадати, адже ще перші згадки про нього в історико-літературних джерелах (Літопис Самовидця, Історія Русів) дають йому позитивну характеристику. Мало хто з козацьких діячів набув такої слави, крім згаданих вище Б. Хмельницького, І. Богуна і, можливо, І. Мазепи. Завдяки народній фантазії його образ набув певної легендарності: історія народження Івана Сірка використана Марією Морозенко у своєму творі про те, що він народився із зубами, а отже, мав на собі диявольську мітку. Обидва митці – і М. Морозенко, і В. Вальд – розробляють у своїх текстах тему характерництва, пояснюючи його з різних позицій: як містичний дар, який допомагає у боротьбі, і як прокляття, яке наводить жах на людей. Негативну характеристику цьому містичному явищу представляє Віктор Вальд, адже веде розповідь від імені Орхана, османського вельможі, який прямує у Дике Поле, щоб знайти Сірка і помститися йому за смерть старшого брата. Оповідь у романі «Останній бій Урус-шайтана» починається не з народження кошового (як у М. Морозенко), а з того періоду, коли він був молодим козаком і, дізнавшись про те, що молодий осман викрав дівчину, згвалтував і вбив, безжально розправився з ним на очах у молодшого брата. Це мав бути для молодих османських воїнів перший похід у ворожі землі, але перетворився для Орхана на жах, що переслідував уже досвідченого воїна до старості: «...Якимись незрозумілими чарами з-під землі, а точніше з трав'яного буяння, виросло тіло шайтана <...> Його глибоко посаджені очі незмигтно дивилися на здивоване обличчя Орхана, відсвічуючи язичками пекельного полум'я <...> Але найдужче юного бейлербеєвого сина перелякав довгий жмут волосся на голеній голові, що джгутом спадав за праве плече. Без сумніву, це був військовий чуб, а право носити його слід було заслужити багатьма славними ділами. А вже відтак застиглого Орхана вразила червона родима пляма під нижньою губою, трохи праворуч. Це була печать шайтана на обличчі його слуги!» (Вальд, 2017: 10–11).

Уміння маскуватися у степу і раптово опинятися прямо перед ворогом викликало панічний жах у турків, і такій військовій майстерності вони могли дати тільки одне пояснення: «Вони з обителі відьом, вурдалаків, русалок і всякої іншої нечисті. Їх не допускають до церкви, і християнські священники відмовляються їх сповідати <...>

Ці діти шайтана бачать на дуже далекі відстані, можуть розігнати хмари й викликати грозу, полетіти разом з вітром і, обернувшись на тварину, проникнути в табір ворога. Вони заклинаннями лікують будь-які рани і навіть воскрешають мерців» (Вальд, 2017: 168).

Характерництво як явище, пов'язане з козацькою магією, стає центром дослідження езотериків, психологів, істориків, літературознавців, а також захоплює письменників різних періодів, проте найбільше прикладів спостерігаємо в сучасній літературі (В. Рутківський, Т. Завітайло, В. Шкляр, Л. Кононович). Історії дорослішання Івана Сірка, великого характерника, Марія Морозенко і присвячує однойменну книгу, розповідаючи про відлюдкуватість хлопця, його дружбу з вовчепом, наполегливість у подоланні труднощів. Віктор Вальд акцентує на підсвідомому страхі османів перед цими війнами, бажанні очорнити, знівелювати їхню славу як видатних воїнів: «Козак – це вільна людина, яка вправно володіє зброєю. Так називає воїнів багато кочових тюркських народів. Але уруси у своєму лукавстві вкрали для себе це прізвисько й, часто називаючи себе так, закріпили його за собою. Силу свою козаки черпають у численності і нахабстві, а більше в жорстоких нападах і підступності. Вони не були б такими, якби їх не вели за собою кривні діти шайтана, великі маги. Ім'я їм – характерники» (Вальд, 2017: 168).

Іван Сірко не постає у творі як активний учасник подій. Переважно історії про його подвиги і злочини, на думку османів, переказуються як сформовані легенди. Головним героєм фактично є османський бейлербей Орхан. Але наскрізною ниткою всього сюжету, походу бейлербея, є подорож в Україну для того, щоб провести із Сірком двобій. Протягом мандрів він відвідує різні міста, зустрічає багато людей, які розповідають йому про славетного кошового.

Звичним явищем є те, що про героя, якого підносять на рідній землі, у ворожому таборі є історії, які нівелюють попередні перемоги. Один такий факт, свідчення страшного і незрозумілого для Орхана вчинку – розповідь про безжальну розправу козаків на чолі з Іваном Сіром над українцями, які, потрапивши в полон, відмовилися повертатися в Україну. Кошовий звинувачує їх у зраді Батьківщини, віри, у жадобі збагачення: «...ми приходили в серце землі Кримської, щоб звільнити братів і сестер від осоружного рабства, повернути на рідну землю в обійми коханих і рідних. І тепер із любов'ю в серці, із запахом отчої землі, з істинною вірою в душі ці люди ростять

своїх діточок і захищають свої хати від кривавих рук ворога. Але є й такі, хто зрадив сім'ю, друзів, товаришів. Хто за шматок черствого хліба й кисле вино відмовився від віри батьків. Хто власноруч кує зброю й подає її ворогові. І хто навіть дітей своїх посилає в армію тих звірів, які завтра знову заллють кров'ю і сльозами багатостраждальні простори рідної землі» (Вальд, 2017: 428). На думку Івана Сірка, цей вчинок праведний, адже він карає манкуртів, які своїми руками допомагають османам здійснювати загарбницькі набіги на Україну і далі плюндрувати її землі. На захисті стоїть Дике Поле, широкий степ, і козаки, що чатують у схованках.

Роман Віктора Вальда є оповіддю про Сірка, яка руйнує традиційне трактування його діяльності: «Дика країна, дика природа. А люди?.. Ці козаки <...> Це шайтани і їхні виводки. А над ними ще більш могутній – Урус-шайтан, якого вони кличуть Сірком, наче вовка. Він руйнував наші тили, знищував обози й окремі, аж ніяк не маленькі загони. Краще від нього ніхто не надихав урусів на опір великій армії сонцеликого султана. Шайтан! Кожну третю п'ятницю, у святий день, мулли всіх мечетей проклинають його й волають до Аллаха, щоб він своєю милістю знищив це породження пекла» (Вальд, 2017: 21). Якщо його попередники у створенні літературного образу кошового послуговувалися українським фольклорним матеріалом, то тут представлений інший персонаж. Хоча й вороги українського козацтва віддавали належне бойовій майстерності нашого героя, визнаючи за ним статус достойного ворога: «Усі газети, учені книги й свідки сходяться на думці, що цей Сірко – перший із перших характерників на землі урусів. Мені говорили про те, що бачили, як він підставляв руку під удар шаблі, і та не відокремлювалася й не кривавила, а тільки й того, що на ній з'являлася синя смуга, яка потім швидко зникала. Ще після кожного бою він знімає із себе каптан і витрушує з нього застрягли кулі, які не змогли пробити його тіло» (Вальд, 2017: 170).

Сцена смерті в романі не показана: двобій двох визнаних, прославлених воїнів – в Османській імперії бейлербея Орхана і в Україні славетного кошового Івана Сірка – завершується нічим. Обидва воїни показують свою вправність у мистецтві ведення двобою, але бій продовження не має, бо Іван Сірко помирає від хвороби, яка його виснажила. За припущенням, Сірко не помер своєю смертю, його земний шлях прискорили інтриги навколо нього, але В. Вальд дає таке пояснення: «Сірко <...>

вже ні на кого не образиться. Зжер його чорний біль, що точив велику козацьку душу відтоді, як він наказав порубати відступників у Чорній долині» (Вальд, 2017: 451). Тож, як справжній християнин, здійснивши помсту над зрадниками, він мучився, бо на руках його була кров співвітчизників, хоч і зрадників.

Легенда про смерть Івана Сірка і його допомогу козакам і після завершення земного існування представлена і в романі: «Із гущі козацької лави вирвалися наперед чотири вершники на чорних конях. Вони стрімко понеслися галопом. А дивним було те, що ця четвірка міцно тримала на мотузках чорний предмет, який нагадував труну! <...> І тут до слуху коронного гетьмана долинув громовий крик, що, здавалося, злетів із самих небес. – Сірко! Сірко! З нами Сірко!» (Вальд, 2017: 487–488).

Висновки. Іван Сірко – це втілення найкращих рис українського воїна, справжнього запорозького козака, захисника православної віри. Сильного духом, якого, вважаючи характерником, боялися далеко за межами українських земель, складаючи про нього легенди, як про шайтана, чаклуна, пов'язаного з темними силами. Але український народ увіковічнив його образ і у фольклорі, і в літературних текстах, іноді дещо прикрашаючи, міфологізуючи героя. Сучасні письменники, орієнтуючись у різній мірі на фольклорні та історичні джерела, представили легендарного героя (Марія Морозенко) і досвідченого, втомленого, виснаженого хворобою і старістю запорожця, який до останнього подиху не випускав із рук шаблі (Віктор Вальд). Проте об'єднуючим чинником тут є прославлення козацького непереможного духу в образі кошового отамана.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Апанович О. М. Козацька енциклопедія для юнацтва ; упоряд., текстол. підготов. О. Яремійчук ; наук. ред., автор післямови Ю. Мицик. Київ : Веселка, 2009. 719 с.
2. Вальд В. Останній бій Урус-шайтана: роман. Харків : Книжковий Клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2017. 496 с.
3. Малиночка А. Л. Україна сакральна: Іван Сірко. Великий полководець і характерник: життєпис. Київ : Ко-оп Медіа, 2017. 192 с.
4. Маслійчук В. Іван Сірко та «боротьба метафор». URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/istoriya-i-pamyat-vazhki-pitannya/2265-volodimir-maslijchuk-ivan-sirko-ta-borotba-metafor>
5. Морозенко М. Іван Сірко, великий характерник. Львів : Видавництво Старого Лева, 2010. 166 с.
6. Морозенко М. Іван Сірко. Славетний кошовий. Львів : Видавництво Старого Лева, 2013. 266 с.
7. Шепель Ф. Іван Сірко: дійсність і легенди: Що писала про кошового отамана зарубіжна преса XVII століття. URL: <http://incognita.day.kyiv.ua/ivan-sirko-dijsnist-i-legendi.html>

REFERENCES

1. Apanovych, O.M. (2009). *Kozatska entsyklopediia dlia yunatstva* [Cossack encyclopedia for Youth]. Kyiv: Veselka [in Ukrainian].
2. Vald, V. (2017). *Ostannii bii Urus-shaitana: roman* [The last fight of Urus-shaytan: novel]. Kharkiv: Knyzhkovyi Klub «Klub simeinoho dozvillia» [in Ukrainian].
3. Malynochka, A.L. (2017). *Ukraina sakralna: Ivan Sirko. Velykyi polkovodets i kharakternyk: zhyttiepys* [Sacred Ukraine: Ivan Sirko. Great commander and *charakternic: biography*]. Kyiv: Ko-op Media [in Ukrainian].
4. Masliichuk, V. Ivan Sirko ta «borotba metafor» [Ivan Sirko and «the fighting metaphors»]. Retrieved from: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/istoriya-i-pamyat-vazhki-pitannya/2265-volodimir-maslijchuk-ivan-sirko-ta-borotba-metafor> [in Ukrainian].
5. Morozenko, M. (2010). *Ivan Sirko, velykyi kharakternyk* [Ivan Sirko, a great *charakternic*]. Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva [in Ukrainian].
6. Morozenko, M. (2013). *Ivan Sirko. Slavetnyi koshovyi* [Ivan Sirko. The glorious *koshovyy*]. Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva [in Ukrainian].
7. Shepel, F. *Ivan Sirko: dijsnist i lehendy: Sheho pysala pro koshovoho otamana zarubizhna presa KhVII stolittia* [Ivan Sirko. Reality and legends: writing about the Cossack ataman by the foreing press of the 17th century]. Retrieved from: <http://incognita.day.kyiv.ua/ivan-sirko-dijsnist-i-legendi.html> [in Ukrainian].

Ольга РОМАНЕНКО,

orcid.org/0000-0003-4490-5533

аспірант кафедри германської і фіно-угорської філології
імені професора Г. Г. Почепцова
Київського національного лінгвістичного університету
(Київ, Україна) donnaolga@ukr.net

КОМБІНАТОРНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ДЕМІНУТИВІВ

У статті досліджується комбінаторний потенціал демінутивів із боку семасіології (від форми до значення) та ономасіології (від значення до форми). Основну увагу зосереджено на когнітивній (комбінаторній) сутності морфем, а саме афіксів, що зумовлюється їхніми валентними можливостями, точніше обмеженням їхньої валентності. Словотвірний потенціал афіксів у свою чергу визначається його функціями, однією з яких є експресивна, що маркується оцінними суфіксами – демінутивними чи аугментативними. У подальшому розглядаються три типи значення демінутивних суфіксів та механізм приєднання додаткових значень (емоційних або оцінних) до основного (зменшеного). Доводиться, що добудова та ускладнення семантики демінутива відбувається за рахунок прирощення емоційно-оцінного або зменшувально-оцінного компонента. Акцент зроблено на похідних демінутивних дериватах, які є результатом поєднання певних структур знання з певними словотвірними моделями. У межах різних моделей певний тип значення закріплюється за певним суфіксом і є національно-культурно зумовленим. Визначення морфемного складу робить можливим дослідити внутрішній комбінаторний потенціал демінутивів в ономасіологічному плані. Розглянуті перші наукові спостереження щодо похідного слова, що формують ономасіологічний базис позначуваного (в нашому випадку демінутивний суфікс) і певну ознаку, яка формується основою мотивуючого слова, а також подальший розвиток ономасіологічної концепції, що виражається у виявленні особливого ономасіологічного предикату. У статті надається класифікація словотвірних значень дериватів І. С. Улукханова, а також визначається словотвірне значення демінутива, що модифікується семантично або синтаксично за допомогою афіксів, але не змінює частину мови та номінативний клас. Зазначається, що засоби вираження позитивної або негативної оцінки сприяють творенню іншого, паралельного з нейтрально-номінативним плану змісту похідних, і це зумовлено мисленнєво-мовленнєвою (когнітивною) діяльністю людини.

Ключові слова: комбінаторика, морфема, суфікс, валентність, демінутив, семасіологія, ономасіологія.

Olga ROMANENKO,

orcid.org/0000-0003-4490-5533

Postgraduate Student of the Department of German and Finno-Hungarian Philology
of Kyiv National Linguistic University
(Kyiv, Ukraine) donnaolga@ukr.net

COMBINATORIAL CAPABILITIES OF DIMINUTIVES

The article explores the combinatorial capabilities of diminutives from semasiology (from form to meaning) and onomasiology (from meaning to form). The main focus is on the cognitive (combinatorial) nature of morphemes, namely affixes, which is conditioned by their valence capabilities, or more precisely by the limitation of their valence. The word-forming potential of affixes, in turn, is determined by its functions, one of which is the expressive, which is marked by the evaluative suffixes, either diminutive or augmentative. Subsequently, three types of value of the diminutive suffixes and the mechanism of attaching additional values (emotional or evaluative) to the main (reduced) are considered. It is proved that the adding and complication of the semantics of the diminutives is due to the increase of the emotional-evaluative or diminutive-evaluative component. The emphasis is on derivative of diminutives that result from the combination of certain structures of knowledge with certain word-forming models. Within different models, a certain type of meaning is assigned to a particular suffix and is nationally and culturally predetermined. The determination of morphemic composition makes it possible to investigate the intrinsic combinatorial potential of deminutives in the onomasiological plane. The first scientific observations concerning the word derivative that form the onomasiological basis of the signified (in our case, the diminutive suffix) and the certain trait formed by the basis of the motivating word, as well as the further development of the onomasiological concept which is expressed in a special onomasiological predicate. The article provides a classification of the word-forming meanings of derivatives by I. S. Ulukhanov, and also determines the word-forming meaning of a dimiuntive, which is modified semantically or syntactically by affixes, but does not change the part of speech and the nominative class. It is noted that the means of expressing a positive or negative evaluation contribute to the creation of another, in parallel with the neutral-nominative content of derivatives, and this is due to the mental-speech (cognitive) activity of the people.

Key words: combinatorics, morpheme, suffix, valence, diminutive, semasiology, onomasiology.

Постановка проблеми. Останнім часом особливу увагу в мовознавстві приділяють такому напрямку, як комбінаторна лінгвістика, вектор якої спрямований на дослідження синтагматичних відношень мовних одиниць та їхній комбінаторний потенціал.

Аналіз досліджень. Демінутивні деривати досліджували такі лінгвісти, як О. О. Потебня, О. Есперсен, Л. В. Щерба, І. С. Улуханов. Більшість праць спрямована на вивчення морфології та семантики демінутивів (Р. С. Помірко), хоча прагматика демінутивів все більше починає приваблювати увагу науковців (Т. В. Цив'ян, Л. Ю. Резніченко, П. Асімопулос).

Мета статті – розглянути комбінаторні можливості демінутивних похідних із боку семасіології та ономасіології.

Виклад основного матеріалу. Будь-яка мова – це оперування знаками, і тому, аналізуючи їх сполучуваність та закономірності цієї сполучуваності, можна глибше зрозуміти механізми утворення нових значень слів у мові. На сучасному етапі поняття сполучуваності набуває нового розуміння і витлумачується крізь призму комбінаторної лінгвістики, тобто синтагматики, що, за словами М. В. Влавацької, досліджує сполучуваність однорівневих мовних одиниць та комбінаторики, яка вивчає та складає комбінації мовних одиниць, що об'єднані заданим смислом (Влавацька, 2017: 36).

Комбінаторика охоплює всі рівні мови і є «основним принципом організації всіх без винятку мовних одиниць, формою їх існування, еволюції та взаємодії» (Маковський, 2006: 5–7). Безумовно, комбінаторика виявляється як на рівні словотвору, так і на рівні сполучуваності слів у контексті.

Словотвір у свою чергу спрямований на утворення нового однослівного найменування, що мотивується смисловою та формальною пов'язаністю з вихідною одиницею, яка підлягає формальним та семантичним модифікаціям (Вендіна, 1990). На думку О. Есперсена, «будь-яке мовне явище можна розглядати чи зовні, чи зсередини, виходячи з його зовнішньої форми чи з його внутрішнього значення» (Есперсен, 1958: 32).

Якщо досліджувати словотвір традиційно, відштовхуючись від форми похідних лексичних одиниць до значення, то такий підхід буде називатися *семасіологічним* (М. В. Нікітін), а якщо, навпаки, від значення до форми, то *ономасіологічним* (М. Докуліл, О. С. Кубрякова, О. О. Селіванова). Про розмежування двох підходів згадував у своїх працях Л. В. Щерба, розглядаючи утворення нових слів і аналіз готових (Щерба, 1974: 51).

Під час вивчення словотвірної структури слова у напрямі від форми до значення важливим є морфемний склад слова і, зокрема, афіксальний та його вид – суфіксальний. Така думка відображає природний пізнавальний або, якщо слідувати термінам ономасіології, когнітивний процес, що спирається на зовнішні ознаки явища і через них впливає на суттєві властивості об'єкта, що вивчається (Янценецька, 1979: 14–15).

Глибину цього пізнавального процесу на рівні морфеми досліджував І. О. Бодуен де Куртене, який уважав морфему «комплексом звукових уявлень, що об'єднуються в одне ціле на основі асоціацій з відомою групою уявлень», морфологічних чи семасіологічних (Бодуен де Куртене, 2010: 118–119).

Учений вказував на двосторонній, матеріально-ідеальний характер морфем, які є комплексами звуків як носіїв структурних і семантичних уявлень. Невід'ємною властивістю морфеми І. О. Бодуен де Куртене вважав не самі значення, а здатність передавати ширші й різномірні (морфологічні, лексичні, семасіологічні) «уявлення», тобто функції; розмежовуючи при цьому структурні й семасіологічні (семантичні) функції морфеми (Бодуен де Куртене, 2010: 96).

Дослідження про морфему І. А. Бодуена де Куртене відкрило для мовознавства нові дослідницькі горизонти: обґрунтування двостороннього, тобто знакового характеру морфем довело обмежену кількість цих системоутворюючих мовних одиниць, кожна з яких потребувала не тільки фіксації, але й усебічного опису (Бодуен де Куртене, 2010).

Полеміка з приводу когнітивної (комбінаторної) сутності морфеми не вичерпана і сьогодні. Спираючись на багаточисельні погляди лінгвістів, О. С. Кубрякова зазначає, що «морфема – це знакова одиниця, що передає різні типи лінгвістичного значення; морфема – це двостороння одиниця, для характеристики якої важливими є як форма, так і значення» (Кубрякова, 1974: 10).

Кореневі морфеми, як і афіксальні, мають логіко-граматичне та словотвірне значення. Афіксальні визначаються як граматичні елементи, що входять до складу слова «з метою зміни його смислу, значення, функції, ролі, до того ж без порушення його єдності» і які зустрічаються в мові лише у складі слова. Якщо йдеться про словотвірне значення, то це здатність афікса вступати в комбінаторні, або, як зазначає О. С. Кубрякова, стереотипні відношення з іншими морфемами (Кубрякова, 1974: 132–133).

Комбінаторні зв'язки або, за словами М. Д. Степанової, «внутрішній синтаксис слова», тобто

дистрибуція морфем, зумовлені їхніми валентними можливостями або, точніше, як обмеженням їхньої валентності (Степанова, 1967). Іншу точку зору з цього приводу висловлює Т. І. Вендіна, яка зазначає, що «більшість морфем є мультивалентними, оскільки вони легко сполучаються з іншими морфемами» (Вендіна, 2001: 203). Тим часом О. А. Земська вважає, що під час дослідження внутрішньої валентності (потенційної сполучуваності) у формально-морфологічному плані все ж таки спостерігається залежність валентності морфем від певної низки обмежень, які накладає сама система мови на їх сполучуваність: семантичні обмеження пов'язані із семантичною несумісністю морфем; словотвірні обмеження пов'язані зі словотвірною вичерпністю деяких основ утворити нове слово (*маленький, біленький*); морфологічні обмеження, що пов'язані з родовою приналежністю основ твірного слова, наприклад, суфікс *-к-а* поєднується лише з основами іменників жіночого роду (*корівка*), проте поєднатися с основами чоловічого роду цей суфікс не може, бо він злитий із закінченнями жіночого роду; в новогрецькій мові до іменників жіночого роду, що містять поєднання суфіксів *-ик-* та *-отит-*, неможливо приєднати типові гіпокористичні суфікси жіночого роду (*εθν-ικ-отит-ούλ-α, προσωπ-ικ-отит-ίτσ-α*); стилістичні обмеження пов'язані зі стилістичною несумісністю морфем (суфікс *-езн-ий* може приєднуватися до прикметників *здоровезний, величезний*, але не до *культуреэний*) та інші (Земська, 1973: 197). Внутрішня валентність афікса з боку семантики, тобто семантична сполучуваність смислових структур твірної основи, афікса та похідної основи у семантичній узгодженості безпосередньо їхніх складників є виявленням матеріалізованого результату функціональної діяльності суфікса в певному його значенні (Степанова, 1967). Значення словотвірних морфем та їхня роль у смисловій структурі похідного слова є неоднозначними, бо вони взаємодіють та впливають на семантику похідного слова, уточнюючи та емоційно забарвлюючи її. Взаємодія твірних основ та значень афіксів має вибірковий характер. Взаємовибірковість семантики твірних основ є фундаментом, семантичним ядром похідних, а афікси виконують роль «модифікатора», тобто уточнювача значення (Степанова, 1967).

У зв'язку з обмеженою валентністю, обмеженою буде й афіксальна продуктивність. За ступенем участі афікса у творенні нових слів, тобто за ступенем їх продуктивності, розрізняються продуктивні та непродуктивні. Продуктивність або непродуктивність афікса – це його динамічна

характеристика, що пов'язана з його словотвірним потенціалом (Вендіна, 2001: 202).

Словотвірний потенціал, тобто здатність афікса приєднуватися до інших морфем (кореневих чи суфіксальних) у свою чергу визначається його функціями. Головною причиною розмежування морфем афіксації за функціями є характер дериваційних процесів, в яких ці морфем беруть участь: одні слугують для утворення форм слова, інші використовуються для утворення нових слів. Чисельні словотвірні афікси функціонально синкретичні, тобто наділені, окрім власне дериватив, граматичними функціями, які розглядаються лінгвістами як структурні (Вендіна, 1990: 13).

Крім структурних функцій, тобто граматичних і власне дериватива, що пов'язаний з участю афікса у формуванні нових лексичних одиниць, виділяють: семантичні, які виражаються у здатності афікса передавати різні типи значення і характеризуються цільовою установкою мовця; експресивні, номінативні та категоріальні (класифікуючі), що пов'язані з приналежністю слова до певної частини мови, до певного типу відмінювання та з відображенням тих категорій, які мають у мові обов'язковий характер (Вендіна, 1990: 14). Номінативні функції накладаються на функції вираження об'єктивної та суб'єктивної оцінки. Дериваційна система мови володіє специфічними засобами вираження позитивної та негативної оцінки, зменшення або збільшення. Ці засоби сприяють створенню ніби іншого, паралельного з нейтрально-номінаційним і тим, що частково з ним перетинається, плану змісту похідних. Причинами виникнення таких оцінних слів і можливих змін та ускладнень їх семантики можна знайти в мисленнево-мовленнєвій (когнітивній) діяльності людини. Називаючи відповідний об'єкт дійсності, крім природних характеристик денотата, мовець виражає своє суб'єктивне ставлення до нього, що відображає згодом у колективній свідомості носія мови, а в самій мові маркується оцінними суфіксами – *демінутивними* чи *аугментативними* (Іскандарова, 2011).

Слова з демінутивними суфіксами, тобто демінутиви, трактуються як зменшувальні похідні, що здебільшого супроводжуються ще й значенням суб'єктивної оцінки (Сатеева, 1982: 231). Саме значення зменшеності (малості) було первинним для демінутивного суфікса, що зафіксовано у перших писемних пам'ятках. У подальшому демінутивний суфікс спрямовує свій семантичний вектор на формування одного з трьох типів значення: 1) зменшеного (об'єктивно-логічного), 2) зменшувально-оцінного та 3) емоційно-оцінного. Таким

чином, побудова та ускладнення семантики демінутива відбувається за рахунок прирощення емоційно-оцінного або зменшувально-оцінного компонента. Те, що демінутивний суфікс має певний семантичний потенціал, доводить хрестоматійний приклад Л. В. Щерби, коли до семантично порожньої основи додавався демінутивний суфікс: *куздр* – *куздрьонок* – *куздричка* – *куздрушечка*. Отже, за допомогою суфікса можна диференціювати цілу низку значимих смислів: значення особи, тип оціночного значення похідної одиниці: малість, ласкавість тощо (Резніченко, 2009).

Те, що демінутиви мають великий спектр конотацій, як позитивних, так і негативних, пов'язане з тим, що кількісний поділ на «маленький» або «великий» є одним із первинних когнітивних механізмів, що викликає багато асоціацій. Емотивний фактор стимулює виникнення та розвиток багатьох усталених асоціацій, пов'язаних зі «зменшеністю» (опікування малим, непотрібність, іронічне ставлення, ніжність, співчуття тощо). Таким чином, асоціативні мотивуючі комплекси виконують роль поєднаних елементів, так званих перемикачів під час взаємодії концептуальних структур основи та суфікса (Резніченко, 2009).

У перебігу мисленнєвої діяльності людини до зменшених значень додаються додаткові – емоційні або оцінні. Оцінка, що безпосередньо пов'язана з пізнавальною активністю людини, базується на порівнянні. Феномен порівняння є універсальним для сприйняття людини, коли йдеться про механізм непрямого оцінювання: «маленький» і «добре» це чи «погано», що дозволяє висловити ставлення до оцінюваного об'єкта. Ці об'єкти об'єднані ознакою значущості для людини і пов'язані з його діяльністю та реальним середовищем. Такими є назви осіб, частин тіла, предметів побуту тощо (Резніченко, 2009). Меліоративна чи пейоративна оцінка свідчить про значущість поняття у цілісній картині світу. Наприклад, звертання до дітей, людей похилого віку і тварин мають традиційно позитивний характер. Пейорація в демінутивній деривації є результатом конфлікту значення основи та демінутивного суфікса (Протасова, 2001).

Похідні демінутивні деривати є результатом поєднання певних структур знання з певними словотвірними моделями. У межах різних моделей певний тип значення закріплюється за певним суфіксом і є національно-культурно зумовленим (Вендіна, 1990: 13).

Уважається, що теплий клімат сприяє емоційному темпераменту його представників, а отже, впливає на розвиток експресивного мовлення.

Р. С. Помірко зазначає, що експресивне значення пов'язане з функціонуванням емоційно-вольової сфери адресанта, з проявом його емоцій, почуттів, переваг; соціокультурне ж указує на середовище, соціальний клас та вік мовця. Ці два види значень взаємодоповнюють одне одного, створюючи цілісну структурно-семантичну картину (Помірко, Лесько, 2013). Р. С. Помірко разом з іншими науковцями припускають, що різна продуктивність демінутивів у мовах світу та соціальних групах залежить від ступеня інтелектуальності та культурного розвитку, а також від такої риси ментальності, як перевага емоційно-почуттєвого компонента над раціональним у світосприйнятті певного народу (Помірко, Лесько, 2013: 59).

Балканська модель світу відображається в балканських мовах, до яких належать новогрецька та сербська, де категорія простору, тобто визначення місця (свого чи чужого) має вагомe значення, і це пов'язано зі структурою самого балканського простору, реального та метафоричного. Функцію ділення простору виконують демінутиви, які «збирають» простір навколо людини, сприяючи створенню близького (свого) локусу, в який залучаються, окрім простору, ще і його об'єкти та атрибути. Буквальне значення демінутивів (до того ж маленьке, зменшене сприймається лише на близькій відстані) породжує метафоричне, тобто близькість у значенні дружби, симпатії, і рухається в бік експресивності. Надмірне наближення може призводити до інтимізації простору як реального, так і метафоричного (Цив'ян, 2008: 153–154).

У контексті досліджуваних у статті мов, за Ф. А. Слоєвою, демінутиви новогрецької мови є внутрішніми модифікаторами, тобто складовими частинами висловлювання (прохання), що можуть видалятися з нього без порушення граматичної цілісності та зміни його комунікативного спрямування. Внутрішні модифікатори, що передають разом з основним цілу низку додаткових комунікативних значень, можуть слугувати комунікативним паролем, спрямованим на зміну модальності висловлювання (наприклад, *то таξάκι σας περιμένει* «машинка чекає на вас») (Слоєва, 1998).

Демінутиви сербської мови у певних комунікативних ситуаціях (наприклад, *хоћемо ли кафицу* чи *може ли једна ракијица?*) виражають насамперед відчуття близькості й прихильності мовця до співрозмовника. З іншого боку, вживання демінутивів є однією з мовленнєвих стратегій висловлювання чемності у сербській мові (Јовановић, 2010).

Накопичення знань про словотвірне моделювання в семасіологічному аспекті від форми до

змісту, визначення морфемного складу зробило можливим дослідити внутрішній комбінаторний потенціал демінутивів в ономасіологічному плані.

Перші наукові спостереження щодо похідного слова висловлював М. Докуліл, який називав сам процес створення похідного слова підведенням позначуваного під одну з базових категорій людського досвіду, що формують ономасіологічний базис позначуваного (в нашому випадку демінутивний суфікс), якому приписується певна ознака, що формується основою мотивуючого слова. «Ономасіологічною ознакою, яка завжди має більш конкретну порівняно з базисом семантику, є змінна для кожної словотвірної моделі величина, що сприяє уточненню або конкретизації базису» (Янко-Триницька, 1963: 91). Розвиваючи та уточнюючи ономасіологічну концепцію, О. С. Кубрякова вказує, що ономасіологічний базис «отримує» ономасіологічну ознаку через особливий ономасіологічний предикат.

Саме демінутивний суфікс робить слово похідним. За О. С. Кубряковою, похідне слово – це будь-яка вторинна, тобто зумовлена іншим знаком або сукупністю знаків одиниця номінації зі статусом слова незалежно від його структурної простоти або складності (Кубрякова, 1987: 5–6).

Двочленність структури похідного слова, тобто виділення в ньому ономасіологічного базису й ознаки, дозволяє аналізувати структуру значення похідного слова з боку семантики компонентів структури. Дослідження доводять, що частина компонентів значення похідного слова не збігається ані з формантом, ані з мотивуючою основою, тобто виділяються «прирощені», «додаткові» компоненти значення слова (Кубрякова, 1987: 70).

Словотвірне значення є компонентом лексичного значення похідного слова, зміст якого визначається типом семантичного зв'язку між похідним словом і його твірною основою. З боку ономасіологічного підходу І. С. Улуханов класифікує словотвірні значення дериватів як модифікаційні, мутаційні та транспозиційні. Слова з модифікованим словотвірним значенням містять

у своєму значенні, крім значення мотивуючого слова, додаткову модифікуючу ознаку, наприклад, *будинок-будиночок* (Улуханов, 1996). Отже, модифікація – це словотвірний продукт, який по відношенню до твірного слова додатково отримує поняттєву ознаку. Основа модифікується семантично або синтаксично за допомогою афіксів, але не змінює частину мови та номінативний клас. Засоби вираження позитивної або негативної оцінки сприяють творенню іншого, паралельного з нейтрально-номінативним, плану змісту похідних. Причини появи такого роду оцінних слів перебувають у мисленнево-мовленнєвій (когнітивній) діяльності людини. Називаючи певний об'єкт *містечком*, *книжечкою*, мовець вкладає той тип суб'єктивного ставлення до них, що стійко зафіксований у колективній свідомості носія даної мови (Іскандарова, 2011: 22–23).

Висновки. Отже, комбінаторний потенціал демінутивів розкривається у семасіологічному (від форми до значення) та ономасіологічному (від значення до форми) аспектах. Демінутивна деривація пов'язана із взаємодією двох морфем – кореневої та афіксальної, в ході якої трансформується семантика смислів і, відповідно, відображаються знання про світ. Демінутивний суфікс, приєднуючись до твірної основи, трансформує та уточнює її семантику. Внутрішня валентність (потенційна сполучуваність) демінутивного суфікса виражається в їх вибірковій комбінаториці з основами певних частин мови. Внутрішня семантична валентність афікса відбувається за рахунок прирощення зменшеного (об'єктивно-логічного), зменшувально-оцінного та емоційно-оцінного компонента.

Досліджуючи ономасіологічний аспект комбінаторного потенціалу демінутивів, визначаємо, що демінутивний суфікс є ономасіологічним базисом демінутива, а асоціативні мотивуючі комплекси виконують роль поєднуваних елементів, так званих перемикачів під час взаємодії основи та суфікса. Взаємовибірковість семантики твірних основ є семантичним ядром похідних, а афікси виконують роль уточнювача (модифікатора).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бодуэн де Куртене И. А. Языковедение и язык: Исследования, замечания, программы лекций. Москва : Изд-во ЛКИ, 2010. 212 с.
2. Вендина Т. И. Введение в языкознание. Москва : Высшая школа, 2001. 288 с.
3. Вендина Т. И. Дифференциация славянских языков по данным словообразования. Москва : Наука, 1990. 168 с.
4. Влавацкая М. В. Синтагматика vs. комбинаторика: основы комбинаторной лингвистики. *Научный диалог*. Москва, 2017. № 1. С. 35–45.
5. Елоева Ф. А. Понтийский диалект: (На материале бесписьменных греческих говоров Грузии и Краснодарского края) : дисс. ... докт. филол. наук. Санкт-Петербург, 1997. 319 с.
6. Есперсен О. Философия грамматики. Москва, 1958. 400 с.
7. Земская Е. А. Современный русский язык. Словообразование. Москва : Просвещение, 1973. 304 с.

8. Искандарова Г. Р. О когнитивно-ономасиологическом подходе к словообразованию (на материале немецкого языка). *Вопросы когнитивной лингвистики*. 2011. № 2 (027). С. 18–25.
9. Кубрякова Е. С. Основы морфологического анализа. (на материале германских языков). Москва : Наука, 1974. 319 с.
10. Кубрякова Е. С. Типы языковых значений. Семантика производного слова. Москва : Наука, 1987. 200 с.
11. Маковский М. М. Лингвистическая комбинаторика: Опыт топологической стратификации языковых структур. Москва : КомКнига. 232 с.
12. Помірко Р. С., Лесько Х. С. Словотвірна категоризація суфіксів демінутивності та аугментативності. *Zbiór raportów naukowych. «Nauka w świecie współczesnym»*. (29.05.2013 – 31.05.2013). Łódź : Wydawca : Sp. z o.o. «Diamond trading tour», 2013.
13. Протасова Е. Ю. Роль диминутивов в современном русском языке. *Труды по русской и славянской филологии. Лингвистика. Новая серия. V*. Тарту : Изд-во Тартуского ун-та, 2001. С. 72–88.
14. Резниченко Л. Ю. Концептуальная деривация как когнитивная основа диминутивной деривации. *Вестник ТГУ*. 2009. Выпуск 4 (72). С. 118–123.
15. Статеева В. И. Деминутивация в украинском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук. Ужгород, 1982. 19 с.
16. Степанова М. Д. О «внешней» и «внутренней» валентности слова. *ИЯШ*. 1967. № 3. С. 13–19.
17. Улуханов И. С. Единицы словообразовательной системы русского языка и их лексическая реализация. Москва, 1996. 224 с.
18. Цивьян Т. В. Язык: тема и вариации. Избранное. Москва : Наука, 2008. Книга 1. 314 с.
19. Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность. Ленинград : Наука. 1974. 427 с.
20. Янко-Триницкая Н. А. Закономерность связей словообразовательного и лексического значения в производных словах. *Развитие современного русского языка*. Москва : Изд-во АН СССР, 1963. С. 83–97.
21. Янценецкая М. Н. Семантические вопросы теории словообразования : монография. Томск : Изд-во Томского ун-та, 1979. 242 с.
22. Јовановић В. Деминутивне и аугментативне именице у српском језику Београд : Институт за српски језик САНУ, 2010. 176 с.

REFERENCES

1. Boduen de Curtene I. A. Yazykovedenye y yazyk: Issledovaniyya, zamechaniyya, programmy lekciy. [Linguistics and Language: Studies, observations, lecture programs]. Moscow: Izdatelskiy dom LCI, 2010. 221 p. [in Russian].
2. Vendina T. I. Vvedeniyye v yazykoznanenyye. [Introduction to linguistics]. Moscow: Visshaya shkola, 2001. 288 p. [in Russian].
3. Vendina T. I. Diferenciacya slavyanskih yazikov po dannim slovoobrazovaniyya. [Differentiation of Slavic languages according to word formation]. Moscow: Nauka, 1990. 168 p. [in Russian].
4. Vlavatskaya M. V. Syntagmatika vs kombinatorika: osnovi kombinaturnoy lingvistiki. [Syntagmatics vs. combinatorics: the basics of combinatorial linguistics]. Scientific dialogue. Moscow, 2017. No. 1. pp. 35–45. [in Russian].
5. Yeloyeva F. A. Pontyiskiy dialekt. [Pontic dialect: (Based on the material of the unwritten Greek dialect of Georgia and the Krasnodar Territory)]: dis. ... doc. filol. sciences. St. Petersburg, 1997. 319 p. [in Russian].
6. Yespersen O. Filosofiya grammatiki. [Philosophy of Grammar]. Moscow, 1958. 400 p. [in Russian].
7. Zemskaya Y. A. Sovremennyy russkiy yazik. Slovoobrazovaniye. [Modern Russian language. Word formation] . Moscow: Prosveshcheniye, 1973. 304 p. [in Russian].
8. Iskandarova G. R. O kognitivno-onomaseologicheskom podhode k slovoobrazovaniyyu (na materiale nemeckogo yazika) [About the cognitive-onomasiological approach to word formation (based on the material of the German language)]. *Questions of cognitive linguistics*. 2011. № 2 (027). pp.18–25. [in Russian].
9. Kubryakova Y. S. Osnovi morfologicheskogo analiza (na materiale nemeckogo yazika) [Fundamentals of morphological analysis. (based on German language)]. Moscow: Nauka, 1974. 319 p. [in Russian].
10. Kubryakova Y. S. Tipi yazikovih znacheniy. Semantika proizvodnogo slova. [Types of language meanings. Semantics of a derived word]. Moscow: Nauka, 1987. 200 p. [in Russian].
11. Makovskyy M. M. Lingvisticheskaya kombinorika. Opit topologicheskoy stratifikaciyi yazikovih struktur. [Linguistic combinatorics: Experience of topological stratification of language structures]. Moscow: KomKniga, 232 p. [in Russian].
12. Pomirko R. S., Lesko H. S. Slovtvirna kategorizaciya sufiksiv deminutivnosti ta augmentativnosti. [Derivational categorization of diminutive and augmentative suffixes]. *Zbiór raportów naukowych. «Nauka w świecie współczesnym»*. (May 29, 2013 - May 31, 2013): Sp. z o.o. "Diamond trading tour", 2013, pp 56-62. [in Ukrainian].
13. Protasova, Ye. Yu. Rol' diminutivov v sovremennom russkom yazike. [Role of diminutives in modern Russian]. *Works of Russian and Slavic philology. Linguistics. New series. V: Tartu: Izdatelstvo Tartuskogo universiteta: 2001. pp. 72–88. [in Russian].*
14. Reznichenko L. Yu. Konceptualnaya derivaciya kak kognitivnaya osnova diminutivnoy derivaciyi. [Conceptual derivation as the cognitive basis of diminutive derivation]. *Vestnik TGU. № 4 (72). 2009. pp. 118–123. [in Russian].*
15. Stateeva V. I. Dedeminutivaciya v ukrainskom yazike. [Dedeminution in the Ukrainian language]: dis. ... kand. filol. sciences Uzhgorod, 1982. 19 p. [in Russian].
16. Stepanova M. D. O «vneshnej» i «vnutrennej» valentnosti slova. [About the «external» and «internal» valency of the word]. *IYASH*. 1967. №3. pp. 13 - 19. [in Russian].

17. Ulukhanov I. S. Yedinici slovoobrazovatel'noy sistemi russkogo yazika i ih leksicheskaya realizaciya. [Units of the word-formation system of the Russian language and their lexical implementation]. Moscow, 1996. 222 p. [in Russian].
18. Tsivyan T. V. Yazik: tema i variaciyi. Izbrannoye. Kniga 1. [Language: theme and variations. Favorites. Book 1]: Moscow: Nauka, 2008. 314 p. [in Russian].
19. Shcherba L. V. Yazikovaya sistema i rechevaya deyatel'nost'. [Language system and speech activity]. Leningrad: Nauka, 1974. 427 p. [in Russian].
20. Yanko-Trinitetskaya N. A. Zakonomernost' svyazey slovoobrazovatel'nogo i leksicheskogo znacheniya i proizvodnih slovah. [Regularity of relations of word-formation and lexical meaning in derivative words]. *The development of modern Russian language*. Moscow: Izdatel'stvo AN SSR, 1963. pp. 83–97. [in Russian].
21. Yantsenetskaya M. N. Semanticheskiye voprosi teorii slovoobrazovaniya. [Semantic questions of the theory of word formation]. Monograph. Tomsk: Izdatel'stvo Tomskogo Universiteta, 1979. 242 p. [in Russian].
22. Jovanoviћ V. Diminutives and augmentatives in Serbian Language. Beograd: Institut za srpski yezik SANU, 2010. 176 p.

УДК 81"373

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/26.195889>**Олена САМОЙЛЕНКО,***orcid.org/0000-0001-5040-8740*

кандидат філологічних наук,

завідувачка кафедри мовних та гуманітарних дисциплін № 1

Донецького національного медичного університету

(Краматорськ, Донецька обл., Україна) *Helen11071985@gmail.com***ОНОМАСІОЛОГІЙНІ МОДЕЛІ КВАЗІКОМПОЗИТІВ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ**

Статтю присвячено розробці основних ономасіологічних моделей квазікомполітів англійської мови на позначення осіб. Під квазікомполітами розуміємо слова, які утворилися не шляхом конденсації речень та словосполучень, а альтернативним чином. До цієї групи лексичних одиниць відносимо слова з афіксоїдами, запозичення та пов'язані з ним кальки, складні слова, утворені за принципом римування/чергування (гендіадис), аббревіатури тощо. Особливий інтерес у дослідженні викликають афіксоїди, одиниці перехідного статусу, яким притаманні ознаки як афіксів, так і коренів.

Ономасіологічні моделі квазікомполітів англійської мови на позначення осіб представлені в категоріях ономасіологічного базису та ономасіологічної ознаки. Доведено, що за певними афіксоїдами затверджується певне категоріальне значення, співвідносне з ономасіологічними базисами або ономасіологічними ознаками. Визначено, що суфіксоїди *-man*, *-person*, *-boy*, *-buster* вказують на ономасіологічний базис «особа».

Було визначено, що основні базисами ономасіологічних моделей на позначення осіб є статус, професія, організація, підприємство, агент, підрозділ, об'єднання людей. Ономасіологічні ознаки описують галузь, статус, фактуру, локатив, об'єкт діяльності, мету та оцінку.

Основними ономасіологічними моделями квазікомполітів англійської мови на позначення осіб є «статус + взіреться», «статус + фактура», «посада + статус», «професія + галузь», «професія + локатив», «професія + об'єкт діяльності», «професія + мета», «агент + об'єкт дії», «агент + діяльність», «агент + статус», «агент + оцінка», «агент + локатив», «професія + сфера діяльності», «організація + статус», «підприємство + статус», «підрозділ + галузь», «об'єднання людей + галузь». Проблема ономасіологічного аналізу є дуже актуальною для сучасного етапу розвитку науки про мову, саме тому розробка ономасіологічних моделей є дуже актуальною для подальших лінгвістичних розвідок. Актуальною лишається розробка ономасіологічних моделей як власне складних слів, так і квазікомполітів, які часто лишаються поза увагою дослідників.

Ключові слова: ономасіологічний базис, ономасіологічна модель, ономасіологічна ознака, похідне слово, складна лексема, квазікомполіт.

Olena SAMOILENKO,*orcid.org/0000-0001-5040-8740*

Candidate of Philological Sciences,

Head of the Department of Language and Humanitarian Disciplines № 1

of Donetsk National Medical University

(Kramatorsk, Donetsk region, Ukraine) *Helen11071985@gmail.com***ONOMASIOLOGICAL MODELS OF ENGLISH QUASICOMPOSITES**

The article is devoted to the development of basic onomasiological models of quasicomposites of the English language for the designation of persons. Under quasi-composites, we understand words that were formed not by the condensation of sentences and word-combinations, but in an alternative way. To this group of lexemes we refer words with affixoids, borrowings and translation loans connected with them, compound words made up by rhyming / sound interchange (hendiadis), abbreviations etc. Affixoids, units of intermediate status, which are characterized by the signs of both affixes and roots are paid special attention.

Onomasiological models of the English quasi-composites for the designation of persons are presented in the categories of onomasiological basis and onomasiological sign. It is proved that certain affixoids may have a certain categoric meaning, correlated with onomasiological bases or onomasiological signs. It is specified that suffixoids *-man*, *-person*, *-boy*, *-buster* point at the onomasiological basis "person".

It has been determined that the main bases of onomasiological models for the designation of persons are status, profession, organization, enterprise, agent, unit, association of people. Onomasiological signs describe the industry, object, location, activity, purpose, and evaluation.

The main onomasiological models of English-language quasi-composites for the designation of persons are "status + sample", "status + object", "position + status", "profession + industry", "profession + location", "profession +

object of activity”, “*profession + goal*”, “*agent + object of action*”, “*agent + activity*”, “*agent + status*”, “*agent + evaluation*”, “*agent + location*”, “*profession + sphere of activity*”, “*organization + status*”, “*enterprise + status*”, “*unit + industry*”, “*association of people + industry*”.

The problem of onomasiological analysis is very relevant for the current stage of development of the science of language, which is why the development of onomasiological models is very relevant for further linguistic research. The analysis of onomasiological models of both complex words and quasi-composites, which are often ignored by researchers, remains relevant.

Key words: *onomasiological basis, onomasiologic model, onomasiologic sign, derivative word, complex lexeme, quasicomposite.*

Постановка проблеми. Постійне збагачення словникового складу вимагає все нових і нових досліджень з особливостей сучасного словотвору. Одним із найпродуктивніших способів утворення нових лексичних одиниць натеper виступає словоскладання. Продуктивність словоскладання зумовлена тим, що композити постають моновербальними (економними) еквівалентами складних найменувань. Отже, композитопобудова втілює тенденцію мовної та мовленнєвої економії, закону, що є одним із найосновніших у функціонуванні мов на сучасному етапі розвитку.

Аналіз досліджень. Мовознавці вже давно роблять спроби аналізувати похідні одиниці в межах ономасіологічного підходу до механізму творення похідних слів. У сучасній лінгвістиці існують різні підходи стосовно принципів аналізу композитів, одним із найсучасніших з них є ономасіологічний, який дозволяє аналізувати складні лексеми як з погляду семантики і синтаксису, так і з позиції когнітології та теорії номінації. У межах ономасіологічного підходу доцільним є розроблення ономасіологічних моделей, які складаються з базису та ознаки, що дозволяє визначити механізм творення як складного, так і квазіскладного слова (лексеми, що утворилася не шляхом конденсації речення та словосполучення, а альтернативним способом: за аналогією, за допомогою афіксоїдації, шляхом поєднання запозичених коренів або використанням іншомовних словотвірних моделей, калькування тощо). На думку О. В. Раєвської, ономасіологічний підхід до процесу номінації дозволяє розглядати слова «як результат пізнавальної діяльності людини, яка встановлює зв'язки між різними предметами об'єктивної дійсності в навколишньому світі та виражає цей зв'язок у найменуваннях, які вона утворює» (Раєвська, 1990: 82).

Мета статті – визначити ономасіологічні моделі квазікомполітів сучасної англійської мови на позначення осіб. Реалізація поставленої мети вимагає виконання низки завдань: 1) визначення основних ономасіологічних базисів, які є характерними для цієї лексико-граматичної групи; 2) пошук можливих ознак для уточнення існую-

чих ономасіологічних базисів; 3) визначення афіксоїдів, які найчастіше використовуються в ролі ономасіологічних базисів та ознак для побудови квазікомполітів зі значенням «особа».

Виклад основного матеріалу. Більшість дослідників погоджуються з тезою, що існують два основних шляхи творення складних слів: 1) на основі синтаксичних конструкцій (речень або словосполучень), що функціонують у мові; 2) за аналогією. Так, О. О. Селіванова вважає, що альтернативним синтаксичному є механізм номінації, що ґрунтується на асоціативному поєднанні мотиваторів, обраних із мотиваційної бази структури знань про позначене. Подібна дефініційно-асоціативна теорія була запропонована ще на початку 70-х років ХХ ст. Є. Шубіним та Н. Троїцькою. Думку про наявність альтернативи синтаксичному трактуванню творення складних слів можна знайти в роботах В. О. Горпинича, який виділяв: утворення похідних слів на базі сурядних синтаксичних словосполучень; утворення похідних слів на базі підрядних синтаксичних словосполучень; утворення похідних слів, які безпосередньо не поєднуються у синтаксичні конструкції.

Одиниці, утворені за аналогією, ми будемо називати квазікомполітами.

Існують альтернативні варіанти терміна на позначення цього явища: псевдокомполіт – результат народної етимології або римований композит (Г. Марчанд); рекомполіт – складне слово з інтернаціональними компонентом (А. Міттеран); non-composites (П. Мет'юз); не-комполіти (В. Г. Григор'єв) – слова, до яких важко підібрати синтаксичні кореляти; композитоїди (О. О. Селіванова) – слова з афіксоїдами, тобто елементами, які мають проміжний статус між коренем та афіксом; одиниці з невизначеним лексичним статусом (В. П. Моташко) – складні слова, утворені за моделлю іменник + іменник, один з яких набуває статусу синкретичного словотвірного форманту; pseudo-composites (Г. Марчанд, І. В. Арнольд) – лексеми, які являють собою результат дії народної етимологізації та римовані композити; псевдоскладні слова (Ю. А. Зацний) – лексеми, частини яких виділяються внаслідок створення за її зраз-

ком цілої низки інновацій, вбирають у себе семантику вихідної моделі (у нашій роботі такі конструкти називаються афіксоїдами).

До розряду квазікомполітів відносимо:

1) афіксоїдні утворення, причому під терміном «афіксоїд» розуміється словотвірний елемент маргінального типу з високою частотністю використання, який фонетично та етимологічно збігається з морфемою, яка функціонує як корінь, і відрізняється від цієї морфеми певним абстрагуванням значення та набуттям відтінку категоризації. Одним із родоначальників теорії афіксоїдів (напівафіксів) стала М. Д. Степанова, яка визначила основні ознаки цих словотвірних конструктів: а) позначення певної словотвірної категорії; б) висока продуктивність; в) функціональна наближеність до справжніх афіксів, а саме набуття нового узагальненого значення;

2) запозичення та пов'язані з ним кальки/напівкальки, бо в процесі запозичення губиться зв'язок між конструктами та їх первинним значенням у мові-донорі;

3) римовані композити або гендіадіс;

4) оказіоналізми, які утворюються за аналогією до вже існуючих узуальних лексем;

5) композити на позначення комбінованих явищ/об'єктів дійсності;

6) номенклатурні аббревіатури.

У кінці 60-х років в ономаціології почали виділятися дві течії: з одного боку, ця наука виконує свої первинні завдання – вивчає процес творення нових лексичних одиниць на базі словотвірних моделей, засоби та механізми мовної об'єктивації різних типів понять, семантичні та номінативні зв'язки, когнітивну природу процесу номінації; з іншого боку, ономаціологічний підхід розглядається як «динамічний, функціонально-комунікативний аспект вивчення одиниць та категорій усіх рівнів, ролі останніх у номінативній діяльності мовознавця, їх смислового завдання, цілі використання у конкретному висловлюванні» з урахуванням прагматичних ознак процесу комунікації, його невербальних складників (Теркулов, 2008).

О. С. Кубрякова встановила, що похідне та складне слово містять ономаціологічний базис, ономаціологічну ознаку та предикат-зв'язку або атомарний предикат. Існує думка, що ономаціологічна модель являє собою основу логічного моделювання процесу творення нових слів; це схема, яка відображає хід мисленнєвої діяльності, спрямований на вибір необхідної категорії згідно з розгорнутим описом.

Необхідно відмітити, що у поверхневій структурі дериватів та складного слова локалізація

базису пов'язана з граматичною побудовою мови. Так, французьку мову відносять до мов з лівобічним або лівовершинним базисом, а російську, українську, англійську – до мов з правобічним базисом. Ономаціологічний аспект лексики германських та слов'янських мов уже ставав об'єктом вивчення лінгвістів. У результаті були розроблені деякі класифікаційні принципи виділення в ономаціологічній структурі похідної лексеми зони базису та зони ознаки.

На думку О. С. Кубрякової, базис відображає «номінативну діяльність людини, яка здійснює в акті словотворення підведення позначувального під певну категорію» (Кубрякова, 1981: 39–40), що, на наш погляд, пов'язане з природною категоризацією світу. Уперше визначення базису було запропоноване М. Докулілом. Базис відіграє роль поняття, що полягає в основі визначення певного класу предметів. М. Докуліл у двочленній ономаціологічній категорії, яка складається з ономаціологічного базису та ономаціологічної ознаки, виділяв такі типи базису, як категорії субстанції, якості, дії та обставини (Dokulil, 1962: 197). З огляду на це вибір базису свідчить про віднесеність явища, що позначається особою, до того чи іншого класу предметів або осіб, процесів та станів, властивостей та якостей (Кубрякова, 1981: 101).

Метою ономаціологічного підходу до аналізу складних слів є опис структури значення квазіскладного слова, що формується з ономаціологічного базису, який указує на родові поняття, та ономаціологічної ознаки, що вказує на певні видові характеристики. Ономаціологічний базис (як фактор включення певного явища позамовної дійсності до певного поняттєвого класу) має категоріальне значення. Ю. І. Євтушевський (Євтушевский, 1985: 139–140) виділяє такі базиси, як назви об'єктів (людей), процеси, артефакти (знаряддя праці, предмети використання, штучні споруди, деталі предметів, абстрактні артефакти), елементи живої/неживої природи (тварини, рослини, частини та плоди рослин, частини тіла, назви речовин, назви природних об'єктів, темпоративні імена) та ін. Наше дослідження присвячене визначенню ономаціологічних моделей лексем на позначення осіб. У межах лексико-граматичної групи іменників на позначення осіб можна визначити такі ономаціологічні базиси та моделі.

Базис статус суб'єкта

«Статус + взіреть»: *Dalai-lam. (The Dalai-Lama was born Lhamo Thondup on July 6, 1935 in Taktser, China. (<http://www.biography.com/people/dalai-lama-9264833>))*

«Статус + фактура»: **alderman**. (*A Chicago alderman wants to kill Chick-fil-A's plans to build a restaurant in his increasingly trendy Northwest Side ward because the fast-food chain's top executive vocally opposes gay marriage.* (http://articles.chicagotribune.com/2012-07-25/news/ct-met-chicago-chick-fil-a-20120725_1_1st-ward-gay-marriage-ward-alderman))

Базис посада

«Посада + статус»: **vice-admiral**. (*A vice-admiral in the United States Navy typically commands one of the five numbered U.S. naval fleets, which have both wartime and peacetime missions.*

(<http://usmilitary.about.com/od/navy/a/navyadmiral.htm>)

Базис професія

«Професія + галузь»: **airman, adman**. (*Adman reinvents self again and again.* (Philippine Daily Inquirer 11:55 pm | Thursday, September 27th, 2012)).

«Професія + локатив»: **assemblyman, panty-man, counter-person, barman**. (*Barmen, or bartenders as they are more commonly known, prepare and serve alcoholic beverages in restaurants, bars and nightclubs.*

(http://www.ehow.com/about_6598661_job-description-barman.html#ixzz2LF38faC1))

«Професія + об'єкт діяльності»: **weather-buster, candy-man, aircraftman, houseperson**. (*Often, a houseperson works for a hotel and performs a range of tasks involved in keeping the hotel well-maintained and clean.* (<http://www.wisegeek.com/what-does-a-houseperson-do.htm#did-you-know>))

«Професія + мета»: **lifeguard-man**. (*A lifeguard-man who left his section of a Florida beach to help save a man from drowning has been given the sack.* (<http://www.bbc.co.uk/news/world-us-canada-18715684>))

«Агент + об'єкт дії»: **gun-buster, cop-buster, crime-buster, elephant-buster, door-buster, ghost-buster, bus-boy, sticksman**. (*McKinty's crime-buster trawls the North's streets.* (<http://www.irishexaminer.com/opinion/books/mckintys-crime-buster-trawls-the-norths-streets-224234.html>))

«Агент + діяльність»: **delivery-boy, fly-boy, pour-man, wait-person**. (*A waitperson should note any special requests made by patrons and honor those requests.*

(http://www.ehow.com/list_7554145_duties-restaurant-waitperson.html#ixzz2LExuk8fY))

«Агент + статус»: **call-boy, head-boy, best-man, remittance-man, chairperson**. (*The Chairperson must ensure that the Management Committee functions properly, that there is full participation during meetings, that all relevant matters are discussed and that effective decisions are made and*

carried out. (<http://www.diycommitteeguide.org/article/what-role-chairperso>))

«Агент + оцінка»: **yes-man, big-mouth**. (*For them, their boss is the be-all and end-all of their world. If the boss says "Jump!", the good Yes-Man says "How high?" The great Yes-Man already knows, and follows up by apologizing that his leap was not worthy. The boss may not need or desire this, of course... but if they're a Control Freak, a Neidermeyer, or a Pointy-Haired Boss, you can be sure they'll have or want a Yes-Man. Sometimes, they'll have a team of them, led by the Alpha Yes-Man.* (<http://tvtropes.org/pmwiki/pmwiki.php/Main/YesMan>))

«Агент + локатив»: **shop-boy**. (*ONCE on a time there was a shopboy who was so well liked by all who knew him, that they thought him too good to stand behind the counter with a yard measure, and weights and scales.* (<http://www.elfinspell.com/FolkloreCollections/TalesFromTheFjeld/TheShopboyAndHisCheese.html>))

«Професія + сфера діяльності»: **green-keeper**. (*A greenkeeper has to keep the golf course maintained, which means maintaining the actual golf course, putting greens and dams, and overseeing staff. "I maintain anything that has to do with the golf course," says John. Some of the things that John does on the course include irrigation and mowing the greens, tees and fairways.* (<http://www.sacareerfocus.co.za/displayJobProfile.php?id=490>))

Маркерами базису агенти виступають такі афіксоїди **-man, -person, -boy, -buster**.

Базис організація

«Організація + статус»: **Big-military**. (*Big-military guy more scared of climate change than enemy guns.* (<http://grist.org/news/big-military-guy-more-scared-of-climate-change-than-enemy-guns/>))

Базис підприємство

«Підприємство + статус»: **big-oil, big-steel**. (*Occidental Petroleum bounced yesterday, and the big-oil bulls jumped on board.* (<http://www.cnbc.com/id/100612117>))

Базис підрозділ

«Підрозділ + галузь»: **trend-union**. (*Spent the morning at the Trend-Union office where they are having an exhibition on natural dyes which is part of the Premier Vision seminars next week in Paris. Unfortunately I cant stay for this but it was lovely to meet the Trend Union crew.* (<http://busybeingfabulous.com/2010/09/trend-union-paris/>))

Об'єднання людей

«Об'єднання людей + галузь»: **cyber-community**. (*Recently I met with two seniors in the cyber-community, both have access to the very top of their respective food chains.* (<http://www.infosecis->

land.com/blogview/22555-Our-Massively-Dysfunctional-Cyber-System.html))

Таким чином, можна говорити про кваліфікативну функцію афіксоїдів, тобто про визначення ономасіологічної категорії за наявністю такої одиниці синкретичного рівня у певному слові.

Висновки. Ономасіологічний аналіз лексичних одиниць є дуже актуальним, бо дозволяє говорити про затвердження за певними частинами складних та псевдоскладних слів певних онома-

сіологічних категорій. Проаналізований матеріал дає змогу говорити про те, що в англійській мові ономасіологічний базис «особа» може бути відображений за допомогою суфіксоїдів *-man*, *-person*, *-boy*, *-buster*. Перспективи подальших розвідок полягають у можливості детального дослідження ономасіологічних моделей як квазікомполітів, так і власне складних слів російської мови, що належать до різних лексико-семантичних груп на кшталт «особа», «біологічна сутність», «процес».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Евтушевский Ю. И. Номинативные свойства сложных образований со структурами AN NN в современном английском языке : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Пятигорск, 1985. 207 с.
2. Каракотов М. Д. Экзоцентрические композиты английского языка : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Москва, 1989. 16 с.
3. Кубрякова Е. С. Типы языковых значений. Семантика производного слова. Москва : Наука, 1981. 199 с.
4. Раевская О. В. Словообразовательная системность лексики французского языка. *Филологические науки*. 1990. № 3. С. 87–95.
5. Селіванова О. О. Складне слово : мовні моделі світу (основи зіставної композитології російської та української мов). Черкаси : Черкаський державний університет ім. Б. Хмельницького, 1996. 299 с.
6. Теркулов В. И. Композиты русского языка в ономасіологическом аспекте : дисс. ... на соискание учен. степени доктора филол. наук : 10.02.02. 2008. 406 с.
7. Dokulil M. *Tvoreni slov v ceštine*. Praha : CAV, 1962. 263 s.

REFERENCES

1. Evtushevskiy Yu. I., (1985). *Nominativnyie svoystva slozhnyih obrazovaniy so strukturami AN NN v sovremennom angliyskom yazyike: diss. .... kand. filol. nauk : spets. 10.02.04. [Nominative peculiarities of compound lexical units with structures AN NN in modern English]*. Pyatigorsk. [in Russian]
2. Karakotov M. D., (1989). *Ekzotsentricheskie kompozityi angliyskogo yazyika: avtoref. diss. ... kand. filol. nauk: spets. 10.02.04. [Exocentric compound words in English]*. Moskva: Moscow State University. [in Russian]
3. Kubryakova, E. S. (1981). *Tipyi yazykovyih znacheniy. Semantika proizvodnogo slova [Types of language meanings. Semantics of the derivative word]*. Moskva: Nauka [in Russian]
4. Raevskaya O. V. (1990). *Slovoobrazovatel'naya sistemnost leksiki frantsuzskogo yazyika [Word-building system of French lexemes]*. *Filologicheskie nauki*. (№3), (pp. 87–95). [in Russian]
5. Selivanova O. O., (1996). *Skladne slovo : movni modeli svitu (osnovi zistavnoyi kompozitologiyi rosiyskoyi ta ukrayinskoyi mov) [Compound Word: language models of the world (basic comparative compositology of Russian and Ukrainian)]*. Cherkasi: Cherkaskiy derzhavniy unIversitet Im. B. Hmel'nitskogo [in Ukrainian]
6. Terkulov V. I., (2008). *Kompozityi russkogo yazyika v onomasiologicheskom aspekte: diss. na soiskanie uchen. stepeni doktora filol. nauk: 10.02.02. [Composites of the Russian language in the onomasiological aspect]*. Gorlovka, Horlivka State Institute of Foreign Languages. [in Russian]
7. Dokulil M., (1962) *Tvoreni slov v ceštine. [Word-building]* Praha : CAV. (in Chech)

Любов УМРИХІНА,
orcid.org/0000-0003-3888-342X
кандидат філологічних наук,
докторант кафедри української мови
Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди
(Харків, Україна) lvum@ukr.net

РЕАЛІЗАЦІЯ ІМПЕРАТИВНИХ КОНСТРУКЦІЙ У ФУНКЦІЇ НАСТАНОВИ

У статті здійснено спробу висвітлення особливостей функціонування імперативних конструкцій із значенням настанови в різних типах комунікативних ситуацій. Звернено увагу на ступінь виявлення основних семантичних ознак модального значення імператива у вираженні низького рівня категоричності, характерного для настанови. Визначено домінуючі компоненти змістової структури аналізованих конструкцій, а також важливі ознаки комунікативної ситуації, які впливають на їх реалізацію. Вказано на найбільш релевантні сфери застосування висловлень, репрезентованих названими синтаксичними конструкціями. Розглянуто особливості формально-граматичного вираження настанови засобом синтаксичних конструкцій.

Імперативні конструкції, які реалізуються як настанова, належать до функціонально-семантичного типу низького рівня категоричності. Їм притаманний високий ступінь сугестивного характеру, оскільки вони служать не для безпосереднього примусу реципієнта щодо здійснення певної ситуації, а орієнтують на осмислення її потреби й необхідності в плані можливого подальшого виконання. Особливостями їх семантичного змісту є девальвація ознак облігаторності й нівелювання безапеляційності чи ультимативності.

Імперативні конструкції цього функціонально-семантичного типу представлені здебільшого односкладними та двоскладними реченнями з дієслівним предикатом у формі другої особи наказового способу. Для вираження настанови узагальненого характеру, а також гасла характерне переважне використання сингулярної дієслівної форми предиката. В оформленні імперативних конструкцій зі значенням настанови та заповіту частотним явищем є вербалізація логічного суб'єкта дії.

У роботі використано описовий метод, а також методи зіставлення й компонентного аналізу. Методика дослідження – аналіз мовного явища від рівня комунікативного, на якому формується модальне значення через його семантико-синтаксичну реалізацію, до рівня синтаксичного, де виявляються засоби формального та семантичного вираження імперативної модальності.

Ключові слова: модальне значення імператива, імперативне висловлення, імперативна конструкція, моральний імператив, сугестивний вплив.

Liubov UMRYPKHINA,
orcid.org/0000-0003-3888-342X
PhD in Philology,
Doctoral Student Ukrainian Language Department
H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
(Kharkiv, Ukraine) lvum@ukr.net

IMPLEMENTATION OF THE IMPERATIVE CONSTRUCTIONS IN THE ADMONITION FUNCTION

The article presents the analysis of using one of the imperative structures types in the admonition function in various communicative situations. The degree of identification of the basic semantic features of the imperative modal meaning in expressing the low level of categoricity, that is characteristic of the admonition, is pointed out. The dominant components of the content structure of these imperative constructions are identified, as well as the important features of the communicative situation that influence the admonition implementation. The most relevant spheres of statements represented by these syntactic constructions are indicated. The features of formal and grammatical expression of the admonition by means of the syntactic constructions are considered.

The imperative constructions, which are implemented as the admonition, belong to the functional-semantic type of a low level categoricity. They are characterized by a high degree of suggestive character. They do not convey the direct compulsion of the recipient directly into the implementation of a particular situation, but are oriented to understanding its need and necessity in terms of possible further performance. The peculiarities of their semantic content are the devaluation of signs of the obligation and the elimination of the ultimatum.

The imperative constructions of this functional-semantic type are mostly represented by one-member and two-member sentences with a predicate in the form of a second-person imperative verb. For expression of the admonition of the generalized character, as well as the slogan is characterized by the preferred use of the singular verb form of the predicate.

Key words: modal meaning of imperative, imperative expression, imperative construction, moral imperative, suggestive influence.

Постановка проблеми. Тлумачення імперативних конструкцій на сьогодні залишається контроверсійним й остаточно не визначеним, що зумовлено складністю втіленого в них суб'єктивно-модального значення імператива з його властивістю виявляти численні контамінації семантичних відтінків. Різномудним позначені й відповідні поняття та терміни, що актуалізує потребу приведення їх до єдиного наукового апарату. У комплексі дослідження специфіки імперативних конструкцій – репрезентантів названої модальності – необхідним видається ранжування їх основних функціонально-семантичних типів, що дозволить підійти ближче до розуміння природи цього складного лінгвістичного явища.

Мета статті. Виявлення особливостей реалізації одного з типів імперативних конструкцій, умовно віднесених до приядерної функційно-семантичної зони, є метою пропонованої статті.

Аналіз досліджень. Дослідженню суб'єктивно-модального значення імператива присвячено багато сучасних наукових розробок, спеціальних, комплексних, а також студійних, які тією чи іншою мірою висвітлюють питання особливостей як структурно-граматичної організації імперативних конструкцій, так і специфіки їх комунікативної реалізації (К. О. Бортун, В. Ю. Гусєв, О. Л. Даскалюк, Т. А. Нестеренко, І. Л. Шевчук, Н. В. Швидка, С. В. Харченко та ін.). Аналіз стану розроблення проблеми імперативних конструкцій дозволяє констатувати наявність певної наукової неузгодженості щодо їх трактування. Так, наприклад, Н. В. Швидка стверджує про доцільність трактувати «весь клас конструкцій, які виконують єдину комунікативну функцію і передають одне і те ж спонукальне значення», імперативними реченнями, обґрунтовуючи тим, що «у вираженні багатьох спонукальних інтенцій переважає вживання імператива» (Швидка, 1998: 40). Л. В. Бережан називає імперативними лише «такі прямоспонукальні речення, які виражають категоричний наказ, категоричну вимогу або категоричну заборону виконати чи виконувати певну дію» (Бережан, 1997: 119). В академічних виданнях на означення питомих конструкцій подано подвійну номінацію – імперативні (спонукальні) речення, виокремлення яких поряд із розповідними та питальними орієнтоване на критерій комунікативної направленості, а також функціональну ознаку вираження «волі або намагання мовця спонукати співрозмовника до якоїсь дії» (Бевзенко, 2005: 39). Різні підходи до розв'язання проблеми імперативних конструкцій спричиняють незавершеність питання їх однозначної кваліфікації.

Виклад основного матеріалу. Імперативні конструкції здатні функціонувати як настанова й виконувати роль потужного мотиваційного засобу для адресата, орієнтуючи його не просто на конкретну фізичну поведінку, а на осмислення її аж до зміни життєвих установок, цінностей, переконань. Особливість таких конструкцій полягає у здатності через спонукання низького рівня категоричності виявляти, проте, достатньо високий ступінь імпозиції. Мовець у непрямий спосіб здійснює своєрідний психологічний тиск на адресата, тим самим втручається в його особистий простір, що дозволяє кваліфікувати відповідну мовленнєву дію як «більше, ніж вплив, але менше, ніж наказ» (Царик: 2014). У змісті таких імперативних конструкцій ознака зобов'язувальності, характерна для семантики наказу – значеннєвої прерогативи ядерного функціонально-семантичного типу імперативних конструкцій – девальвована, що корелює з відсутністю в них безапеляційності чи ультимативності. Усе разом створює умови для блокування абсолютного контролю над комунікативною ситуацією з боку адресанта.

Цьому функціонально-семантичному типу конструкцій притаманний найбільший ступінь виявлення сугестивного характеру повідомлення через переважну більшість звернень саме до ментального начала особистості, що сприяє осмисленню реципієнтом каузованої ситуації. Таке спонукання орієнтоване переважно на відносно далеку перспективу або взагалі на безмежну позачасовість потенційного здійснення. Характерно, що поняття *імператив* перейшло в граматику з філософії, де ним завдяки вченню Канта було номіновано загальний моральний припис, певний кодекс людської честі, відповідно до якого вбудовуються безумовні обов'язкові правила людської поведінки.

Імперативними конструкціями такого навіювального характеру насичене фідеїстичне мовлення, представлене, зокрема, настановами проповідника – транслятора так званих моральних імперативів священних (біблійних) текстів. Адже здебільшого вони орієнтовані на напуття й повчання, життєві поради й рекомендації, пропонуючи своєрідні заповіді сучасникам, а також прийдешнім поколінням щодо духовного просвітництва. Так, загальновідомі Господні заповіді виражені за допомогою імперативних конструкцій, а саме односкладних речень із предикатом у формі дієслова наказового способу другої особи однини, більшість з яких є загальнозаперечними, наприклад: *Не вбивай!; Не чини перелюбу!; Не кради!; Не ждай дому ближнього свого,*

не ждай жони ближнього свого, ані раба його, ані невільниці його, ані вола його, ані осла його, ані всього, що ближнього твого!; Шануй свого батька та матір свою, щоб довгі були твої дні на землі, яку Господь, Бог твій, дає тобі!

Показово, що моральні імперативи, пов'язані з релігійними законами, незважаючи на виключно настановчий характер (адже «у релігійному дискурсі наказ відсутній» (Малишева, 2018: 66), реципієнт сприймає для себе не інакше, як веління, надаючи якнайбільшої ваги силі біблійного слова:

– *Слухай, священику, – каже княгиня, – я сповідаю Христа й одному йому молюсь, але що маю діяти, коли він мене велить: "Не убий!" – а бояри й воеводи мої кажуть, що аще уб'є муж мужа, то мстить брату брат, сину отець, отцю син. Христос велить: "Не убий!" – а я тих, що чинять татьбу й розбій, переорюють межі й знищують знамена, велю на суді убивати во пса місто.*

– *Христос говорить: "Не убий", але він вінчає за добро й прощає кожного, хто сотворив зло* (С. Скляренко);

– *Нащо вам, тату, тая морока з тією потороччю, чужаницею? – Ольга.*

– *Сказано в Писанії <...> Поможі ближньому... (В. Лис).*

Важливо, що такі настанови звернені до всіх адресатів одночасно й до кожного індивіда зокрема. Тому імперативні конструкції, які їх репрезентують, мають узагальнено-особовий характер, що граматично закріплено засобом сингулярної дієслівної форми. Завдяки цьому прийому реципієнт відчуває себе ніби наодинці з Богом, дослухаючись до нього, як до батька небесного.

Із не меншим душевним трепетом адресат сприймає й батьківське напучення, особливо коли воно має передсмертно-заповідальний характер:

– *Русь – це багато племен, язиків, городів <...> Вони тепер з'єднались, і ти веди їх проти Візантії. <...>*

– *Коли помру, – сказала княгиня, – не роби тризни по мені <...> маю пресвітера <...> нехай поховає як християнку... <...>*

– *Малуша, – кінчила княгиня. – Вона... вона дужча, ніж я... знайди... візьмиї... (С. Скляренко);*

<...> а вмираючи, усе господарство приказала дочці і усе їй добре розказала і наказувала їм усім, щоб Левка держали і не зобиджали його. «А коли, – каже, – захоче стати хазяїном сам, то і відпустіть його, а ти, доню, наділи його усім на нове господарство; ти знаєш, у якій він пригоді нам був і скільки через нього ми заробляли, так його і награди <...> а Тимосі не давайте волі (Г. Квітка-Основ'яненко).

Для продукування імперативних висловлень аналізованого функційно-семантичного типу притаманна неквапливість організації думки, завчасна продуманість і виваженість пропонованого повідомлення, стійке розуміння значущості реалізації названого. Актуалізована мовцем ірреальна ситуація розрахована не на поведінковий автоматизм і терміновість; важливим є налаштування адресата на усвідомлення ним необхідності виконання певних подальших дій. Характерним при цьому є пропонування адресантом ряду таких рекомендацій дій, супроводжуваних часто необхідним аргументуванням і поясненням.

Імперативні конструкції повчально-настановчого типу, використані у сфері родинно-побутового мовлення, припускають двоскладність структурної організації з експлікованим суб'єктом виконання потенційної дії, що зумовлено потребою виокремлення серед членів родини конкретної особи адресата. У разі діалогічного режиму спілкування вербалізація цього компонента сприяє інтимізації комунікативних стосунків, підтриманню успішного контакту із співрозмовником.

Для акцентуалізації значущості повчально-настановчого послання слугують контактовстановлювальні імперативні конструкції типу *Слухай і запам'ятай!; А тепер послухай мене уважно!; Ти тільки знай одне!*, які випереджають звернення до адресата із запланованими життєвими рекомендаціями виховного характеру:

– *Ти чуєш, Микуло... Сани стоять, я піду до предків, і віднині старійшиною роду будеш ти... Слухай, Микуло, і запам'ятай... Брані були прежде дідів наших і при батьках наших, світ стояв до брані, брань була до світу... Не я винен, що рід наш розпадається і вже розпався... Але роди знову зійдуться і зіллються... Тобі заповідаю – бережи рід свій, бережи скарб, що залишився нам від батьків і дідів... (С. Скляренко).*

Розмовно-побутова сфера пропонує варіанти застосування імперативних конструкцій у функції тимчасово-ситуативної настанови: – *Пам'ятай, Ониську, піклуйся ним, доглядай, а коли його вилічиш, нічого тобі не пожалію (А. Чайковський); настанови-підтримки: К о п и с т к а. Не журиш, браття! Тільки держись купи, головне тут – контакту держись! (М. Куліш); настанови-застереження: Полонений татарин <...> по-доброму сам виговорився із вдячності, що я не дав його козакам вбити, пустив на волю та ще й коня подарував. <...> Від'їжджаючи від мене, він говорив таке: «Бережіться, козаки, з весною піде на вашу землю велика орда. Сам Менглі-Гірей поведе її.» Казав, що Аллах за це, певно, покарає,*

що своїх зраджує, але він з приязні до мене, то і кари тої не лякається (А. Чайковський).

У військовій сфері імперативні конструкції зі значенням настанови часто фігурують як бойовий заклик або соціально-ідеологічне гасло, покликані до згуртування невизначеної кількості адресатів до конкретних усвідомлених дій. Тому вони оформлені за допомогою узагальнено-особових односкладних речень із предикатом у формі дієслова другої особи однини. Такими є, наприклад, імперативні конструкції, що виражають військове гасло, висловлене князем Єремією щодо застосування радикальних воєнних дій на шляху до придушення запланованого повстання козаків: – **Тепер кожний пан хапайся за меч і луни козаків! Луни, що є сили!** (І. Нечуй-Левицький).

Імперативні конструкції можуть передавати настанову загально-соціального характеру, виражаючи звернення до невизначеного загалу адресатів, фізична присутність яких у момент висловлювання не є обов'язковою, навіть у разі його номінування. Узагальнене спонукання в них розраховано на всіх, кого може стосуватися повідомлення, тому їх вважають невизначено-референтними, такими, що передбачають колективного адресата (Бондарко, 1990: 201), наприклад: **А патріоти чубляться – хто зробив провокацію? <...> То ви ж як взялися боротись, то вже боріться, панове. Боріться або не беріться. Вирішуйте – фронт чи форум?** (Л. Костенко); **Не руйнуйте мужчин, бо й вони вас не збудують** (Л. Костенко). До них належать й загальновідомі клішовані імперативні формули **Будьте уважні за кермом!**; **Будьте пильні у місцях громадського скупчення!**; **Бережіть ліс від пожежі!**; **Громадяни, будьте взаємоввічливі!** тощо.

Впливово-настановчу силу імперативних гасел часто експлуатують в політично-агітаційних цілях, що стало прикметною рисою сучасного медійного простору. Стандартними взірцями імперативних конструкцій зі значенням політичного гасла-настанови, граматично структурованих за допомогою предиката у формі дієслова другої особи наказового способу переважно однини, є вже майже стандартизовані мовленнєві формули, як-от: **Прийди на вибори! Голосуй за нове життя! Прийди та проголосуй! Голосуй за кандидата В! Обери нашу партію! Зроби правильний вибір! Обирай краще життя!**

Відносячись до мовленнєвих тактик маніпулятивного характеру, такі висловлення не дарма апелюють ніби до єдиного обраного адресата, яким підсвідомовідчуває себе слухач медіа-імпульсу, приймаючи трансльоване імперативне *ти*-послання.

У сфері рекламного маркетингу імперативні конструкції також залучають для маніпулювання людською свідомістю, а саме для спонукання потенційних користувачів рекламного (зокрема, соціально-реklamного) продукту. «Щоб спровокувати певну модель поведінки, потрібен відповідний стимул, який забезпечує рефлекторну реакцію і має актуальність для реципієнта (мотиви активізації попиту в рекламі)» (Кутуза, 2018: 115). Прямий неприхований імперативний вплив на індивідуальну та масову свідомість відповідає меті застосування рекламного салогану, як-от: **По радіо лунає заклик: «Відчуй себе українцем!»** (Л. Костенко); **Відчуй смак літа!**; **Підтримай вітчизняного виробника!**; **Обирай наше!**; **Купуй якісне!**

Висновки. Імперативні конструкції, які реалізуються як настанова, належать до функційно-семантичного типу низького рівня категоричності, оскільки вони слугують не для безпосереднього примусу реципієнта щодо здійснення певної ситуації, а орієнтують на осмислення її потрібності й необхідності в плані можливого подальшого виконання. Їм притаманний високий ступінь сугестивного характеру, що пов'язано з переорієнтуванням або координуванням потрібних, на розсуд мовця, установок адресата. У цьому разі відбувається девальвація такої семантичної ознаки в змісті конструкцій, як облігаторність (зобов'язувальність), і повністю нівелюються такі показники жорсткої категоричності, як безапеляційність чи ультимативність.

Імперативні конструкції цього функційно-семантичного типу представлені здебільшого односкладними та двоскладними реченнями з дієслівним предикатом у формі другої особи наказового способу. Для вираження настанови узагальненого характеру, а також гасла характерне переважне використання сингулярної дієслівної форми предиката, що забезпечує можливість імперативного звернення одночасно до множини адресатів й кожної особи зокрема. В оформленні імперативних конструкцій зі значенням настанови та заповіту частотним явищем є вербалізація логічного суб'єкта дії, зумовлена передусім потребою інтимізації комунікативних стосунків як необхідного підґрунтя для створення навіювального ефекту на адресата. Цій же меті відповідають препозитивні контактовстановлювальні імперативні конструкції.

Проведений аналіз відкриває перспективи вивчення додаткових відтінків основного імперативного значення, утілених у різних типах синтаксичних конструкцій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бевзенко С. П. Сучасна українська мова. Синтаксис. Київ : Вища школа, 2005. 270 с.
2. Бережан Л. В. Категорія спонукальності в сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Івано-Франківськ, 1997. 16 с.
3. Бондарко А. В. Теория функциональной грамматики. Темпоральность. Модальность. Ленинград : Наука, 1990. 264 с.
4. Кутуза Н. В. Комунікативна сугестія в рекламному дискурсі: психолінгвістичний аспект : монографія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2018. 736 с.
5. Малишева М. А. Імперативні мовленнєві акти у сучасному православному релігійному дискурсі : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2018. 208 с.
6. Царик Г. М. Імпозиція: розвиток термінологічних смислів в українській мові. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія Філологія*. 2014. № 8. Т. 2. С. 190–192.
7. Швидка Н. В. Імперативні речення в сучасній українській мові: семантика, засоби вираження спонукальності, функції : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Слов'янськ, 1998. 172 с.

REFERENCES

1. Bevzenko S. P. (2005). *Suchasna ukrayins'ka mova. Syntaksys*. [Modern Ukrainian. Syntax]. Kyiv: Vyshcha shkola [in Ukrainian].
2. Berezhan, L. V. (1997). *Katehoriya sponukal'nosti v suchasniy ukrayins'kiy movi*. [The category of induction in the modern Ukrainian language]. Ivano-Frankivs'k [in Ukrainian].
3. Bondarko A. V. (1990). *Teorija funkcionalnoi gramatiki. Temporalnost. Modal'nost*. [Theory of functional grammar. Temporality. Modality]. Leningrad: Nauka [in Russian].
4. Kutuzha N. V. (2018). *Komunikatyvna suhestiya v reklamnomu dyskursi: psyholinhvistychnyy aspekt: monohrafiya*. [Communicative suggestion in advertising discourse: the psycholinguistic aspect]. Kyiv: Vydavnychyy dim Dmytra Buraho [in Ukrainian].
5. Malysheva M. A. (2018). *Imperatyvni movlennyevi akty u suchasnomu pravoslavnomu relihiynomu dyskursi*. [Imperative speech acts of contemporary Orthodox religious discourse]. Kyiv [in Ukrainian].
6. Tsaryk H. M. (2014). *Impozytsiya: rozvytok terminolohichnykh smysliv v ukrayins'kiy movi*. [Imposition: the development of terminological meanings in the Ukrainian language]. *Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya Filolohiya* №8. (Vols. 2.), (pp. 190 –192). [in Ukrainian].
7. Shvydka, N. V. (1998). *Imperatyvni rechennia v suchasniy ukrajins'kiy movi: semantyka, zasoby vyrazhennia sponukal'nosti, funktsiji*. [Imperative sentences in modern Ukrainian language: semantics, means of expression of induction, functions]. Slov'jans'k [in Ukrainian].

УДК 81'42:342.56 (73)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/26.195892>

Marta FEDORCHUK,

orcid.org/0000-0002-0960-2433

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at English Philology Department
of Ivan Franko National University of Lviv
(Lviv, Ukraine) marta.fedorchuk@lnu.edu.ua*

Mariia HORODYLOVSKA,

orcid.org/0000-0002-8745-8940

*Assistant Professor at the Hryhoriy Kochur Translation Studies
and Contrastive Linguistics Department
of Ivan Franko National University of Lviv
(Lviv, Ukraine) mariia.horodylovska@lnu.edu.ua*

THEORETICAL OVERVIEW OF ARGUMENTATION IN COURT DISCOURSE

The article analyzes the notion of court discourse, its correlation with legal discourse, the linguistic structure of argumentation as implemented by the participants of the trial, used in the US Supreme Court, Washington, D.C. It discusses various interpretations of argumentation according to different scholarly approaches and the ways of application in the American court proceedings. It deals with certain linguistic properties of argumentation with the focus on its interaction with Argumentation theory. The complex phenomenon of court discourse has been studied, its functions and relationship with legal discourse. It outlines the function of court discourse within other types of discourse. The interaction between law and language within argumentation has been provided. The article proves that logical and accurate linguistic argumentation is a key component in court discourse and is successfully implemented by lawyers while arguing in the US Supreme Court. Argumentation has formed its style and the language used in the American Supreme Court is different from other styles. It has been shown that argumentation in court discourse goes formal style, including such main features as conventionality of expression, total or partial emotiveness, precision, conciseness. Its function is to cause the effect of persuasion, complexity and frequently emotiveness. The article reveals that the court is a type of social environment, where legal, linguistic, psychological and social aspects are interconnected and can successfully interact together only. If one of them is excluded the effect, influence, power and the ultimate aim could not be achieved at all. Lawyers need to follow the rules of proper argumentation, which include the correct structural, rhetorical organization, relevant lexical, syntactic features and colourful stylistic means. All those notions are revealed in written legal texts through their syntax, vocabulary, grammar and stylistic features. The interdisciplinary nature is manifested through the interaction between law and language within argumentation. The outcome of the research is that argumentation may be successful only when law and language correlate logically.

Key words: *linguistic argumentation, court discourse, legal discourse, theory of argumentation, the US Supreme court case transcripts.*

Марта ФЕДОРЧУК,

orcid.org/0000-0002-0960-2433

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри англійської філології

Львівського національного університету імені Івана Франка
(Львів, Україна) *marta.fedorchuk@lnu.edu.ua*

Марія ГОРОДИЛОВСЬКА,

orcid.org/0000-0002-8745-8940

асистент кафедри перекладознавства

і контрастивної лінгвістики імені Григорія Кочура

Львівського національного університету імені Івана Франка
(Львів, Україна) *mariia.horodylovska@lnu.edu.ua*

ТЕОРЕТИЧНИЙ ОГЛЯД АРГУМЕНТАЦІЇ В СУДОВОМУ ДИСКУРСІ

У статті проаналізовано поняття судового дискурсу, виокремлено його функції, показано взаємозв'язок із правовим дискурсом. Розглянуто лінгвістичну структуру аргументації, яку застосовують учасники судового процесу, зокрема у Верховному Суді США у Вашингтоні. Висвітлено різноманітні наукові підходи до окреслення поняття аргументації, а також способи її застосування під час американських судових засідань. З'ясовано окремі лінгвістичні особливості аргументації, показано взаємодію права та мови в межах цієї аргументації. Виявлено, що логічна і правильна лінгвістична аргументація є ключовим компонентом у судовому дискурсі, яку успішно реалізують правники у Верховному Суді США. Доведено, що аргументація сформувала свій стиль, а мова, якою користуються в Американському Верховному Суді, суттєво відрізняється від інших. Зазначено, що аргументації в судовому дискурсі властивий офіційний стиль, який містить такі головні особливості, як умовність вираження, повну або часткову емоційність, точність, стислість. Її функцією є створення ефекту переконання, складності та частково емоційності. Доведено, що суд є окремим соціальним середовищем, в якому правові, лінгвістичні, психологічні та соціальні особливості тісно взаємопов'язані та можуть використовуватися лише тоді, коли функціонують одночасно. Якщо один з елементів відсутній, то ефект, вплив, повнота та кінцева мета можуть взагалі бути не реалізованими. Правники повинні дотримуватися правил аргументації, яка містить чітку структуру, риторичну організацію, відповідні лексичні, синтаксичні особливості та яскраві стилістичні засоби. Усі ці поняття було виявлено в письмових правничих текстах через синтаксис, лексику, граматику та стилістичні засоби.

Запропонований міждисциплінарний аспект дослідження проявляється через взаємодію права та мови в межах аргументації і успішно реалізується, коли використання цих категорій є логічно пов'язаними.

Ключові слова: лінгвістична аргументація, судовий дискурс, правовий дискурс, теорія аргументації, скрипти судових справ Верховного Суду США.

Throughout its history, development and investigation, argumentation has become an important interdisciplinary field of interest. The investigation of argumentation in legal discourse is a priority for the second millennium linguistics. Nowadays, it has become so popular, that we may assume that it is definitely something like to our way of human being (Bermejo-Luque, 2011). Argumentation can be successfully implemented in court discourse following logical and well-organized structure. The efficiency of accurate argumentation is of an utmost importance, because it aids to accept or refute someone's standpoint and in the end to achieve the desirable final decision in court discourse. Learning more about argumentation within the interaction between law and language in written court discourse will help to identify and analyze its typical features on three linguistic levels. For instance, the implementation of argumentation is most vivid on syntactic and stylistic levels. However, lexical level is of importance as well.

Modern linguistics studies include huge amount of works concerning **the wide range of problems** of language and law interaction within court discourse. An argument is a key notion for court discourse. The courtroom is a perfect place for arguments to be presented. It is a so-called "close society" where law, language, psychological and social factors are interconnected and can successfully interact together only. If one of these components is excluded, its effect, influence and primary aim could not be achieved completely. It is undeniable that lawyers need to follow the rules of proper argumentation, which include proper structural organization, specific syntactic and grammar constructions, semantically appropriate vocabulary, variety of stylistic expressions and tropes to make their message accurate, powerful and persuasive. In modern linguistics it is crucial to conduct further studies that will contribute to understanding of argumentation realization in different spheres of human interaction

and will help to perceive what are the components of successful argumentation.

Research analysis. The interdisciplinary studies have become of crucial importance in recent years. The argumentation within linguistics specifically in court discourse was investigated both by national and foreign scholars. T. Antonenko, M. Alekseev, L. Baum, A. Baranov, H. Beliaeva, V. Kaliuzna, E. Derdi, T. Hubaeva, N. Ivakina, O. Zaruma-Panskykh, N. Koval, S. Kravchenko, I. Krukolovskyi, I. Lisna, S. Maksymov, P. Sierhievich, T. Skuratovska, H. Fedorchenko, A. Tokarska, L. Vedenska, M. Vlasenko, I. Vasylianova, A. Aarine, R. Alexy, L. Bermejo-Luque, V. Bhatia, C. Brooks, J. Cotteril, O. Ducroit, D. Ehninger, F.-A. Haase, L. Haruki, N. MacCormik, E. S. H. Mattila, L. Olbrechts-Tyneca, R. Perelman, A. Peczenich, S. Toulmin, R. P. Warren, J. Wróblewski and others. W. O'Barr, Sh. Bryant, R. Butters, J. Gibbons, A. Johnson, H. Kniffka, R. Lakoff, G. R. McMenamin, O. Melikoff et al, P. Tiesma were engaged in the investigation of forensic linguistics. We also discuss a new theory, which overtook two stages in its development and is known as Argumentation theory. R. Amossy, A. Baranov, H. Beliaeva, L. Bermejo-Luque, F. H. van Eemeren, M. Galdia, R. Grootendorst, F. A. Haase, N. Koval, L. Riapolova, T. Skuratovska, I. Vasylianova, R. Perelman, S. Toulmin and others have been influential scholars of this issue.

The purpose of the research is to investigate linguistic argumentation and its implementation in court discourse.

Presenting main material. At first glance, argumentation is nothing special. It seems that any layman can quite normally operate it and there is no need of special requirements to understand its structure and correct application. Argumentation exists no matter in what sphere of human interaction. It can be just a coffee/tea break or a complicated political discussion, a complex business plan explanation or the presentation of the chosen topic at the scientific conference. Consequently, argumentation is closely connected with the peculiarities of human language, especially its reflexivity (Koval, 2007: 16; Vasylianova, 2007: 14).

The concept "argumentation" comes from Latin "argumentum", "arguo", which means "an explanation", "to explain". It is an interdisciplinary phenomenon, which studies how conclusions can be reached using arguments for persuasion, statements, reasoning or dialogues. An argument is one of the basic concepts in court discourse and in legal discourse globally (Koval, 2007: 4). I. Vasylianova states that argumentation is the activity aimed at reaching the goal by both parties satisfaction or by

dominance of one of them. The argumentation in court discourse is a process where two parties who did not resolve the dispute, engage the third one (the court) to rule the communicative situation and change it (Vasylianova, 2007: 3). It is a system of cognitive statements gained to accept or refute one's opinion (Fedorchenko, 2013: 276). R. Mochales and F.-M. Moens suggest that as the plaintiff, the defendant or the factfinder (the judge) can produce the argument. According to this approach, arguments are divided into two groups: reported and non-reported. Arguments constructed by the defendant are previously filed to the judge. They cannot be attacked by the current process and are written in present tense. Non-reported arguments are active participants of the current process and are written in past tense (Mochales&Moens, 2008: 10). D. Ehninger, a famous American linguist and communication scholar, believes that argument is used to practice our correction skills and unilaterality, coerciveness, corrector's attitude toward the rule he is enforcing, social and physical risks. He states that its aim is not to extend the knowledge, but to reform and purify it. Apart from this, he assumes that because of the correctee's active participation and his/her attitude in the correction process, an argument is bilateral. According to his approach, argumentation should be valid, coherent and cognitive. An argument is indecisive by its nature, because it has no built-in stage of resolution in direction it follows (Ehninger, 1970: 103). F.- A. Haase mentions in her works that argumentation in linguistics is not a consecutive element in communication, but the structure of linguistic features, which is implemented in the sentence (F.-A. Haase, 2010: 17). In cooperation with exposition, description and narration, argumentation in court discourse works as a very complicated phenomenon (Galsia, 2009: 159). O. Ducroit defines argumentation as a linking of utterances leading to a conclusion and its meaning is orienting (Amossy, 2009). It is a complex speech act with the purpose of resolving contradictory views. Apart from being a reason and a logical inference of a conclusion from one or more premises, it denotes a discussion and a quarrel as well (Eemeren & Grootendorst, 1999: 20).

Argumentation on linguistic level is realized in different ways. Syntactic level includes the use of sentences complex syntactic and grammar constructions. Lexical level comprises issues of specific units, lexical borrowings (mostly Latin and French), terms and semi-terms, multiword phrases and idioms. Argumentation in stylistics is demonstrated through various stylistic expressions and tropes (Stanojević, 2011: 66; Galdia, 2009: 11).

Argumentation exists from the beginning of the 19th century. It is emphasized that since that time it has been an important phenomenon in society. This trend has evolved over the history of the earliest beginnings in ancient rhetoric, logic, philosophy and dialectics (Eemeren & Grootendorst, 1999: 12).

There were two stages in the development of Argumentation Theory as an independent field. Until the 1950s, the ability to argue aimed at persuasion was basically the matter of rhetoric and logic. Between 1960s and 1970s, the study of argumentation was dominated by the influential contributions of R. Perelman and S. Toulmin. R. Perelman (1970) attempted to find a description of argumentative techniques used by people to obtain the approval of their ideas. S. Toulmin (1968) developed his theory to explain the argumentation implementation in the natural process of an everyday argument and summarized its model in his influential work called "The uses of argument", where he proposed such interrelated components for analyzing arguments as claim, data, warrant, backing, rebuttal and qualifier (Eemeren & Grootendorst, 1999; Haase, 2010). In cooperation with the Belgian scholar, L. Olbrechts-Teneca, they studied the existence of argumentation within linguistics (Haase, 2010: 15; Koval, 2007: 5).

Legal argumentation has become an important interdisciplinary field of interest in the last thirty years. The study of legal argumentation is closely connected with such disciplines as legal theory, legal philosophy, logics, argumentation theory, rhetoric, linguistics (namely Forensic and Legal linguistics), philosophy, sociology and artificial intelligence (Eemeren & Grootendorst, 1999: 20; Mochales & Moens, 2008: 9; Feteris & Kloosterhuis, 2009: 321; Haase, 2010: 11).

Court decisions must be justified in a rational way. If they are productive and complete, the reader or listener is able to identify, interpret and analyze their structure (Feteris & Kloosterhuis, 2009: 308). In court discourse Argumentation theory interacts with Legal argumentation theory, whose objective is to demonstrate how arguments can be analyzed and evaluated adequately. Legal argumentation distinguishes such components as philosophical, which characterizes normative foundation of the theory, theoretical, which emphasized norms and rules for argument-acceptability formulation, empirical which discovers the structure and evaluation of arguments in actual legal practice and, finally the practical one which shows how all the above mentioned components could be implemented in legal practice (Eemeren & Grootendorst, 1999: 10). Legal argumentation theory is studied taking into consideration the logical approach,

which points out that argumentation requires rationality and logical language, the rhetorical approach, which analyses the content of arguments and the context-dependent aspects of acceptability and the dialectical approach, which supposes that the rationality of the argument depends on the existence of formal and material standards of acceptability (Eemeren & Grootendorst, 1999: 10; Feteris & Kloosterhuis, 2009: 309).

F.-A. Haase (2010) claims that one needs to distinguish between the classical model of argumentation, where we have discursive rhetoric elements and the linguistic model which considers argumentation as a linguistic feature. She believes that Argumentation in linguistics is the structure of linguistic features, which is realized in the sentence and possibly in the form of chains (F.-A. Haase, 2010: 309). We may discuss micro area of argumentation in a linguistic syntactic unit, the one that deals with linguistic theory (linguistic aspects, syntax, morphology, semantics, lexical structures and phonetics) and macro area which refers to the linguistic unit as an element in an argumentation process and includes linguistic settings. They embrace a proper linguistic setting (literary structure, semiotics, rhetoric and logic), post-linguistic setting (media, performance and techniques) and medial setting (communication). Other linguistic theories use argumentation to indicate linguistic phenomena of words, phrases, and sentences (Haase, 2010: 11). The linguistic structure of syntax is based on the accurate implementation of linguistic structures and rules (Haase, 2010: 12). The essence of practical value of Argumentation theory is in the adequate model of argumentative situation. It assumes that the persuasion and discussion process is not a monologue but a dialogue (Eemeren&Grootendorst, 1999: 12; Bermejo-Luque, 2011: 271).

The problem of discourse typology has become central in modern linguistics. Court discourse is a new phenomenon implemented not only in linguistics but in other fields related to it. It should be taken into consideration that there is still no clear and exact definition of what might we understand under «court discourse» in linguistics. It is formed due to the development of relationships between law and language, legal sphere of communication, studies in communicative and pragmatic analysis of speech acts, its stylistic and interactive models, linguistic means of gaining efficiency in various types of communication, etc., and is demonstrated in legal institutions (Koval, 2007: 6). The court discourse is a component of functional style communication and is realized in courtrooms at all stages – before, while and after the court proceedings (Galdia, 2009: 186).

Argumentation is considered to be a part of global discourse about law or as it is defined by lawyers and linguists legal discourse. The court discourse is characterized by a fixed social “role-play” situation known as “subordinate chief”. From this perspective we might argue that court discourse reveals features similar to authoritarian discourse. The judges have an exclusive power and legal force to decide: to justify or convict the accused (Koval, 2007: 4; Mochles & Moens, 2008: 10). Argumentation is an indispensable element within court discourse. As far as the research examines a specific institution, the U. S. Supreme Court, its complex linguistic activity within argumentation is produced in institutional discourse (Koval, 2007: 5; Galdia, 2009: 190). The argumentative discourse is a sub-type of the court discourse, where parties aim at winning the dispute rather than finding a final solution (McMenamin, 2002: 105). Court discourse appears in a set of related types of legal discourse. It is a sub-type of global legal discourse.

In modern world to know the law is not enough to perform it successfully in the trial. An accurate and stylistically correct command of language is crucially important too (Vogel, 2009: 27; Galdia, 2009: 158; Matilla, 2014: 404).

Legal Linguistics investigates Legal language. It studies the development, typical features and its sphere of interaction. It is a new field, where the language of the law is examined. Legal English depends on the situation in which it is used. According to Mattila and other outstanding scholars, legal language may contain the language both in spoken and written forms. It may be the language of courtrooms and judge’s final decisions, lawyer-client communication, police interviews and even the so-called “illegal” language (Mattila, 2013: 405). G. Grewendorf and M. Rathert claim that law is closely connected with linguistics. There would be no law without language. They believe that law is mediated through language, partially through the spoken language and partially through the written one (Grewendorf & Rathert, 2009: 2). The interaction between law and language is intimately linked and the same could be assumed about linguistics and jurisprudence.

Legal language is grammatically complex, sparsely punctuated and over-lexicalized (Coulthard & Johnson, 2007: 49). When judges conduct a court case, they appeal directly to linguistic princi-

ples of interpretation, especially while justifying their arguments and final decisions. The rules of interpretation include ambiguities of syntax and semantics, e.g. the two words may be used interchangeably (Vogel, 2009: 27). Syntax in legal language is obscure, complex, including multi-clause sentences, particularly with the subordinate clauses (Koval, 2007: 11; Coulthard & Johnson, 2007: 37; Galdia, 2009: 190; Mattila, 2013: 404). Sentences are long, usually written in the passive voice, comprise several clauses and contain a lot of repetitive words. In court discourse, repetition (morphemic, lexical and syntactic) is used to intensify the expressive effect and performs to implement the author’s message (Koval, 2007: 12). Simple sentences are rare in law. Passive voice is inherent in legal language. Lexically, Legal language includes terms, semi-terms, non-terms, technical terms or the terms of art, obscure words derived from Latin and French, binomials, multiword phrases, idioms, etc. (Coulthard & Johnson, 2007: 36; Galdia, 2009: 162; Mattila, 2013: 407). D. Halliday (1994) assumes that such language is difficult to understand because of its specific structure (The language of the law). The legal language is less perfect than our plain language (Galdia, 2009: 176). Only a small number of the words in any written legal document will have legal definition, which evidences that plain language must be interpreted in the legal context too (Grewendorf & Rathert, 2009: 2).

Forensic linguistics is a new research direction and one of the fastest growing fields in applied linguistics. It deals with the application of linguistics to legal issues what makes it interesting and crucially important area. Forensic linguistics is a scientific study of language applied in forensic purposes and contexts. It investigates the relationship among language, law and crime (McMenamin, 2002: 92).

Conclusion. In the article we have discussed new trends and phenomena in modern linguistics, we have analyzed and summarized various approaches to the definitions of both “court discourse” and “argumentation”, revealed the relationship between legal and court discourses, examined the interaction between law and language within argumentation, investigated development and implementation of Argumentation theory in linguistics. This interdisciplinary study shows that argumentation is an irreplaceable component used in the proceedings of the U. S. Supreme Court.

BIBLIOGRAPHY

1. Васильянова И. М. Особенности аргументации в судебном дискурсе : автореф. дисс. ... на соискание учен. степени канд. филол. наук : 10.02.19 «Теория языка». Тверь : Калужский государственный педагогический университет им. К. Э. Циолковского, 2007. 17 с.
2. Коваль Н. Є. Мовні засоби аргументації в юридичному дискурсі : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.04 «Германські мови». Одеса : Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2007. 20 с.
3. Федорченко Г. Маркери аргументації в науковому дискурсі. *Психолінгвістика*. 2013. № 13. С. 274–283.
4. Amossy R. Argumentation in discourse: a socio-discursive approach to arguments. Ontario : University of Windsor, OSSA Conference Archive (8)b, 2009. P. 1–11.
5. Bermejo-Luque L. Giving Reasons. A Linguistic – Pragmatic Approach to Argumentation Theory. Spanish National Research Council (CSIC), Madrid : Springer, 2012. P. 273–277. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10503-011-9258-z>
6. Coulthard M. & Johnson A. The language of the law. In *An Introduction to FORENSIC LINGUISTICS: Language in Evidence*. 1st ed. London : Routledge, 2007. P. 35–51.
7. Ehniger D. Argument as method: its nature, its limitations and its uses. In *Speech Monographs*. Ipswich : EBSCO Publishing, 1970. Vol. 37 (2). P. 101–110.
8. Eemeren van F. H. & Grootendorst R. *Developments in Argumentation Theory*. Amsterdam : University of Amsterdam, 1999. P. 9–21.
9. Eemeren van F. H., Henkemas A. F. & Grootendorst. *Argumentation: Analysis. Evaluation. Presentation*. 1st ed. New York : Routledge, 2002. P. 62–79.
10. Feteris E. & Kloosterhuis H. The analysis and evaluation of legal argumentation: approaches from legal theory and argumentation theory. *Journal: Studies in logic, grammar and rhetoric*. Amsterdam : University of Amsterdam Press, 2009. Vol. 16. №. 29. P. 307–331.
11. Galdia M. *Legal Linguistics*. Frankfurt am Main : PETER LANG, 2009. P. 90– 191.
12. Grewendorf G. & Rathert M. Language and Law – new applications of formal linguistics. In G. Grewendorf and M. Rathert (eds.): *Formal Linguistics and Law*, 1-22. Berlin, New York : Mouton deGruyter, 2009. P. 1–4.
13. Haase F.-A. Implementation of Argumentation as Process in Theoretical Linguistics. A State of the Art-Review and a Model for Argumentation in Linguistics. *Dialegesthai*. 2010. P. 35–76. URL: <https://mondodomani.org/dialegesthai/fah03.htm>
14. Matilla E. S. H. *Comparative Legal Linguistics: Language of Law, Latin and Modern Lingua Francas*. 2nd ed. *Journal of Speech, Language and the Law*. University of Southern California : Equinox Books Publishing, 2014. P. 403– 408.
15. Mochles R. & Moens M.-F. *Study on the structure of argumentation in case law*. B-3001 Heverlee, Belgium : Katholieke Universiteit Leuven, 2008. P. 1–11.
16. McMenamin G. R. *Forensic Linguistics. Advances in Forensic Stylistics*. Boca Raton (Florida) : CRC Press LLC, 2002. P. 85–108.
17. Stanojević M. *Legal English-Changing Perspective*. Series: Linguistics and Literature. Vranje : FACTA UNIVERSARIES, 2011. Vol. 9. № 1. P. 65–67.
18. Vogel C. Law matters, syntax matters and semantics matters. In G. Grewendorf & M. Rathert (eds.): *Formal Linguistics and Law*. Berlin, New York : Mouton deGruyter, 2009. P. 25–33.

REFERENCES

1. Vasylianova I. M. (2007). Osoblyvosti arhumentatsii v sudovomu dyskursi [The peculiarities of argumentation in court discourse]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Tver: K. Tsyolkovskyi Kaluzhskiyi state pedagogical university [in Russian].
2. Koval N. Ye. (2007). Movni zasoby arhumentatsii v yurydychnomu dyskursi [Linguistic means of argumentation in legal discourse]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Odessa: I. Mechnykov National University of Odessa [in Ukrainian].
3. Fedorchenko H. (2013). Markery arhumentatsii v naukovomu dyskursi [Markers of argumentation in scientific discourse]. *Psykholinhvistyka – Psycholinguistics*, 13, 274–283 [in Ukrainian].
4. Amossy R. Argumentation in discourse: a socio-discursive approach to arguments. Ontario: University of Windsor, OSSA Conference Archive (8)6 2009. P. 1–11.
5. Bermejo-Luque L. Giving Reasons. A Linguistic – Pragmatic Approach to Argumentation Theory. Spanish National Research Council (CSIC), Madrid: Springer. 2012. P. 273–277. Retrieved from <https://link.springer.com/article/10.1007/s10503-011-9258-z>
6. Coulthard M. & Johnson A. The language of the law. In *An Introduction to FORENSIC LINGUISTICS: Language in Evidence*. [1st ed.]. London: Routledge, 2007. P. 35–51.
7. Ehniger D. Argument as method: its nature, its limitations and its uses. In *Speech Monographs*, Vol. 37(2), Ipswich: EBSCO Publishing, 1970. P. 101–110.
8. Eemeren van F. H. & Grootendorst R. *Developments in Argumentation Theory*. Amsterdam: University of Amsterdam, 1999. P. 9–21.
9. Eemeren van F. H., Henkemas A. F. & Grootendorst. *Argumentation: Analysis. Evaluation. Presentation*. [1st ed.]. New York: Routledge, 2002. P. 62–79.

10. Feteris E. & Kloosterhuis H. The analysis and evaluation of legal argumentation: approaches from legal theory and argumentation theory. *Journal: Studies in logic, grammar and rhetoric*, Vol.16, No. 29. Amsterdam: University of Amsterdam Press, 2009. P. 307–331.
11. Galdia M. *Legal Linguistics*. Frankfurt am Main: PETER LANG, 2009. P. 90– 191.
12. Grewendorf G. & Rathert M. Language and Law – new applications of formal linguistics. In G. Grewendorf and M. Rathert (eds.): *Formal Linguistics and Law*, 1-22. Berlin, New York: Mouton deGruyter, 2009. P. 1–4.
13. Haase F.-A. Implementation of Argumentation as Process in Theoretical Linguistics. A State of the Art-Review and a Model for Argumentation in Linguistics. *Dialegesthai*. 2010. P. 35–76. Retrieved from <https://mondodomani.org/dialegesthai/fah03.htm>.
14. Matilla E. S. H. *Comparative Legal Linguistics: Language of Law, Latin and Modern Lingua Francas*. [2nd ed.]. *Journal of Speech, Language and the Law*. University of Southern California: Equinox Books Publishing, 2014. P. 403– 408.
15. Mochles R. & Moens M.-F. *Study on the structure of argumentation in case law*. B-3001 Heverlee, Belgium: Katholieke Universiteit Leuven, 2008. P. 1–11.
16. McMnamin. G. R. *Forensic Linguistics*. *Advances in Forensic Stylistics*. Boca Raton (Florida): CRC Press LLC, 2002. P. 85–108.
17. Stanojević M. *Legal English-Changing Perspective*. Series: *Linguistics and Literature*, Vol. 9, No.1. Vranje: FACTA UNIVERSARIES, 2011. P. 65–67.
18. Vogel C. Law matters, syntax matters and semantics matters. In G. Grewendorf & M. Rathert (eds.): *Formal Linguistics and Law*. Berlin, New York: Mouton deGruyter. 2009. P. 25–33.

Татьяна ХРАБАН,

orcid.org/0000-0001-5169-5170

кандидат филологических наук,

доцент кафедры иностранных языков

Национального авиационного университета

(Киев, Украина) *Xraban.Tatyana@gmail.com*

Раиса КОДОЛА,

orcid.org/0000-0002-5647-784X

преподаватель кафедры иностранных языков по специальности

Национального авиационного университета

(Киев, Украина) *kodolarn@ukr.net*

ЖАНРОВАЯ СПЕЦИФИКА ПОСТМОДЕРНИСТСКОГО ДЕТЕКТИВА (НА ПРИМЕРЕ РОМАНА J. HARRIS «ДЖЕНТЛЬМЕНЫ И ИГРОКИ»)

В статье охарактеризована специфика жанровой организации романа J. Harris «Джентльмены и игроки», проанализированы структурно-композиционные особенности произведения, исследован феномен ассимиляции и скрещивания постмодернистского детектива с другими жанровыми образованиями. Роман «Джентльмены и игроки» как произведение постмодернизма сохраняет все игровые и пародийные моменты и впитывает в себя черты нескольких жанров: конспирологического романа-исповеди, социального, психологического, интеллектуального романа. Детективный текст романа представлен как реализация фрейма, слоты которого заполняются типологически указанными концептами: ПРЕСТУПНИК, ЖЕРТВА, СЛЕДОВАТЕЛЬ. Объективация концепта ПРЕСТУПНИК осуществляется лексическими единицами, которые имеют такие семантические компоненты: `экспрессивность` (`пессимистичность`, `импульсивность`, `тревожность`, `индивидуалистичность`, `эмоциональная лабильность`), `личностная дезорганизация` (`эмотивность`, `неприспособленность`), `стремление привлечь к себе внимание`. Это позволяет сделать вывод, что концепт ПРЕСТУПНИК в романе «Джентльмены и игроки» включает в себя семантические компоненты, которые характерны для концепта ЖЕРТВА. Объективация концепта ЖЕРТВА осуществляется лексическими единицами, которые имеют такие семантические компоненты: `опасность`, `зверь`, `преступление`, `безжалостность`, `сила`, `могущество`, `богатство`, `респектабельность`, `высокомерие`. Это доказывает, что концепт ЖЕРТВА включает в себя семантические компоненты, которые характерны для концепта ПРЕСТУПНИК. Для определения того, в какой форме стоит концепт СЛЕДОВАТЕЛЬ в произведении, был проведен анализ лексических единиц, характеризующих взаимоотношения между людьми, чьи образы соответствуют личности преступника и следователя. Объективация отношений осуществляется лексическими единицами, которые имеют такие семантические компоненты: `уважение`, `опасение`, `любовь`, `сочувствие`, `снисходительная насмешливость`, `мотивация`, `прощение`, `противостояние`, `близость`, `единение`, `признание`, которые характерны для концепта НАСТАВНИК. Таким образом, в постмодернистском романе детектив как одна из устоявшихся повествовательных форм подвергается ассимиляции и скрещиванию с другими жанровыми образованиями. Это отражается в «размывании» типологически указанных концептов детективного текста путем приобретения ими не характерных для них семантических компонентов.

Ключевые слова: *концепт, фрейм, семантические компоненты, объективация концепта.*

Тетяна ХРАБАН,
orcid.org/0000-0001-5169-5170
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри іноземних мов
Національного авіаційного університету
(Київ, Україна) Xraban.Tatyana@gmail.com

Раїса КОДОЛА,
orcid.org/0000-0002-5647-784X
викладач кафедри іноземних мов за фахом
Національного авіаційного університету
(Київ, Україна) kodolarn@ukr.net

ЖАНРОВА СПЕЦИФІКА ПОСТМОДЕРНІСТСЬКОГО ДЕТЕКТИВА (НА ПРИКЛАДІ РОМАНУ J. HARRIS «ДЖЕНТЛЬМЕНИ І ГРАВЦІ»)

У статті схарактеризовано специфіку жанрової організації роману J. Harris «Джентльмени і гравці», проаналізовано структурно-композиційні особливості твору, досліджено феномен асиміляції і схрещування постмодерністського детектива з іншими жанровими утвореннями. Роман «Джентльмени і гравці» як твір постмодернізму зберігає всі ігрові та пародійні моменти і вбирає в себе риси кількох жанрів: конспірологічного роману-сповіді, соціального, психологічного, інтелектуального роману. Детективний текст роману представлений як реалізація фрейму, слоти якого заповнюються типологічно зазначеними концептами ЗЛОЧИНЕЦЬ, ЖЕРТВА, СЛІДЧИЙ. Об'єктивація концепту ЗЛОЧИНЕЦЬ здійснюється лексичними одиницями, які мають такі семантичні компоненти: `експресивність` (`песимістичність`, `імпульсивність`, `тривожність`, `індивідуалістичність`, `емоційна лабільність`), `особистісна дезорганізація` (`емотивність`, `неприспосованість`), `прагнення привертати до себе увагу`. Це дає змогу зробити висновок: концепт ЗЛОЧИНЕЦЬ у романі «Джентльмени і гравці» включає в себе семантичні компоненти, які характерні для концепту ЖЕРТВА. Об'єктивація концепту ЖЕРТВА здійснюється лексичними одиницями, які мають такі семантичні компоненти: `небезпека`, `хижак`, `злочин`, `жорстокість`, `міць`, `могутність`, `багатство`, `респектабельність`, `тихатість`. Це доводить, що концепт ЖЕРТВА включає в себе семантичні компоненти, які характерні для концепту ЗЛОЧИНЕЦЬ. Для визначення того, в якій формі постає концепт СЛІДЧИЙ у творі, був проведений аналіз лексичних одиниць, що характеризують взаємини між людьми, чії образи відповідають особистості злочинця і слідчого. Об'єктивація відносин здійснюється лексичними одиницями, що мають такі семантичні компоненти: `повага`, `побоювання`, `любов`, `співчуття`, `поблажлива глузливість`, `мотивація`, `прощення`, `протистояння`, `близькість`, `єднання`, `визнання`, які характерні для концепту НАСТАВНИК. Таким чином, у постмодерністському романі детектив як одна з усталених оповідних форм піддається асиміляції та схрещуванню з іншими жанровими утвореннями. Це відображається в «розмиванні» типологічно зазначених концептів детективного тексту шляхом придбання ними не характерних для них семантичних компонентів.

Ключові слова: концепт, фрейм, семантичні компоненти, об'єктивація концепту.

Tetyana KHRABAN,
orcid.org/0000-0001-5169-5170
Candidate of Philological Science,
Assistant Professor of the Department of Foreign Languages
of the National Aviation University
(Kyiv, Ukraine) Xraban.Tatyana@gmail.com

Raisa KODOLA,
orcid.org/0000-0002-5647-784X
Lecturer of the Department of Foreign Languages
of the National Aviation University
(Kyiv, Ukraine) kodolarn@ukr.net

GENRE SPECIFICITY OF POST-MODERN DETECTIVE (ON THE EXAMPLE OF THE NOVEL J. HARRIS “GENTLEMEN AND PLAYERS”)

The article describes genre organization peculiarities of the J. Harris' novel "Gentlemen and Players", analyzes the structural and compositional features of the work, and explores a phenomenon of the assimilation of the postmodern detective with other genre types. The novel "Gentlemen and Players" as a product of postmodernism preserves all the

game and parody moments and incorporates the features of several genres: conspiracy theological confession, social, psychological, intellectual. The detective text of the novel is presented as the implementation of a frame whose slots are filled with typologically marked concepts: CRIMINAL, VICTIM, INVESTIGATOR. Objectification of the concept CRIMINAL is carried out by lexical units that have such semantic components: 'expressiveness' ('pessimism', 'impulsiveness', 'anxiety', 'individualism', 'emotional lability'), 'personal disorganization' ('emotionality', 'inability'), 'the desire to attract attention'. This fact leads to conclusion: the concept CRIMINAL in the novel "Gentlemen and Players" includes the semantic components that are typical for the concept VICTIM. Objectification of the concept VICTIM is carried out by lexical units that have such semantic components: 'danger', 'beast', 'crime', 'ruthlessness', 'power', 'wealth', 'respectability', 'arrogance'. This proves that the concept VICTIM includes the semantic components that are typical for the concept CRIMINAL. For the identification of the concept INVESTIGATOR quality in the paper, we have carried out an analysis of those lexical units, which are characterize the relationship between people whose images correspond to the personality of the criminal and the investigator. Objectification of relations are realized by means of lexical units which have the following semantic components: 'respect', 'fear', 'love', 'compassion', 'condescending sarcasm', 'motivation', 'forgiveness', 'confrontation', 'closeness', 'unity', 'recognition', which are typical for the concept mentor. Thus, detective novel in the postmodernism is prone to assimilation with other genre formations. It manifests in the "blurring" of the typologically marked concepts of detective text through gaining semantic components non-typical for them.

Key words: concept, frame, semantic components, objectification of the concept.

Постановка проблемы. Детективу принадлежит особое место в литературе. Возникнув в середине XIX века, он остается популярным среди читателей разного пола, возраста, социальной принадлежности. В современном литературоведении детектив понимается как «описание процесса расследования и раскрытия какого-либо преступления» (Шевякова, 2012) в нарративе, обладающем такими жанрообразующими признаками, как наличие загадки; погруженность в первичный быт, важный для понимания читателем «нормы» в поведении персонажей, обстановке, социальных ролях и т.д.; стереотипность поведения персонажей, которые рассматриваются как социальные роли, чья индивидуальность стерта; наличие особых правил построения сюжета – неписаных «законов детективного жанра»; гипердетерминированность мира, описываемого в детективе, по сравнению с миром, в котором мы живем; отсутствие случайных ошибок – признак, который вносит упорядоченность мира детектива (Вольский, 2006). Детектив имеет важную характеристику, обеспечивающую ему коммерческий успех, – развлекательность, но, кроме того, ценность детективной литературы заключается в том, что ее чтение «соотносимо с процессом становления личности, прогрессивно движущейся от стадии чувственно-образного мышления к зрелости сознания и синтезу обоих в совершеннейших образцах внутренней жизни личностей созидающих, творческих» (Георгинова, 2013: 177). Такие потребности психологической природы человека, как компенсация беспомощности, преодоление страхов, облегчение чувства вины, переживание чувства очищения от своей греховности, проявление эмоций; интерес к игре и состязанию, отклик на вызов интеллектуальным способностям; потребность в чтении и наблюдении над любо-

пытными характерами; стремление разглядеть романтику в обыденной городской жизни; желание участвовать в интеллектуальной игре, угадывание событийной программы, применение своих способностей к диалектическому мышлению, разгадке тайны (Георгинова, 2013: 179) заставляют читателя вновь и вновь обращаться к детективу. Особенности детектива, которые, выделив его среди прочей развлекательной литературы, привлекли к нему множество читателей с развитым эстетическим вкусом и обеспечили ему устойчивую репутацию «беллетристики высокого класса» (Вольский, 2006), обусловили научный интерес лингвистов к когнитивным, прагматическим, дискурсивным и другим параметрам детективного текста. Для данной статьи интерес представляют когнитивные параметры, поэтому считаем обоснованным обратиться к детективному роману, написанному в русле постмодернизма, поскольку, по мнению В. Однороговой, «постмодернистский роман – это пародия на детектив, где убийство и загадка нужны лишь для того, чтобы представить героя, которому отведена роль рассказчика, и которому читатель доверяет на протяжении всего романа» (Однорогова, 2009: 148). В постмодернистском детективе автором создается такая модель, которая направлена на «исследование онтологической проблематики и поиск личностью собственной идентичности» (Киреева, 2011). Плодотворным для исследования когнитивных параметров детективного текста считаем роман английской писательницы J. Harris «Gentlemen & Players» («Джентльмены и игроки»), который характеризуется «интересом к исповедальному «Я», страдающему и вопрошающему субъекту» (Новикова, 2013), а избранный автором вектор движения в сторону отражения опыта и ранимости «Я» определяет значимый поворот от игровой

(де)конструкції як філософської і естетическої установки раннього постмодернізму к обнарженню емоціональних і етических граней пам'яті і опыта «Я», обретаючих самостоятельную ценность (Новикова, 2013).

Аналіз досліджень. Для підготовки цієї статті значимими являються научні труди сучасних учених-лінгвістів, присвячених вивченню різних аспектів детективних творів: О. Ахманова (Ахманов, 2010) (описані традиції англійського детективного жанру, в формуванні якого більшу роль зіграли три англійські жанрові традиції: готического, сенсаціонального і ню-гейтського романов), Э. Герасименко (Герасименко, 2011) (проведен аналіз научних робіт сучасних учених-лінгвістів, присвячених вивченню мови і стилю детективних творів), а також роботи, присвячені вивченню феномена постмодернізму в літературі: Г. Шовкопляса (Шовкоплас, 2016) (охарактеризован роман Умберто Еко «Ім'я рози» як типологіческа модель постмодерністського детектива), В. Однорогової (Однорогова, 2009) (проаналізовано творі «Чорний принц» з точки зору постмодернізму і класического детектива), Ю. Храмової (Храмова, 2016) (рассмотрен роман англійського письменника Дж. Коу як приклад використання і переосмислення прийомів класического детектива в постмодернізмі), В. Новикової (Новикова, 2013) (вивчені проблеми репрезентації соціальної реальності і інтерпретації історії в постмодерністському творі) і др. Незважаючи на значительне количество робіт в літературознавстві, які присвячені дослідженню детективного роману, в даній статті була вперше зроблена спроба осмислення роману J. Harris «Джентльмени і ігроки» в руслі постмодерністської літератури, що дозволяє розширити уявлення про специфіку її розвитку в Великій Британії.

Ціль статті – виявити специфіку жанрової організації роману J. Harris «Джентльмени і ігроки», проаналізувати структурно-композиційні особливості твору, дослідити феномен асиміляції і скрещування постмодерністського детектива з іншими жанровими формами.

Дослідження виконано в руслі когнітивно-дискусивної парадигми наукового знання. Для досягнення поставленої цілі вважаємо оправданим використання таких психолінгвістических методів дослідження, як дискурс-аналіз, метод контекстуального і інтуїтивно-логіческого інтерпретаційного аналізу. Це дозво-

ляє вивчити мовні і когнітивні структури, лежачі в основі побудови тексту роману J. Harris «Джентльмени і ігроки», описати типологіческі ознаки постмодерністського детектива як синкретичного типу тексту, виявити причину такого феномена в постмодерністському детективі як тенденцію к комбінаториці і синкретизму жанрових форм.

Виклад основного матеріалу. Дія роману «Джентльмени і ігроки» розгортається в елітній школі для хлопчиків «Сент-Освальд», яка є втіленням респектабельності. Однак в школі з'являється людина, яка знає всі її таємниці, і у неї одна мета – знищити «Сент-Освальд». Мелкі неприємності переростають в великі скандали, розкривається хитроумна шаховна партія – загадочний мститель проти старинної школи.

Роман починається з опису сцени зміни місця проживання Джулії Снайд – батька дівчинки отримує роботу обслуговуючого персоналу в школі для хлопчиків «Сент-Освальд». Різке змінення умов життя сприяє появленню у Джулії синдрому соціальної дезорієнтації. Недостатня ієрархізація соціальних норм стає основною особливістю психологіческого профілю дівчинки – вона порушує межі території школи з попереднім знаком «заборонено вхід стороннім» (*Like the giant NO TRESPASSERS sign on the drive to St. Oswald's, straddling the air like a sentinel... Another child might have been daunted by the command. But in my case curiosity overrode the instinct. By whose order? Why this point and not another? And most importantly, what would happen if I crossed that line?*). Реакції оточуючих не послідувало, порушення просто не було помічено. Результатом цього стає розмивання уявлень про дозволене і недозволене. Зникає загальний нормативний зразок, що неминуче деформує процеси інкультурації, соціалізації і соціального контролю в суспільстві (Клейберг, 2015: 8). Таким чином, уявлення Джулії про свідоме порушення норм стають неадекватними реальності, що «запутує» дитину, посилює її дезорієнтованість так, що з часом вбивство для неї стає не більш ніж умовною межею на землі, яку можна стерти або просто не помітити (*If there's one thing I've learned in the past fifteen years, it's this: that murder is really no big deal. It's just a boundary, meaningless and arbitrary as all others – a line drawn in the dirt*). Соціальна дезорієнтація стає причиною того, що

у девочки складывается представление о враждебности и несправедливости окружающего мира (*They would hate me, I knew it. They would take one look at me and they would hate me*). Такое убеждение ведет к представлению о том, что вся жизнь устроена несправедливо, что сами нормы общества неправильны, то есть к сознательной асоциальной или даже антисоциальной установке (*I took regular beatings for my leather briefcase (everyone that year was carrying Adidas bags); for my contempt of sports; for my smart mouth; for my love of books; for my clothes; and for the fact that my father worked at That Posh School (it didn't seem to matter that he was only the caretaker)*). Такое отношение к миру приводит к тому, что важнейшей особенностью психологического профиля подростка становится самосознание изгоя, отвергаемого обществом (*I imagined myself an exile, set apart from the others, who would one day be called back to where I belonged*). Свой психологический дискомфорт Джулия объясняет непринятием и отвержением со стороны детей и части учителей школы, где она учится, и которую выбрал для нее отец в соответствии со своим социальным статусом. Чувствуя себя жертвой несправедливости, девочка начинает искать любовь и признание за стенами своей школы, а именно в «Сент-Освальде» (*I went out of my way to take ever greater risks in the hope that one day, perhaps, St. Oswald's would recognize me and take me home*). Но в силу объективных причин это не может произойти. И тогда Джулия начинает переживать чувство отверженности – неполноту, ограниченность, ущербность своего «Я», что свидетельствует о несоответствии того, кто отражается, тому, что представляет собой отражение. Если полноценное «Я» предполагает тождество индивида как отражаемого (кто) и отражения индивида в себе самом (что), то в случае отчуждения человек ощущает раскол (Петровский, Полевая, 2001: 19–26). По мнению В. Зиновьевой, чувство отверженности выражается «в проблеме потери человеческой личностной и социальной идентичности, это конфликт между актуальным существованием и потенциальным бытием, это потеря контроля над продуктами труда, это разрушение социальных взаимосвязей, бесполезная растрата творческих способностей, состояние беспомощности и бессилия, страха перед жизнью, одиночество» (Петровский, 2001: 4). Такое чувство, пожалуй, переживал каждый из людей. Иногда это – кратковременное состояние, связанное с неприятием и осуждением другими людьми. Но в Джулии это чувство поселилось глубинно. Отчужденность для нее стала «результатом неот-

раженности в Другом» (Зиновьева, 2005: 24): *Regard. In English it implies respect and admiration. In French it simply means "a look." That – to be seen – is all I ever wanted*. Приспособиться к окружающей среде, защититься, в том числе и от своего собственного психического мира, который может представлять угрозу, помогает механизм психозащиты. Но сама суть этого психологического феномена подразумевает вариативность возможностей его использования – способы защиты могут быть и способами нападения. У Джулии срабатывают несколько таких защитных механизмов. Один из них – фантазии (*Just as he would have liked a son in his image, I longed desperately for a father in mine. I already had the template in my mind, culled from a hundred books and comics. Foremost he would be a man of authority, firm but fair. A man of physical courage and fierce intelligence. A reader, a scholar, an intellectual*). Фантазия играет роль замещающего действия, поскольку реальную ситуацию Джулия решить не в состоянии. И тогда вместо реальной ситуации воображается мнимая, иллюзорная ситуация, которая решает все проблемы, – Джулию принимают в «Сент-Освальде», она становится «своей» в обществе, стоящем выше того, к которому она принадлежит (*Alone in the echoing corridors of the school, I dreamed of having my name on the Honors Boards, of sharing jokes with the St. Oswald's boys, of learning Latin and Greek...*). Такие фантазии выполняют функции компенсации – смягчают чувство неполноценности, уменьшают травмирующее влияние обид и оскорблений, и когда этому иллюзорному миру грозит опасность быть разрушенным Леоном, Джулия толкает его с крыши. Другим механизмом психозащиты, к которому обращается Джулия с целью снижения тревожности, становится разрядка. Она проявляется в делинквентном поведении: вандализме, кражах в магазинах, хулиганстве. Но такие «победы» были мимолетны, а неудовлетворенность – длительна. Тогда Джулия использует более эффективный и чрезвычайно опасный механизм психозащиты – обесценивание (*Predictable. They're all so predictable. That's their weakness. The Oswaldians*). Обесцениванию подвергается не только то, к чему так стремилась Джулия – респектабельность, но и человеческая жизнь. Однако обесценивание оборачивается против самой Джулии: «когда человек «сбивает» ценность окружающих его людей, вещей и занятий, он оказывается в мире, где нет ничего «самого лучшего», «идеального». Идеальное, как правило, достаточно стабильно и может питать человека энергией и надеждой долгое время. Если оно

часто и драматично обесценивается, шатается, то и сам носитель идеалов подвергается сомнению» (Зиновьева, 2005: 25). Все это приводит к кризису идентичности. «В такой ситуации человек может чувствовать неприспособленность, деперсонализацию, отчужденность, душевное расстройство, отмечает разрешение старых проблем на более поздних стадиях развития. Как одна из самых важных проблем юношеского возраста идентичность приобретает статус «борьбы на всю жизнь» (Клейберг, 2015: 8). Вот почему Джулия возвращается в «Сент-Освальд» уже в зрелом возрасте – не просто отомстить, а еще раз попытаться обрести свою идентичность (*Simple revenge? I only wish it were that easy. But you and I both know that it goes deeper than that. Revenge, I'll admit, is a part of it. For Julian Pinchbeck, perhaps – for the whingeing, cringing child I was, hiding in the shadows and wishing desperately to be someone else*).

Анализ структурно-композиционных особенностей произведения доказывает, что в романе «Джентльмены и игроки» наблюдается тенденция к комбинаторике и синкретизму жанровых форм, сознательное обыгрывание их автором. Так, роман усложнен детальным анализом человеческой психологии, сюжет строится не на том, как было совершено убийство, а почему преступник его совершил. Это позволяет говорить о жанре психологического романа. С другой стороны, произведение представляет собой одно из ярчайших художественных исследований социальности, где «преступление – лишь знак массовой культуры» (Кириченко, 2015: 44). Оно выступает индикатором культурного хаоса, пытается показать распад социальных идеалов, а также фигурирует как функция новых социальных практик, связанных с властью, собственностью, капиталами (Липовецкий, 2012: 29). Акцентирование данных особенностей произведения дает возможность определить жанр «Джентльменов и игроков» как социальный роман.

Нельзя не отметить еще одну жанровую особенность этого произведения – оно имеет повествовательную формулу, которая базируется на сюжете воссоздания теории заговора с использованием соответствующего конспирологического дискурса. Главный герой знает о существовании заговора, так как сам причастен к нему. Заострение внимания на таких характеристиках произведения позволяет отнести роман «Джентльмены и игроки» к жанру конспирологического романа-исповеди. При этом «конспирология становится не только неисчерпаемым источником сюжетов для массовой развлекательной культуры, но и новым способом когнитивного мышления, выра-

жающим постмодернистскую неуверенность в знании как таковом (Слесарева, 2013: 192). Кроме того, повествование романа ведется от лица двух персонажей, обозначаемых автором как шахматные фигуры – король и пешка, которая к концу произведения становится ферзем. Подача действительности в форме притчи, аллегии свидетельствует, что роман «Джентльмены и игроки» содержит также типологические маркеры интеллектуального романа, к которым можно также отнести такую особенность произведения, как нивелирование возможности однозначного решения проблемы, сглаживание категоричности «за» или «против», определение идеи романа как многозначной, разворачивающейся в «гамму оттенков и отношений чрезвычайной сложности» (Акулова, 2015: 94). Таким образом, основываясь на опорных элементах романной структуры (поляризация персонажей, остросюжетная композиция, наличие объединяющего нарратора, игра с реальностями и т.д.) (Слесарева, 2013: 196), роман «Джентльмены и игроки» как произведение постмодернизма сохраняет все игровые и пародийные моменты и вбирает в себя черты нескольких жанров.

С другой стороны, роман «Джентльмены и игроки» рассмотрен как реализация фрейма, слоты которого заполняются типологически отмеченными концептами, что представляют собой вариативные реализации вершинных узлов и являются релевантными для отдельных типов детективных текстов. К типологически отмеченным концептам детективного текста относятся *преступник, жертва, следователь* (Лесков, 2005). Реализация этих концептов в романе «Джентльмены и игроки» позволяет изучить феномен ассимиляции и скрещивания постмодернистского детективного романа с другими жанровыми образованиями.

Концепт *преступник* актуализируется в образе Джулии Снайд. Объективация образа Джулии (концепта *преступник*) осуществляется лексическими единицами, которые имеют такие семантические компоненты: `экспрессивность` (`пессимистичность`, `импульсивность`, `тревожность`, `индивидуалистичность`, `эмоциональная лабильность`): *to fight for it to the death, everything counts, there are sharp edges on everything, and all of them cut, again I had been given a second-rate substitute, the thought obsessed me, addiction, taunting me, like a stray wolf, sense of isolation, my otherness*; `личностная дезорганизация` (`эмотивность`, `неприспособленность`): *a secretive, skinny, pallid, insipid child with no interest in sports and whose personality was as solitary as his own was gregarious, regular beatings for my leather briefcase*

(everyone that year was carrying Adidas bags); for my contempt of sports; for my smart mouth; for my love of books; for my clothes; and for the fact that my father worked at That Posh School, exile, set apart from the others, if I could withstand the bullying and the petty humiliations; `конформность`: wishing desperately to be someone else, Don't look too smart. Don't carry books, our friendship was not a friendship of equals; `стремление привлечь к себе внимание`: I longed to be seen; I strove to belong. Respect. Regard. That curious visibility; would recognize me and take me home; `униженность`, `малоценность`: a poof, or a swot, or a queer, intruder; conscious of my dirty jeans, my scuffed sneakers, my pinched face and lank hair, something low, common, neither fish nor fowl, a useless daydreamer, something cheap about me – a scent, perhaps, a polyester shine.

О. Клачкова утверждает, что «виктимная личность обладает системой связанных между собой психологических свойств. Системообразующими свойствами выступают: экспрессивность, социальная дезадаптивность, конформность, переживание униженности, стремление привлечь к себе внимание, беспечность» (Клачкова, 2008: 399). Основываясь на анализе лексических единиц и данном утверждении, можно сделать вывод: концепт *преступник* в романе «Джентльмены и игроки» включает в себя семантические компоненты, которые характерны для концепта *жертва*.

Следующим, типологически отмеченным концептом детективного текста, подлежащего анализу, становится концепт *жертва*. Он актуализируется в образе школы для мальчиков «Сент-Освальд», против которой направлена негативная энергия Джулии Снайд в виде агрессии и обиды, то есть школа становится объектом действия такого механизма психозащиты, как перенос. Это не случайно, ведь, активно пользуясь собственным воображением и ассоциациями, Джулия воспринимает школу как живое существо, наделенное, подобно личности, определенным характером, имеющее сердце, мозг (As I said before, the way to bring down St. Oswald's is a blow to the heart, not the Head. And Bishop is the heart of the school) и даже пищеварительную систему (St. Oswald's killed my father, just as surely as St. Oswald's killed Leon. St. Oswald's, with its bureaucracy, its pride, its blindness, its assumptions. Killed them and digested them without a thought, like a whale sucking up plankton). Идентичное восприятие школы мы находим и со стороны антагониста Джулии – Роя Стрейтли (St. Oswald's has a way of eating those things. The energy; the ambition; the dreams; That was Pat Bishop, generally acknowledged to be the

human face of the school; I knew what she meant. You can give, and give and give – but St. Oswald's is always hungry, devouring everything – love, lives, loyalty – without ever sating its interminable appetite). Эмоциональное отношение к школе весьма сложное и содержит целый комплекс положительных (привязанность, гордость) и негативных эмоций (гнев, раздражение, недовольство) как со стороны Джулии, так и со стороны Стрейтли. Следует отметить, что проявление эмоций колеблется от любви (I loved St. Oswald's with a violent passion no mere pupil could have hoped to duplicate; Here was home) до активной ненависти, включающей осуждение, гнев и желание наказать ненавидимого (Bloody St. Oswald's, I want to bring it all down; simply knocking off a few gargoyles won't do). Ненависть у Джулии проявляется как «сложное негативное эмоциональное явление, включающее долговременный комплекс негативных установок, мотивов, эмоций и склонностей, направленных на предмет. У ненависти всегда есть свой специфический предмет, однако иногда он может иметь смещенный или мифологизированный характер» (Бреслав, 2011: 140) – так, Джулия под влиянием эмоции ненависти воспринимает «Сент-Освальд» как вампира (Bloody vampire).

Объективация концепта *жертва* осуществляется лексическими единицами, которые имеют такие семантические компоненты: `опасность` (wars, scandals, murders, perilous, menace), `зверь` (hungry, devouring, without ever sating its interminable appetite), `преступление` (St. Oswald's killed my father, just as surely as St. Oswald's killed Leon, killed them and digested), `безжалостность` (without a thought), `сила`, `могущество` (security guards, hidden cameras, order, authority), `богатство` (to impress, sententious titles, emerald ring, whiff of Chanel No. 5, cricket), `респектабельность` (patina of wealth and respectability, no graffiti, no litter, no vandalism, not as much as a broken window, no surprise visits from the community police officer, or posters warning pupils to leave their knives at home, safety), `высокомерие` (with its bureaucracy, its pride, its blindness, its assumptions, complacent fool, foolish complacency, arrogantly, unchallenged, certain of its authority). Анализ лексических единиц доказывает, что концепт *жертва* включает в себя семантические компоненты, которые характерны для концепта *преступник*.

Еще одним типологически отмеченным концептом детективного текста, важным для определения специфики романа J. Harris «Джентльмены и игроки», является концепт *следователь*, который актуализируется в образе Роя Стрейтли.

Для определения, в какой форме предстает концепт *следователь* в произведении, считаем необходимым провести анализ лексических единиц, характеризующих взаимоотношения между Джулией и Стрейтли.

Объективация отношения Джулии к Стрейтли осуществляется лексическими единицами, которые имеют такие семантические компоненты: `уважение` (*his brain is keen, boys always respected him, his role... was nevertheless significant, real grit, to look for his name on the Honors Board among the Old Centurions*), `опасение` (*a real – and dangerous – intelligence, my enemy*), `любовь` (*felt almost fond of him today, Dear old Straitley, I liked him better than ever before, I've come so close to loving him*), `сочувствие` (*poor old Straitley, I almost felt sorry, old man's white stubble under his chin and an old man's bony white feet in battered leather slippers*), `снихождительная насмешливость` (*still the same affectations, the gown, the tweed jacket, the Latin phrases*), `мотивация` (*that duty (to the school, of course) can be as much of a motivating force as (for instance) love*), `прощение` (*that bitterness can be put aside*), `противостояние` (*in any war there must be casualties*), `близость` (*as if he were an old uncle*).

Объективация отношения Стрейтли к Джулии осуществляется лексическими единицами, которые имеют такие семантические компоненты: `уважение` (*made of stronger stuff, intelligent and capable, aloofness has nothing to do with being shy, I have been struck by the speed with which she has adapted, she is friendly with the boys without falling into the trap of intimacy; knows how to punish without provoking resentment; knows her subject*), `забота` (*You want to be careful*), `единение`, `признание` (*And now me, Bishop, Grachvogel, Devine – and you, Miss Dare. What makes you think you're any different?*). Анализ этих компонентов указывает на то, что отношения характеризуются сопричастностью, пониманием, уважением, привязанностью и любовью. Такие отношения характерны для близких людей, например, учителя и ученика. Не зря Джулия называет Стрейтли «Magister» – так, как его называют ученики. Роль, что отведена

Стрейтли в романе, – не раскрытие преступления, а помощь Джулии в борьбе против ее «внутренних демонов», которые преследуют героиню. И Стрейтли справляется со своей задачей – Джулия отказывается от последнего убийства, рассматривая его как её же поражение (*It might have been more humane to finish him off, but I found I couldn't do it. He'd seen me. He knew the truth. And if I killed him now, it would not feel like victory. A draw, then, Magister. I can live with that*). Девушка получает от Стрейтли то, к чему она стремилась всю жизнь – признание её «своей» в «Сент-Освальде» (*I believe you liked me. I think you respected me. Now you know me. That's all I really wanted of you, old man. Respect. Regard. That curious visibility that is the automatic birthright of those living on the other side of the line*). Таким образом, концепт *следователь* в романе трансформируется в концепт *наставник*.

Выводы. Анализ конкретных практик писателей-постмодернистов, создавших яркие образцы постмодернистского детектива, позволяет существенно уточнить параметры этого жанра. Так, на примере романа J. Harris «Джентльмены и игроки» доказано, что в постмодернистском романе детектив как одна из устоявшихся повествовательных форм подвергается ассимиляции и скрещиванию с другими жанровыми образованиями (конспирологическим романом-исповедью, социальным, психологическим, интеллектуальным романами). Это отражается в «размывании» типологически отмеченных концептов детективного текста путем приобретения ими малохарактерных для них семантических компонентов. Так, в романе «Джентльмены и игроки» концепт *преступник* включает в себя семантические компоненты, которые характерны для концепта *жертва*, концепт *жертва* включает в себя семантические компоненты, которые характерны для концепта *преступник*, а концепт *следователь* трансформируется в концепт *наставник*.

Перспективным направлением считаем исследование экспрессивности и метафоричности языка детектива, изучение языковой личности авторов, гендерные аспекты детективных текстов, формы и стили повествования.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Акулова Н. Ю. Генезис і жанрова специфіка інтелектуального роману. *Научні дослідження. Теорія і практика*. 2015. № 32. С. 93–96.
2. Ахманов О. Ю. Традиции детективного жанра в романе П. Акройда «Хоксмур». *Литературоведение*. 2010. Выпуск № 22. С. 192–196.
3. Бреслав Г. Ненависть как предмет психологического исследования. *Вопросы психологии*. 2011. № 2. С. 138–149.
4. Вольский Н. Н. Классический детектив: поэтика жанра. 2006. URL: detective.gumer.info/txt/volsky-1.doc (дата обращения: 11.08.2019).
5. Герасименко Э. Н. Детектив глазами современных лингвистов. *Культура народов Причерноморья*. 2011. № 211. С. 123–125.

6. Георгинова Н. Ю. Детективный жанр: причины популярности. *Научный диалог: Филология*. 2013. № 5 (17). С. 173–186.
7. Зиновьева Д. М. Психология отчуждения. Волгоград : Изд-во ГОУ ВПО «ВАГС», 2005. 172 с.
8. Кириченко Д. А. Коммуникация насилия в современной «новой драме». *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету*. 2015. Випуск V. С. 40–45.
9. Киреева Н. В. Трансформация жанровых конвенций автобиографии и детектива в прозе американского постмодернизма : дисс. ... доктора филол. наук : 10.01.03. Москва : МГУ, 2011. 378 с. URL: <http://www.dslib.net> (дата обращения: 19.08.2019).
10. Клачкова О. А. Психологические особенности виктимной личности. *Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена*. 2008. С. 396–399.
11. Клейберг Ю. А. Девиантное поведение как реакция на личностную неопределенность. *Психология. Историко-критические обзоры и современные исследования*. 2015. № 4, 5. С. 8–17.
12. Липовецкий М. Перфомансы насилия : литературные и театральные эксперименты «новой драмы». Москва : Новое лит. обозрение, 2012. 376 с.
13. Лесков С. В. Лексические и структурно-композиционные особенности психологического детектива : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Санкт-Петербург, 2005. 207 с.
14. Новикова В. Г. Британский социальный роман в эпоху постмодернизма. Нижний Новгород : Изд-во ННГУ им. Н.И. Лобачевского, 2013. 369 с.
15. Однорогова В. С. Особенности постмодернистского детектива (на примере романа Айрис Мердок «Черный принц»). *Наукові записки Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. Сер. : Літературознавство*. 2009. Вип. 3(2). С. 143–149.
16. Петровский В. А., Полевая М. В. Отчуждение как феномен детскородительских отношений. *Вопросы психологии*. 2001. С. 19–26.
17. Слесарева Д. О. Генезис конспирологического романа. *Историческая и социально-образовательная мысль*. 2013. № 6. С. 192–196.
18. Шевякова Ю. И. Лингвокогнитивное картирование социальных отношений героев современного английского детективного рассказа : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Москва : МГИМО, 2012. 241 с. URL: <http://cheloveknauka.com> (дата обращения: 22.08.2019).
19. Шовкопляс Г. Рецепти від Умберто Еко. Дещо про написання постмодерністських детективів. *Літературний процес: методологія, імена, тенденції. Філологічні науки*. 2016. № 8. С. 119–123.
20. Храмова Ю. А. «Какое надувательство!» Джонатана Коу как постмодернистский детектив. *Известия Саратовского университета. Новая серия. Серия: Филология. Журналистика*. 2016. Т. 16. Вып. 3. С. 316–319. DOI: <https://doi.org/10.18500/1817-7115-2016-16-3-316-321>

REFERENCES

1. Akulova, N. Yu. (2015). Henezys i zhanrova spetsyfika intelektualnoho romanu [Genesis and genre specificity of intellectual novel]. *Nauchny'e issledovaniya. Teoriya i praktika*, 32, 93–96 [in Ukrainian].
2. Akhmanov, O. Yu. (2010). Tradiczii detektivnogo zhanra v romane P. Akrojda «Khoksmur» [Traditions of the detective genre in the novel by P. Ackroyd “Hawksmoor”]. *Literaturovedenie*, 22, 192–196 [in Russian].
3. Breslav, G. (2011). Nenavist' kak predmet psikhologicheskogo issledovaniya [Hatred as a subject of psychological research]. *Voprosy psikhologii*, 2, 138–149 [in Russian].
4. Vol'skij, N. N. (2006). Klassicheskij detektiv: poe'tika zhanra [Classic detective: poetry of the genre]. URL : gumer.info/txt/volsky-1.doc [in Russian].
5. Gerasimenko, E. N. (2011). Detektiv glazami sovremenny'kh lingvistov [Detective through the eyes of modern linguists]. *Kul'tura narodov Prichernomor'ya*, 211, 123–125 [in Russian].
6. Georginova, N. Yu. (2013). Detektivny'j zhanr: prichiny' populyarnosti [Detective genre: reasons for popularity]. *Nauchny'j dialog: Filologiya*, 5 (17), 173–186 [in Russian].
7. Zinov'eva, D. M. (2005). *Psikhologiya otchuzhdeniya [Psychology of Alienation]*. Volgograd: Izd-vo GOU VPO «VAGS» [in Russian].
8. Kirichenko, D. A. (2015). Kommunikacziya nasiliya v sovremennoj “novoj drame” [Communication of violence in the modern “new drama”]. *Naukovi zapysky Berdianskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu*, V, 40–45 [in Russian].
9. Kireeva, N. V. (2011). Transformacziya zhanrov'kh konvenczij avtobiografii i detektiva v proze amerikanskogo postmodernizma [Transformation of genre conventions of autobiography and detective story in the prose of American postmodernism]. (Doctor dissertation). Moskva: MGU. URL: <http://www.dslib.net> [in Russian].
10. Klachkova, O. A. (2008). Psikhologicheskie osobennosti viktimnoj lichnosti [Psychological features of victim identity]. *Izvestiya Rossijskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta im. A. I. Gerczena*, 396–399 [in Russian].
11. Klejberg, Yu. A. (2015). Deviantnoe povedenie kak reakcziya na lichnostnuyu neopredelennost' [Deviant behavior as a reaction to personal uncertainty]. *Psikhologiya. Istoriko-kriticheskie obzory` i sovremenny'e issledovaniya*, 4, 5, 8–17 [in Russian].
12. Lipoveckij, M. (2012). *Perfomansy` nasiliya: literurny'e i teatral'ny'e`ksperimenty` “novoj dramy”* [Performances of violence: literary and theatrical experiments of the “new drama”]. Moskva: Novoe lit. Obozrenie [in Russian].

13. Leskov, S. V. (2005). Leksicheskie i strukturno-kompozicionny'e osobennosti psikhologicheskogo detektiva [Lexical and structural-compositional features of a psychological detective]. (Candidate Dissertation). Sankt-Peterburg [in Russian].
14. Novikova, V. G. (2013). Britanskij soczial'ny'j roman v e'pokhu postmodernizma [British social novel in the postmodern era]. Nizhnij Novgorod: Izd-vo NNGU im. N.I. Lobachevskogo [in Russian].
15. Odnorogova, V. S. (2009). Osobennosti postmodernistskogo detektiva (na primere romana Ajris Merdok "Cherny'j princz") [Features of the postmodern detective (on the example of the novel Iris Murdoch "The Black Prince")]. *Naukovi' zapiski Kharki'vs'kogo naczi'onal'nogo pedagogi'chnogo uni'versitetu I'm. G. S. Skovorodi: Li'teraturознавство*, 3(2), 143–149 [in Russian].
16. Petrovskij, V. A., Polevaya, M. V. (2001). Otchuzhdenie kak fenomen detskoroditel'skikh otnoshenij Alienation as a phenomenon of child and parental relationships]. *Voprosy'psikhologii*, 19–26 [in Russian].
17. Slesareva, D. O. (2013). Genezis konspirologicheskogo romana [Genesis of the conspiracy novel]. *Istoricheskaya i social'no-obrazovatel'naya my'sl'*, 6, 192–196 [in Russian].
18. Shevyakova, Yu. I. (2012). Lingvokognitivnoe kartirovanie soczial'ny'kh otnoshenij geroev sovremennogo anglijskogo detektivnogo rasskaza [Linguocognitive mapping of social relations of the heroes of a modern English detective story]. (Candidate Dissertation). URL: <http://cheloveknauka.com> [in Russian].
19. Shovkoplias, H. (2016). Retsepty vid Umberto Eko. Deshcho pro napysannia postmodernistskykh detektyviv [Humberto Eco Recipes. Something about writing postmodern detectives]. *Literaturnyi protses: metodolohiia, imena, tendentsii. Filolohichni nauky*, 8, 119–123 [in Ukrainian].
20. Khramova, Yu. A. (2016). "Kakoe nadvatel'stvo!" Dzhonatana Kou kak postmodernistskij detektiv ["What a Carve Up!" by Jonathan Coe as a postmodern detective]. *Izvestiya Saratovskogo universiteta. Novaya seriya. Seriya: Filologiya. Zhurnalistika*, 16, 316–319. DOI: <https://doi.org/10.18500/1817-7115-2016-16-3-316-321> [in Russian].

ПЕДАГОГІКА

УДК 378.147

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/26.195896>

Олена ЛУЦЕНКО,
orcid.org/0000-0002-6864-908X
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри іноземних мов природничих факультетів
Інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(Київ, Україна) olenzial@ua.fm

ВЕБ-КВЕСТ ЯК ТЕХНОЛОГІЯ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ В УМОВАХ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У статті проаналізовано можливості використання веб-квест технологій у процесі формування інішомовної комунікативної компетенції студентів закладів вищої освіти. Доведено актуальність упровадження в освітній процес закладу вищої освіти інформаційно-комунікаційних та комп'ютерних технологій. Констатовано, що перспективним засобом використання Інтернету у навчанні іноземних мов є технологія веб-квест (WebQuest). Мета статті полягала в обґрунтуванні особливостей веб-квесту як нової технології навчання студентів іноземних мов.

Вказано, що веб-квест – це своєрідна форма подачі матеріалу шляхом постановки завдань, причому розв'язання поставлених завдань чи відповіді на запитання студенти отримують із різних сайтів Інтернету. Окреслено структуру веб-квесту, яка охоплює вступ, формулювання завдання, процедуру виконання завдання, оцінку діяльності студентів, підсумок. Вказано на класифікацію завдань, представлених у веб-квесті (завдання на переказування; завдання на копіїювання; завдання на пошук розгадки; журналістське розслідування; ситуативне завдання із заданими умовами; творче завдання; завдання на пошук компромісу). Вказано на технологію розробки веб-квесту. Зосереджено увагу на виховному та дидактичному потенціалі використання веб-квест технологій на заняттях з іноземної мови. Обґрунтовано умови ефективного застосування веб-квесту у процесі інішомовної підготовки студентів закладів вищої освіти. До них, зокрема, належать такі: 1) усі ресурси веб-квесту мають бути автентичні; 2) процес виконання веб-квесту має стимулювати комунікативну діяльність студентів; 3) має бути забезпечений високий рівень навчальної мотивації студентів; 4) мають дотримуватися принципи наочності, доступності, професійної спрямованості, актуальності і новизни інформації, врахування індивідуальних особливостей студентів та рівня їхньої мовної підготовки.

Ключові слова: веб-квест, технологія навчання іноземних мов, іноземна мова, інформаційно-комунікаційні технології, заклад вищої освіти.

Olena LUTSENKO,
orcid.org/0000-0002-6864-908X
PhD (Pedagogy),
Associate Professor at the Department of Foreign Languages for Natural Sciences Faculties
Institute of Philology
Taras Shevchenko National University of Kyiv
(Kyiv, Ukraine) olenzial@ua.fm

WEBQUEST AS A TECHNOLOGY FOR LEARNING FOREIGN LANGUAGES IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

The possibilities of using WebQuest technology in the process of forming foreign language competence of students of higher education institutions are considered. The relevance of the implementation of information-communication and computer technologies in the educational process in higher education institutions is proved.

It is shown that WebQuest technology is a promising way of using the Internet in teaching and learning foreign languages. The aim of the article is to substantiate the features of web quest as a new technology in teaching foreign languages to students. It is stated that WebQuests are a form of presenting material by assigning tasks, in which students get their answers from different websites.

The structure of a web-based quest, including the introduction and formulation of the task, the procedure for completing the task, the evaluation of the students' activity, and the summary is outlined.

The classification of tasks presented in WebQuests such as retelling tasks; compilation tasks; solver searches; journalistic investigations; situational tasks with given conditions; creative tasks; compromise search tasks is described. Web quest development technology is specified.

Maximizing the deductive potential of WebQuest technology in foreign language lessons is focused on. The conditions for effective use of web-based quests in the process of foreign language training of students of higher education institutions are substantiated. They include: 1) all web quest sources must be authentic; 2) the process of completing the online quest should stimulate students' communication activity; 3) a high level of students' educational motivation should be ensured; 4) principles of clarity, accessibility, professional orientation, relevance and novelty of information should be observed, taking into account the individual characteristics of students and the level of their language training.

Key words: WebQuest, technology for teaching foreign languages, foreign languages, information-communication technology, higher education institution.

Постановка проблеми. У сучасному світі без знання іноземних мов неможливий жоден вид діяльності, адже, щоб бути конкурентоздатним на ринку праці, фахівець має постійно вчитися та опановувати нові світові досягнення в галузі своєї діяльності. З огляду на це, актуалізується проблема методів та технологій навчання іноземних мов у процесі професійної освіти.

Оновлення банку сучасних технологій навчання іноземних мов неможливе без урахування вимог сучасності. У світі, де інформаційно-комунікаційні технології впроваджено до всіх сфер діяльності, виникає необхідність їхньої інтеграції з традиційними методами навчання.

Сучасні досягнення в галузі інформаційно-комунікаційних та комп'ютерних технологій відкривають нові можливості для розвитку адекватного педагогічного інструментарію навчання іноземних мов та культури поза мовним середовищем.

Серед сучасних технологій навчання іноземних мов науковці виділяють кейс-технологію та веб-квест.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Основні засади технології веб-квесту розкрито у працях Б. Доджа (Dodge, 1997), Н. Хоклі (Hockly, 2008: 117–120), Дж. Ходжеса (Hodges, 1996) та ін. Науковці зосереджуються на висвітленні структури веб-квесту, класифікації завдань, представлених у них тощо. Класифікація квестів презентована у роботах Є. Шульгіної (Шульгіна, 2015).

Специфіка застосування веб-квестів на заняттях з іноземної мови у закладах вищої освіти презентована у працях Є. Багузіної, О. Воронової та ін. Зокрема, О. Воронова (Воронова, 2014) звертає увагу на сучасні технології і методи навчання іноземних мов у закладах вищої освіти і в цьому контексті зазначає, що технологія веб-квест є надзвичайно продуктивною у навчанні студентів самостійно здобувати знання, спираючись на уже вивчене. Авторка розглядає переваги застосування зазначеної технології в освітньому процесі закладу вищої освіти і констатує високу ефективність роботи за названою технологією.

Натомість Є. Багузіна (Багузіна, 2010) називає веб-квест-методику однією з оптимальних форм навчання і контролю у закладі вищої освіти. Учена ґрунтовно характеризує переваги використання названої технології (стимулювання студентів до самостійного аналітичного і креативного мислення, залучення до об'єктивного оцінювання власних результатів і результатів колег, формування у студентів уміння орієнтуватися у значному масиві інформації, аналізувати, самостійно і творчо мислити, працювати в команді тощо). Авторка також розкриває методику створення веб-квесту, послідовність етапів цього процесу.

Мета статті полягає в обґрунтуванні особливостей веб-квесту як нової та продуктивної технології навчання студентів іноземних мов.

Виклад основного матеріалу. Одним із важливих засобів формування іншомовної комунікативної компетенції студента у сучасних умовах є занурення у віртуальний простір. Це дає змогу змоделювати автентичне іншомовне середовище. Таким віртуальним простором є мережа Інтернет.

Перспективним способом використання Інтернету у навчанні іноземних мов є технологія веб-квест (WebQuest). Веб-квест – це своєрідна форма подачі матеріалу шляхом постановки завдань, причому розв'язання поставлених завдань чи відповіді на запитання студенти отримують із різних сайтів Інтернету. Ця методика вперше була запропонована Берні Доджем та Томом Марчем у 1995 р. В основі створення веб-квестів лежить проектний метод, який завжди спрямовується на практичний результат.

Сутність веб-квесту полягає у розв'язанні студентами певної проблеми, яка не має однозначного розв'язку. При цьому їм пропонується низка джерел інформації, які дадуть змогу різнобічно дослідити проблему. Однак чіткої відповіді щодо шляхів розв'язання проблеми у названих джерелах немає. Завдання студентів: опрацювати запропоновані текстові, графічні та відеоматеріали і на цій основі сформулювати власний висновок (Hockly, 2008: 118).

У побудові веб-квестів лежить принцип Універсального Дизайну Навчання (Universal Design for Learning). Йдеться про організацію освітнього процесу у спосіб, щоб він став доступним кожному студенту, незалежно від рівня його іноземної комунікативної компетенції. З технологічної точки зору веб-квест полягає у створенні документа, що містить гіперпосилання. Програмами для створення веб-квестів можуть бути Word, PowerPoint, Excel (Hodges, 1996: 20–22).

На заняттях з іноземної мови веб-квест виконує низку функцій:

– мотиваційну, адже стимулює навчальну діяльність студентів завдяки свободі творчості та самовираження;

– навчальну, оскільки насичує зміст навчальної дисципліни додатковою інформацією з мережі Інтернет;

– виховну, адже завдяки отримуваній інформації відбувається формування цінностей майбутніх фахівців;

– розвивальну, що забезпечує розвиток пізнавальної діяльності, комунікативної та інформаційної компетентності, рефлексії, взаємодії у межах групи тощо.

У науковій літературі натрапляємо на різні класифікації квестів. Наприклад, А. Шульгіна пропонує таку:

1) за домінуючим методом: наукове дослідження, що передбачає обов'язковий аналіз результатів; творче завдання, що полягає у створенні творчого продукту; компіляція, яка має обов'язковий сценарій;

2) за змістом: предметний, тобто присвячений певній проблемі і спрямований на засвоєння знань та вмій у певній галузі; міжпредметний, що інтегрує знання з різних галузей;

3) за характером координації: відкритий, за якого викладач є рівноправним учасником виконання завдання; прихований, коли викладач керує процесом дистанційно, виконуючи роль консультанта;

4) за характером контактів: груповий, що проводиться в одній групі, та мультигруповий;

5) за тривалістю: нетривалий, розрахований на 1–2 заняття, та тривалий квест терміном виконання – місяць і більше (Шульгіна, 2015).

У веб-квестах можуть бути представлені різнопланові завдання. Зокрема, Берні Додж подав таку класифікацію завдань, представлених у веб-квесті:

- завдання на переказування (Retelling Task);
- завдання на компілювання (Compilation Task);
- завдання на пошук розгадки (Mystery Task);

– журналістське розслідування (Journalistic Task);

– ситуативне завдання із заданими умовами (Design Task);

– творче завдання (Creative Product Task);

– завдання на пошук компромісу (Consensus Building Task) та ін. (Dodge, 1997).

На заняттях з іноземної мови у студентській аудиторії доцільно використовувати такі форми роботи, як:

– створення короткотривалих веб-квестів на лінгвокраїнознавчі і проблемні теми у вигляді презентацій, виступів на семінарах, круглих столів тощо. Мета короткотривалих веб-квестів полягає у здобутті та інтеграції нових знань, які студент має осмислити;

– створення середньотривалих та довготривалих веб-квестів, які можуть бути виконані частково аудиторно, а частково в умовах позааудиторної роботи. Метою довготривалих веб-квестів є розширення та удосконалення знань. Працюючи над довготривалим веб-квестом студент отримує можливість ґрунтовно проаналізувати пропонувану інформацію, трансформувати її та продемонструвати розуміння, створивши та презентувавши певний продукт;

– створення самостійних веб-квестів студентами старших курсів чи магістратури (Воронова, 2014: 192).

О. Пестрецова описує алгоритм роботи над веб-квестом. Розпочинається робота із постановки проблемного питання або ж створення проблемної ситуації, що мають стати для студента мотивуючим чинником. Після оголошення теми студенти отримують завдання, що розробляються викладачем залежно від мети заняття. Робота над запропонованими завданнями здійснюється з урахуванням запропонованих педагогом покликань на друковані джерела, а також джерела Інтернет задля уможливлення цілеспрямованого пошуку необхідної інформації. Веб-квест передбачає також презентацію результатів пошукової роботи у вигляді слайдів, інтернет-сторінки, текстового документа або ж в іншій формі (електронній, друкованій чи усній). Після виконання веб-квесту студенти аналізують власну роботу, здійснюють самооцінювання, а також оцінювання робіт товаришів. Викладач також оцінює студентську роботу (Пестрецова, 2011: 284–287).

Очевидно, що у розробці цього алгоритму вчена спиралася на праці Б. Доджа, який обґрунтував чітку структуру веб-квесту:

– вступ (Introduction) (формулювання теми чи назви проєкту, а також обґрунтування його

актуальності для вивчення поточної теми чи розділу. У контексті навчання іноземних мов на цьому етапі також вводять ключову лексику та поняття, які студенти мають зрозуміти та засвоїти для успішного виконання завдання);

– формулювання завдання (Task) (визначення мети проєкту, умов виконання, проблеми і шляхів її розв'язання. Завдання, що пропонується студентам, має бути цікавим та наближеним до реального життя. Наприклад, студентам можна запропонувати ігрову ситуацію: потрібно зустріти і супроводжувати британських студентів, які прибули на навчання у ваше місто);

– процедура виконання завдання (Process) (покроковий опис процесу роботи, розподіл обов'язків між студентами. Їм пропонується перелік вебресурсів, на основі вивчення яких створюється один чи кілька продуктів, які мають бути презентовані викладачу та товаришам);

– оцінка діяльності студентів (Evaluation) (опис критеріїв оцінювання виконання завдання. На цьому етапі студенти можуть залучатися до самооцінювання виконаних продуктів, зіставляючи та порівнюючи їх з продуктами інших студентів. Вони також можуть залучатися до підсумкової бесіди щодо досягнутих результатів. Цей етап має включати також оцінювання студентських робіт викладачем, а також надання їм необхідних побажань та рекомендацій щодо удосконалення наступної роботи);

– підсумок (Conclusion) (підбиття підсумків, презентація і захист проєкту) (Dodge, 1997).

Технологію розробки веб-квесту Є. Багузіна (Багузіна, 2010) представляє як сукупність низки етапів:

1) формулювання короткого вступу, де чітко описані ролі учасників чи сценарій квесту, попередній план роботи, огляд всього квесту;

2) складання завдання, необхідного для виконання, у вигляді таблиці, що адресується або окремо кожному студенту чи загалом групі, яку згодом потрібно буде заповнити;

3) надання банку інформаційних ресурсів, необхідних для виконання завдання;

4) покроковий опис етапів виконання завдання, що передбачає:

а) самостійне вивчення студентами запропонованого викладачем матеріалу;

б) консультацію викладача з питань, пов'язаних безпосередньо зі змістом веб-квесту чи з його презентацією;

в) заповнення студентами завдання-таблиці;

г) обговорення індивідуальних результатів роботи кожного члена команди студентів;

г) рекомендації викладача з використання електронних джерел;

д) рекомендації викладача з оформлення підсумкової презентації;

5) керівництво з організації і систематизації матеріалу;

б) підсумування досвіду, отриманого студентами під час виконання веб-квесту у вигляді підсумкової презентації, публікації студентських робіт у вигляді вебсторінок, вебсайтів тощо (Багузіна, 2010: 264).

Однак, як зазначають Р. Нурмієва та Н. Першина (Нурмієва, Першина, 2018: 189), технологія розробки веб-квестів – процес надзвичайно складний. Адже, працюючи над певною темою, викладач має орієнтуватися в значному масиві інформації, обираючи ту, яка стане найбільш інформативною для студентів. Представлена у мультимедійному вигляді інформація має інші властивості, ніж та, що представлена у підручниках. Вона не орієнтована на засвоєння знань і розуміння, а спрямована на формування образу, що не має структури. Крім того, в Інтернеті різні форми інформації переплітаються між собою і діють на психіку людини з допомогою різних ефектів: поєднання кольору, звуків, символів тощо. Ще одна проблема полягає в тому, що інтернет-інформація представлена у різних жанрах, стилях, має різну адресну спрямованість, а тому різними людьми одні й ті ж факти інтерпретуються по-різному. Крім цього, обираючи інтернет-ресурси, викладач має орієнтуватися на різні рівні мовної підготовки студентів тощо.

Та незважаючи на ці труднощі, доцільно впроваджувати в освітній процес закладів вищої освіти веб-квести, адже науковці виділяють низку переваг їхнього застосування на заняттях з іноземної мови. До виховних ефектів застосування цієї технології належать розвиток інформаційної культури студентів як необхідної складової частини загальнокультурної компетенції сучасної особистості; формування відповідальності та вміння працювати в команді, адже до цього спонукає атмосфера співпраці.

Веб-квест володіє й потужним дидактичним потенціалом. Зокрема, у процесі навчання технологія веб-квесту може забезпечити віртуальне соціокультурне середовище країни, мова якої вивчається. Мультимедійний зміст та гіпермедійна структура Інтернету, автентичність матеріалів створює у студентів відчуття присутності у мовному середовищі і свободи вибору, знімають обмеження межами окремого посібника (Вороннова, 2014: 192).

Однак дидактичний потенціал веб-квесту у формуванні іншомовної комунікативної компетенції може виявитися лише за дотримання певних умов, зокрема:

- усі ресурси веб-квесту мають бути автентичними;
- процес виконання веб-квесту має стимулювати комунікативну діяльність студентів;
- має бути забезпечений високий рівень навчальної мотивації студентів на основі творчих проєктів з чітко структурованим маршрутом пошуку рішення, достатнім інформаційним текстовим та відеоматеріалом, чіткими критеріями оцінки і повною свободою навчальних дій у межах завдання;
- мають дотримуватися принципи наочності, доступності, професійної спрямованості, актуальності і новизни інформації, врахування індивідуальних особливостей студентів та рівня їхньої мовної підготовки тощо.

Висновки. Отже, впровадження веб-квестів у освітній процес закладу вищої освіти відповідає сучасним вимогам до організації освітнього середовища, оскільки забезпечує орієнтованість на самостійність студентів, сприяє розвитку мислення та переходу від пасивного отримання знань до активної діяльності, формуванню загальних та професійних навичок майбутніх фахівців, а також розвитку їхнього критичного мислення тощо. Застосування веб-квест технології на заняттях з іноземної мови сприяє вдосконаленню іншомовної комунікативної та інформаційної компетентності майбутнього фахівця, що створить умови для набуття ним конкурентоздатності на ринку праці у мінливих умовах інформаційного суспільства.

Перспективним для подальших досліджень видається розгляд проблеми застосування веб-квестів у освітньому процесі закладу загальної середньої освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Багузина Е. Технология разработки веб-квестов при изучении студентами иностранного языка. *Научный потенциал: работы молодых ученых*. 2010. № 2. С. 262–265.
2. Воронова Е. Современные технологии и методы обучения иностранному языку в вузе. *Перспективы Науки и Образования*. 2014. № 1. С. 189–194.
3. Нурмиева Р., Першина Н. Использование веб-квест технологий в обучении иностранным языкам. *Современные информационные технологии в обучении иностранным языкам*. 2018. № 5. Т. 2. С. 187–191.
4. Пестрецова О. Ю. Использование технологии «веб-квеста» на уроках иностранного языка. *Современные тенденции в обучении иностранным языкам и межкультурной коммуникации* : материалы Международной заочной научно-практической конференции (24 марта 2011 г). Электросталь : Новый гуманитарный институт, 2011. С. 284–287.
5. Шульгина Е. М. Формирование иноязычной коммуникативной компетенции студентов посредством технологии веб-квест (туристский профиль). Томск : ТГУ, 2015. 339 с.
6. Dodge B. Some Thoughts About WebQuests. 1997. URL: http://webquest.sdsu.edu/about_webquests.html.
7. Hockly N. What is a WebQuest? *Entre Lenguas*. 2008. Vol. 13. Pp. 117–120.
8. Hodges J. Newspapers plug along in quest for web answer. *Advertising Age*. 1996. Vol. 67. No 18.

REFERENCES

1. Baguzina, E. (2010). Tekhnologiya razrabotki veb-kvestov pri izuchenii studentami inostrannogo yazyka [WebQuest development technology for foreign language students]. *Nauchnyj potencial: raboty molodykh uchenykh [Scientific potential: the work of young scientists]*, 2, pp. 262–265 [in Russian].
2. Voronova, E. (2014). Sovremennye tekhnologii i metody obucheniya inostrannomu yazyku v vuze [Modern technologies and methods of teaching a foreign language in high school]. *Perspektivy Nauki i Obrazovaniya [Prospects for Science and Education]*, 1, pp. 189–194 [in Russian].
3. Nurmieva, R., Pershina, N. (2018). Ispolzovanie veb-kvest tekhnologij v obuchenii inostrannym yazykam [Using WebQuest technology in teaching foreign languages]. *Sovremennye informaczionnye tekhnologii v obuchenii inostrannym yazykam [Modern information technologies in teaching foreign languages]*, 5, Vol. 2, pp. 187–191 [in Russian].
4. Pestreczova, O. Yu. (2011). Ispolzovanie tekhnologii “veb-kvesta” na urokakh inostrannogo yazyka [Using the technology of “WebQuest” in foreign language lessons]. *Sovremennye tendenczii v obuchenii inostrannym yazykam i mezhkulturnoj kommunikaczii: Materialy Mezhdunarodnoj zaochnoj nauchno-prakticheskoj konferenczii (24 marta 2011 g.) [Modern Trends in Teaching Foreign Languages and Intercultural Communication: Materials of the International Correspondence Scientific and Practical Conference (March 24, 2011)]*. Elektrostal: Novyj humanitarnyj institut, pp. 284–287 [in Russian].
5. Shulgina, E. M. (2015). Formirovanie inoyazychnoj kommunikativnoj kompetenczii studentov posredstvom tekhnologii veb-kvest (turistskij profil) [Formation of students’ foreign-language communicative competence through WebQuest technology (tourist profile)]. Tomsk : TGU, 339 p. [in Russian].
6. Dodge, B. (1997). Some Thoughts About WebQuests. URL: http://webquest.sdsu.edu/about_webquests.html [in English].
7. Hockly, N. (2008). What is a WebQuest? *Entre Lenguas*, Vol. 13, pp. 117–120 [in English].
8. Hodges, J. (1996). Newspapers plug along in quest for web answer. *Advertising Age*. Vol. 67, 18. [in English].

УДК 378.616-05.051

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/26.195900>

Катерина ОРДУ,
 orcid.org/0000-0002-4977-1557
 аспірантка кафедри педагогіки

Південноукраїнського національного педагогічного університету
 імені К. Д. Ушинського
 (Одеса, Україна) kateryna_77@ukr.net

ОБҐРУНТУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ СІМЕЙНИХ ЛІКАРІВ

У статті обґрунтовано педагогічні умови формування інформаційно-комунікативної компетентності майбутніх сімейних лікарів. Представлено теоретичний аналіз понять «умови», «педагогічні умови». Педагогічні умови визначено як спеціально створені обставини, спрямовані на формування інформаційно-комунікативної компетентності майбутніх сімейних лікарів і передбачають набуття студентами необхідних теоретичних знань, розвиток особистісних і професійних якостей. Проаналізовано зміст понять «інтеграція», «міждисциплінарна інтеграція», «позааудиторна робота».

На основі проведеного теоретичного аналізу різних наукових джерел визначено педагогічні умови в контексті підготовки майбутніх сімейних лікарів: 1. Інтеграція знань (гуманітарних і фахових дисциплін) щодо інформаційно-комунікативної взаємодії майбутніх сімейних лікарів. 2. Насичення освітнього процесу інтерактивними методами навчання. 3. Актуалізація досвіду професійної комунікації майбутніх сімейних лікарів у позааудиторній діяльності.

Для реалізації міждисциплінарної інтеграції було визначено такі дисципліни, як: «Українська мова (за професійним спрямуванням)», «Медична інформатика», елективний курс «Народна психологія».

На думку автора, для організації активної інформаційно-комунікативної діяльності майбутніх сімейних лікарів доцільно використовувати різні види кейсів: кейси для ілюстрації сутності проблеми або варіантів її вирішення, кейси для навчання прийомів аналізу й оцінки ситуації, кейси для навчання прийомів вирішення проблем і прийняття рішень.

Стверджується, що актуалізація досвіду професійної комунікації майбутніх сімейних лікарів буде ефективною завдяки таким формам позааудиторної діяльності, як: участь у студентському науковому товаристві; участь у роботі волонтерського центру, що сприятиме реалізації теоретичних знань у практичній діяльності.

Ключові слова: сімейний лікар, інформаційно-комунікативна компетентність, умови, педагогічні умови, позааудиторна робота, інтерактивне навчання, кейс-метод.

Kateryna ORDU,
 orcid.org/0000-0002-4977-1557
 Graduate Student of the Department of Pedagogy
 of the South-Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky
 (Odesa, Ukraine) kateryna_77@ukr.net

JUSTIFICATION PEDAGOGICAL CONDITIONS OF FORMATION OF INFORMATION-COMMUNICATIVE COMPETENCE OF FUTURE FAMILY DOCTORS

The article substantiates the pedagogical conditions for the formation of information and communication competence of future family doctors. The theoretical analysis of the terms “conditions”, “pedagogical conditions” is presented. Pedagogical conditions are defined as specially created circumstances aimed at forming the information-communicative competence of future family doctors and envisage the acquisition of necessary theoretical knowledge by students, development of personal and professional qualities. The content of the concepts of “integration”, “interdisciplinary integration”, “extra-curricular work” is analyzed.

On the basis of the theoretical analysis of various scientific sources, pedagogical conditions in the context of the preparation of future family doctors have been determined: 1. Integration of knowledge (humanitarian and professional disciplines) in relation to informatively communicative co-operations of future family doctors. 2. Saturation of the educational process with interactive teaching methods. 3. Updating the experience of professional communication of future family doctors in extra-curricular activities.

The following disciplines were defined for the implementation of interdisciplinary integration: “Ukrainian language (by professional direction)”, “Medical informatics”, elective course “Folk psychology”.

According to the author, it is advisable to use different types of cases for organizing active information and communication activities of future family doctors: cases to illustrate the essence of the problem or variants of its solution, cases

for teaching methods of analysis and situation assessment, cases for teaching methods of solving problems and making decisions.

It is argued that the actualization of the experience of professional communication of future family doctors will be effective due to the following forms of extracurricular activities: participation in the student scientific society; participation in the work of a volunteer center that will facilitate the implementation of theoretical knowledge in practical activities.

Key words: family doctor; information and communication competence, conditions, pedagogical conditions, extra-curricular work, interactive learning, case-method.

Постановка проблеми. Формування інформаційно-комунікативної компетентності (ІКК) у контексті становлення майбутнього сімейного лікаря потребує обґрунтування форм, методів і середовищ професійної підготовки студентів до виконання лікарської діяльності, педагогічних умов досліджуваної компетентності у стрімкому потоці технологічного прогресу в Україні.

Метою статті є обґрунтування педагогічних умов формування інформаційно-комунікативної компетентності майбутніх сімейних лікарів у медичних ЗВО.

Аналіз досліджень. Визначення педагогічних умов підготовки фахівців стало предметом вивчення вітчизняних та зарубіжних дослідників Ю. Бабанського, Л. Загребельної, К. Касярум, А. Найна, С. Шевченка та ін. Проте повної та вичерпної характеристики педагогічних умов формування ІКК саме майбутніх сімейних лікарів у процесі професійної підготовки окремим дослідженням не було здійснено.

Науковці серед педагогічних умов розглядають організаційно-педагогічні (О. Гаврилук, Д. Горбещ, І. Середа, Б. Чижевський та ін.), соціально-педагогічні (І. Карпова, Я. Кічук, М. Чайковський та ін.) та психолого-педагогічні умови (С. Мірошник та ін.).

Виклад основного матеріалу. У педагогічній і психологічній літературі категорія «умова» трактується як видова категорія стосовно родових понять «середовище», «обставини», «стан», що розширює сукупність об'єктів, які необхідні для виникнення, існування та зміни педагогічної системи.

У словнику професійної освіти дефініцію умови подано як: сукупність динамічних природних, соціальних, зовнішніх і внутрішніх чинників, що впливають на фізичний, психічний, моральний розвиток людини, її поведінку; виховання і навчання, формування особистості (Слухенська, 2014: 26).

Феномен «педагогічні умови» розглядається науковцями як сукупність методів, форм, можливостей здійснення процесу навчання, що забезпечує досягнення поставлених цілей; як особливості організації навчально-виховного процесу, що детермінують результати виховання, освіти та розвитку особистості; як сукупність різнопланових соціально-педагогічних і дидактичних чин-

ників, процесів, обставин, необхідних і достатніх для виникнення та раціонального стійкого функціонування або зміни певної педагогічної системи (Гуменна, 2016: 53).

Л. Русалкіна вважає, що педагогічні умови англійської професійної підготовки майбутніх лікарів є сукупністю обставин, у яких проводиться навчання майбутніх лікарів, реалізується певний зміст освіти, і комплексом заходів, які сприяють підвищенню ефективності навчально-виховного процесу студентів-медиків, активізують потреби й інтереси майбутніх фахівців медичної галузі в оволодінні іноземною мовою, впливають на розвиток професійних та особистісних якостей студентів – майбутніх лікарів (Русалкіна, 2018).

В. Назарук наголошує, що педагогічні умови в контексті формування культури здоров'я майбутніх лікарів – така сукупність факторів, які покращать освітній процес професійної підготовки студентів-медиків з урахуванням здоров'язбережувальної діяльності (Назарук, 2018: 124).

Н. Лобач під педагогічними умовами формування інформаційно-аналітичної компетентності майбутніх лікарів у освітньому середовищі вищого медичного навчального закладу розуміє необхідні і достатні обставини, сукупність можливостей освітнього середовища, за яких відбувається цілісний продуктивний навчально-виховний процес, що забезпечує ефективне формування у майбутніх лікарів інформаційно-аналітичної компетентності (Лобач, 2015).

А. Варданян визначає такі педагогічні умови формування професійно-мовленнєвої компетентності майбутніх лікарів: проєктування змісту мовної освіти на основі інтеграції та індивідуальної мотивації навчання майбутніх лікарів; використання комплексу інтерактивних технологій навчання, спрямованих на освітню активність студентів; удосконалення навчально-методичного забезпечення з формування професійно-мовленнєвої компетентності майбутніх лікарів засобом упровадження авторського спекурсу (Варданян, 2017: 13).

Г. Стечак педагогічними умовами ефективною педагогічної підготовки майбутніх сімейних лікарів у медичному університеті вважає комплекс педагогічних заходів, що забезпечують оновлення

змісту навчання, застосування новітніх методик і технологій, цілеспрямоване формування у студентів компонентів педагогічної компетентності та, як результат, підвищення якості професійної підготовленості до майбутньої професійно-педагогічної діяльності (Стечак, 2017: 120).

Отже, спираючись на вищевикладене, педагогічні умови визначаємо як спеціально створені обставини, спрямовані на формування інформаційно-комунікативної компетентності майбутніх сімейних лікарів і передбачають набуття студентами необхідних теоретичних знань, розвиток особистісних і професійних якостей.

Таким чином, теоретичний аналіз різноманітних тлумачень, положень дав можливість визначити педагогічні умови в контексті підготовки майбутніх сімейних лікарів: 1. Інтеграція знань (гуманітарних і фахових дисциплін) щодо інформаційно-комунікативної взаємодії майбутніх сімейних лікарів. 2. Насичення освітнього процесу інтерактивними методами навчання. 3. Актуалізація досвіду професійної комунікації майбутніх сімейних лікарів у позааудиторній діяльності.

Вищезазначені педагогічні умови перебувають у нерозривній єдності між собою і являють систему, що характеризується наявністю компонентів, які перебувають у тісному взаємозв'язку один з одним і мають характер взаємодії у досягненні бажаного результату – готовності майбутніх сімейних лікарів до виконання інформаційно-комунікативної діяльності.

Докладніше розглянемо сутність кожної з умов та визначимо їх місце у процесі формування інформаційно-комунікативної компетентності.

Перша педагогічна умова – *інтеграція знань (гуманітарних і фахових дисциплін) щодо інформаційно-комунікативної взаємодії майбутніх сімейних лікарів*.

Провідною метою освітнього процесу в медичному ЗВО є формування особистості лікаря, який уміє сприймати необхідну інформацію, самостійно здобувати і використовувати її на практиці, розв'язувати складні клінічні завдання. Жодна навчальна дисципліна сама по собі, у відриві від інших дисциплін, не формує інформаційно-комунікативну компетентність майбутнього сімейного лікаря, але інтегрований підхід досягає мети – забезпечити формування цілісної системи знань, умінь, навичок, професійно значущих якостей, необхідних фахівцю.

Як зазначає В. Гірка, поняття «інтеграція» (від лат. «повний, цілісний») – це створення нового цілого на основі виявлення однотипних елементів і частин із кількох раніше розрізнених одиниць

(навчальних предметів, видів діяльності тощо), що дає змогу поєднати, наприклад, такі дисципліни, як «Анатомія людини» та «Фізіологія» (Гірка, 2018: 13).

На думку вчених (В. Гірка, С. Краснопольська, Р. Юзбашан, І. Бердіков, Б. Савенко), інтегровані заняття мають такі особливості: 1) заняття мусять мати чітко сформульовану навчально-пізнавальну мету, що потребує залучення знань із кількох предметів; 2) необхідно продумати використання на занятті таких форм і методів його проведення, щоб забезпечити високу активність студентів у застосуванні знань із тих предметів, які є складовими елементами інтегрованого заняття; 3) слід заздалегідь узгодити трактування та суть понять і явищ, що вивчаються, із кожного предмета; 4) заняття має сприяти позитивному ставленню до навчання, що досягається виконанням самостійних робіт на інтегрованій основі (Гірка, 2018: 13).

Про важливість цієї умови свідчить позиція І. Бей, яка підкреслює, що здійснення міжпредметної інтеграції може бути реалізовано на трьох рівнях:

1. Міжпредметних зв'язків, що означають наявність певних відносин між явищами, що вивчаються, на основі спільних цілей навчання.
2. Дидактичного синтезу, сутність якого полягає в об'єднанні форм навчальних занять.
3. Цілісності, для якої необхідною умовою є повна змістова та процесуальна єдність, що означає як збіг цілей, так і єдність змісту, принципів, методів та засобів навчання (Бей, 2018: 17).

Вивчення навчальних планів та програм українських медичних вишів дало змогу дійти висновку, що зміст професійно спрямованої фахової підготовки майбутніх сімейних лікарів розкривається у низці дисциплін, які за умови вдосконалення їхнього змістового наповнення цілком спроможні забезпечити процес формування інформаційно-комунікативної компетентності майбутніх сімейних лікарів.

Було визначено такі дисципліни, як: «Українська мова (за професійним спрямуванням)», «Медична інформатика», елективний курс «Народна психологія». Реалізація інтегрування змісту навчальних дисциплін передбачатиме: 1. Диференційоване збагачення змісту дисциплін «Українська мова (за професійним спрямуванням)» та «Медична інформатика» новим навчальним матеріалом, що стосується інтерактивних технологій відповідно до сучасних освітніх вимог. 2. Формування синтезованих проектних знань, умінь та навичок студентів на практичних заняттях із визначених дисциплін та в процесі вико-

нання завдань самостійної навчальної роботи. 3. Узагальнення та систематизацію сформованих інтегрованих проектних знань, умінь, навичок студентів у системі їх дослідницької діяльності через позааудиторну роботу.

Другу педагогічну умову ми визначили як насичення освітнього процесу інтерактивними методами навчання.

Вважаємо, що ефективними засобами організації навчальної діяльності студентів для розвитку професійних якостей в освітньому процесі медичного ЗВО є інтерактивне навчання.

За словами Н. Марченко, значною популярністю нині користується case-study (кейс-метод), який «передбачає всебічний аналіз представленої ситуації професійно-педагогічної діяльності, що обговорюється під час відкритої дискусії й сприяє виробленню в учасників case-study навичок прийняття рішень».

Як зауважує вчена, основними вимогами до змісту кейсу є наявність: інформації та чіткого опису подій, що дає можливість всебічно оцінити поведінку сімейного лікаря та пацієнта в обставинах, наближених до реальних; проблемної ситуації, яка передбачає декілька варіантів її вирішення і змушує задуматися навіть досвідчених лікарів-практиків; цілей, які реалізуються під час дискусії та обговорення запропонованої ситуації під керівництвом викладача (Марченко, 2019: 152).

Для організації активної інформаційно-комунікативної діяльності майбутніх сімейних лікарів, на нашу думку, доцільно використовувати різні види кейсів: кейси для ілюстрації сутності проблеми або варіантів її вирішення, кейси для навчання прийомів аналізу й оцінки ситуації. За твердженням Х. Козак, вибір конкретної ситуації для кейсу має здійснюватися з орієнтацією на конкретні цілі навчання, а в межах дослідження – на ситуації, зорієнтовані на розкриття реальних відносин, які виникають у різних умовах медичної практики (Козак, 2018: 101).

Методи застосування інноваційних інформаційно-комунікативних технологій у роботі зі студентами є одними із найактуальніших, оскільки сучасна молодь активно використовує новітні досягнення науки і техніки як під час навчання, так і у вільний від навчання час. Сюди варто віднести використання сайтів, каналів на YouTube, груп та сторінок у соціальних мережах, мультимедіа пристроїв, чатів, розсилок і таке подібне. Всі форми позааудиторної роботи зі студентами мусять мати своє відображення в інтернет-просторі. Така необхідність викликана потребами сучасності (Децюк, Дударенко, 2018: 82).

Проаналізуємо третю педагогічну умову – *актуалізацію досвіду професійної комунікації майбутніх сімейних лікарів у позааудиторній діяльності*.

У Педагогічному словнику «позааудиторна робота» визначається як: спеціально організовані й цілеспрямовані позааудиторні заняття та система пізнавальних і виховних заходів, метою яких є поглиблення та розширення знань, отриманих в умовах навчального процесу, формування творчих здібностей, наукових інтересів, різноманітних умінь і навичок (Педагогічний словник, 2001: 167).

Т. Децюк, А. Дударенко пропонують під поняттям «позааудиторна робота» розуміти систему взаємопов'язаної діяльності суб'єктів освітнього процесу, яка є невід'ємною складовою частиною професійної підготовки майбутніх фахівців і здійснюється поза розкладом навчальних занять, метою якої є створення умов для особистісного розвитку студентів і їх самореалізації, а також для практичного застосування теоретичних знань (Децюк, Дударенко, 2018: 81).

Т. Кудрявцевою визначено умови організації ПСРС: мотивація до отримання знань; готовність студентів до самостійної діяльності, достатня забезпеченість навчально-методичними матеріалами; консультативна допомога викладача; наявність системи регулярного контролю якості виконаної роботи з боку адміністрації. Слушною є думка вченої, що як форма і метод контролю ПСРС ефективним є використання захисту портфоліо, творчих робіт, виступи на конференціях, семінарах, тестування, самозвіти, підбиття підсумків рейтингу (Кудрявцева, 2011: 193).

З огляду на вищезазначене, вважаємо, що актуалізація досвіду професійної комунікації майбутніх сімейних лікарів буде ефективною завдяки таким формам позааудиторної діяльності, як: участь у студентському науковому товаристві, що сприяє розвитку наукового потенціалу у студентської молоді, пошуку наукових інтересів та виділенню наукових гіпотез, формуванню власного стилю написання публікацій; участь у роботі волонтерського центру, що сприятиме реалізації теоретичних знань у практичній діяльності майбутніми сімейними лікарями під час участі у соціальних акціях, а також допомоги працівникам установ соціальної сфери у наданні послуг соціально вразливим верствам населення під керівництвом і контролем викладачів.

Висновки. Таким чином, зазначені педагогічні умови у запропонованих формах, методах, технологіях навчання підвищать ефективність формування інформаційно-комунікативної компетентності майбутніх сімейних лікарів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бей І. Ю. Інтеграція психолого-педагогічного та іншомовного компонентів процесу підготовки майбутніх учителів іноземних мов до проєктної діяльності. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5: Педагогічні науки : реалії та перспективи* : зб. наук. праць. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. Вип. 64. С. 16–20.
2. Варданян А. О. Формування професійно-мовленнєвої компетентності майбутніх лікарів : автореф. дис. на здобуття канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти». Харків, 2017. 20 с.
3. Інтеграція знань у медичній освіті / В. Д. Гірка, С. Ю. Краснополська, Р. В. Юзбашан, І. О. Бердіков, Б. О. Савенко. *Медична освіта*. №1 (28) 2018. С. 13–16.
4. Гуменна І. Р. Педагогічні умови та модель підготовки майбутніх лікарів до професійної комунікації. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. Львів, 2016. С. 53–60.
5. Децюк Т. М. Форми та методи позааудиторної роботи студентів у вищих навчальних закладах / Т. М. Децюк, А. А. Дударенко. *Молодий вчений*. 2018. № 3(1). С. 80–83.
6. Кудрявцева Т. О. Позааудиторна самостійна робота студентів як складова підготовки майбутніх медичних сестер до розв'язання проблемних ситуацій у професійній діяльності. *Збірник наукових праць Харківського національного університету Повітряних Сил*. 2011. № 2(28). С. 192–194.
7. Марченко Н. Форми підвищення кваліфікації вчителів. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2019. Вип 24, том 2. С. 148–153.
8. Назарук В. Л. Педагогічні умови формування культури здоров'я майбутніх лікарів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Педагогіка. Соціальна робота*. 2014. Вип. 34. С. 124–126.

REFERENCES

1. Bey, I. Yu. (2018). Intehratsiya psykholoho-pedahohichnoho ta inshomovnoho komponentiv protsesu pidhotovky maybutnikh uchyteliv inozemnykh mov do proektnoyi diyal'nosti [Integration of psychological and pedagogical and foreign language components of the process of preparation of future foreign language teachers for the project activity] Scientific journal of M. P. Dragomanov National Pedagogical University. Series 5: Educational sciences: realities and perspectives: Coll. Sciences works. Kiev: M. P. Dragomanov NPU, Iss. 64. Pp. 16–20 [in Ukrainian].
2. Vardanyan, A. O. (2017). Formuvannya profesiyno-movlenniyevoyi kompetentnosti maybutnikh likariv: avtoref. dys. na zdobuttya kand. ped. nauk: spets. 13.00.04 "Teoriya ta metodyka profesiynoyi osvity" [Formation of professional-speech competence of future doctors] Author's thesis for Candidate of Science Degree: Special. 13.00.04 "Theory and Methods of Vocational Education". Harkiv, 20 p. [in Ukrainian].
3. Hirka, V. D., Krasnopol's'ka, S. Yu., Yuzbashan, R. V., Berdikov, I. O., Savenko, B. O. (2018). Intehratsiya znan' u medychniy osviti [Integration of knowledge in medical education] Medical education. No. 1 (28), pp. 13–16 [in Ukrainian].
4. Humenna, I. R. (2016). Pedahohichni umovy ta model' pidhotovky maybutnikh likariv do profesiynoyi komunikatsiyi [Pedagogical conditions and model of preparation of future doctors for professional communication] Pedagogy and psychology of vocational education. Lviv, pp. 53–60 [in Ukrainian].
5. Detsyuk, T. M. (2018). Formy ta metody pozaaudytornoyi roboty studentiv u vyshcheykh navchal'nykh zakladakh [Forms and methods of out-of-class work of students in higher educational establishments] T. M. Deciuk, A. A. Dudarenko. Young scientist. No 3 (1). Pp. 80–83 [in Ukrainian].
6. Kudryavtseva, T. O. (2011). Pozaaudytorna samostiyna robota studentiv yak skladova pidhotovky maybutnikh medychnykh sester do rozv'yazannya problemnykh sytuatsiy u profesiyniy diyal'nosti [Out-of-class independent work of students as a component of preparation of future nurses for solving problem situations in professional activity]. Proceedings of Kharkiv National University of the Air Force. No. 2 (28). Pp. 192–194 [in Ukrainian].
7. Marchenko, N. (2019). Formy pidvyshchennya kvalifikatsiyi vchyteliv [Forms of teacher training] Current issues of the humanities. Type 24, Volume 2. Pp. 148–153 [in Ukrainian].
8. Nazaruk, V. L. (2014). Pedahohichni umovy formuvannya kul'tury zdorovya maybutnikh likariv [Pedagogical conditions of formation of health culture of future physicians]. Scientific Bulletin of Uzhgorod National University. Series: Pedagogy. Social work. Vol. Pp. 124–126 [in Ukrainian].

УДК 373.018.43

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/26.195901>

Олексій СВИСТУНОВ,

orcid.org/0000-0002-4434-1806

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри природничих і гуманітарних дисциплін

факультету підготовки іноземних громадян

Харківського національного автомобільно-дорожнього університету

(Харків, Україна) svystunov@gmail.com

Тетяна СВИСТУНОВА,

orcid.org/0000-0002-2442-8824

аспірант кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи

Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

(Харків, Україна) svistunova.t@gmail.com

СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ У СЕРЕДНІХ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ЗАКЛАДАХ У КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті наведено теоретичний аналіз проблеми впровадження і розвитку дистанційного навчання в загальноосвітньому навчальному закладі.

На основі аналізу наукових джерел автори зазначають, що відсутнє єдине визначення поняття «дистанційне навчання». Показано, що значна кількість визначень цього поняття носять описовий характер, відбиваючи якусь одну або кілька сторін цього багатогранного явища. Окрім того, в статті розглянуто та систематизовано основні переваги дистанційного навчання, що наводять сучасні науковці. Ключові положення даного дослідження наведено в таблиці «Використання категорії «дистанційне навчання» в дослідженнях учених» та схемі «Переваги дистанційного навчання».

У наведеній роботі дистанційне навчання розглядається як форма освіти, що націлена не тільки на формування знань, умінь та навичок у певній галузі, але й на формування особистих якостей школярів: дисциплінованості, самостійності, відповідальності, співпраці. Для цього суб'єктами навчально-виховного процесу повинні бути не лише вчителі-предметники, але й психологи, соціальні педагоги, педагоги-організатори, батьки, з метою охопити всі види діяльності, притаманні сучасному навчальному закладу. Також доцільно робити окремі кроки із впровадження методичної, кадрової, мотиваційної політики навчального закладу. Все це необхідно розглядати як окремі компоненти процесу розвитку дистанційного навчання в школі. Крім того, автори зазначають, що загальноосвітня школа повинна формувати у майбутніх випускників навички набувати подальші знання в дистанційній формі.

Проаналізовані сучасні підходи до сутності поняття дистанційного навчання дають загальну картину організації повноцінної, якісної дистанційної освіти школярів у інформаційно-освітньому середовищі.

Ключові слова: *дистанційне навчання, дистанційна освіта, загальноосвітній навчальний заклад.*

Oleksii SVYSTUNOV,

orcid.org/0000-0002-4434-1806

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Natural and Humanities
Faculty of Foreign Citizens Training
Kharkiv National Highway University
(Kharkiv, Ukraine) svystunov@gmail.com

Tetiana SVYSTUNOVA,

orcid.org/0000-0002-2442-8824

Postgraduate Student of the Department of General Pedagogy and Pedagogy of the Higher School
Kharkiv National Pedagogical University named after G. S. Skovoroda
(Kharkiv, Ukraine) svistunova.t@gmail.com

THE ESSENCE OF THE CONCEPT OF DISTANCE LEARNING IN SECONDARY SCHOOLS IN THE CONTEXT OF INFORMATION SOCIETY DEVELOPMENT

The article presents a theoretical analysis of the problem of introduction and development of distance learning in a secondary school.

Based on the analysis of scientific sources, the authors note that there is no single definition of the term “distance learning”. It is shown that a considerable number of definitions of this concept are descriptive, reflecting one or more sides of this multifaceted phenomenon. In addition, the article discusses and systematizes the main benefits of distance learning, cited by modern scientists. The key provisions of this study are listed in the table “Using the category “distance learning” n research by scientists” and the scheme “Benefits of distance learning”.

In the given work, distance education is considered as a form of education that is aimed not only at the formation of knowledge, skills and skills in a particular field, but also at the formation of personal qualities of students: discipline, independence, responsibility, cooperation. For this purpose, the subjects of the educational process should be not only subject teachers, but also psychologists, social educators, teacher-organizers, parents. It is necessary to cover all kinds of activities inherent in the modern educational institution. It is also advisable to take separate steps to implement methodological, personnel, motivational policy of the school. All these should be considered as separate components of the process of development of distance learning in school. In addition, the authors point out that the general education school should develop skills for future graduates to acquire further knowledge in the distance form.

Analyzed modern approaches to the concept of distance learning give a general understanding of the organization of a full-fledged, high-quality distance education of students in the information and educational environment.

Key words: distance learning, distance education, general education institution.

Постановка проблеми. За останні роки розвиток інформаційних технологій зробив актуальною проблему модернізації системи освіти, зокрема впровадження і розвиток дистанційної освіти, яка завдяки такому глобальному явищу, як Інтернет, охоплює широкі сфери суспільства та стає найважливішим фактором його розвитку. Суть такої модернізації найбільше відбилася в законодавчих документах системи освіти. Особливого значення впровадження дистанційної освіти набуває в загальноосвітньому навчальному закладі (далі – ЗНЗ), оскільки саме ЗНЗ повинен готувати майбутніх випускників до подальшої навчальної діяльності, в тому числі й дистанційної. За прогнозами ЮНЕСКО, у XXI столітті діти будуть проводити в школі лише 30–40% часу, 40% буде відведено на дистанційне навчання (далі – ДН), а решта – на самостійне (Дистанційна освіта. URL: http://www.gymnasium6.edu.kh.ua/distancijne_navchannya: 2019). Саме тому важливо особливо ретельно підійти до розроблення теоретичних основ дистанційного навчання.

Аналіз останніх досліджень. Теоретичні та практичні напрацювання з означеної проблеми знайшли своє відображення в журнальних статтях, монографіях, навчальних і методичних посібниках, практичних рекомендаціях. Безпосередньо питанню сутності дистанційного навчання приділяється увага у працях Т. Варзар, В. Кухаренко, І. Романенко, С. Сисоєвої, М. Таналіс, А. Шабанова, Б. Шуневич та інших. Уже здійснено значні теоретико-експериментальні дослідження впровадження дистанційного навчання у вишах, корпоративного ДН – В. Биков, В. Кухаренко, О. Рибалко, Н. Сиротинко, П. Таланчук, А. Шевцов, В. Бажан, П. Стефаненко та інші. Деяким аспектам методичного забезпечення ДО присвячені роботи – Є. Варенич, В. Гриценко, В. Колос, С. Кудрявцева, М. Моїсєєва, Б. Шукевич, Р. Ромадін тощо. Незважаючи на різноманітні аспекти впровадження дистанційного навчання, на сьогодні відсутній системний комплексний підхід до визначення поняття дистанційного навчання у загальноосвітніх закладах.

Мета статті – провести теоретичний аналіз сутності поняття «дистанційне навчання в середніх загальноосвітніх закладах» у контексті розвитку інформаційного суспільства.

Виклад основного матеріалу. Протягом останнього десятиліття дистанційна освіта стала глобальним явищем освітньої та інформаційної культури, істотно вплинувши на характер освіти в багатьох країнах світу. У даний момент у всьому світі відбувається розвиток спектру освітніх послуг для забезпечення дистанційної освіти, що характеризується величезним числом бажаючих навчатися дистанційно, кількістю залучених освітніх установ, розмірами і складністю інфраструктури, масштабами фінансування. Дослідники цього напрямку констатують наявність більше 850 центрів дистанційної освіти, розташованих

практично по всьому світу (Антонов, 2003:10). Дистанційна освіта визнається одним із ключових напрямів програм ЮНЕСКО «Освіта для всіх», «Освіта протягом життя», «Освіта без кордонів».

Досвід використання дистанційних форм навчання в Україні представлений на рівні окремих освітніх установ, в основному системи вищої професійної освіти. У системі загальної освіти зроблені окремі кроки з навчання в дистанційному режимі дітей з обмеженими можливостями, які не можуть відвідувати школу за станом здоров'я. В експериментальному режимі відпрацьовується технологія проведення дистанційних олімпіад з різних предметів; використовуються елементи дистанційних форм навчання вчителів.

Правовою основою для системного впровадження ДН є базовий Закон України «Про освіту»,

Таблиця 1

Використання категорії «дистанційне навчання» в дослідженнях учених

№ з/п	Автори першоджерела	Зміст ДН
1	Антонов Г.	форма організації і реалізації навчально-виховного процесу, за якою його учасники (об'єкт і суб'єкт навчання) здійснюють навчальну взаємодію принципово і переважно екстериторіально (тобто на відстані, яка не дозволяє і не передбачає безпосередню навчальну взаємодію учасників віч-на-віч, інакше, коли учасники територіально знаходяться поза межами можливої безпосередньої навчальної взаємодії, і коли у процесі навчання їх особиста присутність у певних навчальних приміщеннях навчального закладу не є обов'язковою)
2	Биков В., Кухаренко В., Сиротинко Н., Рибалко О., Богачков Ю.	це форма навчання, рівноцінна з очною, вечірньою, заочною та екстернатом, що реалізується за допомогою комп'ютерних технологій дистанційного навчання
3	Варзар Т.	нова організація освітнього процесу, що базується на принципі самостійного навчання студента. Середовище навчання характеризується тим, що учні в основному, а часто і зовсім, віддалені від викладача в просторі і (або) в часі, водночас вони мають можливість у будь-який момент підтримувати діалог за допомогою засобів телекомунікації
4	Концепція створення і розвитку системи ДО в Санкт-Петербурзі	новий спосіб реалізації процесу навчання, заснований на використанні сучасних інформаційних та телекомунікаційних технологій, що дозволяють здійснювати навчання на відстані без безпосереднього особистого контакту між викладачем і учнем
5	Таланчук П., Шевцов А., Бажан В., Генба В.	нова ступінь заочного навчання, на якій забезпечується застосування інформаційних технологій, оснований на використанні персональних комп'ютерів, відео- та аудіотехніки, космічної та оптоволоконної техніки
6	Сисойкіна М.	організований, з певних тем і навчальних дисциплін, навчальний процес, що передбачає активний обмін інформацією між учнем і викладачем, між самими учнями й використовує в максимальному ступені сучасні засоби нових інформаційних технологій (аудіовізуальні засоби, персональні комп'ютери, засоби телекомунікацій)
7	Таналіс М.	форма, система навчання, за якої взаємодія вчителя й учнів, учнів між собою здійснюється на відстані і відображає всі властиві навчальному процесу компоненти (цілі, зміст, методи, організаційні форми, засоби навчання), реалізовані специфічними засобами інтернет-технологій або іншими засобами, що передбачають інтерактивність
8	Шабанов А.	систематичне цілеспрямоване навчання, яке здійснюється на деякій відстані від місця розташування викладача. При цьому процеси викладання та навчання розділені не тільки в просторі, але й у часі.

Закон України «Про загальну середню освіту», «Положення про дистанційне навчання» та ін.

У Положенні про дистанційне навчання (затверджено МОН України від 25.04.2013 р. № 466) під ДН розуміється індивідуалізований процес набуття знань, умінь, навичок і способів пізнавальної діяльності людини, який відбувається в основному за опосередкованої взаємодії віддалених один від одного учасників навчального процесу в спеціалізованому середовищі, яке функціонує на базі сучасних психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій.

Метою дистанційного навчання є надання освітніх послуг шляхом застосування в навчанні сучасних інформаційно-комунікаційних технологій за певними освітніми або освітньо-кваліфікаційними рівнями відповідно до державних стандартів освіти; за програмами підготовки громадян до вступу в навчальні заклади, підготовки іноземців та підвищення кваліфікації працівників.

Також у цьому положенні визначена дистанційна форма навчання як форма організації навчального процесу в закладах освіти, яка забезпечує реалізацію дистанційного навчання та передбачає можливість отримання випускниками

документів державного зразка про відповідний освітній або освітньо-кваліфікаційний рівень.

Автори монографії «Технології розробки дистанційного курсу» розглядають два визначальні чинники (явища), які спричинили появу і розвиток сучасних форм дистанційної освіти (Биков, 2008: 42).

Перший – це об'єктивні тенденції глобалізації світу, підвищення динаміки соціально-економічного розвитку суспільства і, як результат, поява нових потреб тих, хто навчається, у характері отримання за цих умов якісної освіти.

Другий – це бурхливий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій (далі – ІКТ), їх всебічне впровадження практично в усі сфери життєдіяльності людини, необхідність у зв'язку з цим широкого застосування ІКТ в освітній практиці як засобу навчання і предмета вивчення.

Залежно від аспекту розгляду автори виділяють два можливих означення поняття ДН:

1) ДН – різновид освітньої системи, в якій переважно використовуються дистанційні технології навчання та організації освітнього процесу.

2) ДН – одна з форм отримання освіти, за якою можливе опанування того або іншого її рівня за

Рис. 1. Переваги дистанційного навчання

* Власна розробка авторів

певною спеціальністю (напрямом підготовки, перепідготовки або підвищення кваліфікації).

Розглянемо інші визначення дистанційного навчання, кожне з яких відображає якусь з його особливостей (див. табл. 1).

Як бачимо з визначень, наведених у табл. 1, формулювання носять описовий характер, відбиваючи якусь одну або кілька сторін цього багатогранного явища, також відсутнє єдине визначення поняття «дистанційне навчання».

Основними перевагами ДН автори книги «Дистанционное обучение: теория и практика» (Гриценко, 2004: 165) автори називають: екстериторіальність, синхронний і асинхронний режими взаємодії учасників навчального процесу: викладач – учень, учень – учень, учень – навчальна група; можливість залучення до навчання спеціалістів із певних галузей; одночасне з вивченням інших предметів практичне засвоєння інструментів ІКТ – створення додаткових умов для впровадження ІКТ в освітні системи тощо.

На думку Б. Шуневич, перевагами дистанційного навчання в ЗНЗ є такі (Шуневич, 2006: 54–59): 1) методична підтримка навчально-виховного процесу в ЗНЗ; 2) можливість вибору власних темпів навчання; 3) відсутність територіальних обмежень для навчання; 4) різноманітність засобів та способів навчання; 5) отримання додаткових знань у нових інформаційних технологіях; 6) підготовка до дистанційного навчання в престижних ВНЗ України і світу.

Як відзначає автор статті (Таналіс, 2004: 51–57), безперечними перевагами дистанційного навчання є: 1) більш висока ефективність професійної підготовки в порівнянні з вечірньою та заочною формами навчання за більш низької вартості освітніх послуг; 2) скорочення термінів навчання; 3) можливості паралельного навчання в російському і зарубіжному вузах; 4) незалежність студента від географічного розташування вузу.

Таким чином, автори виділяють різні переваги, через які впровадження дистанційного навчання вважається доречним, а також відрізняються певні ознаки, за якими можна узагальнити та розподілити переваги ДН, що показано на рис. 1.

Для ДН дуже важливий зв'язок з учнем, тому що сучасне навчання (а особливо дистанційне) тяжіє до індивідуалізації. Під час очного навчання кожен має можливість поставити питання й одразу отримати відповідь. Учень, що знаходиться на відстані, не має такої можливості. З часом у нього може згаснути інтерес, розсіюватися увага. Дитині важко стимулювати себе до самостійного

навчання, оскільки вона не знаходиться в колективі, де існує ще й такий стимул, як конкуренція (наприклад, бути найкращим учнем у класі) або просто проведення емоційної дискусії з певного питання. Тому до вчителя, який працює в системі ДН, є певні вимоги: відповідати дуже швидко на листи; хвалити оперативність слухачів; установити чіткий графік спілкування в режимі on-line і чітко його дотримуватися; створити атмосферу психологічного комфорту та ін. Важливо створити сприятливий настрій, емоційне піднесення. Учень має відчувати, що його викладач не суворий контролер, а добрий учитель, який завжди допоможе. Необхідно створити умови для повноцінної самореалізації учня, прояву успішності, самоствердження, підвищення його самооцінки (Кухаренко, 2007: 89–93).

Істотною рисою дистанційної педагогічної діяльності є її орієнтування на: освіту школярів, яка базується на організації пізнавальної діяльності в індивідуальних і колективних формах у вигляді самоосвітньої діяльності; системну діагностику особистих якостей учня і підтримку його індивідуального зростання; використання можливостей інформаційного освітнього середовища. Значущим фактором для досягнення якісних результатів є рівень організації педагогічного процесу мережевим викладачем.

Висновки. У наведеній роботі дистанційне навчання розглядається як форма освіти, що націлена не тільки на формування знань, умінь та навичок у певній галузі, але й на формування особистих якостей школярів: дисциплінованості, самостійності, відповідальності, співпраці. Для цього суб'єктами навчально-виховного процесу повинні бути не лише вчителі-предметники, але й психологи, соціальні педагоги, педагоги-організатори, батьки, з метою охопити всі види діяльності, притаманні сучасному навчальному закладу. Також доцільно робити окремі кроки із впровадження методичної, кадрової, мотиваційної політики навчального закладу. Все це необхідно розглядати як окремі компоненти процесу розвитку дистанційного навчання в школі. Крім того, загальноосвітня школа повинна формувати у майбутніх випускників навички набувати подальші знання також і в дистанційній формі.

У результаті аналізу сучасних підходів до сутності поняття дистанційного навчання подано загальну картину організації повноцінної, якісної дистанційної освіти школярів у інформаційно-освітньому середовищі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дистанційна освіта. URL: http://www.gymnasium6.edu.kh.ua/distancijne_navchannya (дата звернення: 20.11.2019).
2. Антонов Г. Дистанційне навчання: мода чи потреба? *Освіта України*. 2003. № 25. С. 10.
3. Технологія розробки дистанційного курсу : навч. посіб. / В. Ю. Биков та ін. Київ : Міленіум, 2008. 324 с.
4. Варзар Т. Дистанційна освіта в сучасній освітній діяльності. *Українознавство*. 2005. № 1. С. 116–119.
5. Дистанционное обучение: теория и практика / В. И. Гриценко. Київ: Наукова думка, 2004. 375 с.
6. Концепция создания и развития системы дистанционного образования в Санкт-Петербурге. URL: petersburgedu.ru/ugc/files/fe8d9707f9606c704cb5b8b7ab1df0e8.doc (дата звернення: 20.11.2019).
7. Кухаренко В. М. Дистанційне навчання : навч.-метод. посіб. Київ : Комп'ютер, 2007. 127 с.
8. Таланчук П. М., Шевцов А. Г., Бажан В. Т. Створення дидактичних матеріалів з дистанційної форми навчання : інформ.-метод. збірник ; за ред. В. М. Генба. Київ : Ун-т «Україна», 2001. 48 с.
9. Сысойкина М. Дистанционное образование в России. URL: <http://www.osp.ru/peworld/2007/09/4582050> (дата звернення: 20.11.2019).
10. Таналіс М. Дидактичний контекст дистанційного навчання. *Вісник Академії дистанційної освіти*. 2004. № 2. С. 51–57.
11. Шабанов А. Г. Формы, методы и средства в дистанционном обучении. *Инновации в образовании*. 2005. № 2. С. 102–116.
12. Шуневич Б.І. Теоретичні основи дистанційного навчання. Львів : Політехніка, 2006. 243 с.

REFERENCES

1. Дистанційна освіта [Distance education]. [www.gymnasium6.edu.kh.ua](http://www.gymnasium6.edu.kh.ua/distancijne_navchannya/) Retrieved from http://www.gymnasium6.edu.kh.ua/distancijne_navchannya/ [in Ukrainian].
2. Antonov, H. (2003). Dystantsiynе navchannya: moda chy potreba? [Distance Learning: Fashion or Need?]. *Osvita Ukrainy - Education of Ukraine – Vol 25*, 10 [in Ukrainian].
3. Bykov, V. YU., Kukharenko, V. M., Syrotynko, N. H., Rybalko, O. V. & Bohachkov, YU. M. (2008) *Tekhnolohiya rozrobky dystantsiynoho kursu: Navchal'nyy posibnyk [Remote Course Development Technology: A Tutorial]*. V. YU. Bykova, V. M. Kukharenko (Ed.). Kyiv: Milenium [in Ukrainian].
4. Varzar, T. (2005) *Dystantsiyna osvita v suchasniy osvitiy diyal'nosti [Distance education in modern educational activities]*. *Ukrayinoznavstvo -Ukrainian Studies. Vol. 1*, 116-119 [in Ukrainian].
5. Gritsenko, V.I., Kudryavtseva, S.P., Kolos, V.V. & Verenich, Ye.V (2004). *Distantcionnoye obuchenije: teoriya i praktika [Distance Learning: Theory and Practice]*. Kyiv: Naukova dumka [in Russian].
6. Kontsepsiya sozdaniya i razvitiya sistemy distantcionnogo obrazovaniya v Sankt-Peterburge [The concept of creating and developing a distance education system in St. Petersburg]. (2013). [petersburgedu.ru](http://petersburgedu.ru/ugc/files/.../fe8d9707f9606c704cb5b8b7ab1df0e8.doc). Retrieved from petersburgedu.ru/ugc/files/.../fe8d9707f9606c704cb5b8b7ab1df0e8.doc [in Russian].
7. Kukharenko, V.M. (2007). *Dystantsiynе navchannya: navch.-metod. posib. [Distance Learning: A Toolkit]*. Kyiv: Komp'yuter [in Ukrainian].
8. Talanchuk, P. M., Shevtsov, A. H. & Bazhan, V. T. (2001). *Stvorenniya dydaktychnykh materialiv z dystantsiynoyi formy navchannya: Inform.-metod. zbirnyk [Creating didactic materials from distance learning: Information and Methodological Collection]*. V. M. Henba (Ed.). Kyiv: Un-t "Ukrayina" [in Ukrainian].
9. Sysoykina M. (2013). *Distantcionnoye obrazovaniye v Rossii [Distance education in Russia]*. www.osp.ru. Retrieved from <http://www.osp.ru/peworld/2007/09/4582050/> [in Russian].
10. Tanalis, M. (2004). *Dydaktychnyy kontekst dystantsiynoho navchannya [Didactic context of distance learning]*. *Visnyk Akademiyi dystantsiynoyi osvity. - Bulletin of the Academy of distance education, Vol. 2*, 51-57. [in Ukrainian].
11. Shabanov, A. G. (2005). *Formy, metody i sredstva v distantcionnom obuchenii [Forms, methods and tools in distance learning]*. *Innovatsii v obrazovanii - Educational innovation, Vol. 2*, 102-116 [in Russian].
12. Shunevych, B.I. (2006). *Teoretychni osnovy dystantsiynoho navchannya [Theoretical foundations of distance learning]*. L'viv.: Politekhnikha [in Ukrainian].

Поліна СВІНЦОВА,

магістрант кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи

Інституту людини

Київського університету імені Бориса Грінченка

(Київ, Україна) posvintsova.il18@kubg.edu.ua

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА З ПІДЛІТКАМИ, СХИЛЬНИМИ ДО ПРАВОПОРУШЕНЬ, У ЗАКЛАДАХ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Стаття присвячена темі підліткової злочинності, адже ця проблема є актуальною не тільки для сьогодення, а й для всіх часів. Спостерігаючи за якісними показниками, ми бачимо, що з кожним роком вік неповнолітніх правопорушників знижується, зростає жорстокість, зухвалість під час скоєння проступків та злочинів, у структурі злочинності неповнолітніх з'являються такі випадки, як вбивства та розбійні напади. Це викликає серйозну занепокоєність, адже злочинність неповнолітніх має свої, набагато складніші, притаманні лише їй особливості.

Головну відповідальність за виховання дітей несуть батьки – так є в історії людського суспільства. Батьки є найпершими та незамінними вихователями в житті кожної людини. У сім'ї людина народжується, в ній вона робить перші кроки й саме із сім'ї людина виходить у великий і жорстокий світ.

Однак однією з причин підліткової злочинності найчастіше є неналежний догляд за дітьми батьків або їх відсутність. Загальне зниження рівня життя, неблагополуччя сімей, які з утратою прибутку втрачають і моральні цінності, відсутність нормальних побутових умов – все це призводить до того, що діти, прагнучи жити так, як усі, намагаються досягти цього шляхом крадіжок та інших злочинів.

На сьогодні перед нашим суспільством постає питання про те, як можна знизити кількість правопорушень серед неповнолітніх та молоді. Гостра проблема злочинності значно посилюється щодо підлітків.

Поле ненормативної поведінки впродовж останнього часу суттєво розширилося за рахунок нових форм девіацій, асоціальних і протиправних дій підлітків: алкоголізації, наркоманії, токсикоманії, ігроманії, інтернет-залежності та ін. Соціальна незрілість, несформованість правових установок часто призводить до правового нігілізму молоді, свідомого ігнорування вимог закону, заперечення соціальної цінності права, що знаходить вияв у різних формах девіантної поведінки, в тому числі й вчинення правопорушень. Одним з актуальних і соціально значимих завдань, що стоять перед нашим суспільством сьогодні, безумовно, є пропаганда здорового способу життя та зниження росту правопорушень серед підлітків і підвищення ефективності їх профілактики.

Необхідність якнайшвидшого розв'язання цього завдання зумовлена не тільки тим, що в країні продовжує зберігатися досить складна криміногенна обстановка, але й насамперед тим, що у сфері організованої злочинності втягується все більше і більше неповнолітніх, відбуваються небезпечні злочини, і число їх постійно зростає.

Метою нашого дослідження стало обґрунтування педагогічних умов ефективної діяльності соціального педагога в роботі з підлітками, схильними до правопорушень у закладах середньої освіти.

Ключові слова: підлітки, правопорушення, схильність до правопорушень, чинники скоєння правопорушень, соціально-педагогічна робота з підлітками, профілактика, просвітництво, правовиховна робота.

Polina SVINTSOVA,

Master's Degree in the Department of Social Pedagogy and Social Work

of the Human Rights Institute of Kyiv

of the Borys Grinchenko Kyiv University

(Kyiv, Ukraine) posvintsova.il18@kubg.edu.ua

SOCIO-PEDAGOGICAL WORK WITH ADOLESCENTS PRONE TO OFFENSES, IN ESTABLISHMENTS OF SECONDARY EDUCATION

The article is sanctified to the theme of juvenile criminality, in fact this problem is actual not only present time but also all times. Looking after on quality indexes we see that goes down with every year of eyelids of minor offenders, cruelty grows, impertinentness at the feasant of misconducts and crimes, such cases appear in the structure of juvenile delinquency, as murders and robbery attacks. It causes a serious concern, in fact juvenile delinquency has it, far more difficult, inherent only features her.

Main responsibility parents carry for education of children, so already is in history of human society. Parents are first-ever and irreplaceable educators in life of everybody. In family a man gives birth, in her she undertakes the first steps, namely from family a man goes out in large and cruel light.

However, one of causations of juvenile crime mostly is an improper supervision upon the children of parents or their absence.

Common decline of standard of living, trouble of families, that with the loss of income lose moral values, absence of normal domestic terms, is all results in a volume, that to put, aiming to live how all, try to attain it by thefts and other crimes.

For today before our society a question appears about that, how it is possible to bring down the amount of offences among minor and to the young people. The sharp problem of criminality and offences considerably increases among teenagers.

The field of unnormative behavior during the last time substantially broadened due to the new forms of deviations, asocial and actions of teenagers : alcoholizing, drug addictions, glue-sniffings, internet-dependences and other Social immaturity, the unformed of legal options often results in legal nihilism of young people, conscious ignoring of requirements of law, denial of social value of right that finds a display in the different forms of behavior, including feasant of offences. One of actual and socially meaningful tasks that stand before our society today undoubtedly, propaganda of healthy way of life and decline of height of offences is among teenagers and increase of efficiency of their prophylaxis.

The necessity of the most rapid decision of this task is predefined not only that in a country continues to be kept sticky enough criminogenic wicket, but also first of all that in the spheres of the organized crime is pulled in all anymore and more minor, there are dangerous crimes, and number them grows constantly.

The article is sanctified to illumination of our research, the aim of that was: ground of pedagogical terms of effective activity of social teacher in-process with teenagers apt to offences in establishments of secondary education.

Key words: *teenagers, offenses, predisposition to offenses, factors of committing offenses, social and pedagogical work with teenagers, prevention, education, law enforcement work.*

Постановка проблеми. Останнім часом у суспільстві спостерігається зростання проблеми правопорушень серед неповнолітніх, що певним чином пов'язано з процесами деморалізації суспільства, безробіттям великої кількості населення, зі стрімким розвитком девіантної поведінки підлітків, розповсюдженням інших соціально негативних явищ у дитячому і молодіжному середовищі.

На жаль, протягом багатьох років у нашій країні недостатню увагу приділяли правовій освіті та вихованню. Люди погано знають закони, через це важко вимагати виконувати їхні норми. Це сприяє збільшенню кількості правопорушень. Також серед умов зростання злочинності в незалежній Україні спостерігається байдужість значної частини населення до державних справ узагалі і до правопорядку зокрема. Люди стурбовані своїм становищем, матеріальним забезпеченням, що знижує роль духовного складника і призводить до росту правопорушень. У такому суспільстві зростають діти, підлітки, молодь, які засвоюють неправомірні зразки поведінки, прилучаються до вчинення правопорушень.

Вирішення даної проблеми можливе за допомогою правовиховної і реабілітаційної роботи педагогів, психологів, різних фахівців, які працюють із сучасними підлітками на базі закладів освіти, позанавчальних організацій, клубів дозвілля тощо. Особливо цінною для вирішення даної проблеми є профілактична робота соціального педагога з підлітками, схильними до правопорушень, подолання злочинності серед неповнолітніх, превенції вчинення ними правопорушень.

Аналіз досліджень. Над вирішенням проблеми правопорушень серед неповнолітніх, над пошу-

ком напрямів їх профілактики працює широке коло фахівців різних наукових галузей: кримінології, юриспруденції, психології, педагогіки, соціальної педагогіки, соціології, правознавства тощо. Дослідженню правових аспектів правопорушень неповнолітніх присвятили свої праці Ю. Антонян, М. Костецький, В. Кудрявцев та ін. Психолого-педагогічні аспекти профілактичної роботи зі схильними до правопорушень підлітками розроблялись у дослідженнях М. Алемаскіна, І. Дьоміної, О. Змановської, Л. Зюбіна, Н. Максимової, С. Немченка, М. Синьова, В. Суліцький, Т. Титаренка тощо. Зусилля цих учених були спрямовані на дослідження причин формування схильності підлітків до правопорушень.

Питаннями соціально-педагогічної роботи з підлітками, схильними до правопорушень, займалися українські науковці В. Єрьоменко, І. Козубовська, С. Немченко, В. Оржеховська, О. Пилипенко, Т. Федорченко та ін. На їхню думку, соціально-педагогічна робота з підлітками в даному напрямі має на меті запобігання розповсюдженню правопорушень як соціального явища в учнівському середовищі, мінімізацію їх негативних наслідків; запобігання формуванню схильності підлітків до протиправної поведінки, створення умов для їх успішної соціалізації, навчання адекватним способам самореалізації.

В останні десятиліття виконано низку дисертаційних досліджень (Д. Бойко, В. Владимірова, О. Ганзенко, В. Дубровський, В. Загрева, І. Запорожан, Л. Мацук, Л. Момоток, М. Подберезський, О. Святокум, Л. Твердохліб, О. Хоптяна та ін.) з проблем правового виховання дітей і молоді. Дослідники вивчають у гармонійній єдності

право і мораль; досліджують правосвідомість як громадянську цінність, акцентують увагу на формуванні правової свідомості та поведінки вихованців різного віку.

Водночас проблема пошуку ефективних шляхів і методів соціально-педагогічної роботи з підлітками, схильними до правопорушень, не є вирішеною і потребує методичного обґрунтування та пошуку дієвого інструментарію для здійснення профілактичних і корекційних заходів.

Метою статті є розгляд напрямів соціально-педагогічної роботи з підлітками, схильними до правопорушень.

Виклад основного матеріалу. Проблема правопорушень серед підлітків на сьогодні залишається однією з гострих проблем українського суспільства. Т. Шанскова уточнює, що термін «правопорушення» застосовується в широкому розумінні й об'єднує поняття як злочину, тобто діяння, окресленого в Кримінальному Кодексі України (далі – ККУ), так і правопорушення, відповідальність за яке настає в адміністративному порядку (Шанскова, 2006: 50). За результатами досліджень Т. Шанскової, для сучасних підлітків найбільш характерні правопорушення, пов'язані з крадіжками – 70,5%; наркотиками – 2,8%; хуліганством – 6,2%; злочинами проти життя та здоров'я – 2,1%; інше – 9,4%. Щодня підлітки в Україні вчиняють понад 100 злочинів, у тому числі одне вбивство або злочин із заподіянням тяжких тілесних ушкоджень, одне зґвалтування, два-три розбійні напади, вісім пограбувань, сімдесят крадіжок приватного і державного майна (Шанскова, 2006: 50).

За даними Ю. Заросинського, найбільше вчиняється крадіжок, які підлітки скоюють із корисливих мотивів, з метою особистого збагачення. Така поведінка зумовлена тим, що дітям хочеться мати престижні речі, власні кишенькові кошти. Батьки, на жаль, не спроможні в повному обсязі забезпечити потреби своїх дітей, тому останні й ідуть на вчинення злочинів. При цьому багато хто з них вважає, що відповідальності перед законом їм, неповнолітнім, нести не прийдеться (Заросинський, 2015: 255).

Т. Шанскова називає такі причини вчинення правопорушень у підлітків:

1. Соціально-економічні: зuboжіння населення; зростання в суспільстві соціальної напруги, рівня безробіття; політична нестабільність у країні.

2. Неприятливе сімейне оточення (40% неповнолітніх правопорушників виховувалося в неблагополучних сім'ях: неповних, конфліктних, асоціальних, кримінальних).

3. Низький рівень правової освіти та виховання в школі та сім'ї й формування на цій основі правового нігілізму – негативного або байдужого ставлення до норм державного права.

4. Проблеми у взаємостосунках підлітка в шкільному середовищі (антипедагогічні методи роботи вчителів із важковиховуваною дитиною, конфліктні ситуації в класному колективі, неуспішність у навчанні).

5. Негативний вплив позашкільного середовища: скорочення системи закладів дозвілля для неповнолітніх призводить до незайнятості вільного часу підлітків.

6. Вплив неформальних угруповань, які втягують неповнолітніх до вчинення правопорушень такими шляхами: спекулюванням на піднесенні виняткового статусу членів певного угруповання; заохоченням негативних рис людини (жадібність, скупість, прагнення до надмірного ризику); демонстрацією хибного психологічного захисту; відкритим психологічним та фізичним насильством тощо (Шанскова, 2006: 51).

7. Вікові особливості психіки підлітків, які сприяють антисуспільним проявам (акцентуація характеру, реакція групування, реакція емансипації, почуття дорослості, прагнення до самоствердження, емоційна неврівноваженість, підвищена збудливість, конформність тощо).

8. Негативний вплив засобів масової інформації, що пропагують культ фізичної сили та агресію (Шанскова, 2006: 51–52).

Найбільшу групу причин учинення правопорушень серед неповнолітніх становлять соціальні, до яких слід також віднести культ насильства, що утвердився в сучасному мистецтві, надмірно лібералізовану статеву мораль. Особливу роль у цьому контексті відіграють засоби масової комунікації, що демонструють широкий потік продукції зі сценами насильства й аморальної поведінки, негативно впливаючи на духовний світ і психічний стан особистості. Через це створюються моделі девіантної поведінки, які є своєрідним зразком для копіювання такої поведінки неповнолітніми (Казміренко, Кудерміна, 2013: 37).

Демонстрування практично щодня насильства за допомогою телебачення (мультфільми, фільми, передачі) та відео зміцнює думку школярів про насильство як цінність і засіб засвоєння усталеної поведінки. Підліток легко засвоює побачені цінності, манери та норми поведінки, оскільки процеси осмислення, оцінки й розмежування реальності та фантазій розвинуті ще недостатньо (Заросинський, 2015: 232). Побачену агресію він може переносити у повсякденне життя з власними

цілями. Крім того, зростає ступінь його сприйнятливості до насилля як певної норми взаємовідносин з оточуючими людьми.

Зазначені чинники (окремо взяті чи в сукупності) становлять собою підґрунтя для неконструктивної позиції особистості, що виявляється в її девіантній поведінці, схильності до вчинення правопорушень (Казміренко, Кудерміна, 2013: 45). Саме тому гостро постає проблема соціально-педагогічного впливу на підлітків з метою профілактики та корекції їхньої схильності до правопорушень, попередження загострення акцентуацій характеру та формування адекватної поведінки у відповідь на різні ситуації оточуючого середовища.

На думку І. Трубавіної, серед основних напрямів роботи соціального педагога з підлітками, схильними до правопорушень, важливими є:

- облік учнів, схильних до порушень дисципліни і порядку, режимних правил поведінки; до агресивної, нетолерантної поведінки в школі, поза школою, в позаурочний час, у спілкуванні з оточенням;

- розроблення та здійснення програми діяльності з профілактики і попередження правопорушень серед неповнолітніх, особливо серед тих, хто перебуває на внутрішньошкільному обліку та на обліку в правоохоронних органах;

- розповсюдження і пропаганда правових знань серед неповнолітніх із метою виховання правової культури та свідомості, законслухняності, дисциплінованості;

- утворення в шкільному закладі атмосфери нетерпимості до будь-яких виявів антигромадської, протиправної поведінки (Нелюбіна, 2006: 15).

Ми можемо розглядати правопорушення як соціальне явище, адже його не можна пояснити з біологічних позицій. Звісно, біологічне в людині відіграє важливе значення в її життєдіяльності, але якщо говорити про світогляд особистості та причини поведінки, то вони формуються передусім під впливом соціальних чинників.

Беручи до уваги особистісні особливості підлітків, які схильні до правопорушень, ми можемо як у хлопців, так і в дівчат спостерігати негативне ставлення до школи й однокласників, відносини з якими мають негативний характер, а також таким підліткам притаманне негативне ставлення до інших людей та їхніх чеснот, зокрема честі й гідності. Для підлітків з асоціальною й антисоціальною поведінкою характерне відчуження від загальноприйнятих правил соціального співжиття, відсторонення від позитивних соціальних цінностей.

Зазвичай у підлітків самооцінка ще не визначена, а ціннісні орієнтації ще не складені в сис-

тему, однак уже існують специфічні риси, які притаманні саме підліткам-правопорушникам. Насамперед такі підлітки оцінюють себе значно нижче за інших, вони вважають себе не такими привабливими зовнішньо, не такими успішними у навчанні, не такими розумними, не такими добрими та чесними. Також свої невдачі вони прив'язують до чогось зовнішнього, вважають, що комусь везе більше, в когось більше можливостей і самі ж намагаються скласти про себе негативне враження. І звісно, у підлітків зростає значущість об'єктів, які задовольняють їхню потребу престижу. На тлі переваги у делінквентів споживчих тенденцій їхні ціннісні орієнтації мають прямий зв'язок зі структурою їхнього дозвілля: придбання спиртного, відвідування барів і дискотек, перегляд кінофільмів і телепередач, відсутність інтересу до читання книг.

Отже, під час нашого дослідження була поставлена мета, а саме вивчення факторів, які впливають на формування в учнів схильності до правопорушень у закладах середньої освіти, а також вивчення особистості підлітка, схильного до правопорушень, задля обґрунтування педагогічних умов ефективної роботи соціального педагога.

У нашому дослідженні взяло участь 20 учнів 9-х класів віком від 13 до 14 років, серед яких ті, хто перебуває в складних життєвих обставинах, та учні, в щоденнику яких найбільше записів про погану поведінку в класі.

Ми визначили для себе такі завдання, як: діагностика характерологічних поведінкових особливостей підлітків; вивчення характеру взаємин та особливостей спілкування з учителями та однокласниками; діагностика емоційного стану підлітка.

На першому етапі нашого дослідження ми застосовували метод спостереження. Спостереження – це організоване дослідження педагогічного процесу в природних умовах. Це найпоширеніший метод вивчення проблем навчання та виховання. Його сутність полягає в умисному, систематичному та цілеспрямованому сприйнятті психолого-педагогічних явищ.

Спостереження велося протягом кількох днів за роботою учнів на уроках і на перервах з метою вивчення поведінки підлітків у звичному їм середовищі. Під час цього ми встановили, що є учні, які відсторонені від усіх і проводять час наодинці лише з мобільним телефоном. Також були учні, які під час уроків спілкувалися зі своїми друзями, тим самим заважаючи вчителям проводити уроки, на зауваження не реагували. Як з'ясувалося, така поведінка була їм притаманна завжди.

Наступним етапом дослідження проблеми була бесіда з класними керівниками про кожну дитину індивідуально. Вони дали характеристику учнів, розповіли про їхні сім'ї. Зі слів керівників ми можемо зробити висновок, що більшість підлітків, схильних до правопорушень, – з неповних сімей та сімей, що потребують додаткової соціальної допомоги.

Наступним кроком було проведення анкетування серед учнів з метою вивчення їхніх стосунків у сім'ї, їх відношення до шкідливих звичок і виявлення відносин із батьками. Результати анкетування показали, що у 35% підлітків у сім'ї вживають алкоголь та не завжди вирішують конфлікти розмовами, ці ж підлітки мають проблеми в колективі. 45% підлітків не мають проблем у колективі та в сім'ї, однак мають шкідливі звички. 20% підлітків не мають жодних проблем і залежностей і підтримують здоровий спосіб життя.

Далі проводилося тестування на визначення особливостей проявів агресивності у школярів підліткового віку за методикою А. Басса і А. Дарки, що визначає якісні та кількісні характеристики прояву агресії. Під час тестування виявилось, що в нашій вибірці (20 осіб) високий та середній рівень вираженості агресії спостерігався у 76% учнів. Високий рівень виявився у 32%, середній рівень – у 44%, а низький рівень показали 24% досліджуваних. Отримані дані демонструють значні відмінності у прояві агресивності між хлопцями та дівчатами підліткового віку. У хлопців цей показник вищий за дівчат у 1,5 рази.

За результатами проведеної методики ми встановили такі види агресії у досліджуваних: вербальна агресія притаманна 27% підлітків; фізична агресія – 23% опитуваних; негативізм – 13% респондентів; дратівливість – 7% опитуваних, підозрілість – 12% опитаних підлітків; 9% респондентів – образливість. Аутоагресія притаманна 8% опитаних. Непрямої агресії не виявлено в жодного з опитуваних.

У будь-якому віковому періоді взаємодія людей у колективі має велике значення, але в підлітковому віці вона набуває особливого значення, адже саме в цей період відбувається становлення особистості, й авторитет батьків замінюється на авторитет групи. Коло спілкування підлітка впливає на його розвиток як особистості. В умовах такого спілкування з однолітками стає необхідністю застосування на практиці прийнятих у певній групі норм поведінки.

Наступним етапом було проведення тестування з метою виявлення ситуаційної (реактивної) та особистісної тривожності у досліджу-

ваних. Ми використовували Шкалу самооцінки за Ч. Спілбергом. Результати тестування на рівень реактивної тривожності показали у хлопців 0%, у дівчат – 40%. Середній рівень реактивної тривожності у хлопців 20%, у дівчат – 20%. Низький рівень реактивної тривожності було виявлено тільки у хлопців, а саме 80%. Також результати тестування на рівень особистісної тривожності показали нам, що високий рівень особистісної тривожності проявляється у 20% хлопців та 80% дівчат. Середній рівень особистісної тривожності спостерігається у 80% хлопців і 20% дівчат. Низький рівень особистісної тривожності не спостерігається в жодного із досліджуваних.

За результатами тестування 40% учнів від загальної кількості мають високий рівень особистісної тривожності; середній рівень особистісної тривожності мають 60% учнів. Низького рівня особистісної тривожності не було виявлено в жодного учня. Можна зробити висновок, що учні підліткового віку характеризуються середнім рівнем особистісної тривожності. Це нормально і не повинно викликати особливих хвилювань.

Учні, які за результатами дослідження мають високий рівень особистісної тривожності, схильні сприймати загрозу своїй самооцінці та життєдіяльності у великому, широкому діапазоні ситуацій і реагувати досить напружено, вираженим станом тривожності. Стан тривожності у таких учнів з'являється в різноманітних ситуаціях, й особливо коли вони стосуються оцінки їхньої компетенції та престижу. Більшість учнів із високим рівнем особистісної тривожності – це дівчатка. Не виключено, що на рівень особистісної тривожності мають вплив гендерні ролі та їх особливості в підлітковому віці.

За результатами аналізу отриманих даних щодо реактивної тривожності маємо такі дані:

- високий рівень реактивної тривожності – 12% від загальної кількості;
- середній рівень реактивної тривожності – 20% від загальної кількості;
- низький рівень реактивної тривожності – 68% від загальної кількості учнів класу.

Серед учнів, що мають високий рівень реактивної тривожності, 40% – це дівчата, які брали участь у даному дослідженні, та жодного хлопця. Цей стан є реакцією на стресову ситуацію, є різним за інтенсивністю та динамічним у часі. Серед учнів, що мають помірний рівень реактивної тривожності, 20% хлопців і 20% дівчат. Це нормальний, природний рівень. Серед учнів, що мають низький рівень реактивної тривожності, 80% хлопців та 20% дівчат. Це свідчить, що на

стресову ситуацію вони реагують із меншою напругою, занепокоєнням. Але це може вказувати на те, що досліджувані активно витісняють високу тривожність з метою показати себе «у кращому світлі». Низька тривожність у підлітків вимагає з боку соціальних педагогів підвищеної уваги до мотивів діяльності школярів і формування у них почуття відповідальності.

Після цього дослідження ми провели профілактично-корекційну роботу з підлітками, які схильні до правопорушень, у закладі середньої освіти.

Профілактично-корекційна робота спрямована на усунення умов і причин виникнення проблем, конфліктів, стресових станів; збереження репродуктивного здоров'я дітей та молоді. Профілактика ґрунтується на своєчасному виявленні та подоланні проявів негативних явищ у дитячому та молодіжному середовищі. Її основним змістом є: підвищення самооцінки, зміна думки про себе та своє оточення в позитивну сторону, налагодження стосунків з однолітками, а також надання неповнолітнім інформації про наслідки вживання різних видів алкогольних та наркотичних речовин, а також про наслідки вчинення правопорушень.

Наше дослідження було проведено на базі Трипільської ЗОШ I–III ступенів.

Профілактично-корекційна робота проводиться у виді тренінгу, що спрямований на попередження соціально небажаних вчинків підлітка.

Програма включала такі заняття. «Моя індивідуальність». Це заняття розроблене з метою розвитку підлітка як особистості, розкриття його позитивних здібностей, засвоєння визначеного життєвими та суспільними потребами обсягу знань про особистість, взаєморозуміння. Заняття «Спробуй подолати свої недоліки» спрямоване на створення позитивного психологічного клімату і формування навичок самоаналізу та самоконтролю. Заняття на тему «Відповідальна поведінка» розроблене з метою формування навичок відповідального прийняття рішень. «Твоє здоров'я – у твоїх руках». Мета заняття – формувати в учнів навички безпечної поведінки та свідоме ставлення до здоров'я; виховувати бажання вести здоровий спосіб життя; виховувати в учнів ціннісне ставлення до власного здоров'я та стимулювати бажання дбати про нього; сприяти усвідомленню учнями необхідності ведення здорового способу життя; нагадати корисні звички, які допоможуть зміцнити здоров'я; прищеплювати інтерес до занять фізичною культурою і спортом. Для розвитку навичок контролю емоційної ситуації було розроблене заняття на тему «Як себе контролювати?». Заняття на тему

«Спілкування – це здорово!» було створено з метою вивчення самого поняття «спілкування», від чого воно залежить, і що потрібно робити, щоб спілкування було успішним, результативним і приємним. «Відповідальність неповнолітніх за вчинення правопорушень» входить до програми тренінгу з метою, щоб учні вміли відрізнити правомірну поведінку від протиправної, щоб пояснити їм визначення різних видів правопорушень, а також розповісти про відповідальність неповнолітніх та пояснити, що таке злочин та кримінальна відповідальність.

Після проведеної профілактично-корекційної роботи ми провели повторне діагностування з метою визначення, чи відбулись позитивні зміни в поведінці учнів. Ми повторно провели дослідження за опитувальником А. Басса і А. Дарки. Під час повторного тестування виявилось, що в нашій вибірці (20 осіб) високий та середній рівень вираженості агресії спостерігався у 26% учнів. Низький рівень показали 74% досліджуваних.

Висновки. За отриманими результатами ми можемо зробити висновок, що тренінгова програма позитивно вплинула на підлітків, знизивши рівень агресивної поведінки. Проведена корекційна робота дала можливість сформулювати практичні рекомендації для соціальних педагогів і вчителів навчальних закладів щодо роботи з підлітками, схильними до правопорушень:

1. Соціальним педагогам і практичним психологам закладів середньої освіти важливо проводити своєчасне виявлення учнів, схильних до прояву девіацій, правопорушень.
2. Встановлення особистісних відносин. Учні можуть вірити дорослим, тільки коли бачать у них друзів, а не ворогів.
3. Мотивуйте учнів до позитивної самореалізації. Давайте важковиховуваним учням шанс проявити себе з позитивного боку. Надавайте учням дружню допомогу.
4. Підтримуйте ситуацію успіху в учнях, заохочуйте їх проявляти творчу ініціативу, створюйте загальний позитивний емоційний фон у стосунках з підлітками.
5. Не застосовуйте агресивні форми взаємодії зі школярами: приниження, підозрілість, роздратованість. Навпаки, демонструйте в поведінці зразки конструктивних, доброзичливих відносин.
6. Розвивайте у себе та вихованців почуття гумору, взаємоповагу, довіру.
7. Емоційно підтримуйте позитивні зміни.
8. Допоможіть дитині відчувати власну компетентність. Будь-якому учневі необхідно бути кращим, хоча б в якомусь виді діяльності.

Таким чином, проведений аналіз результатів дослідження дозволяє зробити висновок, що виявлена позитивна динаміка зі зниження рівня агресивності вказує на ефективність розробленої

профілактично-корекційної програми. Профілактичну програму можуть використовувати фахівці, які займаються профілактикою правопорушень серед підлітків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Заросинський Ю. Л. Характеристика осіб неповнолітнього віку, що вчиняють злочини. *Економіка і право. Право. Серія 18*. 2015. № 27. С. 254–259.
2. Казміренко Л. І., Кудерміна О. І. Психологічна профілактика девіантної поведінки підлітків : навчально-методичний комплекс. Київ, 2013. 171 с.
3. Нелюбіна Д. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх. *Магістеріум. Соціальна робота в охорона здоров'я*. 2006. № 25. С. 9–14.
4. Шанскова Т. І. Аналіз причин правопорушень неповнолітніх як підґрунтя соціально-педагогічної роботи з молоддю щодо профілактики злочинності. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2006. № 30. С. 50–53.

REFERENCES

1. Zarusynskyy, Ju. L. (2015). Kharakteristika osib nepovnlitnogo viku, sco vchinyayt thlochynu. [Characteristics of juveniles who commit crimes]. Right. Series 18. Economics and Law. [in Ukrainian].
2. Kazmirenko, L. I., Kudermyna, O. I. (2013) Psuholigichna prophilaktuka deviantnoi povedinku pidlitkiv: navchalno-metoduchnyj kompleks. [Psychological prevention of deviant behavior of adolescents: educational and methodical complex]. [in Ukrainian].
3. Neljubina, D. (2006) Profilaktuka pravoporyshen sered nepovnlitnih. [Prevention of juvenile delinquency]. Master's degree. Social work in health care. [in Ukrainian].
4. Shanskova, T. I. (2006) Analiz pruchun pravoporyshen nepovnlitnih yak pidgryntya socialno-pedagogichnoi robotu z moloddju chodo profilaktuku zlochinnosti. [Analysis of the causes of juvenile delinquency as a basis for social and pedagogical work with young people on crime prevention]. Bulletin of the Ivan Franko Zhytomyr State University. [in Ukrainian].

УДК 378.112

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/26.195904>**Олена СЛОБОДЯНЮК,**
orcid.org/0000-0002-1927-3362кандидат педагогічних наук,
докторант Інституту вищої освіти
Національної академії педагогічних наук України
(Вінниця, Україна) lenaslobodianuk1970@gmail.com**ДО ПИТАННЯ АКАДЕМІЧНОГО ПЛАГІАТУ У ВИЩІЙ ОСВІТІ:
ПОГЛЯД ЕКСПЕРТІВ ПОЛЬЩІ ТА УКРАЇНИ**

У статті порушено проблему академічної доброчесності та порушення норм та принципів етичної взаємодії у закладах вищої освіти. У процесі модернізації вітчизняної вищої освіти акцентування уваги на необхідності формування культури академічної доброчесності в університетському середовищі стало однією з ключових тенденцій, про що свідчать положення Закону України «Про вищу освіту» (2014 р.), Закону України «Про освіту» (2017 р.), Закону України «Про наукову та науково-технічну діяльність» (2016 р.) та інших документів. Формування культури академічної доброчесності в університетському середовищі покликано подолати кризу академічної доброчесності, яка спостерігається сьогодні в Україні й спричинена багатьма факторами.

Пояснено суть академічної доброчесності, плагіату; розглянуто академічну нечесність у моральному та соціальному аспектах. Вивчення досвіду Польщі дає підстави автору стверджувати, що академічне шахрайство в Польщі нічим не відрізняється від шахрайств в Україні: найчастіше це публікація результатів непроведених досліджень, фальшування і маніпуляція дослідницьким матеріалом, а також плагіат. У польській науці проблеми, що пов'язані з науковим шахрайством, оприлюднюються, їх доволі активно обговорюють як на шпальтах великих періодичних видань, так і на студентських форумах, що, безперечно, сприяє боротьбі з негативними явищами в науці.

На підставі опрацьованих наукових джерел аналізується характер практик боротьби з плагіатом, що використовуються в системі вищої освіти Польщі та України. Викорінення недоброчесних практик у вищій освіті можливе через комплекс заходів: роз'яснення принципів академічної доброчесності, протидію академічній нечесності та плагіату, покарання за шахрайство. Перспективним вважаємо: 1) аналіз стану обізнаності з питань академічної та наукової етики викладачів та адміністрації університету; 2) аналіз досвіду боротьби з порушеннями академічної та наукової етики провідних закордонних університетів; 3) проведення аналізу психолого-педагогічних засад створення сталої системи етичної поведінки в університеті; 4) розроблення та апробація системи заходів, спрямованих на забезпечення етичної поведінки з боку всіх учасників освітнього процесу.

Ключові слова: вища школа, Європейський простір вищої освіти, вища освіта України, вища освіта Польщі, академічна доброчесність, принципи академічної доброчесності, академічний плагіат.

Olena SLOBODIANIUK,

orcid.org/0000-0002-1927-3362

Candidate of Pedagogical Sciences,

Doctoral Student at the Institute of Higher Education
of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine
(Vinnytsia, Ukraine) lenaslobodianuk1970@gmail.com**CONSIDERING THE ISSUE OF ACADEMIC PLAGIARISM IN HIGHER
EDUCATION: AN OVERVIEW FROM THE EXPERTS OF POLAND AND UKRAINE**

The article deals with the problem of academic integrity and violation of the norms and principles of ethical interaction in higher education institutions. In the process of modernization of national higher education, the emphasis on the need to develop a culture of academic virtue in the university environment has become one of the key trends, as evidenced by the provisions of the Law of Ukraine "On Higher Education" (2014) and the Law of Ukraine "On Education" (2017).), The Law of Ukraine "On Scientific and Scientific and Technical Activities" (2016) and other documents. The formation of a culture of academic virtue in the university environment is intended to overcome the crisis of academic virtue, which is observed today in Ukraine and is caused by many factors.

The essence of academic virtue, plagiarism is explained; academic dishonesty in moral and social aspects is considered. Studying the experience of Poland suggests that academic fraud in Poland is no different from fraud in Ukraine: most often, it is the publication of the results of uncondacted research, falsification and manipulation of research material, as well as plagiarism. In Polish science, problems related to scientific fraud are brought to the attention of the public, and are quite actively discussed both in the front pages of large periodicals and in student forums, which undoubtedly contributes to the fight against negative phenomena in science.

Based on the scientific sources analyzed, the nature of plagiarism practices used in the higher education system of Poland and Ukraine is analyzed. The eradication of bad practices in higher education is possible through a set of measures: clarification of the principles of academic integrity, counteraction to academic dishonesty and plagiarism, punishment for fraud. We consider a promising 1) an analysis of the state of awareness of academic and scientific ethics of teachers and administration of the university; 2) analysis of the experience of combating violations of academic and scientific ethics of leading foreign universities; 3) conducting an analysis of the psychological and pedagogical foundations of creating a sustainable system of ethical behavior at the university; 4) development and validation of a system of measures aimed at ensuring ethical behavior by all participants in the educational process.

Key words: higher education, European Higher Education Area, higher education of Ukraine, higher education in Poland, academic integrity, principles of academic integrity, academic plagiarism.

Постановка проблеми. В умовах реформування системи вищої освіти України питання підвищення її якості є одним із першочергових. Адже від того, наскільки якісною є освіта, залежить конкурентоздатність вітчизняних закладів вищої освіти, обсяг фінансових надходжень, визнання дипломів на європейському та світовому рівнях та ін. Проте такі явища, як корупція (у різних її проявах), порушення академічної доброчесності (академічний плагіат, самоплагіат, фабрикація, фальсифікація, списування, обман, хабарництво), мають як моральний, так і економічний, правовий складник, оскільки порушують норми взаємовідносин, справедливості, порядності та інших ціннісних орієнтирів людського співжиття.

Дослідник проблем ментальності S. Huntington (С. Гантінгтон, 2004) так описує цілепокладання молодого американця: «Американська мрія, на якій всі ми зросли, є вельми простою та надзвичайно привабливою – якщо наполегливо працювати та грати за правилами, обов'язково отримаєш шанс піднятися так високо, як тільки дозволить Господь». Іншими словами, світоглядна установка американського суспільства звучить як: праця заради досягнення успіху та служіння Господу.

У сучасному українському соціумі проблема ідеалів студентства, його світогляду, громадянської позиції набуває щораз більшої значущості. На думку Т. Ярошенко (Ярошенко, 2009: 16), «молода генерація стикається <...> із занепадом цінностей, які були підвалинами ідеології колишнього СРСР. Усе це накладає відбиток на академічну культуру студентства...». Одним зі складників академічної культури є академічна доброчесність. Сучасний університет мусить виконати першочергове завдання: експлікувати принципи академічної доброчесності для учасників науково-освітньої діяльності, провести масову роз'яснювальну кампанію щодо вмотивованості цих принципів, оскільки створення системи боротьби з академічним шахрайством, корупцією в університетському середовищі є запорукою ефективності функціонування системи вищої освіти.

Аналіз досліджень. Питання порушення норм та принципів академічної взаємодії досліджують В. Ромакін, В. Струнсе, М. Чепіга та ін.; поширення академічного плагіату в коледжах та університетах світу – Й. Асман, Л. Ліліч-Зелле, Т. Калабрезе тощо; плагіату в наукових дослідженнях – М. Бувіль, Б. Джонстон та ін.; а також численні рекомендації студентам, як уникати плагіату в роботі з навчальними джерелами – М. Мігель, К. Невіль та ін. В. Ромакін (Ромакін, 2003:165–170) вважає, що академічне шахрайство є не тільки етичною проблемою, а загрожує загальнодержавній безпеці.

Аналіз опрацьованих наукових джерел з питань недоброчесних академічних практик дає підстави стверджувати, що в американських та європейських університетах шахрайство у будь-якій формі заборонено, і наслідки для студента будуть серйозними, аж до виключення з університета. Позитивні приклади боротьби з плагіатом демонструє Польща. Натомість в українських закладах вищої освіти тільки розпочинаються процеси формування академічної культури, складником якої є академічна доброчесність. Т. Ярошенко пов'язує ставлення до академічної нечесності в США історично зумовленим. Американців вирізняє висока правосвідомість. Натомість студенти з колишніх посткомуністичних країн списування, підказування на іспиті не сприймають як шахрайство. Тому порівняння освітніх практик боротьби з плагіатом в таких країнах, як Польща та Україна, мають сприяти розробленню конкретних заходів протидії та покарання за нехтування принципами академічної доброчесності.

Мета статті – проаналізувати практики запобігання та протидії плагіату, які використовуються в системі вищої освіти Польщі та України.

Виклад основного матеріалу. Економічна криза, яку пережили країни Європейського Союзу (далі – ЄС) (2008 р.), розчарування Lisbon Strategy (Лісабонська стратегія, 2010), що діяла до 2010 року та повинна була перетворити Європейський Союз на «найбільш конкурентоздатну та динамічну, засновану на знаннях економіку світу,

яка може забезпечити стійке економічне зростання і більше якісних робочих місць та більшу соціальну згуртованість», по-перше, спонукало європейську спільноту до перегляду пріоритетів європейської політики на наступне десятиліття та, по-друге, посилило впевненість європейських державотворців про необхідність виділення ключової сфери, яка повинна стати головною метою розвитку суспільства після 2010 року. Такою сферою у наступному стратегічному плані розбудови ЄС «Європа 2020» («Європа 2020», 2010) стала освіта як основа економічного, соціального та людського розвитку.

Система вищої освіти України переживає часи трансформаційних змін. Реформування вітчизняної освіти збігається зі змінами, які відбуваються в державах, що залучені до Європейського простору вищої освіти (далі – ЕНЕА), та прагне запровадити європейські освітні стандарти в системі вищої освіти. Приєднання України до Болонського процесу є не лише прагненням інтегруватись до європейського освітнього простору, а й продовженням задекларованого євроінтеграційного зовнішньополітичного вектору країни. Процес реалізації концептуальних положень нової освітньої моделі дозволить Україні модернізувати національну систему вищої освіти, що гарантуватиме сталий розвиток вітчизняної системи освіти та підготує до викликів майбутнього. «В умовах глобалізації жодна демократична країна не може «консервувати» свою модель підготовки фахівців в автаркічному стані, і ця теза є справедливою і для України. Засади та напрями формування єдиного європейського освітнього простору зафіксовані у низці документів, що відбивають стратегічні цілі та завдання у сфері формування та вдосконалення європейського освітнього простору» (Фініков, 2016: 220).

Приєднання України до Болонського процесу та входження до ЕНЕА актуалізує питання посилення інституційної спроможності вітчизняних закладів вищої освіти, що у свою чергу передбачає підвищення якості освіти. Створення системи забезпечення та постійного поліпшення якості вищої освіти, яка відповідає рекомендаціям і стандартам ЕНЕА, враховує кращі світові практики та виступає головною технологією досягнення відповідності освітньої системи вимогам і потребам суспільства та особистості. Академічна доброчесність є дієвим інструментом забезпечення якості освіти, оскільки орієнтує на формування освітнього простору, якому притаманні академічна свобода та відповідальність.

Інтеграція до міжнародного освітнього простору вимагає переосмислення основних засад наукової діяльності та освітнього процесу в Україні. На перший план постають аксіологічні аспекти здійснення освітньої діяльності. У зв'язку з цим вперше принципи академічної доброчесності задекларовано в Законах України «Про освіту» (2017 р.), «Про вищу освіту» (2014 р.), «Про авторське право і суміжні права» (2015), Закон України «Про наукову та науково-технічну діяльність» (2016 р.), у Національній доктрині розвитку освіти (2002), Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 р. (2013). У статті 42 Закону України «Про освіту» (Закон України «Про освіту», 2017 р.) дано визначення самому поняттю «академічна доброчесність», яке розглянуто як «сукупність етичних принципів та визначених законом правил, якими мають керуватись учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та провадження наукової (творчої) діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання та/або наукових (творчих) досягнень». Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти підготувало рекомендації для закладів вищої освіти щодо розроблення та впровадження університетської системи забезпечення академічної доброчесності, метою якої є створення середовища нульової терпимості до порушень академічної доброчесності та етики академічних взаємовідносин.

У Розширеному глосарії термінів та понять статті 42 «Академічна доброчесність» Закону України «Про освіту» (Розширений глосарій термінів та понять ст. 42 «Академічна доброчесність» Закону України «Про освіту», 2017) визначені фактори, які спричинили кризу академічної доброчесності, серед яких: «загальна криза суспільства, що характеризується толерантністю до правового нігілізму, корупції, численних порушень законодавства і етичних норм». Підвищуючи морально-етичні вимоги до освітньої та дослідницької діяльності, варто звернути увагу, що пострадянське українське суспільство характеризується амбівалентністю свідомості, що значною мірою впливає на повсякденні практики й формування цінностей, норм та принципів. Зокрема, амбівалентна свідомість проявляється у ситуації щирої підтримки академічної доброчесності та використання різних форм плагіату у власних роботах без жодних докорів сумління. Посилення правового нігілізму в країні в цілому суттєво відображається і на дотриманні норм академічної доброчесності. Отже, декларація основних принципів роботи не завжди буде дієвим механізмом їх запровадження.

Необхідним є процес усвідомлення переваг чесної діяльності в освіті та науці, до яких варто віднести: високі результати освітньої діяльності, розвиток економіки на основі наявних відкриттів, реальну наукову новизну досліджень, що дає можливість ведення фахових дискусій та удосконалення власних напрацювань, формування позитивного іміджу науковця, наукової/освітньої інституції та держави в цілому. Дотримання принципів академічної доброчесності ґрунтується на фундаментальних цінностях справедливості, відповідальності, гідності, довірі, повазі. Тому зміна ціннісних пріоритетів освітньої та наукової спільноти має здійснюватись у ширшому контексті, а саме в межах аксіологічного повороту всередині всього українського суспільства.

Попри те, що в тексті закону є тлумачення основного принципу академічної доброчесності (довіра), важливу роль у донесенні цих засад відіграють установчі документи кожного закладу вищої освіти, адже згідно з п. 8 ст. 42 Закону України «Про освіту» (Закон України «Про освіту», 2017) «порядок виявлення та встановлення фактів порушення академічної доброчесності визначаються правилами внутрішнього розпорядку закладів освіти». Тобто регулювання дотримання цих принципів є відповідальністю самих університетів. Таким чином, саме ЗВО мають бути зацікавлені в тому, щоб учасники академічного процесу були ознайомлені з вищезгаданими засадами. Оскільки рівень відповідальності за порушення академічної доброчесності дещо відрізняється для різних учасників академічного процесу, засадничі положення можуть відображатися в кількох документах: декларації про академічну доброчесність студента/наукового, науково-педагогічного працівника, кодекс честі студента/наукового, науково-педагогічного працівника, положення щодо протидії плагіату та ін.

Перш ніж перейти до аналізу практик боротьби з плагіатом у ЗВО України, необхідно дати визначення поняттю «плагіат» та «академічний плагіат».

У статті 50 Закону України «Про авторське право та суміжні права» (Закон України «Про авторське право та суміжні права», 2016) плагіат визначається як «оприлюднення (опублікування), повністю або частково, чужого твору під іменем особи, яка не є автором цього твору».

У ч. 4 статті 42 Закону України «Про освіту» зафіксовано визначення академічного плагіату як «оприлюднення (частково або повністю) наукових (творчих) результатів, отриманих іншими особами, як результатів власного дослідження (творчості) та/або відтворення опублікованих текстів

(оприлюднених творів мистецтва) інших авторів без зазначення авторства» (Закон України «Про освіту», 2017).

Так, найзагальніше визначення впливає з етимології самого слова «плагіат», яке первісно походить із латинської *plagiatus* – «викрадений». Сайт Міжнародного центру академічної доброчесності (International Center for Academic Integrity) подає таке визначення плагіату: «використання чужої роботи чи ідеї, видаючи їх за власні».

Проблема плагіату контроверсійна, багатоаспектна й актуальна як для України, так і для світу. Спостерігаючи за випадками непорядності в польській освіті та науці, дослідники стверджують про занепад академічних традицій. Вважають, що їх відновлення дозволить подолати шахрайство у вищій школі та наукових інститутах. Відношення етики науки до плагіату розглядає S. Konstańczak (Костаньчак, 2006) у статті «Про плагіаторів». Автор вважає, що широке розповсюдження професійної етики, яка зобов'язує в академічному середовищі, може бути одним із найефективніших засобів боротьби з плагіатом. При цьому згадує відомого польського етика й філософа Czezowski T. (Чежовський, 1989), який визначив основні чесноти, що мають характеризувати особу, яка належить до академічного середовища: витривалість у долатті перешкод, що переламає розчарування і байдужість; систематичність на противагу нерегулярності; докладність на противагу поверховості; сумлінність на противагу легковажності; чесність на противагу фальшуванню; скромність, яка перешкоджає прагненню марнославства; відвага переконань, що не піддається авторитетам, але спрямована до істини. Ці чесноти, на думку S. Konstańczak (Костаньчак, 2006), слід популяризувати серед студентів, і в цьому повинні бути зацікавлені самі ж науковці, що викладають в університетах. Академічний науковець повинен приготувати своїх наступників, а відповідно, йому не має бути байдуже, яких цінностей будуть дотримуватися його учні.

Впродовж наукового стажування для освітян «Академічна доброчесність: виклики сучасності» (12–25 жовтня. м. Варшава, Польща), організаторами якого є Вищий Семінаріум Духовний у Варшаві UKSW спільно з Польсько-українською фундацією «Інститут Міжнародної Академічної і Наукової Співпраці» (IIASC) та Фундацією ADD, відбулось ознайомлення з європейськими підходами щодо питання наукового плагіату та популяризації академічної доброчесності.

Представник польської компанії Plagiat.pl. К. Гутовські зупинився на передумовах створення

компанії. Так, через швидке зростання доступу до Інтернет серед студентів, розповсюдження «послуги» продажу письмових робіт тощо у 2002 року в Польщі з'явилася комп'ютерна система, яка здійснює перевірку текстів під кутом зору вчинення плагіату. Йдеться про сервіс Plagiat.pl, що базується на програмі, яка перевіряє оригінальність праці. Від самого початку сервіс був орієнтований передусім на боротьбу з плагіатами у вищих навчальних закладах. Від 2003 року програму почали використовувати в окремих польських університетах (першим скористався цією технологією Університет Марії Кюрі-Скłodовської в Любліні). Як повідомляє офіційна сторінка сервісу, на сьогодні ним користуються більше 40 навчальних закладів, які умовно поділені на три категорії: золота (в яких за допомогою сервісу Plagiat.pl перевіряються всі праці, що подаються до захисту); срібна (в яких перевіряються всі праці, але лише на деяких факультетах); бронзова (в яких влада навчального закладу дала можливість викладачам та науковим працівникам самим вирішувати, яким чином користуватися сервісом).

Творці системи Plagiat.pl переконані: якщо у відповідь на все більш розвинуті технології копіювання чужих текстів, що використовуються плагіаторами, не представити ефективних технологій боротьби з цим явищем, то більшість статей і наукових праць, які постануть у майбутньому, будуть плагіатом. Програма, яку вони пропонують, працює за принципом порівняння тексту з документами, що знаходяться в базі сервісу та розміщені в Інтернеті. У результаті перевірки система видає Звіт подібності, який включає: коефіцієнт подібності, що визначає в процентному відношенні, яка частина тексту збігається з текстами, що знаходяться в базі та Інтернеті; список джерел, в яких знайдено фрагменти тексту, що ідентичні фрагментам праці, яка піддається перевірці; текст документу з позначеними частинами, які виявилися ідентичними частинам інших праць чи матеріалів, котрі знаходяться в базі чи в Інтернеті. Разом із тим слід зазначити, що програма не видає остаточного рішення щодо того, чи певна

праця є плагіатом. Творці програми наголошують, що вона є лише «механічним» засобом перевірки, тому під час оцінки праці не можна спиратися лише на коефіцієнт подібності. Крім того, Plagiat.pl не аналізує, яка з праць з'явилася раніше, а також може бути «вразливий» на деякі звороти, що часто зустрічаються в мові. З огляду на це звіт, який постає в результаті порівняння, обов'язково повинен бути проаналізований науковим керівником або ж особою, якій спеціально надані відповідні функції владою факультету.

Продуктування плагіату – це серйозне правопорушення, яке вимагає належної оцінки та відповідальності причетної до нього особи. Утім, аналізуючи загальну ситуацію, яка склалася в Україні довкола цієї проблеми, зазначимо, що сьогодні треба вживати профілактичних заходів. І йдеться не тільки про використання антиплагіаторських програм. Насамперед говоримо про широку кампанію щодо попередження проявів недобросовісних запозичень, яка повинна мати місце в освітній системі. ЗВО, який готує майбутніх фахівців, а також науковців, має прищепити студентів розуміння антиморальності плагіаторської діяльності. Формування такого «імунітету» можна здійснювати під час викладання таких дисциплін, як «Вступ до спеціальності», «Основи наукових досліджень», «Академічне письмо» та ін. Адже як показує досвід, часто студенти мають приблизне розуміння того, що таке плагіат, а тому можемо говорити про такий його різновид, як несвідоме запозичення чужого результату інтелектуальної діяльності.

Висновки. Перспективним вважаємо: 1) аналіз стану обізнаності з питань академічної та наукової етики викладачів і адміністрації університету; 2) аналіз досвіду боротьби з порушеннями академічної та наукової етики провідних закордонних університетів; 3) проведення аналізу психолого-педагогічних засад створення сталої системи етичної поведінки в класичному університеті; 4) розроблення та апробацію системи заходів, спрямованих на забезпечення етичної поведінки з боку всіх учасників освітнього процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Академічна чесність як основа сталого розвитку університету : моногр. / Т. В. Фініков та ін. ; за ред. Т. В. Фінікова, А. С. Артюхова. Київ : Таксон, 2016. 234 с.
2. Закон України «Про освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/stru>
3. Закон України «Про авторське право та суміжні права». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/3792-12>
4. Розширений глосарій термінів та понять ст. 42 «Академічна доброчесність» (від 5 вересня 2017 р.). URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-svita/2018/10/25/glyusariy.pdf>
5. Ромакин В. В. Академічна чесність у вищій освіті. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили*. 2002. № 7. С. 23–28.
6. Хантингтон С. Кто мы? Вызовы американской национальной идентичности. Москва : ООО «Изд-во АСТ»; ООО «Транзиткнига», 2004. 635 с.
7. Ярошенко Т. О. Академічна нечесність та політична культура: порівняльний досвід (Україна – США). *Покликання університету* ; за заг. наук. ред. А. Гомілко. Київ : ПІА «Янко», «Веселка», 2005. С. 168–175.
8. Czezowski T. Etyka jako nauka empiryczna. *Pisma z etyki i teorii wartosci* ; pod red. P. Smoczyńskiego. Wrocław ; Warszawa ; Kraków : Gdańsk ; wydł, 1989. S. 171–175.
9. International Center for Academic Integrity. URL: <https://www.academicintegrity.org/>
10. Konstańczak Stefan. O plagiatorach. URL: <http://www.racjonalista.pl/kk.php/s,4642>

REFERENCES

1. Finikov, T.V., Artiukhov, A.Ie. (Eds.) (2016). *Akademichna chesnist yak osnova staloho rozvytku universytetu. [Academic honesty as a basis for sustainable development of the university]*. Kyiv: «Takson» [in Ukrainian].
2. Zakon Ukrainy «Pro osvitu» [The Law of Ukraine «On Education»]. (n.d.) zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/stru> [in Ukrainian].
3. Law of Ukraine «On Copyright and Related Rights» [Law of Ukraine «On Copyright and Related Rights»]. (n.d.) zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/3792-12> [in Ukrainian].
4. Rozshyrenyi hlosarii terminiv ta poniat st. 42 «Akademichna dobrochesnist» Zakonu Ukrainy «Pro osvitu» (vid 5 veresnia 2017 r.) [Extended Glossary of Terms and Concepts Art. 42 «Academic Integrity» of the Law of Ukraine «On Education»]. (n.d.) mon.gov.ua. Retrieved from <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/2018/10/25/glyusariy.pdf> [in Ukrainian].
5. Romakin, V. V. (2002). Akademichna chesnist u vyshehii osviti [Academic honesty in higher education]. *Naukovi pratsi Chornomorskoho derzhavnogo universytetu imeni Petra Mohyly – Petro Mohyla Black Sea National University Proceedings/ Naukovi pratsi*, 7, 23–28 [in Ukrainian].
6. Huntington, S. (2004). *Kto ty? Vyzovy amerykanskoj natsyonalnoi ydentychnosti [Who Are We? The Challenges to America's National Identity]*. M. : AST Publishing House LLC; Transitkniga Ltd. [in Russian].
7. Yaroshenko T. O. (2005). Akademichna nechesnist ta politychna kultura: porivnialnyi dosvid (Ukraina – SShA) [Academic dishonesty and political culture: a comparative experience (Ukraine – USA)]. *University calling*, (pp. 168–175). K.: «Yanko», «Rainbow» [in Ukrainian].
8. Czezowski, T. (1989). Etyka jako nauka empiryczna. Pisma z etyki i teorii wartosci [Ethics as empirical science. Letters from ethics and value theory]. (pp. 171–175). Wrocław; Warszawa; Kraków: Gdańsk ; wydł [in Polish] .
9. Sait Mizhnarodnyi tsentr akademichnoi dolbrochesnosti [International Center for Academic Integrity]. [academicintegrity.org](https://www.academicintegrity.org/). Retrieved from <https://www.academicintegrity.org/> [in English].
10. Konstańczak, Stefan. Plahiator [O plagiatorach]. [racjonalista.pl/kk.php/s,4642](http://www.racjonalista.pl/kk.php/s,4642). Retrieved from <http://www.racjonalista.pl/kk.php/s,4642> [in Polish].

УДК 37.114

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/26.195905>

Валентина ТЮРИНА,
 orcid.org/ 0000-0003-2308-1977
 доктор педагогічних наук, професор,
 професор кафедри соціології та психології
 Харківського національного університету внутрішніх справ
 (Харків, Україна) turinavale@gmail.com

КОНФЛІКТОЛОГІЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ КУРСАНТІВ ЯК ФАКТОР ВИБОРУ СТИЛЮ ПОВЕДІНКИ В КОНФЛІКТНІЙ СИТУАЦІЇ

Стаття присвячена актуальній проблемі формування у курсантів як майбутніх працівників поліції конфліктологічної компетентності, яку визначено як інтегративну якість особистості. Показано, що професійна діяльність працівників поліції відбувається в агресивному соціальному середовищі, тобто за умови різноманітних соціальних конфліктів. Тому вельми важливим уявляється вміння правоохоронців вибирати раціональний стиль поведінки в конфліктній ситуації та в конфліктах, особливо коли від дій працівника поліції залежить не тільки його власне здоров'я і життя, а й здоров'я і життя інших людей. Це потребує знань про фактори, що впливають на виникнення і розвиток конфлікту, вмінь розуміти власні емоції та управляти ними, аналізувати конфліктну ситуацію, що виникла, розуміти емоції та наміри інших людей, які беруть участь у конфлікті, впливати на емоції і поведінку учасників конфлікту й вибирати оптимальний стиль власної поведінки в конфліктній ситуації. Тобто у працівника поліції має бути сформована конфліктологічна компетентність, яка визначається особистісними особливостями людини. Однією з таких особливостей є здатність і готовність індивіда брати на себе або делегувати іншим людям відповідальність за те, що відбувається із самою людиною та її оточенням. Показником сформованості такої здатності є рівень суб'єктивного контролю. Показано розподіл курсантів у залежності від вибору ними стилю поведінки в конфліктній ситуації (суперництво, співпраця, компроміс, притискування, уникання), а також – у залежності від рівня суб'єктивного контролю; показано взаємозв'язок між рівнем сформованості готовності брати на себе відповідальність за власні рішення і власні дії, тобто рівнем суб'єктивного контролю, який є фактором, що впливає на формування конфліктологічної компетентності, та вибір раціонального стилю поведінки в конфліктній ситуації. Тому формування конфліктологічної компетентності має відбуватися з урахуванням особистісних особливостей курсантів, а рівень сформованості конфліктологічної компетентності значною мірою впливає на результативність професійної діяльності правоохоронців.

Ключові слова: конфлікт, конфліктна ситуація, конфліктологічна компетентність, стиль поведінки в конфліктній ситуації, працівники поліції.

Valentyna TYURINA,
 orcid.org/ 0000-0003-2308-1977
 Doctor of Pedagogical Sciences, Full Professor,
 Professor of the Department of Sociology and Psychology
 Kharkiv National University of Internal Affairs
 (Kharkiv, Ukraine) turinavale@gmail.com

CONFLICTOLOGICAL COMPETENCE OF COURSES AS A FACTOR OF CHOICE OF BEHAVIOR IN CONFLICT SITUATION

The article is devoted to the actual problem of the formation of conflicting competence in cadets as future employees of the police, defined as the integrative quality of personality. It is shown that the professional activity of police officers occurs in an aggressive social environment, that is, in conditions of various social conflicts. Therefore, the ability of law enforcement agencies to choose a rational style of behavior in a conflict situation and in conflicts is especially important, especially when not only their own health and life, but also that of other people depends on the actions of the police officer. It requires knowledge of the factors that influence the emergence and development of conflict, the ability to understand and manage their emotions, to analyze the conflict situation, to understand the emotions and intentions of other people involved in the conflict, to influence the emotions and behavior of the participants in the conflict and to choose the optimal style and behavior in a conflict situation. That is, a police officer must have formed a conflicting competence that is determined by a person's personality traits. One such feature is the ability and willingness of the individual to accept or delegate to others the responsibility for what is happening to the person and his or her environment. An indicator of the formation of such ability is the level of subjective control. The distribution of cadets is shown depending on the choice of their style of behavior in a conflict situation (rivalry, cooperation, compromise, adaptation, avoidance), and also – depending on the level of subjective control; the relationship between the level of willingness to take responsibility for

one's own decisions and one's own actions, that is, the level of subjective control, is a factor influencing the formation of conflicting competence, and the choice of a rational style of behavior in a conflict situation is shown. Therefore, the formation of conflicts of competence should take into account the personal characteristics of the cadets, and the level of formation of conflicts of competence significantly affects the effectiveness of law enforcement professionals.

Key words: conflict, conflict situation, conflict competence, style of behavior in conflict situation, police officers.

Постановка проблеми. Визначальною особливостю професійної діяльності працівників поліції є те, що ця діяльність відбувається зазвичай за умови різних соціальних конфліктів, тобто в агресивному соціальному оточуючому середовищі. Тому ефективність професійної діяльності правоохоронців детермінується багатьма факторами, до числа яких належить й уміння попереджувати та розв'язувати конфлікти, вміти управляти конфліктом, вибирати в конфлікті раціональний стиль поведінки, позитивно впливати на свого опонента для конструктивного розв'язування конфліктної ситуації або конфлікту. Тому до складу професійних знань працівників поліції мають входити й знання про джерела, чинники, зміст та види конфліктів, про умови їх виникнення та закономірності протікання.

Аналіз досліджень. Проблемі конфлікту присвячено багато досліджень: у психології – дослідження Т. М. Титаренко, І. В. Ващенко, Н. В. Гришиной, М. І. Пірен; у педагогіці – роботи А. С. Белкіна, М. М. Рибаківа; конфлікти в органах внутрішніх справ досліджували О. М. Бандурка, Е. Е. Тонков, В. О. Тюріна, П. Д. Червоний та інші.

Однак питання про взаємозв'язок між конфліктологічною компетентністю курсантів як майбутніх працівників поліції, їхніми особистісними особливостями та вибором стилю поведінки в конфліктній ситуації залишилося недостатньо вивченим.

Мета статті полягає в тому, щоб показати залежність між рівнем сформованості конфліктологічної компетентності як професійно значущої якості особистості курсантів як майбутніх правоохоронців та умінням раціонально поводитися в конфліктній ситуації.

Виклад основного матеріалу. Конструктивне управління конфліктною ситуацією чи конфліктом, вибір правильної стратегії та стилю поведінки в конфлікті дозволяють працівникам поліції ефективно виконувати свої службові обов'язки. Таким чином, однією з важливих професійних якостей працівника поліції є конфліктологічна компетентність.

Тому одним із педагогічних завдань, що стоять перед сучасним закладом вищої освіти МВС України, є формування в курсантів як майбутніх правоохоронців уміння конструктивно поводи-

тися у конфліктних ситуаціях. Для цього кожен працівник поліції має також знати й про власні психологічні особистісні особливості, що впливають на його індивідуальні особливості поведінки в конфліктній ситуації і визначають її раціональність та ефективність.

Конфліктні ситуації і конфлікти – це невід'ємна реальність наших днів. Бажаємо ми цього чи ні, але протягом усього свого життя кожен з нас стикається з різного роду конфліктами. Від того, чи раціонально поведе себе людина в конфліктній ситуації, чи правильно обере вона стиль спілкування і поведінки, залежить її успішність.

Як поводити себе у ситуації, що склалася? Чи необхідно наполягати на своєму баченні ситуації і шляхів її вирішення або доцільніше поступитися, щоб завоювати вигіднішу позицію, яку можна буде з успіхом використати в подальшому? У чому причини того, що відбувається?

Відповісти на ці запитання можливо тільки тоді, коли в людини сформована конфліктологічна компетентність, коли вона знає, що таке конфлікт, причини й умови виникнення конфліктної ситуації та конфлікту, шляхи їх запобігання, управління та способи розв'язування.

В основі конфліктних ситуацій, так само, як і конфліктів, яким би предметним змістом вони не наповнювалися, лежать різні причини: соціально-психологічні, соціально-професійні, матеріально-технічні, організаційні, соціально-демографічні та інші.

Суть соціально-психологічної причини виникнення конфліктних ситуацій полягає насамперед у морально-духовній, а також у психотипологічній несумісності деяких членів колективу (включаючи керівника) як за належності, так і за відсутності об'єктивних внутрішніх виробничих умов і причин конфлікту.

Джерела конфліктів – це протиріччя, а протиріччя виникають там, де є розбіжності в знаннях, вміннях, здібностях, особистісних якостях; у мотивах, потребах, ціннісних орієнтаціях; в емоційних, психічних, фізичних та інших станах; у функціях управління; у технологічних, економічних та інших процесах; у поглядах і переконаннях; у цілях, засобах, методах діяльності; у чеканнях і позиціях; в оцінках та самооцінках; у розумінні й інтерпретації інформації. Однак

важливо бачити і знати не тільки протиріччя, що породжують конфлікти, а й розрізняти типи і види конфліктів. У процесі конфлікту в людей проявляються реакції двох типів: а) автоматичні (неконтрольовані); б) придбані (контрольовані).

Автоматичні (неконтрольовані) реакції в конфліктній ситуації можуть бути такими, що змінюються або не змінюються. Придбані (контрольовані) реакції – це навички поведінки в конфліктних ситуаціях, які можуть вплинути на все подальше життя. Наслідки можуть виявитися сприятливими чи несприятливими як із психологічної, так і з фізичної точок зору.

Кожній людині притаманний певний стиль поведінки. Цей стиль значною мірою й визначає автоматичні (неконтрольовані) реакції в конфлікті. За перші 6–7 років життя у людини формуються автоматичні реакції на більшість ситуацій, в яких вона опиняється, в тому числі й на конфлікти. І якщо з дитинства до нас прийшли неприємності, страх, злість, вони залишаються з нами до тих пір, поки ми не навчимося реагувати на ситуації по-іншому. Автоматичні реакції на конфліктну ситуацію і на конфлікт – не невід’ємна частина нашої особистості, що несе на собі відбиток нашої індивідуальності.

Більшості людей притаманна більш або менш широка варіабельність особливостей поведінки в залежності від конкретних соціальних ситуацій, а також у залежності від того, уявляється людині ситуація складною чи простою, приємною чи неприємною, безпечною чи небезпечною і т. ін. Особливу увагу треба приділяти формуванню у майбутніх працівників поліції вміння вірно оцінювати конфліктну ситуацію й у залежності від її особливостей змінювати свою поведінку, адже правоохоронці мають справу як із правопорушниками, так із правослухняними громадянами.

Для опису типів поведінки людей у конфліктних ситуаціях застосовується двомірна модель регулювання конфліктів, основними вимірами якої є такі: напористість, для якої характерним є акцент на захисті власних інтересів, і кооперація, пов’язана з уважністю людини до інтересів інших людей, які залучені до конфлікту. У відповідності з цими двома основними вимірами виділяють такі способи регулювання конфліктів: суперництво (конкуренція) як прагнення досягти задоволення своїх інтересів на шкоду іншому; пристосування, яке у протилежність суперництву означає принесення в жертву власних інтересів заради іншого; співробітництво, коли учасники ситуації доходять альтернативи, що повністю вдовольняє інтереси всіх сторін; компроміс; уникнення, для якого

характерним є як відсутність прагнення кооперації, так і відсутність тенденцій досягнення власних цілей.

За таких форм поведінки, як конкуренція, пристосування і компроміс, або один з учасників виграє, а інший програє, або обоє програють, оскільки йдуть на компромісні поступки. У разі уникання конфлікту жодна зі сторін не досягає успіху. І тільки в ситуації співробітництва обидві сторони виграють.

Способам регулювання конфліктів відповідають п’ять основних стилів поведінки в конфліктній ситуації та в конфлікті, що пов’язані із загальним джерелом будь-якого конфлікту – розбіжністю інтересів двох або більше сторін.

Стиль суперництва або конкуренції: людина, яка використовує стиль конкуренції, вельми активна і віддає перевагу власним інтересам і власним шляхам розв’язування конфліктів. Вона здатна на вольові рішення і не дуже зацікавлена у співробітництві з іншими людьми. Така людина прагне вдовольнити власні інтереси на шкоду інтересам інших і примушує інших людей приймати її рішення проблеми. Однак це не той стиль поведінки, який слід застосовувати у власних стосунках, оскільки він викликає в інших людей почуття відчуження і заважає бути в злагоді з іншими людьми.

Працівник поліції, як і будь-який інший спеціаліст, повинен мати підготовку в трьох галузях: комунікативні навички, концептуальні вміння та здібності, технологічні знання.

Група комунікативних умінь і навичок складається зі сприйняття співробітників і їх оцінювання, встановлення з ними різноманітних контактів, умінь цілеспрямовано впливати. Концептуальні здібності – це здатність відчувати зв’язки між своєю справою і середовищем. Концептуальні вміння включають у себе вміння прогнозувати події і планувати діяльність великих груп людей. Технологічна група знань, умінь і навичок пов’язана з оволодінням конкретною професією.

Розвиток конфліктологічної компетентності працівника поліції передбачає певний рівень розвитку обізнаності про збір інформації, стан конфлікту та діапазон можливих стратегій у конфлікті; умінь реалізовувати ці стратегії в конкретній життєвій ситуації; умінь здійснювати прогноз розвитку конфлікту; володіння способами врегулювання конфлікту.

Людина, яка має високий рівень сформованості конфліктологічної компетентності, повинна вміти здійснювати таке: а) збір інформації і спостереження стану конфлікту; б) генезис конфлікту; в) прогноз конфлікту.

Таблиця 1

суперництво	співробітництво	компроміс	уникання	приспосовання
21%	35%	33%	5%	6%

Таблиця 2

РСК	кількість курсантів	суперництво	співробітництво	компроміс	уникання	приспосовання
0–12	0					
12–32	77%	16%	19,7%	30,2%	8%	3,0%
33–44	23%	6%	8%	6%	1,5%	1,5%

Таблиця 3

РСК	суперництво	співробітництво	компроміс	уникання	приспосовання
12–21	3%	1,5%	3%	0%	1,5%
22–32	13%	18,2%	27,2%	8%	1,5%
33–44	6%	8%	6%	1,5%	1,5%

Поведінка людей визначається багатьма факторами, до числа яких належить, зокрема, і рівень суб'єктивного контролю, який розуміють як здатність і готовність індивіда брати на себе або перекладати на інших відповідальність за те, що з ним відбувається. Один і той самий тип суб'єктивного контролю характеризує поведінку людини в різних ситуаціях, в яких вона опиняється.

Нижче наведено результати дослідження вибору стилю поведінки в конфліктній ситуації курсантами Харківського національного університету внутрішніх справ.

Під час дослідження взаємозв'язку між вибором стилю поведінки і рівнем суб'єктивного контролю (далі – РСК) з'ясувалося, що курсантів з низьким рівнем суб'єктивного контролю (0–12) немає. Тому в таблиці № 2 представлено розподіл курсантів за рівнями суб'єктивного контролю з урахуванням вибору стилю поведінки під час розв'язання конфлікту.

Оскільки більшість курсантів має середній показник суб'єктивного контролю, а діапазон середнього рівня досить широкий, ми розділили цей рівень на підрівні в такий спосіб: (12–21) та (22–32). Тоді розподіл курсантів по рівнях та підрівнях суб'єктивного контролю в залежності від вибору стилю поведінки в конфліктній ситуації буде мати вигляд, що представлений у таблиці № 3. Як бачимо, більшість курсантів, які мають рівень суб'єктивного контролю від 12 до 21, частіше обирають «суперництво» і «компроміс».

Це залежить від того, наскільки, на думку курсанта, психологічно сильнішим, рівним або більш слабким є опонент. Майже ніколи не вибирається стиль поведінки «уникання». Вибір «співробітництва» та «приспосовання» також здійснюється з урахуванням сили, впливовості, можливостей, влади опонента (наприклад, начальник – курсант).

Курсанти, які мають показник рівня суб'єктивного контролю від 22 до 32, найчастіше вибирають стиль поведінки «компроміс», друге місце за частотою вибору посідає «співробітництво», третє місце – «суперництво», четверте – «уникання», п'яте – «приспосовання».

Отже, вибір курсантами того чи іншого стилю поведінки в конфліктній ситуації залежить від соціального середовища, в якому знаходиться курсант, від впливу, який здійснює на нього опонент, від можливостей та сили впливу, значущості вирішення проблеми для даної людини. Тому процес формування вміння раціонально вибирати стиль поведінки у конфліктній ситуації та у конфлікті має здійснюватися з урахуванням особистісних особливостей курсантів.

Формування конфліктологічної компетентності – це досить складний процес, тісно переплетений з віковим розвитком індивіда. Соціально-психологічна, етична і комунікативна компетентність людини, зокрема працівника поліції, визначає його вміння впливати на людей шляхом спілкування з ними, є передумовою успішного вирішення конфліктних ситуацій і, як наслідок, надає можливість самому індивіду позбавитися негативних реакцій, що викликають нервові зриви, які завдають шкоди його здоров'ю, деформують його активну професійну діяльність. Конфліктологічна компетентність дозволяє вирішити й таку проблему, як зняття внутрішньої напруги та відновлення і мобілізація духовних і фізичних сил людини.

Висновок. Таким чином, рівень сформованості конфліктологічної компетентності як професійної якості особистості визначає спроможність працівника поліції конструктивно діяти в конфліктних ситуаціях й ефективно виконувати свої службові обов'язки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ващенко І. В. Конфлікти: сучасний стан, проблеми та напрямки їх вирішення в органах внутрішніх справ : монографія. Харків : «ОВС», 2002. 256 с.
2. Психология личности: тесты, опросники, методики. Москва : Геликон, 1995. 236 с.
3. Тюрина В. А., Ващенко И. В. Конфликты и управленческая деятельность. Київ : Знання, 1999. 224 с.

REFERENCES

1. Vashchenko I.V. Konflikty: suchasnyy stan, problemy ta napryamky yikh vyrishennya v orhanakh vnutrishnikh sprav. Monohrafiya. [Conflicts: the current state, problems and directions of their resolution in law enforcement agencies. Monograph]. Kharkiv: «OVS», 2002. 256 s. [in Ukrainian]
2. Psikhologiya lichnosti: testy, oprosniki, metodiki. [Psychology of personality: tests, questionnaires, methods]. Moskva, Gelikon, 1995. 236 s. [in Russian].
3. Tyurina V.A., Vashchenko I.V. Konflikty i upravlencheskaya deyatel'nost'. [Conflicts and management.]. Kiev. Znannya, 1999. 224 s. [in Russian].

УДК 373.2.091.4:37.015.31:57.081.1

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/26.195906>

Оксана ЧЕКАН,

orcid.org/0000-0002-3480-6366

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри теорії та методики дошкільної освіти

Мукачівського державного університету

(Мукачево, Закарпатська обл., Україна) oksana.chekan010788@gmail.com

Вікторія ФІЗЕР,

orcid.org/0000-0002-5306-4652

старший викладач кафедри співу, диригування та музично-теоретичних дисциплін

Мукачівського державного університету

(Мукачево, Закарпатська обл., Україна) fizerviktoriya@gmail.com

Леся ІЛЮК,

orcid.org/0000-0002-4307-9682

начальник навчальної частини,

старший викладач кафедри початкової та дошкільної освіти

Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янука

(Рівне, Україна) navch_1601@ukr.net

ДИДАКТИЧНИЙ МОНТЕССОРІ-МАТЕРІАЛ ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ ТВОРЧОГО МИСЛЕННЯ ДІТЕЙ ПЕРЕДШКІЛЬНОГО ВІКУ ПІД ЧАС ОЗНАЙОМЛЕННЯ З НАВКОЛИШНІМ СВІТОМ

У статті проаналізовано педагогічні та психологічні джерела з проблеми. Виявлено, що мислення зароджується у чуттєвому пізнанні світу і спирається на нього, розкриває причинні зв'язки явищ об'єктивної дійсності, далеко виходячи за його межі. Воно дає людині змогу пізнавати те, чого вона не може сприйняти і уявити. Мислячи, людина розкриває причинні зв'язки явищ об'єктивної дійсності. Перехід від чуттєвого до розумового пізнання об'єктивної дійсності являє собою подальший розвиток аналітико-синтетичної діяльності людського мозку, виникнення нових її якісних особливостей. Розвиток мислення дітей залежить від того, як організовується й спрямовується їх пізнавальна діяльність. М. Монтессорі вважала, що творче мислення розвивається разом з розвитком розумових здібностей дитини через взаємодію з довкіллям, готує дитину до майбутнього навчання. Засобом формування творчого мислення дошкільників обрано дидактичний матеріал М. Монтессорі. Було розроблено цикл опорних схем занять за даною методикою, в яких виділено матеріал, з яким взаємодіє дитина, виділено мету, розроблений хід проведення заняття, подальші вправи, коригування помилок, розширення словника. Також авторами проведена творча робота з використанням дидактичного матеріалу. Визначено, що зазначена методика є ефективною. Рівень сформованості творчого мислення за визначеними нами критеріями в експериментальній групі значно підвищився. Покращилося використання вихователями дидактичного матеріалу Марії Монтессорі у повсякденній роботі. Зроблено висновок про доцільність використання дидактичного Монтессорі-матеріалу як засобу розвитку творчого мислення в освоєнні дошкільниками навколишньої дійсності. Проаналізовано перспективу подальших наукових розробок. Перспективу вбачаємо в теоретичному обґрунтуванні методики підготовки вихователів до використання матеріалів М. Монтессорі у різних видах діяльності дошкільників в умовах дистанційної освіти.

Ключові слова: *автодидактичний матеріал, творче мислення, дошкільники, навколишній світ, експеримент, розвиваючі заняття.*

Oksana CHEKAN,
 orcid.org/0000-0002-3480-6366
 Candidate of Pedagogical Sciences,
 Associate Professor at the Department of Theory and Methods of Preschool Education
 Mukachevo State University
 (Mukachevo, Transcarpathian region, Ukraine) oksana.chekan010788@gmail.com

Victoria FIZER,
 orcid.org/0000-0002-5306-4652
 Senior Lecturer in Singing, Conducting and Music-Theoretical Disciplines
 Mukachevo State University
 (Mukachevo, Transcarpathian region, Ukraine) fizerviktoriya@gmail.com

Lesya ILYUK,
 orcid.org/0000-0002-4307-9682
 Head of the Training Unit,
 Senior Lecturer at the Department of Primary and Preschool Education
 International University of Economics and Humanities Academician Stepan Demianchuk
 (Rivne, Ukraine) navch_1601@ukr.net

DIDACTIC MONTESSORI MATERIAL AS THE TOOL OF DEVELOPMENT OF CREATIVE THINKING IN FAMILIARIZATION PRESCHOOLERS WITH ENVIRONMENT

The article analyses pedagogical and psychological sources regarding the problem. It is discovered that thinking emerges in sensory cognition of the world and reveals causal relations of objective reality's phenomena going far beyond its frames. It provides people with opportunity to cognize the things which they are not able to perceive or imagine. Thinking, the person reveals causal relations of objective reality's phenomena. The transition from sensory to mental cognition of objective reality represents further development of analytical and synthetic activities of human brain, the emergence of their new qualitative features. The development of children's thinking depends on how is their cognitive activity is organized and directed. M. Montessori considered that creative thinking was developing together with development of child's mental abilities through the interaction with the environment, and it prepared the child for the future studying. As the tool of preschoolers' creative thinking formation the didactic material of M. Montessori was chosen. There were developed series of lessons by this methodology in which there were distinguished materials the child interacts with, the aim, developed course of the lesson, further exercises, mistakes correction, vocabulary extension, and authors presented the creative work with the use of didactic material. It is determined that this methodology is effective. Level of creative thinking formation increased significantly in experimental group according to criteria determined by us. The use of M. Montessori didactic material by educators in everyday work has improved. It was concluded about advisability of the use of Montessori didactic material as the means of development of creative thinking in environment exploration by preschoolers.

Key words: autodidactic material, creative thinking, preschoolers, environment, experiment, developmental lessons.

Постановка проблеми. Пізнання людиною об'єктивної дійсності розпочинається з живого споглядання її предметів та явищ, але ним не вичерпується. У предметах і явищах цієї дійсності є багато таких властивостей, зв'язків і відношень, які не можна безпосередньо відчутти, сприйняти й уявити.

Мислення активізується, коли у людини виникають питання, на які вона не може відповісти, сприймаючи певні об'єкти, згадуючи те, що вона знає про них, уявляючи їх. Щоб людині пізнати безпосередньо істотні властивості, зв'язки і відношення речей, вона вдається до різних спроб, експериментів, обчислень та інших дій і через них, за їх посередництвом, з'ясовує справжню кількість, величину певних об'єктів, їх відстань

від нас, швидкість руху певних процесів, виявляє причини явищ, що цікавлять людину, закони, яким вони підлягають.

Аналіз досліджень. Ретроспективний аналіз педагогічної та психологічної спадщини видатних зарубіжних та вітчизняних педагогів і психологів свідчить, що є напрями, ідеї, які і сьогодні не втратили своєї значущості. Серед педагогів і психологів можна назвати такі імена, як Г. Альтшуллер, Л. Виготський, Д. Ельконін, А. Запорожець, Г. Костюк, У. Крейн, О. Леонт'єв, М. Монтесорі, Г. Урунтаєва, Є. Хілтунен.

Наші пошуки в історичному аспекті педагогічних ідей, що найбільш ґрунтовно розкривали б засоби формування творчого мислення дошкільника, навели на думку, що такі можливості має

педагогічна спадщина видатного італійського вченого, лікаря, педагога, психолога Марії Монтессорі. Саме Марія Монтессорі, ідеї якої стали класикою педагогіки, вперше відмітила дидактичний матеріал як ефективний засіб формування творчого мислення та розвитку дитини загалом.

Головне завдання нашої праці полягає у дослідженні використання дидактичного матеріалу М. Монтессорі як засобу творчого мислення в ознайомленні дошкільників з довкіллям.

Формулювання цілей статті. Цілі дослідження:

На основі аналізу літературних джерел визначити взаємозв'язок між мисленням та предметами та явищами об'єктивної дійсності.

Розробити цикл опорних схем занять з використанням дидактичного матеріалу М. Монтессорі.

Проаналізувати ефективність впливу даного матеріалу на розвиток творчого мислення в про-

Рис. 1. Опорна схема заняття № 1

Рис. 2. Опорна схема заняття № 2

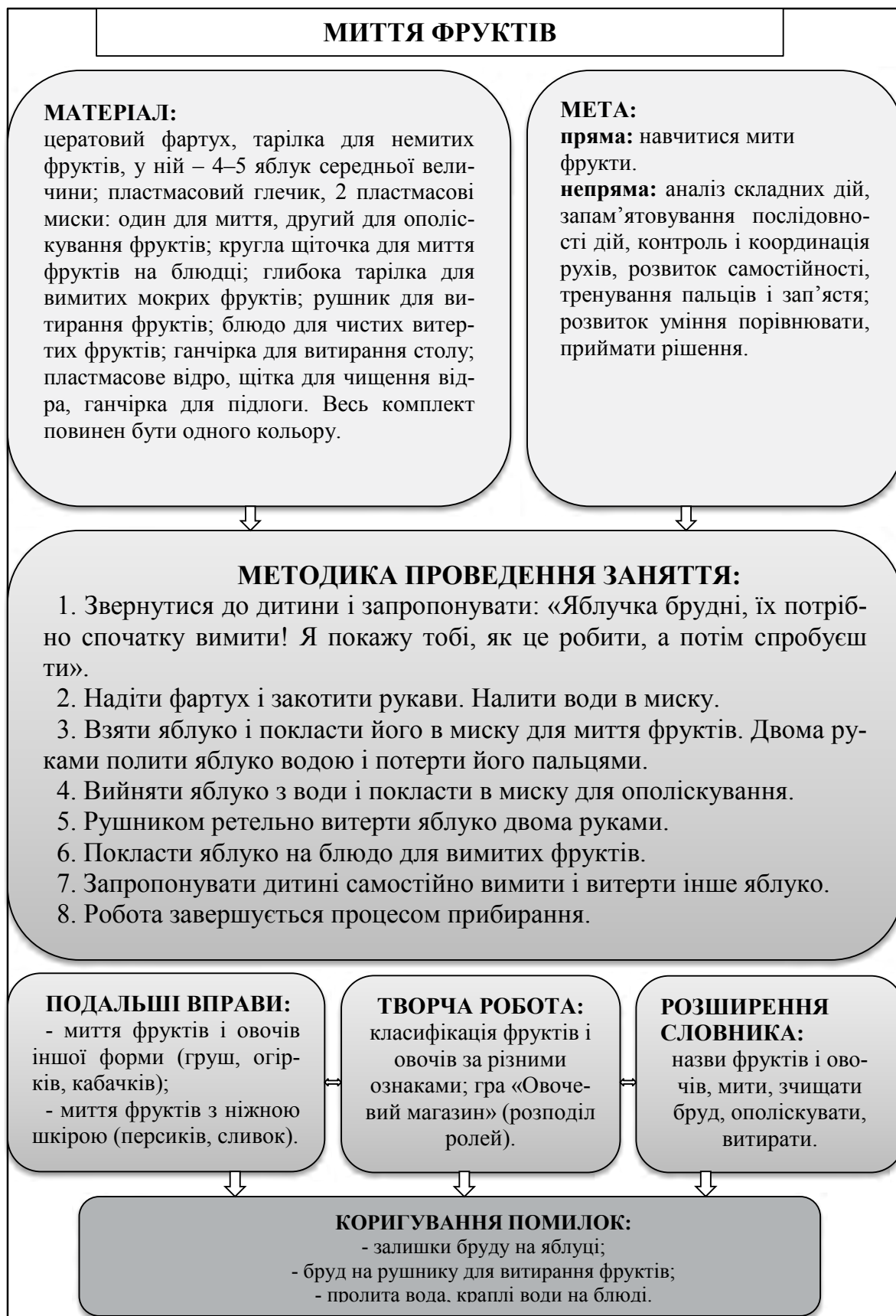

Рис. 3. Опорна схема заняття № 3

цесі ознайомлення дітей дошкільного віку з навколишнім світом.

Методологічна та теоретична частина. Істотні властивості, зв'язки і відношення існують у самих предметах і явищах об'єктивної дійсності. Щоб їх пізнати, треба знати факти, в яких

вони виявляються, їх відчувати, сприймати й уявляти. Ще античні мислителі, зокрема Аристотель, вважали, що «той, хто не відчуває, той нічого не пізнає і не розуміє; коли він що-небудь пізнає, то треба, щоб він пізнав це також і через уявлення» (Запорожец, 1978: 195). Ця думка знайшла своє

Рис. 4. Опорна схема заняття № 4

повне підтвердження в сучасних наукових даних. Джерелом мислення є безпосереднє чуттєве пізнання світу. Зароджуючись у чуттєвому пізнанні світу і спираючись на нього, мислення проте виходить за його межі. Воно дає людині змогу піз-

навати те, чого вона не може сприйняти й уявити. Мислячи, людина розкриває причинні зв'язки явищ об'єктивної дійсності, їх суть, їх закони.

З метою вивчення мислення та творчого мислення ми проаналізували роботи таких вчених, як

Рис. 5. Опорна схема заняття № 5

Г. Альтшуллер, Л. Виготський, Д. Ельконін А. Запорожець, Г. Костюк, С. Рубінштейн, Г. Урунтаєва.

Г. Урунтаєва визначала, що «мислення – це процес узагальнюючого і опосередкованого відображення суттєвих якостей, зв'язків та відношень між об'єктами» (Урунтаєва, 2001: 328).

Учений Г. Костюк дає таке визначення мисленню: «Мислення являє собою процес опосередкованого й узагальненого відображення людиною предметів і явищ об'єктивної дійсності в їх істотних властивостях, зв'язках і відношеннях» (Запо-

рожець, 1978: 195). Саме таке визначення будемо вважати вихідним у своєму дослідженні.

У пізнавальній діяльності людини має місце єдність чуттєвого і розумового, або раціонального, відображення об'єктивної дійсності. Як було доведено практично, відчуваючи, сприймаючи і уявляючи навколишні предмети і явища, ми при цьому вже мислимо, називаємо їх. Думаючи, ми відчуваємо, сприймаємо або уявляємо об'єкти, до яких стосуються наші думки. У пізнавальній діяльності людини мають місце постійні переходи

Рис. 6. Опорна схема заняття № 6

від відчуття до думки, від неповного, часткового до все повнішого, більш узагальненого знання про об'єктивну дійсність.

У цих переходах мислення пізнання не тільки спирається на чуттєве, а й підносить його на вищий рівень, змінює, нерідко виправляє його дані.

Природні можливості розвитку мислення дитини реалізуються в процесі її взаємодії із зовнішнім світом, яка з раннього віку опосередковується спілкуванням з дорослими. Дитина не тільки на власному досвіді пізнає цей світ і навчається діяти в ньому, вона засвоює розумовий

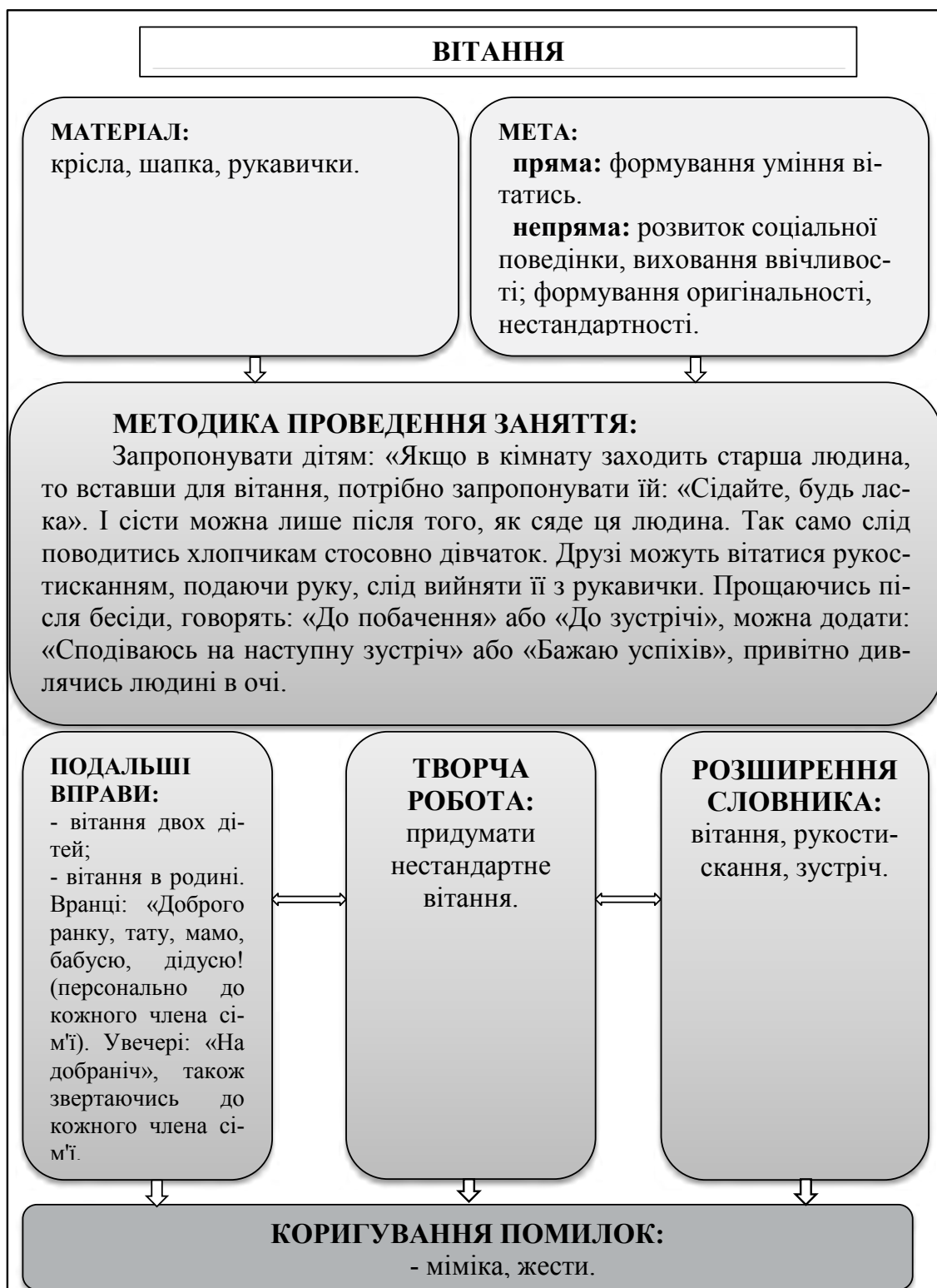

Рис. 7. Опорна схема заняття № 7

досвід людства. Цим визначаються специфічні особливості розвитку її мислення.

На думку Г. Костюка, розвиток мислення дитини виявляється і в зміні його спрямованості. Він вважає, що дитині стають доступні не тільки практичні завдання, виконання яких вимагає мислення, а й пізнавальні завдання. Дитина починає цікавитися зв'язками, причинами явищ, походженням речей. Це свідчить про те, що дошкільник починає активно використовувати мислення як засіб пізнання світу.

Таким чином, досягнення в розвитку мислення дітей залежить не просто від їх віку, а й від того, як організовується й спрямовується їх пізнавальна діяльність. В основі усіх розумових операцій лежить аналіз і синтез, а розвиток цих операцій приводить до формування дедуктивного мислення, під яким мають на увазі вміння узгоджувати свої судження та уникати протиріч.

Дослідження психологів Г. Костюка, Г. Альтшуллера, А. Запорожця, В. Роменця та Л. Рубінштейна показали, що значна частина труднощів у формуванні творчого мислення пов'язана з недостатнім використанням засобів, які допомагають цілісно формувати творче мислення.

Проаналізувавши ідеї зарубіжного дослідника, вченого Г. Воллеса, вітчизняний психолог В. Романець розробив чотиристадійну теорію творчого мислення. Він розмежував такі його стадії:

- підготовка;
- визрівання;
- натхнення (осяяння);
- перевірка істинності (Костюк, 1989: 168).

На його думку, у повсякденному потоці мислення ці чотири стадії постійно перекривають одна одну, коли дитина аналізує різні проблеми, задачі. Навіть у вирішенні однієї і тієї ж задачі мозок дитини може несвідомо виконувати який-небудь один її аспект, водночас свідомо поринаючи у підготовку або у перевірку іншого аспекту цієї ж задачі.

У психології індивідуального виховання М. Монтесорі важливе місце посідає проблема розвитку уяви і творчого мислення, які вона розглядала як «дар Божий», що розвивається разом з розвитком розумових здібностей дитини через взаємодію з довкіллям.

Ключ до відкриття дитині шляху до свободи М. Монтесорі знайшла у розвитку творчого мислення, який розуміла як «сукупність активного рефлексорного, асоціативного характеру, яка дає можливість мозку будувати себе через контакт із навколишнім середовищем» [2, с. 193].

Початок формування творчого мислення вона вбачала в інтелектуальному розвитку. На думку

М. Монтесорі, інтелектуальний розвиток – це усвідомлення відмінностей у довкіллі, яке дитина одержує за допомогою своїх відчуттів; потім вона повинна поєднати враження, зібрані з навколишнього середовища, в упорядковану структуру. Контакт із стимулюючим і різноманітним оточенням не принесе дитині жодної користі, якщо відобразиться тільки у вигляді хаосу розумових вражень.

Найважливіший складник формування інтелекту в системі М. Монтесорі – формування чуттєвої сфери дитини, оскільки без цього не може бути інтелекту. «Чуттєве сприйняття є основа розумового і етичного життя», – вважала М. Монтесорі [2, с. 194].

Реалізація (практична частина). Формування творчого мислення відбувається протягом усього життя, але дошкільний вік є тим важливим періодом, коли дитина пізнає навколишній світ великими темпами. Від творчого мислення залежить готовність дитини до творчого пізнання довкілля.

Засобом формування творчого мислення дошкільників було обрано дидактичний матеріал М. Монтесорі. Матеріал, на її думку, не лише знайомить дитину з предметами та їх ознаками, а й дає їй змогу самостійно працювати, міркувати, помилятися і виправляти помилки, зосереджувати увагу на зробленому, порівнювати. Дидактичний матеріал Монтесорі опосередковано готує дитину до майбутнього навчання.

У процесі педагогічного дослідження відповідно до структури та методики Монтесорі-матеріалу нами розроблено цикл опорних схем занять з використанням дидактичного матеріалу. У розроблений нами цикл опорних схем занять входять заняття на такі теми: «Догляд за зрізаними ромашками» (див. опорну схему заняття № 1), «Кольорові клаптики» (див. опорну схему заняття № 2), «Миття фруктів» (див. опорну схему заняття № 3), «Заняття тиші» (див. опорну схему заняття № 4), «Розмова по телефону» (див. опорну схему заняття №5), «Запрошення і прийом гостя» (див. опорну схему заняття № 6) та опорна схема заняття та тему «Вітання» (див. опорну схему заняття № 7).

Висновки. Аналіз результатів дозволив засвідчити, що діти, які виховувалися за методикою М. Монтесорі, у процесі експерименту не тільки брали активну участь у розроблених нами заняттях, а й краще працювали і на інших заняттях. Вихованці із захопленням виконували творчі завдання, краще вирішували творчі задачі, у них краще розвивались здібності до математики та читання, вони виконували завдання, які були значно складніші, ніж звичайні.

Результати формувального етапу експерименту свідчать про те, що рівень сформованості творчого мислення за визначеними нами критеріями в експериментальній групі значно підвищився.

Наш особистий внесок у методику проведення занять за матеріалами М. Монтесорі полягає у внесенні в них творчого компоненту.

З вихователями обох груп було проведено бесіди щодо використання методики формування творчого мислення дітей дошкільного віку засобом дидактичного матеріалу Марії Монтесорі. Якщо на констатувальному етапі експерименту головним чином відповіді вихователів свідчили про те, що використання зазначеної системи не обов'язкове, то на контрольному етапі експерименту майже в усіх відповідях простежувалась думка про необхідність формування творчого

мислення засобом дидактичного матеріалу Марії Монтесорі та використання дидактичних ігор за її методикою у повсякденній роботі.

Таким чином, ми можемо зробити висновки про те, що автодидактичний матеріал М. Монтесорі допомагає дитині через спостереження і самостійну діяльність відчувати себе частиною природи, культури та частиною людського суспільства, розвивати інтерес до пізнання світу, реалізувати свої знання на практиці. Він є ефективним засобом формування творчого мислення у процесі ознайомлення з довкіллям дітей дошкільного віку.

Перспективу подальших наукових розробок убачаємо в теоретичному обґрунтуванні методики підготовки вихователів до використання матеріалів М. Монтесорі у різних видах діяльності дошкільників в умовах дистанційної освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Альтшуллер Г. С. Найди идею. Новосибирск: «Наука», 1986. 129 с.
2. Беленька Г. В. Формування професійної компетентності сучасного вихователя дошкільного навчального закладу : монографія. Київ : Київський ун-т ім. Б. Грінченка, 2011. 320 с.
3. Дичківська І. М. М. Монтесорі: теорія і технологія / І. М. Дичківська, Т. І. Поніманська. Київ : Видавничий дім «Слово», 2006. 304 с.
4. Запорожец А. В. Значение ранних периодов детства для формирования детской личности. *Принцип развития в психологи*. Москва : Наука, 1978. 366 с.
5. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес: психічний розвиток особистості ; під ред. Л. Н. Проколієнко ; сост. В. В. Андриєвська та інші. Київ : Радянська школа, 1989. 608 с.
6. Роменець В. А. Психологія творчості: навч. Посібник. 2-ге вид., доп. Київ : Либідь, 2001. 288 с.
7. Рубинштейн С. Л. О восприятии времени и пространстве. *Мир психологии*. 1999. № 4.
8. Урунтаева Г. А. Дошкольная психология: учеб. пособие для студ. сред. пед. учеб. заведений. 5-е изд., стереотип. Москва : Изд. Центр «Академия», 2001. 336 с.
9. Эльконин Д. Б. Детская психология. Москва : Канон +, 2005. 500 с.
10. Панченко Алла. Модернізація освітнього процесу у ДНЗ в умовах інформатизації освіти. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2012. № 1. С. 7–11.

REFERENCES

1. Al'tshuller, H. S. (1986). *Naydy ydeyu [Find an idea]*. Novosibirsk: "Science".
2. Byelyen'ka, H. V. (2011). *Formuvannya profesynoyi kompetentnosti suchasnoho vykhovatelya doshkil'noho navchal'noho zakladu [Formation of professional competence of a modern preschool teacher]*. Kiev: Kyiv Univ. B. Grinchenko.
3. Dychkivs'ka, I. M., Ponimans'ka, T. I. (2006). *M. Montessori: teoriya i tekhnolohiya [M. Montessori: Theory and Technology]*. Kiev: «Slovo» Publishing House.
4. Zaporozhets, A. V. (1978). *Znachenye rannykh peryodov detstva dlya formyrovannya detskoy lychnosti [The importance of early childhood to the formation of a child's personality]*. In *The principle of development in psychology*. Moscow: Science.
5. Kostyuk, H. S.; Prokolyenko, L. N. (Ed.). (1989). *Navchal'no-vykhovnyy protses: psykhychnyy rozvytok osobystosti [Educational process: mental development of personality]*. Kiev: Soviet School.
6. Romenets', V. A. (2001). *Psykholohiya tvorchosti [Psychology of Creativity]*. (2nd ed.). Kiev : Lybid.
7. Rubynshteyn, S. L. (1999). *O vospryyatyu vremeny y prostranstve [On the perception of time and space]*. *World of psychology*, 4.
8. Uruntaeva, H. A. (2001). *Doshkol'naya psykholohyya [Preschool Psychology]*. (5th ed.). Moscow : Publishing House Center "Academiya".
9. El'konyn, D. B. (2005). *Detskaya psykholohyya [Child psychology]*. Moscow: Canon +.
10. Panchenko, A. (2012). *Modernizatsiya osvity v DNZ v umovakh informatyzatsiyi osvity [Modernization of the educational process in the educational center in the conditions of informatization of education]*. *Methodist- kindergarten teacher*; 1, 7-11.

УДК 373.5.016:796.332:004.9
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/26.195908>

Роман ЧОПИК,

orcid.org/0000-0002-1749-775X

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та методики фізичного виховання
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська обл., Україна) rchoryuk@ukr.net

Роман ПРОЦЬ,

orcid.org/0000-0002-1631-9118

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри спортивних дисциплін і туризму
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська обл., Україна) protst_max@ukr.net

Орест ДУЦЯК,

orcid.org/0000-0002-1135-3085

студент другого (магістерського) рівня вищої освіти
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська обл., Україна) orestdutsyak1@gmail.com

ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ СТАРШОКЛАСНИЦЬ ФУТЗАЛУ

Недостатня розробленість проблематики застосування засобів інформаційних технологій у процесі навчання футзалу дівчат старшого шкільного віку визначила актуальність дослідження.

Метою роботи є представлення результатів розроблення та обґрунтування методики навчання футзалу дівчат старшого шкільного віку з використанням інформаційних технологій.

Для досягнення поставленої мети використовувалися теоретичні та емпіричні методи дослідження: аналіз і узагальнення даних науково-методичної літератури й емпіричних матеріалів наукового дослідження; педагогічні спостереження; педагогічний експеримент; методи математичної статистики.

Представлено результати розроблення теоретичного обґрунтування експериментальної методики навчання футзалу дівчат старшого шкільного віку з використанням інформаційних технологій. Авторська методика розроблена згідно із загальними закономірностями теорії і методики фізичного виховання. Вона базується на сучасних наукових даних, а також методичних рекомендаціях провідних фахівців з футзалу та інформаційних технологій. Експериментальна методика передбачає комплексне застосування інформаційно-комунікаційних та web-орієнтованих технологій і традиційних засобів під час навчання футзалу дівчат старшого шкільного віку.

Для перевірки ефективності авторської методики навчання футзалу дівчат старшого шкільного віку проведено педагогічний експеримент. В експерименті взяли участь учні (дівчата 17 років) Дрогобицької філії Медичного училища «Медик». На початку експерименту було сформовано контрольну та експериментальну групи по 12 осіб кожна. Групи не мали достовірних відмінностей ($p < 0,05$) за середніми показниками фізичної, технічної підготовленості та функціонального стану організму і здоров'я учнів.

Достовірний приріст рівня теоретичної, технічної і функціональної підготовленості дівчат старшого шкільного віку, які займалися за авторською методикою під час педагогічного експерименту, підтверджує ефективність розробленої методики.

Ключові слова: навчання, інформаційні технології, футзал.

Roman CHOPYK,
orcid.org/0000-0002-1749-775X
Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor of the Department of Theory and Methods of Physical Education
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) rchopyk@ukr.net

Roman PROTS,
orcid.org/0000-0002-1631-9118
Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor of the Department of Sport Disciplines and Tourism
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) prots_max@ukr.net

Orest DUTSIK,
orcid.org/0000-0002-1135-3085
Master Course Student
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) orestdutsiak1@gmail.com

USE OF INFORMATION TECHNOLOGIES IN THE PROCESS OF TEACHING OF FUTZAL OF SENIOR SCHOOL AGE GIRLS

Insufficient elaboration of the problems of using information technology tools in the training of futsal girls of senior school age has determined the topicality of the study.

The purpose of this work is to present the results of the development and justification of teaching methods for futsal girls of senior school age using information technologies.

To achieve this goal, theoretical and empirical methods of research were used: analysis and generalization of data of scientific and methodological literature and empirical materials of scientific research; pedagogical observation; pedagogical experiment; methods of mathematical statistics.

The results of the development of theoretical reasoning of the experimental method of teaching futsal of girls of senior school age with the use of information technologies have been shown. The author's methodology is developed according to the general laws of the theory and methodology of physical education. It is based on current scientific data as well as methodological recommendations of leading specialists in futsal and information technology. The experimental methodology involves the complex application of information-communication and web-oriented technologies and traditional tools in the training of futsal girls of senior school age.

A pedagogical experiment was conducted to verify the effectiveness of the author's teaching methodology for futsal girls of senior school age. The experiment was attended by students (girls 17 years old) of the Drohobych Branch of the Medical School "Medic". At the beginning of the experiment, control and experimental groups of 12 individuals each were formed. The groups had no significant differences ($p < 0.05$) in terms of average physical, technical readiness and functional status of the organism and health of the students.

A significant increase in the level of theoretical, technical and functional readiness of senior school girls who were engaged in the author's method during the pedagogical experiment, confirms the effectiveness of the developed method.

Key words: education, information technology, futsal.

Постановка проблеми. Сучасний період розвитку людської цивілізації цілком закономірно вважається етапом становлення інформаційного суспільства, який має глобальний характер. Вплив процесів інформатизації та комунікації на суспільний розвиток стає визначальним, а роль знань, освіти, інформації та інформаційно-комунікаційних технологій (далі – ІКТ) у розвитку суспільства є однією із ключових.

Наявність глобального інформаційного простору відкриває нові можливості для ефективної інформаційної взаємодії людей, зокрема учнів та вчителів, студентів та викладачів, забезпе-

чує їм доступ до світових інформаційних ресурсів. Тому на сучасному етапі науковцями різних галузей знань приділяється значна увага проблемам використання ІКТ в освітньому процесі. Дослідженнями підтверджено, що велике різноманіття сучасних ІКТ дає змогу успішно долати об'єктивні труднощі, які виникають у процесі навчання (Онищенко, 2014: 77–81; Тимошенко, Басенко, 2016: 133–135).

Широкий спектр можливостей ІКТ зумовлює розроблення та впровадження нових прогресивних підходів і методик у галузі фізичного виховання і спорту. Тому останнім часом в Укра-

їні спостерігається стійка тенденція до застосування інформаційно-комунікаційних та web-орієнтованих технологій, комп'ютерних програм, засобів автоматизації у сфері фізичної культури і спорту. Це зумовлено гострою необхідністю переходу від традиційних форм підготовки до інноваційних, спрямованих насамперед на накопичення певних знань, умінь і навичок. Адже можливості сучасних ІКТ дозволяють ефективніше здійснювати збір, обробку та передачу інформації, вносити якісні зміни у зміст і організаційні форми навчання та спортивну діяльність (Жерновнікова, 2018: 39).

Фахівцями встановлено, що ефективним засобом гармонійного розвитку фізичних якостей дітей, збільшення резервних можливостей функціональних систем їхнього організму, зміцнення опорно-рухового апарату є спортивні ігри, в тому числі футбол. Однак у спортивних іграх техніко-тактична підготовка має доволі складну структуру: відмінності ігрової діяльності у захисті, у нападі; забезпечення взаємодії цих компонентів ігрової діяльності залежно від ходу змагальної боротьби; забезпечення взаємодії значної кількості гравців тощо зумовлюють потребу забезпечення фахового підходу до проблем підготовки юних спортсменів і подальшої реалізації засвоєних техніко-тактичних прийомів у змагальній діяльності (Максименко, 2009: 57–59; Сушко, Ібраїмова, 2015: 190–194; Чопик, 2010: 5).

Вважаємо, що одним зі шляхів вирішення вказаної проблеми може бути використання інформаційних технологій під час навчання футболу дівчат старшого шкільного віку.

Аналіз досліджень. Проблема застосування інформаційних технологій у процесі навчання окремих видів спорту знайшла своє вирішення у наукових розвідках сучасних дослідників. Так, особливості навчання студенток університетів міні-футболу з використанням інформаційних технологій у процесі позааудиторних занять представлено в результатах дослідження (Таможанська, 2017: 1–18). Використання інформаційних технологій під час формування рухових здібностей учнів загальноосвітніх навчальних закладів у процесі занять з футболу знайшло наукове обґрунтування в роботі (Бойченко, 2018: 1–22). Однак проблема застосування інформаційних технологій у процесі навчання футболу дівчат старшого шкільного віку на сучасному етапі ще не знайшла свого наукового обґрунтування, що й зумовило актуальність нашого дослідження.

Метою статті є представлення результатів дослідження ефективності методики навчання

дівчат старшого шкільного віку футболу з використанням інформаційних технологій.

Виклад основного матеріалу. Під час розроблення та обґрунтування методики навчання футболу дівчат старшого шкільного віку з використанням інформаційних технологій ми спиралися на загальноприйняті положення і принципи теорії та методики фізичного виховання. Окрім того, нами було використано описаний в літературі позитивний досвід початкової підготовки з футболу учнівської і студентської молоді, а також використання інформаційно-комунікаційних та web-орієнтованих технологій в освітньому процесі з особами різного віку (Бойченко, 2018: 8–22; Лещенко, Тимчук, 2014: 35–44; Сірий О. В., Сірий Є. О, 2015: 88–91; Таможанська, 2017: 7–15).

Одну із ключових ролей у розробленій нами методиці відігравали допоміжні засоби. Насамперед йдеться про мультимедіа і web-засоби. Нами було використана уже розроблена іншими авторами мультимедійна продукція, яка є на даний час є в загальному доступі. Окрім того, в окремих випадках використовувалися матеріали не тільки футболу, а й футболу, оскільки базова техніка обох видів спорту є дуже подібною.

Вказані засоби застосовували з метою формування знань учнів про техніку і тактику виконання прийомів гри, правила гри, історію виникнення та сучасний стан футболу в Україні й світі, гігієну та режим спортсмена, правила самоконтролю.

Для перевірки авторської методики навчання футболу дівчат старшого шкільного віку нами було проведено педагогічний експеримент. В експерименті взяли участь учні другого курсу (дівчата 17 років) Дрогобицької філії Медичного училища «Медик». До початку експерименту дівчата не мали попереднього досвіду занять футболом. Заняття відбувалося за програмою «Футзал: Навчальна програма для дитячо-юнацьких спортивних шкіл» (Футзал, 2015: 62–82). На початку експерименту було сформовано дві групи – контрольну (КГ) та експериментальну (ЕГ) по 12 осіб кожна. Групи не мали достовірних відмінностей ($p < 0,05$) за середніми показниками фізичної, технічної підготовленості та функціонального стану організму і здоров'я учнів.

З кожною групою проводилися 3-разові тренування у вигляді заняття в спортивній секції з футболу тривалістю по 120 хв. Упродовж експерименту для представників обох груп співвідношення фізичних навантажень було вибрано у відповідності з відомими рекомендаціями і становило 70% специфічних засобів і 30% неспецифічних (Таможанська, 2017: 15). Відмінним від традиційних

методик було те, що в роботі з учнями ЕГ застосовувалися інформаційно-комунікаційні та web-орієнтовані технології. Тривалість такого впливу було обрано відповідно до рекомендацій фахівців щодо занять футзалом – у студенток вона становила 20 хв. двічі на тиждень (Таможанська, 2017: 15). Окрім того, учні експериментальної групи використовували засоби інформаційних технологій під час самостійної роботи в домашніх умовах.

Ефективність експериментальної методики визначалася шляхом порівняння показників теоретичної, функціональної, фізичної і технічної підготовленості учениць контрольної та експериментальної груп. Вказані характеристики підготовленості вимірювалися і розраховувалися під час педагогічного тестування на початковій та завершальній стадіях педагогічного експерименту.

Рівень теоретичної підготовленості оцінювався за 12-бальною системою за результатами тестового письмового контролю. Предметом контролю були такі складники теоретичної підготовки: історія і сучасний стан футзалу; правила гри футзал; техніка виконання прийомів гри; тактика гри футзал; гігієна та режим спортсмена, правила самоконтролю.

Результати підсумкового оцінювання теоретичної підготовленості учасників експерименту представлено у табл. 1. Як видно з отриманих результатів оцінювання рівня теоретичної підготовленості, за більшістю розділів теорії дівчата з ЕГ мали достовірно вищі показники (табл. 1). Так, рівень знань із розділу «Історія і сучасний стан футзалу» у представниць ЕГ був на 12,1% вищий (з достовірністю $p < 0,05$), ніж у ровесниць із КГ. Також вищими були знання учнів експериментальної групи з інших розділів теоретичної підготовки: «Правила гри міні-футбол» – на 17,9% ($p < 0,01$); «Техніка виконання прийомів гри» – на 18,3% ($p < 0,01$). Найбільша перевага у рівнях теоретичних знань представників ЕГ нами була зафіксована для розділу «Тактика гри футзал» і становила аж 23,4% ($p < 0,001$). Водночас рівень знань із розділу «Гігієна та режим спортсмена, правила самоконтролю» у представниць обох груп достовірно не відрізнявся ($p > 0,05$). Такі результати можуть служити свідченням того, що вищий рівень теоретичних знань представників ЕГ зумовлений дієвим впливом засобів авторської методики, насамперед використанням інформаційно-комунікаційних і web-орієнтованих технологій.

Важливою складовою частиною тренувального процесу у футзалі є фізична підготовка. На початку і завершальному етапі педагогічного експерименту нами було здійснено контроль рівня

загальної фізичної підготовленості. Результати проведеного тестування показують, що за переважною більшістю показників рівень загальної фізичної підготовленості дівчат обох груп суттєво не змінився (табл. 2)

Аналіз отриманих результатів показує, що в усіх видах випробування в дівчат контрольної та експериментальної груп зафіксовано покращення показників. Однак, незважаючи на позитивну динаміку, збільшення у більшості випадків є вірогідно не достовірне ($p > 0,05$). Це стосується показників у таких випробуваннях: біг 30 м; біг 300 м; човниковий біг 3x10 м (для ЕГ). Достовірне покращення результатів для представників ЕГ і КГ нами було зафіксовано лише у стрибку в довжину з місця ($p < 0,05$), а також для КГ у човниковому бігу 3x10 м ($p < 0,05$). За усіма випробуваннями, які визначають рівень загальної фізичної підготовленості, достовірні відмінності ($p < 0,05$) у результатах ЕГ і КГ відсутні. Представлена динаміка результатів може бути пояснена відносно короткою тривалістю педагогічного експерименту та інерційністю розвитку фізичних якостей досліджуваного контингенту.

Ще одною важливою складовою частиною загального фізичного стану організму і рівня здоров'я спортсменів є результати функціональної підготовленості (табл. 3). Як видно з представлених результатів, за усіма показниками у представників обох груп спостерігається хоч і незначне, але достовірне покращення результатів. При цьому необхідно зазначити, що відмінності в окремих функціональних показниках між представницями ЕГ і КГ є недостовірними ($p > 0,05$).

Технічна підготовка є однією із ключових сторін підготовки в будь-якому виді спорту, в тому числі у футзалі. Тому аналіз результатів тестування рівня технічної підготовленості представників обох груп на різних стадіях педагогічного експерименту є інформативним показником ефективності авторської методики навчання (табл. 4).

Представлені результати тестування технічної підготовки засвідчують, що у трьох із чотирьох випробувань має місце достовірний приріст результатів у представниць обох груп упродовж періоду проведення експерименту: «жонглювання м'ячем», «ведення м'яча «вісімкаю»», «удари на точність» ($p < 0,001$). У вправі «біг 30 м з веденням м'яча» у представниць ЕГ зафіксоване достовірне поліпшення результатів на 3,7% ($p < 0,05$), а в їх однолітків із КГ аналогічний показник хоча й поліпшився на 2,6%, однак ці зміни не є достовірні ($p > 0,05$).

Окремої уваги заслуговує порівняння результатів тестування, отриманих на завершальній

Таблиця 1

**Результати тестування теоретичної підготовленості дівчат старшого шкільного віку
з футболу на кінцевій стадії експерименту**

Розділ теоретичної підготовки	КГ (n=12)		p	ЕГ (n=12)	
	$\bar{X}$	<i>m</i>		$\bar{X}$	<i>m</i>
Історія і сучасний стан футболу	5,8	0,21	p<0,05	6,5	0,23
Правила гри футбол	7,8	0,33	p<0,01	9,2	0,37
Техніка виконання прийомів гри	7,1	0,23	p<0,01	8,4	0,28
Тактика гри футбол	6,4	0,22	p<0,001	7,9	0,31
Гігієна та режим спортсмена, правила самоконтролю	7,4	0,27	p>0,05	7,1	0,25

Таблиця 2

**Динаміка показників загальної фізичної підготовленості контингенту досліджуваних груп
на різних стадіях експерименту**

Контрольний тест	Групи	До експерименту		Після експерименту		Приріст, %	p
		$\bar{X}$	<i>m</i>	$\bar{X}$	<i>m</i>		
Біг 30 м, с	КГ	5,25	0,05	5,12	0,06	-2,5%	p>0,05
	ЕГ	5,28	0,08	5,17	0,08	-2,1%	p>0,05
Біг 300 м, с	КГ	49,2	0,63	49	0,52	-0,4%	p>0,05
	ЕГ	49,3	0,52	49,2	0,48	-0,2%	p>0,05
Човниковий біг 3x10 м, с	КГ	8,7	0,07	8,5	0,06	-2,3%	p<0,05
	ЕГ	8,7	0,08	8,6	0,07	-1,1%	p>0,05
Стрибок у довжину з місця, см	КГ	187,3	1,12	191,2	0,95	2,1%	p<0,05
	ЕГ	189,4	0,92	192,2	0,87	1,5%	p<0,05

Таблиця 3

**Динаміка функціональних показників контингенту досліджуваних груп
на різних стадіях експерименту**

Контрольний тест	Групи	До експерименту		Після експерименту		Приріст, %	p
		$\bar{X}$	<i>m</i>	$\bar{X}$	<i>m</i>		
ЖСЛ, мл	КГ	3045	17,5	3103	14,6	1,9%	p<0,05
	ЕГ	3038	15,8	3087	15,3	1,6%	p<0,05
Проба Штанге, с	КГ	39,8	0,51	41,4	0,42	4,0%	p<0,05
	ЕГ	41,1	0,42	42,5	0,33	3,4%	p<0,05
Проба Руф'є	КГ	8,1	0,08	7,8	0,08	-3,7%	p<0,05
	ЕГ	7,9	0,09	7,6	0,08	-3,8%	p<0,05
Проба Ромберга	КГ	17,6	0,21	19,1	0,18	8,5%	p<0,001
	ЕГ	18,1	0,19	18,7	0,17	3,3%	p<0,05

Таблиця 4

**Динаміка показників технічної підготовленості контингенту досліджуваних груп
на різних стадіях експерименту**

Контрольний тест	Групи	До експерименту		Після експерименту		Приріст, %	p
		$\bar{X}$	<i>m</i>	$\bar{X}$	<i>m</i>		
Біг 30 м з веденням м'яча, с	КГ	6,91	0,08	6,73	0,07	-2,6%	p>0,05
	ЕГ	6,82	0,07	6,57	0,06	-3,7%	p<0,05
Жонгливання м'ячем, разів	КГ	4,9	0,07	5,8	0,07	18,4%	p<0,001
	ЕГ	5,1	0,08	7,4	0,07	45,1%	p<0,001
Ведення м'яча «вісімкаю», с	КГ	17,7	0,16	16,5	0,14	-6,8%	p<0,001
	ЕГ	17,3	0,14	16,1	0,12	-6,9%	p<0,001
Удари на точність, разів	КГ	2,3	0,04	3,1	0,04	34,8%	p<0,001
	ЕГ	2,4	0,05	3,4	0,04	41,7%	p<0,001

Результати тестування технічної підготовленості дівчат старшого шкільного віку з футболу на завершальній стадії експерименту

Контрольний тест	КГ (n=12)		p	ЕГ (n=12)	
	$\bar{X}$	m		$\bar{X}$	m
Біг 30 м з веденням м'яча, с	6,73	0,07	p>0,05	6,57	0,06
Жонглювання м'ячем, разів	5,8	0,07	p<0,001	7,4	0,07
Ведення м'яча «вісімкаю», с	16,5	0,14	p<0,05	16,1	0,12
Удари на точність, разів	3,1	0,04	p<0,001	3,4	0,04

стадії експерименту між представницями КГ і ЕГ (табл. 5).

Аналіз результатів технічної підготовленості дівчат старшого шкільного віку з футболу, які брали участь у педагогічному експерименті, показує достовірно вищі результати у представниць ЕГ порівняно з однолітками із КГ у трьох із чотирьох тестів. Так, у показниках «ведення м'яча «вісімкаю»» перевага хоч і становить 2,8%, але є достовірною (p<0,05). Більш видимою є перевага представників ЕГ у таких тестах: «жонглювання м'яча» – на 27,6% (p<0,001) та «удари на точність» – на 9,68%. У показниках тесту «біг 30 м

з веденням м'яча» перевага представниць ЕГ над КГ становила 2,4%, однак вона не є достовірною (p>0,05).

Висновки. Таким чином, аналіз результатів проведеного педагогічного експерименту показує достовірно вищі показники учениць ЕГ порівняно із КГ з цілого ряду складників підготовки у футболі. Це дає нам підстави стверджувати про переваги експериментальної методики навчання дівчат старшого шкільного віку футболу з використанням інформаційних технологій над традиційними, а отже, доводить її ефективність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бойченко А. В. Формування рухових здібностей учнів 8–9 класів у процесі занять футболом з використанням інноваційних технологій : автореф. дис. ... канд. пед. наук. Харків, 2018. 22 с.
2. Жерновнікова Я. В. Огляд комп'ютерних програм, розроблених на кафедрі інформатики та біомеханіки ХДАФК. *Науково-методичні основи використання інформаційних технологій в галузі фізичної культури та спорту* : збірник наукових праць. Харків, 2018. Випуск 2. С. 39–43.
3. Лещенко М. П., Тимчук Л. І. Підходи до стандартизації сформованості інформаційно-комунікаційної компетентності учнів : польський досвід. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2014. № 4 (42). С. 33–46. URL: <http://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/1118/828#.VDPTllctrSg> (дата звернення: 08.10.2019).
4. Максименко І. Г. Соревновательная и тренировочная деятельность футболистов : монографія. Луганск : Знание, 2009. 258 с.
5. Онищенко В. М. Аналіз рівня фізичного здоров'я дітей 6–7 років, які займаються міні-баскетболом. *Спортивний вісник Придніпров'я*. Дніпропетровськ, 2014. № 2. С.77–81.
6. Сірий О. В., Сірий Є. О. Особливості навчального-тренувального процесу з футболу у профільній школі. *Здоров'я, спорт, реабілітація*. 2015. № 1. Том 1. С. 88–91.
7. Сушко Р. О., Ібраїмова М. В. Інноваційні технології у початковій підготовці дітей на прикладі спортивних ігор. *Слобожанський науково-спортивний вісник*. 2015. № 2 (46). С. 190–194.
8. Таможанська Г. В. Методика навчання студенток університетів міні-футболу з використанням інформаційних технологій у процесі позааудиторних занять : автореф. дис. ... канд. пед. наук. Харків, 2017. 20 с.
9. Тимошенко К. А., Басенко О. В. Використання веб-додатків у навчально-тренувальному процесі спортсменів (на прикладі екстремальних видів спорту). *Збірник наукових праць Харківської державної академії фізичної культури*. Харків, 2016. № 3. С. 133–135.
10. Чопик Р. В. Методика навчання фізичних вправ молодших школярів у процесі занять баскетболом : автореф. дис. ... канд. пед. наук. Київ, 2010. 22 с.
11. Футзал : Навчальна програма для дитячо-юнацьких спортивних шкіл. Київ, 2015. 111 с.

REFERENCES

1. Boichenko A.V. Formuvannya rukhovykh zdbnostey uchniv 8–9 klasiv u protsesi zanyat' futbolom z vykorystannyam innovatsiynykh tekhnolohiy [Formation of motor abilities of students of 8–9 forms in the process of playing football with the use of innovative technologies]. Extended abstract of candidate thesis. Kharkiv, 2018. 22 p. [in Ukraine].
2. Zhernovnikova Y. V. Ohlyad komp'yuternykh prohran, rozroblenykh na kafedri informatyky ta biomekhaniky [Review of Computer Programs Developed at the Department of Informatics and Biomechanics of the CSTAF]. Scientific and methodological bases of the use of information technologies in the field of physical education and sports : a collection of scientific papers. Kharkiv, 2018. Vyp. 2. pp. 39-43. [in Ukraine].

3. Leshchenko M. P., Timchuk L. I. Pidkhody do standartyzatsiyi sformovanosti informatsiyno-komunikatsiynoyi kompetentnosti uchniv : pol's'kyy dosvid [Approaches to standardization of students' information and communication competence formation : Polish experience]. *Information technology and training tools*. 2014. Nr 4 (42). pp. 33-46. URL: <http://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/1118/828#.VDPTllctrSg> [in Ukraine].
4. Maksimenko I. G. Sorevnovatil'naya i trenirovochnaya deyatelnost futbolistov [Competitive and training activities of football players] : monohrafiia. Lugansk, Znaniye, 2009. p. 258. [in Russian].
5. Onishchenko V. M. Analiz rivnya fizychnoho zdorov'ya ditey 6–7 rokiv, yaki zaymayut'sya mini-basketbolom [Analysis of the level of physical health of 6–7 years children who play mini-basketball]. *Prydniprovsky Sports Newsletter*. Dnipropetrovs'k, 2014. Nr 2. pp. 77-81. [in Ukraine].
6. Siryi O. V., Siryi Ye. O. Osoblyvosti navchal'no-trenaval'noho protsesu z futzalu u profil'niy shkoli [Features of the teaching training process in futsal in a specialised school]. *Health, sports, rehabilitation*. 2015. Nr 1. T. 1. pp. 88-91. [in Ukraine].
7. Sushko R. O., Ibraimova M. V. Innovatsiyni tekhnolohiyi u pochatkoviy pidhotovtsi ditey na prykladi sportyvnykh ihor [Innovative technologies in the initial stage of preparation of children on the example of sports games]. *Slobozhansk Scientific and Sport Bulletin*. 2015. Nr 2(46). pp. 190-194. [in Ukraine].
8. Tamozhanska A. V. Metodyka navchannya studentok universytetiv mini-futbolu z vykorystannyam informatsiynykh tekhnolohiy u protsesi pozaaudytornykh zanyat' [Methods for Teaching Female Students Mini-Football Using Information Technologies in Extracurricular Classes]. Extended abstract of candidate thesis. Kharkiv, 2017. 20 p. [in Ukraine].
9. Tymoshenko K. A., Basenko O. V. Vykorystannya veb-dodatktiv u navchal'no-trenaval'nomu protsesi sport-smeniv (na prykladi ekstremal'nykh vydiv sportu) [Use of web-applications in sports training process (on the example of extreme sports)]. Collection of scientific works of Kharkiv State Academy of Physical Culture. Kharkiv, 2016. Nr 3. pp. 133–135. [in Ukraine].
10. Chopyk R. V. Metodyka navchannya fizychnykh vprav molodshykh shkolyariv u protsesi zanyat' basketbolom [Teaching Methods of Physical Exercises of Junior Schoolchildren in Basketball]. Extended abstract of candidate thesis. Kyiv, 2010. 22 p. [in Ukraine].
11. Futsal : Navchal'na prohrama dlya dytyacho-yunats'kykh sportyvnykh shkil [Futsal : A curriculum for children and youth in sports schools]. Kyiv, 2015. 111 p. [in Ukraine].

Олена ШЕСТЕЛЬ,

orcid.org/0000-0002-3073-6559

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри туризму та готельно-ресторанної справи

Черкаського державного технологічного університету

(Черкаси, Україна) *shestell@ukr.net*

Олена СТАРИНЕЦЬ,

orcid.org/0000-0002-1915-8305

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри туризму та готельно-ресторанної справи

Черкаського державного технологічного університету

(Черкаси, Україна) *bur_elena@ukr.net*

Олександр ЗАЙКА,

orcid.org/0000-0002-3073-9953

старший викладач кафедри туризму та готельно-ресторанної справи

Черкаського державного технологічного університету

(Черкаси, Україна) *shestell@ukr.net*

ЗАСОБИ ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ФАХІВЦІВ СФЕРИ ОБСЛУГОВУВАННЯ

У статті представлені теоретичні та практичні засади розвитку іншомовної комунікативної компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування (спеціальностей «Туризм» і «Готельно-ресторанна справа»). Основною умовою успішного розвитку іншомовної комунікативної компетентності є створення поведінкових моделей під час занять з іноземної мови, виконання завдань, наближених до щоденних професійних ситуацій, спрямованих на вирішення проблем міжкультурного спілкування.

Вивчення іноземних мов має особливе значення в системі професійної підготовки, оскільки майбутні фахівці сфери обслуговування готуються до комунікації іноземними мовами в міжкультурному середовищі.

Основним завданням професійної підготовки фахівців сфери обслуговування є створення педагогічних умов, націлених на успішне формування іншомовної комунікативної компетентності, що уможливить досягнення вільної професійної міжкультурної комунікації із зарубіжними партнерами та клієнтами.

У процесі вивчення іноземних мов застосовуються як традиційні, так й інноваційні методи навчання. До традиційних належать лекції, семінарські та практичні заняття, а також самостійна робота студентів, до інноваційних – інтерактивні лекції, проблемне навчання, ситуативне навчання, ділові ігри, семінари-диспути, проектування, моделювання тощо. Основним недоліком традиційних методів можна визначити репродуктивний характер набутих знань і навичок.

Застосування методу проблемного навчання створює передумови для формування стійких комунікативно-мовленнєвих умов і навичок, розвитку проблемного мислення у майбутніх фахівців, уміння правильно побудови комунікативних ситуацій.

Визначальну роль у процесі вивчення іноземних мов відіграє комбінування інноваційних і традиційних технологій навчання: моделювання комунікативних ситуацій, створення ситуацій, застосування ділових ігор, написання есе або доповідей тощо.

Ключові слова: *комунікація, іншомовна комунікативна компетентність, міжкультурна комунікація, професійна підготовка, інноваційні методи навчання, традиційні методи навчання.*

Olena SHESTEL,*orcid.org/0000-0002-3073-6559**Candidate of Philological Sciences,**Associate Professor at the Tourism and Hotel and Restaurant Business Department**Cherkasy State Technological University**(Cherkasy, Ukraine) shestell@ukr.net***Olena STARYNETS,***orcid.org/0000-0002-1915-8305**Candidate of Philological Sciences,**Associate Professor at the Tourism and Hotel and Restaurant Business Department**Cherkasy State Technological University**(Cherkasy, Ukraine) bur_olena@ukr.net***Oleksandr ZAYIKA,***orcid.org/0000-0002-3073-9953**Senior Teacher at the Tourism and Hotel and Restaurant Business Department**Cherkasy State Technological University**(Cherkasy, Ukraine) shestell@ukr.net*

MEANS OF FORMATION OF FOREIGN LANGUAGE COMMUNICATIVE COMPETENCE OF SERVICE INDUSTRY SPECIALISTS

The article presents theoretical and practical principles of the development of the foreign language communicative competence of future specialists in the service sector (specialties "Tourism" and "Hotel and Restaurant business"). The basic condition for the successful development of the foreign language communicative competence is the creation of behavioral models during foreign language lessons, the fulfillment of tasks that are close to daily professional situations, aimed at solving problems of cross-cultural communication.

Foreign language learning is of particular importance in the vocational training system as future service professionals prepare to communicate in foreign languages in a multicultural environment.

The main task of professional training of service industry professionals is to create pedagogical conditions aimed at the successful formation of foreign-language communicative competence, which will make it possible to achieve free professional intercultural communication with foreign partners and clients.

In the process of learning foreign languages both traditional and innovative teaching methods are used. The traditional ones include lectures, seminars and practical classes, as well as students' independent work, innovative ones include interactive lectures, problem-based learning, situational training, business games, seminars, debates, design, modeling and others. The reproductive pattern of the acquired knowledge and skills can be determined as the main drawback of traditional methods.

The application of the problem learning method creates the preconditions for the formation of stable communication and speech conditions and skills, the development of problem thinking in future specialists, the ability to construct communicative situations properly.

The decisive role in the process of learning foreign languages belongs to the combination of traditional and innovative teaching methods: the creation of communicative situations, application of business games, writing of essays or reports, etc.

Key words: *communication, foreign language communicative competence, intercultural communication, professional training, innovative teaching methods, traditional teaching methods.*

Постановка проблеми. Сучасні інноваційні процеси в освітній галузі України, зокрема активне наближення до європейського освітнього простору, спонукають до перегляду змісту вищої освіти. Основними завданнями є гармонізація й уніфікація освітніх програм, за якими здійснюється підготовка фахівців у Європейському просторі вищої освіти. Формування освітніх програм передбачає використання наявних стандартів вищої освіти.

Наразі членами підкомісії зі спеціальності 242 «Туризм» Науково-методичної комісії №14 з

транспорту та сервісу сектору вищої освіти Науково-методичної ради Міністерства освіти і науки України розроблено стандарт вищої освіти України за першим (бакалаврським) рівнем вищої освіти галузі знань 24 – Сфера обслуговування, спеціальності 242 – Туризм, затверджений і введений в дію наказом Міністерства освіти і науки України від 04 жовтня 2018 року.

Стандарт регламентує обсяг кредитів ЄКТС, необхідних для здобуття першого (бакалаврського) ступеня вищої освіти, перелік компетентностей випускника, нормативний зміст підготовки

бакалавра, сформульований у термінах результатів навчання, а також форми атестації здобувачів першого (бакалаврського) ступеня вищої освіти.

Зокрема, у стандарті визначені такі загальні компетентності: здатність працювати в міжнародному контексті; здатність спілкуватися іноземною мовою; навички міжособистісної взаємодії. До спеціальних (фахових, предметних) компетентностей належить здатність працювати в міжнародному середовищі на основі позитивного ставлення до несхожості, до інших культур, поваги до різноманітності та мультикультурності, розуміння місцевих і професійних традицій інших країн, розпізнавання міжкультурних проблем у професійній практиці (Стандарт вищої освіти України, 2018).

Документ розроблено з урахуванням стандартів і рекомендацій щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти, International Standard Classification of Education, ISCED Fields of Education and Training 2013 (ISCED-F 2013): UNESCO Institute for Statistics, а також TUNING (для ознайомлення зі спеціальними (фаховими) компетентностями та прикладами стандартів.

Упровадження європейських освітніх стандартів в освітньо-професійні та освітньо-наукові програми уможливує формування інноваційних підходів до організації навчального процесу, націленість на підготовку фахівців сфери обслуговування, затребуваних не лише на українському, а й на світовому ринку праці, здатних швидко пристосуватися до актуальних тенденцій та вимог.

Аналіз досліджень. Стан проблеми формування компетентнісного підходу висвітлено в працях вітчизняних та зарубіжних дослідників (Н. Бібік, О. Овчарук, О. Пометун, О. Савченко). Різним аспектам комунікативного навчання присвятили свої дослідження Ф. Бацевич, В. Бикова, І. Малицька, М. Шишкіна. Проблеми визначення та методики формування іншомовної комунікативної компетентності досліджувалися у працях науковців А. Андрієнко, Е. Бібікової, О. Кравченко, А. Петрової та інших.

Мета статті – визначення засобів формування іншомовної комунікативної компетентності фахівців сфери обслуговування у студентів галузі знань «Сфера обслуговування» в процесі вивчення іноземних мов.

Для досягнення мети було використано такі методи дослідження: з метою визначення стану і теоретичного обґрунтування проблеми формування іншомовної комунікативної компетентності застосовано теоретичний аналіз наукової літератури. Методи емпіричного дослідження: спостереження, аналіз, педагогічний експеримент.

Виклад основного матеріалу. Формування навичок міжкультурної комунікації та розвиток іншомовної комунікативної компетентності відбувається насамперед у процесі вивчення дисциплін соціогуманітарного блоку. Навчальним планом підготовки студентів спеціальності «Туризм» освітнього рівня «бакалавр» передбачені такі дисципліни: іноземна мова (за професійним спрямуванням), друга іноземна мова (за професійним спрямуванням), світова художня культура. Для студентів спеціальності «Готельно-ресторанна справа» передбачається вивчення лише іноземної мови (за професійним спрямуванням).

Зауважимо, що перелік загальних і спеціальних (фахових) компетентностей наведено в освітньо-професійній програмі підготовки фахівців, а впровадження компетентнісного підходу в структуру професійної підготовки – основна умова наближення до європейських стандартів у галузі освіти.

Компетентність – це якість, здатність, потенціал або навички, які розвинуті студентом та належать студентові.

Результат навчання – вимірюваний результат освітнього процесу, який дає можливість нам з'ясувати, до якої міри / рівня / стандарту компетентність є сформованою або покращеною. Результати навчання не є здобутками, унікальними для кожного студента, а твердженнями, які дозволяють вищим навчальним закладам вимірювати, чи студенти розвинули свої компетентності до певного рівня (Методичні рекомендації, 2016: 12).

Здобуваючи професію, пов'язану зі сферою обслуговування, студенти повинні бути готовими до щоденної комунікації, яка все частіше відбувається в міжкультурному контексті. Вже під час навчання в університеті студенти мають можливість проходження стажування в таких країнах, як Німеччина (протягом 2–3 місяців), Туреччина (протягом 6 місяців), Болгарія (протягом 3 місяців) з наданням робочого місця відповідно посаді (гід, спортивний аніматор, аніматор для дітей, хостес, помічник кухаря, бармен, працівник індустрії гостинності).

Успіх у роботі в процесі стажування безпосередньо залежить від готовності до реального спілкування іноземними мовами з клієнтами та демонстрування навичок міжкультурної комунікації, що зумовлює мотивацію студентів до вивчення відповідних дисциплін. Важливою умовою формування іншомовної комунікативної компетентності студентів спеціальностей «Туризм» і «Готельно-ресторанна справа» є застосування під час занять з іноземних мов міжпредметних зав'язків: «вивчення англійської мови у взаємозв'язку з бло-

ком культурологічних і гуманітарних дисциплін відбувається за допомогою: включення навчального матеріалу іншого предмета у розповідь викладача; бесіди з відтворенням знань з іншого предмета; розв'язання кросвордів міжпредметного змісту; доповіді студентів за матеріалом іншого предмета; роботи з підручниками декількох предметів на занятті» (Пахомова, 2013: 62).

Водночас тривале перебування в англomовному чи німецькомовному середовищі позитивно впливає на розвиток іншомовної комунікативної компетентності. Саме потреба виконання щоденних професійних обов'язків зумовлює необхідність інтерактивної комунікації з носіями мови.

Таким чином, закордонні стажування можна вважати однією з ефективних форм організації підготовки фахівців сфери обслуговування до спілкування іноземними мовами, а також формування іншомовної комунікативної компетентності.

Як зазначають науковці І. Л. Онуфрієва та Л. А. Онуфрієва, «особливості формування іншомовної комунікативної компетенції передбачають здатність слухати, розуміти, розмовляти і передавати інформацію іноземною мовою. Комунікативна компетенція є метою і результатом навчання, який стає реальним лише за наявності сформованої лінгвістичної компетенції та високої вмотивованості студентів» (Онуфрієва, 2011: 729).

Основним завданням професійної підготовки фахівців сфери обслуговування є створення педагогічних умов, націлених на успішне формування іншомовної комунікативної компетентності, що уможливить досягнення вільної професійної міжкультурної комунікації із зарубіжними партнерами та клієнтами.

Зауважимо, що іншомовна комунікативна компетентність належить до основних у процесі підготовки фахівців сфери обслуговування.

Іншомовна комунікативна компетентність – здатність та готовність суб'єкта професійної діяльності здійснювати професійне спілкування іноземною мовою (Бібікова, 2006).

Багато дослідників вважають комунікативну компетентність однією з найбільш важливих у системі професійної підготовки фахівців сфери обслуговування (Н. Бондар, І. Савчак, Г. Лоїк та ін.). Ми підтримуємо думку вищезазначених науковців.

У процесі вивчення іноземних мов застосовуються як традиційні, так й інноваційні методи навчання. До традиційних належать лекції, семінарські та практичні заняття, а також самостійна робота студентів, до інноваційних – інтерактивні лекції, проблемне навчання, ситуативне навчання,

ділові ігри, семінари-диспути, проектування, моделювання тощо. Основним недоліком традиційних методів можна визначити репродуктивний характер набутих знань і навичок.

Важливим ефективним інноваційним методом, спрямованим на розвиток іншомовної комунікативної компетентності студентів під час занять з іноземних мов, є проблемне навчання, беззаперечною перевагою якого є не репродуктивний, а творчий характер виконуваних завдань: «Воно нагадує науковий пошук. Здійснюється на основі ініціювання самостійного пошуку студентом знань через проблематизацію (викладачем) навчального матеріалу. Потребує особливої організації та майстерності викладача в постановці проблемної задачі. Практично не піддається регламентації, тому краще застосовувати фрагментами, котрі необхідно вводити обґрунтовано – за умов адекватного характеру навчального матеріалу.

Ключовий момент – опора на постановку і розв'язання проблемного завдання. Перевагою є те, що цей метод передбачає творче засвоєння знань і способів діяльності» (Козяр, 2014: 147).

Реалізацією методу проблемного навчання під час занять з іноземних мов можуть слугувати індивідуальні ситуативні завдання на кшталт: «здійснити замовлення офіціанту під час відвідання ресторану» або «здійснити замовлення номера в готелі». Виконання подібних завдань дозволяє максимально наблизити навчальний процес до конкретної професійної діяльності, а комунікативний акт моделює ситуації, характерні саме для фахівців сфери обслуговування. Дослідниця І. О. Силютіна зазначає: «Мозок людини запам'ятовує пережиті ситуації і конструює майбутні, студент не лише реагує на ситуацію, але й прогнозує мовленнєву поведінку, потрапляючи в неї, обираючи відповідний стиль. Моделювання комунікативних ситуацій дозволяє ефективно формувати навички непідготовленого мовлення...» (Силютіна, 2016: 144).

Застосування методу проблемного навчання створює передумови для формування стійких комунікативно-мовленнєвих умов і навичок, розвитку проблемного мислення у майбутніх фахівців, уміння правильно побудови комунікативних ситуацій.

Висновки. Таким чином, для формування іншомовної комунікативної компетентності доцільно під час занять комбінувати методи навчання (традиційні та інноваційні): моделювання комунікативних ситуацій, створення ситуацій, застосування ділових ігор, написання есе або доповідей тощо. Зауважимо, що на сучасному етапі

розвитку освіти та науки поліпшення іншомовної підготовки набуває особливої актуальності. Це пов'язано не лише із започаткуванням єдиного вступного іспиту для вступу до магістратури, а

насамперед з актуальними тенденціями розвитку професій сфери обслуговування, оскільки однією з основних вимог до сучасних фахівців сфери обслуговування є знання іноземних мов.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бибикина Э. В. Формирование основ иноязычной коммуникативной компетентности у будущих экологов : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. пед. наук : 13.00.08. Майкоп, 2006. 29 с.
2. Методичні рекомендації для розроблення профілів ступеневих програм, включаючи програмні компетентності та програмні результати навчання / пер. з англ. Національного експерта з реформування вищої освіти Програми Еразмус+, д-ра техн. наук, проф. Ю.М. Рашкевича. Київ : ТОВ «Поліграф плюс», 2016. 80 с.
3. Козяр М. М. Інноваційні технології навчання в діяльності ВНЗ. Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: зб. наук. пр. / ред. Л. Л. Товажнянський, О. Г. Романовський. Харків : НТУ «ХПІ», 2014. С. 142–151.
4. Онуфрієва І. Л., Онуфрієва Л. А. Психологічні особливості формування іншомовної комунікативної компетентності у студентів – майбутніх випускників немовних спеціальностей ВНЗ. *Проблеми сучасної психології*. 2011. Т. 12. URL: <http://radioelektronika.org/index.php/2227-6246/article/viewFile/161238/160417> (дата звернення: 20.08.2019).
5. Пахомова Т. О., Сенченко Я. С. Формування англослов'янської комунікативної компетентності студентів-філологів в умовах лінгвосоціокультурного підходу. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля*. 2013. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vduer_2013_1_11 (дата звернення: 20.08.2019).
6. Сілютіна І. О. Особливості професійної підготовки вчителів іноземних мов в системі вищої освіти Швеції. *Педагогічні науки*: зб. наук. праць Херсонського держ. ун-ту. 2016. Вип. LXIX. Т. 2. С. 142–146.
7. Стандарт вищої освіти України: веб-сайт. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishchaosvita/zatverdzeni%20standarty/12/21/242-turizm-bakalavr.pdf> (дата звернення: 18.08.2019).

REFERENCES

1. Bibikova E. V. Formirovanie osnov inoyazychnoy kommunikativnoy kompetentnosti u budushchikh ekologov [Formation of the foundations of foreign language communicative competence of future environmentalists]. avtoref. dis. na soiskanie uch. stepeni kand. ped. nauk : 13.00.08. Maykop, 2006. 29 p. [in Russian].
2. Metodychni rekomendatsii dlia rozroblennia profiliv stupenevykh prohram, vkluchaiuchy prohramni kompetentnosti ta prohramni rezultaty navchannia [Guidelines for developing profiles of degree programs, including program competencies and program learning results] / per. z anhl. Natsionalnoho eksperta z reformuvannia vyshchoi osvity Prohramy Erasmus+, d-ra tekhn. nauk, prof. Yu.M. Rashkevycha. Kyiv : TOV «Polihraf plus», 2016. 80 s. [in Ukrainian].
3. Koziar M. M. Innovatsiini tekhnolohii navchannia v diialnosti VNZ. Problemy ta perspektyvy formuvannia natsionalnoi humanitarno-tekhnichnoi elity. [Innovative learning technologies in the activities of universities. Problems and prospects of formation of national humanitarian and technical elite].: zb. nauk. pr. / red. L. L. Tovazhnianskyi, O. H. Romanovskiy. Kharkiv : NTU «KhPI», 2014, pp. 142–151 [in Ukrainian].
4. Onufriieva I.L., Onufriieva L.A. Psykholohichni osoblyvosti formuvannia inshomovnoi komunikativnoi kompetentsii u studentiv – maibutnykh vypusknnykiv nemovnykh spetsialnostei VNZ. [Psychological peculiarities of formation of foreign language communicative competence in students – future graduates of non-linguistic specialties of higher education]. *Problemy suchasnoi psykholohii*, 2011, T. 12. URL: <http://radioelektronika.org/index.php/2227-6246/article/viewFile/161238/160417> [in Ukrainian].
5. Pakhomova T. O., Senchenko Ya. S. Formuvannia anhlovnoy komunikativnoi kompetentnosti studentiv-filolohiv v umovakh lnhvosotsiokulturnoho pidkhodu. [Formation of communicative competence in English of students-philologists in terms of linguosociocultural approach]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu imeni Alfreda Nobelia*, 2013, Nr 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vduer_2013_1_11 [in Ukrainian].
6. Siliutina I. O. Osoblyvosti profesiinoi pidhotovky vchyteliv inozemnykh mov v systemi vyshchoi osvity Shvetsii. [Peculiarities of vocational training of foreign language teachers in higher education in Sweden] : zb. nauk. prats Khersonskoho derzh. un-tu, 2016, Vyp. LXIX, T. 2, pp. 138–141 [in Ukrainian].
7. Standart vyshchoi osvity Ukrainy [Higher education standard of Ukraine] : veb-sait. URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishchaosvita/zatverdzeni%20standarty/12/21/242-turizm-bakalavr.pdf> [in Ukrainian].

УДК 378.091.12.011.3-051:63]:502/504
 DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/26.195912>

Катерина ЯБЛУНОВСЬКА,
 orcid.org/0000-0002-5215-1594
 асистент кафедри методики професійного навчання
 Миколаївського національного аграрного університету
 (Миколаїв, Україна) yablunovskayakaterina@ukr.net

МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ ЗАСОБАМИ ІНТЕРАКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НАВЧАННЯ

У статті представлено сучасні методики формування екологічної компетентності студентів засобами інтерактивних технологій навчання, що зумовлені різними чинниками. Проаналізовано змістове наповнення понять «компетентність» і «екологічна компетентність» у контексті дослідження шляхом проведення розширеного екскурсу в тлумачення цих дефініцій у педагогічній науці. Екологічно компетентна особистість має високий рівень екологічних знань, розвинене екологічне мислення, у своїй поведінці керується пріоритетністю екологічних цінностей, розглядає свою професію як дієвий засіб покращення стану навколишнього середовища та вирішення екологічних проблем. У статті розглянуто підходи до визначення поняття «компетентність», «екологічна компетентність» та на їх основі визначено роль, значення та шляхи формування екологічної компетентності студентів у процесі застосування в навчанні інтерактивних технологій. Актуальність обраної теми обґрунтовується відсутністю міждисциплінарного та регіонального підходів до становлення екологічної компетентності студента на основі впровадження використання інтерактивних технологій.

Доведено ефективність формування екологічної компетентності студента за допомогою інтерактивних технологій навчання. Конкретизовані основні правила організації інтерактивного навчання, висвітлені недоліки застосування інтерактивних методів в освітньому процесі викладачами. Визначено та обґрунтовано етапи інтерактивних методів навчання.

Увагу акцентовано на важливості інтерактивних методів навчання з використанням екологічних ситуаційних задач. З'ясовано, що використання інтерактивних методів і технологій дозволяє інтенсифікувати засвоєння і творче застосування теоретичного матеріалу; дає можливість змодельовати особистістю життєві екологічних ситуацій; залучити студентів до вирішення екологічних проблем, прийняття ними природовідповідальних рішень, набуття досвіду екологічної діяльності. Проаналізовано та аргументовано доцільність використання інтерактивних технологій у підготовці студентів. Сформовано та запропоновано основні правила щодо впровадження інтерактивних технологій навчання в структуру занять вищих навчальних закладів.

Ключові слова: компетентність, екологічна компетентність, екологічна культура, інтерактивні технології навчання, освітній процес, компетентність, екологічні знання, екологічна свідомість.

Kateryna YABLUNOVSKA,
 orcid.org/0000-0002-5215-1594
 Assistant of the Department of Methodology of Vocational Training
 Mykolaiv National Agrarian University
 (Mykolaiv, Ukraine) yablunovskayakaterina@ukr.net

METHOD OF FORMATION OF ENVIRONMENTAL COMPETENCE OF STUDENTS BY MEANS OF INTERACTIVE TECHNOLOGIES OF LEARNING

The article presents the modern methods of formation of students' environmental competence by means of interactive learning technologies caused by different factors. The semantic content of the concepts of "competence" and "ecological competence" in the context of the research is analyzed by conducting an extended excursion into the interpretation of these definitions in pedagogical science. An environmentally competent person has a high level of environmental knowledge, developed environmental thinking, guides the priority of environmental values in his behavior, views his profession as an effective means of improving the environment and solving environmental problems. In the article the approaches to definition of the concept of "competence", "environmental competence" are considered and on their basis the role, meaning and ways of formation of ecological competence of students in the process of application in teaching of interactive technologies are determined. The relevance of the chosen topic is justified by the lack of interdisciplinary and regional approaches to the development of environmental competence of the student based on the introduction of the use of interactive technologies.

Possibilities of formation of ecological competence of the student with the help of interactive teaching technologies are proved. The basic rules of the organization of interactive learning are specified, the disadvantages of application of interactive methods in the educational process by teachers are highlighted. The stages of interactive teaching methods are identified and substantiated.

The focus is on the importance of interactive teaching methods using environmental situational tasks. It is found that the use of interactive methods and technologies allows to intensify the assimilation and creative application of theoretical material; gives the opportunity to model the life of environmental situations; involve students in solving environmental problems, making them responsible environmental decisions, gaining experience in environmental activities. The expediency of using interactive technologies in the preparation of students is analyzed and argued. The basic rules for the introduction of interactive teaching technologies in the structure of higher education institutions have been formulated and proposed.

Key words: competence, environmental competence, environmental culture, interactive learning technologies, educational process, competence, environmental knowledge, environmental awareness.

Постановка проблеми. В умовах глобалізації екологічна політика є орієнтованою на коеволюційну взаємодію людини та природи з метою подальшого стійкого розвитку цивілізації. На цей час значна частина філософських, культурологічних, психологічних, соціологічних, педагогічних узагальнень фокусується на екологічному складнику, оскільки глобальною проблемою сучасного світу є вихід людства з потенційної загальнопланетарної екологічної кризи.

Феноменологічним полем сучасної екологічної освіти як одного з основних інструментів підтримки сталого розвитку соціуму є досить широке коло проблем:

- методологічні проблеми формування екологічної свідомості та поведінки;
- проблеми виокремлення світоглядних і культурологічних підстав ноосферної свідомості;
- проблеми впровадження біоадекватних технологій освіти;
- проблеми прогнозування поведінки у взаємодії між людьми та соціоприродним оточенням.

Однак пріоритетним напрямом екологічної освіти на сучасному етапі є екологічна компетентність. Головною функцією гуманізації є розвиток особистості, її загальнокультурне, соціально-моральне й професійне становлення. В умовах сьогодення жодна з перерахованих якостей не буде повною без екологічної культури, а в разі професійного становлення – професійної екологічної компетентності. Оскільки освіта виступає як вирішальна умова формування ключових компетентностей особистості, то підхід до її формування повинен відбуватися з позиції здоров'яцентристської парадигми.

В контексті екогуманістичної етики, спрямованої на усвідомлення змісту і значення унікальності та універсальності життя на Землі, цілісності і взаємозв'язку складових частин світу, екологічна компетентність особистості виступає як умова і критерій гармонізації відносин та взаємодії суспільства, природи і особистості.

Актуальність дослідження зумовлена також відсутністю міждисциплінарного та регіонального підходів до становлення екологічної ком-

петентності здобувача на основі впровадження використання інтерактивних технологій.

Аналіз досліджень. Визначенню поняття «компетентність» присвячена велика кількість праць. Вважається, що така оцінка підготовки найбільш відповідає вимогам до студента, передбаченим професійною галуззю. Компетентності зайняли помітне місце в практиці освітньої системи як критерії оцінки результатів навчання. Щодо екологічної компетентності, то вона виступає визначним у світі критерієм та інтегрованим показником якості саме екологічної освіти. В українській освіті термін «радіше використовується, аніж цілеспрямовано розробляється на науковому рівні» (Пустовіт, 2008: 7).

Поняття екологічної компетентності тісно пов'язано з екологічною культурою як її основою. Г. Глухова називає екологічну культуру комплексною категорією, що інтегрує сукупність якостей особистості, які «знаходяться у відповідному співвідношенні й трансформуються через аксіологічні переконання в активну майбутню природодіятельну діяльність» (Глухова, 2008: 14).

Вихідні принципи екологічної компетентності студентів, методи її формування та діагностики визначено у дослідженнях дисертаційного характеру Г. Г. Глухової, Н. Ю. Олійник, С. В. Сапожникова, Л. М. Титаренко. Також дослідженнями цього виду компетентності займалися О. О. Колонькова, В. В. Маршицька, О. Л. Пруцакова, Н. А. Пустовіт, Л. Д. Руденко, С. В. Шмалей.

Феномен компетентності дослідники розглядають як основну одиницю оновлення змісту освіти. Пронизуючи усі ключові загальноосвітні компетентності, екологічна компетентність характеризує екологічну спрямованість діяльності особистості, але при цьому не втрачає своєї самостійності. Аналіз психолого-педагогічних джерел з дослідження сутності екологічної компетентності показує, що конкретного та чіткого трактування цього поняття немає. Дослідники вбачають в ньому інтегрований результат навчальної діяльності особистості, характеризують її складники та залежно від досліджуваного аспекту та вікової групи визначають як:

– здатність застосовувати екологічні знання й досвід у професійних життєвих ситуаціях, керуючись пріоритетністю екологічних цінностей непрагматичною мотивацією взаємодії з довкіллям на основі усвідомлення особистої причетності до екологічних проблем і відповідальності за екологічні наслідки власної професійної та побутової діяльності (Титаренко, 2007: 9);

– системне утворення, яке об'єднує взаємопов'язані нормативний, когнітивний, емоційно-мотиваційний і практичний компоненти, що зумовлюють розвиток еколога-позитивної діяльності; забезпечує здатність виокремлювати, розуміти, оцінювати сучасні екологічні процеси, спрямовані на забезпечення екологічної рівноваги та раціонального природокористування (Шмалей, 2005: 34);

– складник професійної підготовки випускника, що формується передусім завдяки опануванню змісту предметів екологічного спрямування і набуттям досвіду використання екологічних знань у процесі вивчення предметів спеціального і професійного циклів, зокрема спецкурсу інформаційних технологій (Олійник, 2005: 50).

Екологічна компетентність набувається поетапно і розвивається із поступовим отриманням здобувачем вищої освіти відповідних знань, уявлень і навичок. Одним з основних завдань навчально-виховного процесу є визначення умови формування цих складників та їх ефективний вплив на формування компетентності студента.

Вивчення літератури з проблеми екологічної компетентності дозволило також встановити, що науковці виділяють три компоненти екологічної компетентності, які можна формувати у вищих навчальних закладах, зокрема: особистісний, когнітивний та діяльнісний. Особистісний компонент спрямований на усвідомлення себе частиною природи через формування екопсихологічної свідомості, забезпечує усвідомлення необхідності ведення здорового способу життя та його ролі для саморозвитку й самореалізації особистості, сприяє формуванню особистісної компетентності школярів. Когнітивний компонент лежить в основі екологічного світогляду і виражається у світосприйнятті, світовідчутті та світорозумінні людини. Діяльнісний компонент забезпечує опанування студентом світоглядних знань у процесі формування природничо-наукової картини світу на основі наукових знань про природу, які є основою для формування екологічної компетентності здобувачів вищої освіти.

Мета статті – з'ясування можливостей формування екологічної компетенції студентів за

допомогою інтерактивних технологій навчання. Для досягнення цілей дослідження необхідно виконати такі завдання, як огляд можливості використання інтерактивних технологій навчання, оцінка фактичної ефективності і якості використання такої методики. Передбачена методика має містити вказівки, що розкривають зміст поняття методів інтерактивного навчання, технологічний процес і рекомендації практичного застосування методів в структурі заняття.

Виклад основного матеріалу. Сучасний період соціально-економічного розвитку в Україні визначає необхідність значного підвищення якості підготовки фахівців. З одного боку, це пов'язано з науково-технічним прогресом, наслідки якого проявляються практично у всіх сферах професійної та соціальної діяльності людей (в тому числі й у сфері освіти) з іншого боку, з комплексними дослідженнями, що забезпечують створення, застосування і розподіл знань в соціально-економічному просторі, де інновації стають системним явищем. Велике значення має і те, що науково-технічний прогрес висуває не тільки нові вимоги до самої людини, а й до системи вищої професійної освіти. Сформована суперечність між зростаючим обсягом інформації та кризою дидактичних методів підготовки фахівців вимагає переходу до принципово нових технологій професійного навчання. Дедалі очевиднішою стає необхідність зміни пріоритетів професійної підготовки фахівців в напрямку розвитку евристичного і творчого мислення, становлення індивіда як суб'єкта саморозвитку, оволодіння їм інструментами управління власною освітньою діяльністю. Збільшення прикладного компонента підготовки, зміщення акценту на самостійну роботу, що відповідає державними освітніми стандартами, дозволяє формувати систему узагальнених знань, умінь і навичок, які можуть бути перенесені з однієї сфери діяльності в іншу і виступити як інтегральна основа професійного розвитку, де на перший план висуваються здібності та професійні навички фахівців, які вміють адекватно реагувати на зміни, що відбуваються, самостійно приймати рішення і реалізовувати їх на практиці в процесі оволодіння новими технологіями та професіями. У зв'язку з цим переорієнтація системи вищої професійної освіти на впровадження різноманітних методів навчання стає найважливішим інструментом в забезпеченні конкурентоспроможності випускників на ринку праці.

У традиційній організації здобуття компетенцій як спосіб передачі інформації використовується одностороння форма комунікації. Суть її

полягає в трансляції викладачем інформації та в її подальшому відтворенні студентами. Здобувач вищої освіти знаходиться в ситуації, коли він тільки читає, чує, говорить про певні області знання, займаючи лише позицію сприймаючого. Іноді односторонність може порушуватися (наприклад, коли студент щось уточнює або ставить питання), і тоді виникає двостороння комунікація. Одностороння форма комунікації присутня не тільки на лекційних заняттях, але і на практичних. Відмінність тільки в тому, що не викладач, а студент транслює деяку інформацію. Це можуть бути відповіді на поставлені викладачем до початку практикуму питання, реферати, відтворення лекційного матеріалу. Така форма комунікації не відповідає принципам компетентнісного підходу.

Принципово іншою є форма багатосторонньої комунікації в освітньому процесі. Сутність цієї моделі комунікації передбачає не просто допущання висловлювань студентів, що саме по собі є важливим, а привнесення в освітній процес їх знань. Викладання, відкрите в комунікативному плані, характеризують такі твердження:

1. Студенти краще опановують певними вміннями, якщо їм дозволяють наблизитися до предмета через їх власний досвід.

2. Студенти краще навчаються, якщо викладач активно підтримує їх спосіб засвоєння знань.

3. Студенти краще сприймають матеріал, якщо викладач, з одного боку, структурує предмет для більш легкого засвоєння, а з іншого боку, приймає і включає в обговорення думки здобувачів вищої освіти, які не збігаються з його власною точкою зору.

Перехід на компетентнісний підхід під час організації процесу навчання передбачає широке використання в навчальному процесі активних та інтерактивних форм проведення занять (комп'ютерних симуляцій, ділових і рольових ігор, розбору конкретних ситуацій, психологічних та інших тренінгів) в поєднанні з позааудиторною роботою. Питома вага занять, що проводяться в інтерактивних формах для формування екологічної компетентності в навчальному процесі, має становити не менше 20 відсотків аудиторних занять.

Важкість застосування інтерактивних методів в освітньому процесі викладачами полягає у наступному:

- незнання змісту методу;
- невміння застосовувати його на практиці;
- нерозуміння місця методу в структурі заняття;
- недовіра ефективності застосування методів у процесі навчання.

В процесі дослідження були конкретизовані основні правила організації інтерактивного навчання.

У роботу повинні бути залучені всі без винятку студенти. Для досягнення цього корисно використовувати масові технології. Важливо приділяти увагу психологічній готовності здобувачів вищої освіти до включення в ті чи інші форми діяльності. Для виключення можливого психологічного дискомфорту студентів необхідно застосовувати розминки, заохочення до активної участі в роботі, надання можливості самореалізації. Недопустимо перенасичувати інтерактив учасниками. Кількість учасників і якість навчання можуть залежати прямопропорційно. Оптимальна кількість учасників інтерактиву складає до 25 чоловік. Приміщення для занять повинно бути підготовлено з розрахунком на мобільність учасників інтерактиву, адже різні види діяльності передбачають різний розмір груп, залучених до неї. Має місце чітке закріплення (фіксація) процедур і регламенту. Вони обговорюються перед початком інтерактивної діяльності та мають задовольняти вимоги як викладача, так і студентів. Важливо віднестись з увагою до поділу учасників семінару на групи. Спочатку його краще побудувати на основі добровільності. Потім скористатися принципом випадкового вибору.

Інтерактивні форми навчання забезпечують високу мотивацію, міцність знань, творчість і фантазію, комунікабельність, активну життєву позицію, командний дух, цінність індивідуальності, свободу самовираження, акцент на діяльність, взаємоповагу і демократичність (Двуличанская, 2011).

Реалізація мети екологічної освіти з використанням інтерактивних методів навчання охоплює три технологічних етапи.

На першому викладач, спираючись на наявні у студентів знання, озвучує приблизну екологічну проблему і вводить в неї студентів. Цим досягається початкова пізнавальна активність студентів і первинна актуалізація їх внутрішніх цілей.

На другому етапі робиться акцент на підтримці необхідного рівня активності учнів. Їм надається можливість самостійної діяльності. Об'єднані у творчі групи по кілька осіб студенти вдруге, але самостійно, в процесі спілкування актуалізують свою внутрішню мету, осмислюють поставлену задачу, визначають предмет пошуку, виробляють свої позиції, приходять до розв'язання екологічної проблеми.

На третьому етапі проводиться підсумкове обговорення, в процесі якого кожна група активно відстоює свій шлях розв'язання екологічної проблеми, свою позицію, виникає дискусія.

Виявивши, що процес пізнання пригальмується через нестачу в учасників знань, викладач надає необхідну інформацію у формі лекції, бесіди (Даниленкова, 2005).

Систематичне використання в навчальному процесі інтерактивних методів навчання з використанням екологічних ситуаційних задач, практичних занять з моніторингу забруднення атмосфери, водойм, ґрунту та інших підвищує ефективність освіти загалом та полегшення досягнення потрібного рівня екологічної компетентності. Особливе значення інтерактивні методи навчання мають для екологічної освіти, де вони стали невіддільною частиною, необхідною для формування активної життєвої позиції студентів.

Під час використання інтерактивних методів центральне місце у навчальному процесі починає займати студент, а викладач лише регулює процес і займається його організацією, розро-

бляє необхідні завдання і формулює питання або теми для обговорення в групах, дає консультації, займається моніторингом часу і виконання наміченого плану.

Висновки. У результаті дослідження було виявлено, що впровадження інтерактивних методів навчання суттєво підвищує рівень засвоєння студентами знань зі сфери екології, відповідно, значно підвищуючи швидкість і повноту набуття екологічної компетенції.

Сформульовані та запропоновані основні правила щодо впровадження інтерактивних технологій навчання в структуру занять вищих навчальних закладів, а також рекомендації щодо методики їх проведення.

Така методика набування екологічної компетентності є перспективною і потребує подальшого розгляду для раціоналізації використання інтерактивних технологій у навчальному процесі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Двуличанская Н. Н. Интерактивные методы обучения как средство формирования ключевых компетенций. *Наука и образование: электронное научно-техническое издание*, 2011.
2. Глухова Г. Г. Аксиологічні засади формування екологічної культури студентів вищих технічних навчальних : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Київ, 2008. 20 с.
3. Даниленкова В. А. Формирование экологической компетенции у студентов технического вуза : автореф. дисс. ... канд. пед. наук. *Электронная библиотека диссертаций: dissercat.com*. Москва, 2005.
4. Олійник Н. Ю. Формування екологічної компетентності студентів гідрометеорологічного технікуму у процесі навчання інформаційних технологій : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Харків, 2005. 190 с.
5. Титаренко Л. М. Формування екологічної компетентності студентів біологічних спеціальностей університету : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Київ, 2007. 20 с.
6. Формування екологічної компетентності школярів: наук-метод. посібник / уклад. : Н. А. Пустовіт, О. Л. Пруцакова, Л. Д. Руденко, О. О. Колонькова. «Педагогічна думка». Київ, 2008. 64 с.
7. Шмалей С. В. Система екологічної освіти в загальноосвітній школі в процесі вивчення предметів природничо-наукового циклу : автореф. дис. ... докт. пед. наук : 13.00.01. Київ, 2005. 44 с.

REFERENCES

1. Dvulichanskaya N. (2011) Interaktivnye metody obucheniya kak sredstvo formirovaniya klyuchevykh kompetencij [Interaktivnye metody obucheniya kak sredstvo formirovaniya klyuchevykh kompetencij]. *Nauka i obrazovanie: elektronnoe nauchno-tekhnicheskoe izdanie*. [in Russian].
2. Hlukhova H. (2008) Aksiologichni zasady formuvannia ekolohichnoi kultury studentiv vyshchyykh tekhnichnykh navchalnykh zakladiv [Aksiologichni zasady formuvannia ekolohichnoi kultury studentiv vyshchyykh tekhnichnykh navchalnykh zakladiv] (*Candidate's thesis*). Kyiv. [in Ukrainian].
3. Danilenkova V. (2005) Formirovanie ekologicheskoy kompetencii u studentov tekhnicheskogo vuza [Formirovanie ekologicheskoy kompetencii u studentov tekhnicheskogo vuza] (*Candidate's thesis*). Moskva. [in Russian].
4. Oliinyk N. (2005) Formuvannia ekolohichnoi kompetentnosti studentiv hidrometeorolohichnoho tekhnikumumu u protsesi navchannia informatsiinykh tekhnolohii [Formuvannia ekolohichnoi kompetentnosti studentiv hidrometeorolohichnoho tekhnikumumu u protsesi navchannia informatsiinykh tekhnolohii] (*Candidate's thesis*). Kharkiv. [in Ukrainian].
5. Tytarenko L. (2007) Formuvannia ekolohichnoi kompetentnosti studentiv biolohichnykh spetsialnostei univrsytetu [Formuvannia ekolohichnoi kompetentnosti studentiv biolohichnykh spetsialnostei univrsytetu] (*Candidate's thesis*). Kyiv. [in Ukrainian].
6. N. A. Pustovit, O. L. Prutsakova, L. D. Rudenko, O. O. Kolonkova. (2008) Formuvannia ekolohichnoi kompetentnosti shkolyariv [Formuvannia ekolohichnoi kompetentnosti shkolyariv] : nauk-metod. posibnyk. «Pedahohichna dumka», Kyiv. 64 s. [in Ukrainian].
7. Shmaliei S. (2005) Systema ekolohichnoi osvity v zahalnoosvitnii shkoli v protsesi vyvchennia predmetiv pryrodnycho-naukovoho tsykladu [Systema ekolohichnoi osvity v zahalnoosvitnii shkoli v protsesi vyvchennia predmetiv pryrodnycho-naukovoho tsykladu] : avtoref. dys. ... dokt. ped. nauk. Kyiv. 44 s. [in Ukrainian].

Марія ЯРУШАК,

orcid.org/0000-0003-1639-0579

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

(Дрогобич, Львівська обл., Україна) m.yarushak@gmail.com

ВПЛИВ ОБРЯДІВ ТА РИТУАЛІВ НА ВИХОВАННЯ ДІВЧАТ В УКРАЇНСЬКИХ РОДИНАХ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті висвітлюється обрядовість та ритуально-світоглядні засади виховання дівчат в українській родині кінця XIX – початку XX століття. Проаналізовано вплив родильної та весільної обрядовості на подальшу долю дівчат та хлопців. Проаналізовано методи і засоби впливу ритуалів та особливості їх використання у вихованні дівчат в українській родині. Висвітлено вплив обрядів на виховання, навчання і підготовку дівчат до дорослого життя. Розкрито особливості виховного процесу: урахування віку дитини, гуманне ставлення до дитини, повага до батьків (особливо до матері), послідовність і наступність виховних дій, особистий приклад у вихованні, підготовка до дорослого життя, до шлюбно-сімейних стосунків. Сучасна педагогіка потребує нових підходів у формуванні свідомого сім'янина вихованого на традиціях свого народу. Головним чинником виховання підростаючого покоління українське суспільство традиційно вважало сім'ю. Сімейне життя українців супроводжувалося різноманітними обрядами та ритуалами, які в образно-символічній формі відзначали певні етапи життя людини та найважливіші стадії розвитку родини в її життєвому циклі: утворення сім'ї, народження дитини, її повноліття, хрещення, сімейні ювілеї, смерть когось із членів сім'ї. Основними елементами сімейної обрядовості вважались родильні, весільні та поховальні й поминальні обряди. Крім них, у сім'ї нерідко відзначалися події менш важливого значення: входини, пострижини, вступ до парубоцтва і дівочтва, повноліття, срібне та золоте весілля. Розрізнення статі відбувалося уже з перших хвилин народження дитини, насамперед це відрізання пуповини. Хлопчикам відтинали на сокирі, поліні – «щоб господарем був», а дівчаткам на гребені, «щоб доброю господинею була, ткала та пряла». В сучасному світі традиції нашого народу відходять на задній план, децю змінюються, адаптуються до сучасного ритму життя.

Ключові слова: *традиції, забобони, обряди, ритуали, виховання, етнопедagogіка.*

Mariia YARUSHAK,

orcid.org/0000-0003-1639-0579

Ph.D of Pedagogical Sciences,

Associate Professor of the Department of General Pedagogy and Preschool Education

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

(Drohobych, Lviv region, Ukraine) m.yarushak@gmail.com

THE INFLUENCE OF RITES AND RITUALS ON THE UPBRINGING OF GIRLS IN UKRAINIAN FAMILIES: A HISTORICAL ASPECT

The rites and ritual and philosophical foundations of education, girls in Ukrainian family late XIX – early XX century are highlighted in the article. The influence of maternity and wedding ceremonies on the future fate of girls and boys is analyzed. Methods and means of influence of rituals and peculiarities of their use in education of girls in Ukrainian family are analyzed. The influence of rituals on the education, training and preparation of girls for adulthood is highlighted. The peculiarities of the educational process are revealed: taking into account the age of the child, humane treatment of the child, respect for the parents (especially the mother), the sequence and continuity of the educational actions, personal example in education, preparation for adulthood, for marriage and family relationships. Modern pedagogy needs new approaches in the formation of a conscious family man raised on the traditions of his people. Family has traditionally been considered a major factor in the upbringing of the younger generation. Family life of Ukrainians was accompanied by various rituals and rituals, which in a symbolic and symbolic form marked certain stages of human life and the most important stages of family development in its life cycle: the formation of a family, the birth of a child, her age, baptism, family anniversaries family. The main elements of family ritual were considered maternity, wedding and funeral ceremonies. In addition, events of lesser importance were often noted in the family: entrances, haircuts, entry into gunning and maidenhood, coming of age, silver and gold weddings. The article was distinguished from the very first minutes of the baby's birth, first of all, the cord was cut. The boys were cut off on an ax, the logs – “to be the master”, and the girls on the comb, “to be a good mistress, weave and spin”. In the modern world, the traditions of our people are taking a back seat, changing somewhat, adapting to the modern rhythm of life.

Key words: *traditions, prejudices, rituals, rituals, education, ethnopedagogy.*

Постановка проблеми. Сьогодні, в досить складних соціально-економічних, політичних, соціокультурних умовах, спостерігаємо певну кризу української родини: помітно знижується народжуваність, частішають розлучення, втрачаються кращі сімейні цінності, а це неодмінно негативно позначається на родинному вихованні дітей. Усвідомлюючи роль цього соціального інституту у вихованні молодого покоління, вченими запропоновано цілу низку різних програм з підтримки родини, материнства й дитинства на державному рівні. Крім того, оптимізація виховної діяльності родини стала сьогодні об'єктом значної кількості наукових досліджень (О. Вишневський, А. Вихрущ, Г. Васянович, Н. Кришталь, Є. Коваленко, Л. Ковальчук, В. Кравець, Т. Кравченко, М. Лемківський, М. Савчин та інші). Їх аналіз засвідчує, що сучасні науковці все частіше звертаються до етнопедагогіки як джерела ідей для розв'язання актуальних проблем сімейної, освітньо-виховної практики та закликають до ґрунтовного осмислення й використання набутого століттями досвіду народної педагогіки щодо виховання дітей батьками.

Аналіз досліджень. Кінець XIX – початок XX сторіччя відзначається підвищенням інтересом до вивчення різнобічних аспектів традиційного життя українського народу, в тому числі і до етнографії дитинства. Традиціям української народної педагогіки присвячено окрему книгу М. Стельмаховича «Українська народна педагогіка».

Прикмети та повір'я, що належать до вагітності та народження дітей, заборони, що стосуються вагітних, елементи родильного обряду (хрестини, зливки), обряди, пов'язані з бабою-повитухою, вивід породіллі детально описуються у публікації А. Малинки. Описовий нарис етнографічного характеру М. Дерлиці включає окремі записи про родильний обряд, коліскові пісні, забави з дитиною, факти дитячого побуту, заклички до птахів, дощу, окремі ігри тощо. Деякі фрагментарні дані, що стосуються дитини, зустрічаємо у записках Ф. Колесси та І. Франка. Найбільший внесок у етнографічне вивчення дитини та дитинства належить громадівцю Маркові Грушевському, який у кінці XIX ст. поставив дослідження дитячого життя на науковий рівень. Коротку характеристику родильних обрядів українців подав Ф. Вовк. У цьому контексті варто згадати праці О. Кісь, І. Щербак та інших, в яких розглядаються різноманітні питання: просторово-часові аспекти ритуалів соціалізації, обрядові форми статевої ідентифікації новонародженого, особливості соціалізації дівчаток в українській сім'ї, обрядові функції дітей та парубків.

Мета статті – розкрити особливості національних традицій, пов'язаних з народженням, хрестинами, одруженням дівчинки в українській сім'ї, та оцінити їх вплив на подальшу її долю.

Виклад основного матеріалу. Кожен народ, родина, сім'я має свої звичаї, які склалися протягом багатьох століть. У кожного народу є повір'я, що той, хто забув звичаї свого народу, обов'язково буде покараний Богом. Олекса Воропай у своєму етнографічному нарисі «Звичаї українського народу» про звичаї писав так: «Звичаї народу – це ті прикмети, за якими розпізнається народ не тільки в сучасному, а і в його історичному минулому. Народні звичаї охоплюють усі ділянки громадського, родинного і суспільного життя. Звичаї – це ті неписані закони, якими керуються в найменших щоденних і найбільших всенародних справах» [2, с. 3]. Етнографічні матеріали засвідчують, що в усіх місцевостях України велика увага приділялася звичаям та обрядам, пов'язаним з народженням, хрещенням дитини, а згодом із створенням шлюбу. Згідно з народними віруваннями дотримання і виконання відповідних звичаєвих настанов і обрядів – це необхідна передумова успішного народження, здоров'я і благополуччя матері, дитини та щасливої їхньої долі. Цей комплекс обрядовості поділяють в етнографії на чотири групи:

- дородові звичаї і обряди;
- власне народини;
- післяродові;
- обрядові дії, що знаменують «приєднання»

дитини до сім'ї, роду, громади.

Родильна обрядовість належить до числа особливо делікатних сфер і тому вона найбільш ретельно обставлялася магічними діями. Першим етапом були дородові звичаї та обряди, які насамперед були пов'язані із самою вагітною жінкою. Через любов до дітей українці з великою пошаною ставились до майбутніх матерів. Вагітність супроводжувалась різноманітними забобонами та заборонами.

Породіллю насамперед оберігали від усіляких несподіванок та неприємностей. Майбутнім матерям не дозволяли виконувати важку роботу, покращували їй харчування, а в родині намагались створити більш спокійнішу атмосферу. Народженню дитини колись надавали більшого значення, ніж у наші часи: згідно із звичаєвим правом сім'я набувала чинності тільки тоді, коли в ній були діти. Родина без дітей вважалася неповноцінною, а бездітність – нещастям (Хата з дітьми – базар, а без них – цвинтар; Дітей та склянок ніколи не буває забагато).

Про такий особливий стан, як вагітність, намагались говорити якомога менше, щоб не наврочити дитині: чим менше народу знає про стан жінки, тим легше буде народжувати. Породіллі заборонялося, наприклад, споживати горілку, дивитися на змії, зустрічатися з каліками, сліпими та хворими. Нерідко жінка підперезувалася широким вовняним поясом, який слугував за оберег, а гуцулки натягали чоловічі штани, щоб відволікати увагу злих сил. В деяких гірських районах України жінки шили спеціальний облягаючий одяг, в якому і спали: через це діти нерідко народжувалися кволими. Вагітна не повинна була дивитись на вогонь і померлого, бити тварин, брати щось чуже, сердитись, сваритись, гніватись. Вважалося, що поведінка матері її психологічний стан впливають на здоров'я, розвиток, формування дитини ще до її народження. Деякі забобони нібито оберігали майбутню матір, але, з іншого боку – сильно обмежували. Не можна було підстригатись – це ніби вкорочувало життя дитині, якщо мазала хату – «замазала» дитині очі, якщо шила – дитина народиться із фізичними вадами. І так проходили усі дев'ять місяців вагітності.

Роди, які ще називали пологи, злоги, народини, відкривають цикл власне родильних обрядів. Місце пологів зберігалось у таємниці до останнього, традиційно це була лазня чи комора в деяких випадках це могло бути й поле. Коло дійових осіб обмежувалось до трьох людей: породіллі, баби-повитухи та чоловіка породіллі. Все трималось у таємниці, навіть повитуху запрошували в останній момент. Повивальна бабка (в різних регіонах України вона мала різні назви: баба-бранка – на Правобережжі, баба-пупорізка – на Наддністрянщині, баба – в Поліссі тощо) завжди обиралася з числа найповажніших жінок села і була, як вважали, пов'язана з магічними силами. Під час пологів відкривали двері, відчиняли всі замки, розв'язували усі вузли, щоб дитина легше вийшла на світ; породіллю ж обкурювали зіллям. Поява на світ нової людини сприймалася нашими пращурами, як магічне дійство. Баба-пупорізка постійно промовляла молитви, знімала ікону, обмивала і давала воду пити породіллі. Найбільш досвідченні баби робили жінці масаж, ставили компреси з льону, щоб полегшити біль, тощо. Дуже важливим завданням було відрізання пуповини. І під час цієї процедури відбувалось символічне кодування соціокультурної статті дитини. Хлопчику відрізали пупок на сокирі, щоб був гарним господарем, а дівчинці на суто жіночому знарядді праці (гребені, кужелі, голці, веретені, серпі

тощо), щоб була вправною пряхою та господинею [3, с. 9]. У деяких регіонах України пупок клали у дитячу колиску в інших місцях ховали до скрині чи за ікону. Через деякий час (сім – десять) років його давали дитині і пропонували розв'язати. «Як розв'язав пуп, – кажуть у народі, – то й ум розв'язав, а як ні – то буде мучитись» [13, с. 9].

Велике значення надавали першому купанню. Зазвичай у купіль дівчинки клали: ромашку, калину, гілочку вишні, материнку, любисток, щоб рум'яна та красна була, гарна, щоб хвороб не знала і люб'язна була. У купіль хлопчикам додавали гілочку дуба, щоб міцний був, як дуб. Кожен регіон мав свої особливості, зокрема на Поділлі в купіль дівчинки кидали пелюстки з першої півонії. Таку квітку стерегли, щоб ніхто чужий (у кого є дівчата) не зірвав, бо може «вкрасти» щастя [1, с. 30]. На Лемківщині під час першого обрядового купання, яке здійснювали на третій день після хрещення, на край «кужліки» клали різні домашні та сільськогосподарські предмети: хлопчикові – молоток, сокиру, рубанок, а дівчинці – веретено, голку [4, с. 103]. Дівчаткам гріли воду у високих глечиках, щоб були стрункі, але не давали їй закипіти, бо дитина буде сердита. Не випадково ж, як щось негарзд у поведінці, то кажуть: «У гарячій воді купаний».

Хрестини – обрядові дії, спрямовані на прилучення дитини до сім'ї, общини і християнського світу. Розрізнялись декілька варіантів Хрестин: переважно народні, суто релігійні та змішані. Найбільш поширений на Україні останній варіант: спочатку дитину хрестять у церкві, а потім у родині влаштовують гостину. В Хрестинах важливу роль відігравали куми, або другі батьки новонародженого (у церковному варіанті – хрещені батьки), яких запрошував батько немовляти. На Середній Наддніпрянщині обирали переважно одну пару кумів із близьких родичів, на Волині – дві-три пари як із близьких, так і з далеких родичів, на Поділлі – до п'яти, з родичів і знайомих, на Наддністрянщині – до десяти пар, так званих нанашок.

Відмова від кумівства вважалася за гріх. Якщо діти в батьків скоро вмирають, то, аби запобігти цьому, в куми запрошують перших стрічних на вулиці, але тільки не дітей, – такі куми, повернувшись з хрещення, вносять дитину не через двері, а подають через вікно. Але перед тим, як несуть дитину до хреста, на роздоріжжі кидають нечистому жертву-відкупне, промовляючи: «На тобі, чорте, плату!»). Вважалося, що дитину треба нести до хреста лише на правій руці; при ній мали бути традиційні обереги (часник, сіль, шматок хліба, а інколи й цілий буханець).

Відповідальність у кумів дуже велика: вони справляють для хресника всі хрестильні обряди, пострижини, обов'язково відвідують його на день народження, забезпечують його, так би мовити, духовною їжею (рідні батьки мають опікуватися матеріальним добробутом дитини), супроводжують у день весілля (у весільному обряді хрещені батьки відіграють особливо важливу роль), беруть участь у гостині під час заручин, дають своє благословення своєму хрещеникові.

У церкві до хреста має тримати дитину трохи кум, а трохи кума. Вважалося доброю ознакою, коли під час хрещення дитина плаче. Навіть не просто доброю, а необхідною. Раніше, якщо мовчало, навіть трохи щипали, щоб кричало – щоб на життя йшлося. Якщо мовчить – то неприродно й вельми підозріло. Адже саме хрещення, як уже зазначалося, – це обряд «виривання» нового члена Церкви з-під влади диявола чи нечистого взагалі. І коли дитина не реагує, то сидить в ній диявол міцно. Як воно відіб'ється на подальшому житті малюка – хто знає. Рідні батьки таїнство хрещення спостерігати не повинні. Найкраще, якщо залишаться вдома. Як приносять дитину з церкви, рідний батько чи мати бере від хрещених батьків охрещену дитину у свої руки та кладе в колиску. Після хрещення у церкві, куми й сусіди збиралися до хати новонародженого за святковий стіл. Обов'язковою стравою на гостинах була бабина каша. На хрестинах всі сидять за столами, пригощаються та співають пісень. Переважають на хрестинах пісні веселі, жартівливі, бо той обряд є радісним. Після усіх таких обрядів дитину сміло можна було вважати членом громади.

Вагомим етапом у житті кожної дівчини та парубка було одруження. Шлюб був одним із важливих соціальних інститутів. Як зазначають дослідники, «...за допомогою символічних образів-персонажів, обрядових символів-атрибутів, алегоричних дій і табуйованих словесних формул у весільному ритуалі утверджувалася головна ідея плідності й продовження роду» [6, с. 59]. Закономірним є те, що існувала велика кількість дошлюбних, шлюбних, післяшлюбних звичаїв та ритуалів, метою яких було забезпечення плідності подружжя.

В українських сім'ях переважав патріархальний устрій, і тому певна перевага надавалася народженню хлопчика. Якщо до доньок ставилися як до тимчасових членів сім'ї і навіть називали їх «чужа кістка», «чуже щастя», то сини вважалися істинними продовжувачами роду, його спадкоємцями. Говорили: «Як син родиться, то й кутки в хаті веселяться, а як дочка, то й кутки смутяться» або «Син народжується на господар-

ство, а дочка на злидні» [7, с. 310]. Зважаючи на особливе бажання мати дітей чоловічої статі, майже не зустрічаємо якихось магічних дій стосовно народження дівчаток. Прагнення передусім мати нащадків чоловічої статі зумовлювало наявність у весільному обряді українців низки звичаїв та обрядових дій.

Найбільш розповсюдженим звичаєм є садити на коліна молодій маленького хлопчика, «щоб насамперед, народила хлопця» [9, с. 408]. Мала місце прикмета, що дитина, зачата в «чоловічий» день, буде хлопчиком, а у «жіночий» – дівчинкою. Чоловічі та жіночі дні визначали за граматичним родом їх назв. Понеділок, вівторок, четвер – «чоловічі» дні; середа, субота, неділя – «жіночі» дні.

Даруючи подарунки, висловлювали жартівливі побажання на зразок: «Дарую хустину, щоб закутати до року дитину»; «скатертину і шматок ряднини, щоб скоро були родини», «дарую на стовпчик, щоб до року був хлопчик», «горобця, щоб мати хлопця-молодця», «сороку, щоб мала хлопців до року» тощо [10, с. 28–29].

Безплідність в українській народній традиції вважалася великим нещастям і приписувалася насамперед жінці («ялівка», «пустоцвіт», «пуста верба» тощо). Причиною неплідності вважали, зокрема, народження подружжя в один день, народження в суботу, в страсний четвер тощо.

Обряди, спрямовані проти народження дітей, були скоріше винятком. Запобігання дітонародженню у народній християнській традиції вважалося великим гріхом. Осуду підлягали дії молодої, яка, не бажаючи мати дітей, під час посаду підкладала під себе праву руку. Вважалося, що головна мета шлюбу – народження дітей та виконання жінкою своєї основної соціальної функції – материнства. Створення сім'ї вважалося важливою подією для юнака та дівчини, а також для усієї родини з обох боків. Саме родина забезпечувала формування етнічних стереотипів статевого виховання та поведінки. Основні мотиви всього комплексу народних звичаїв та традицій – це успішне народження, здоров'я матері та дитини, благополуччя і щастя новонародженого. Обрядовість, пов'язана з народженням і ростом дітей, становила складний комплекс, що починався набагато раніше від вагітності жінки та пологів.

Висновки. Проаналізувавши традиції нашого народу, ми побачили чітку лінію, яка розмежовує хлопчиків та дівчаток, ще до їхнього народження. Насамперед це показано у весільній обрядовості. Також розрізнення статі відбувалося вже з перших хвилин народження дитини, через дії з пуповиною.

Треба зауважити, що головна соціальна відповідальність за народження, виховання дітей покладалася на особу жіночої статі. Народження дітей в українській сім'ї завжди було радісною звіст-

кою, і всі з нетерпінням чекали на таке поповнення. Тільки після народження немовляти молода сім'я могла вважатись повноправним членом громади і брати участь у вирішенні проблем села.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Борисенко В. Традиції і життєдіяльність етносу (на матеріалах святково-обрядової культури українців). Київ, 2000. 191 с.
2. Воропай О. Звичаї нашого народу : Етногр. Нарис. Київ : Школа, 2006. 384с.
3. Грицак Є. Дитина в українських народних повір'ях і в народному лісництві. Неопалима купина. Київ, 1995. № 3-4. С. 75–100.
4. Заглада Н. Побут селянської дитини. Матеріали до монографії с. Старосілля. Київ, 1929. 180 с.
5. Курочкін О. Метод синкретичних вузлів і давні весільні ігри українців. Матеріали до української етнології. Київ, 2003. Вип.3(6). С. 53–60.
6. Милорадович В. П. Життьє-бытьє лубенского крестьянина. *Українці: народні вірування, повір'я, демонологія*. С. 170–341.
7. Обряди і пісні весільні люду руського в селі Лолин Стрийського повіту. Зібрала О. Рощкевич. Опрацював І. Франко, 1886. Весілля. Кн. 2. С. 73–182.
8. Правдюк О. А. Народне весілля на Україні. *Весілля*. Кн.1. С. 9–62.
9. Стельмахович М. Г. Народне дитинознавство. Київ, 1985.

REFERENCES

1. Borysenko V. Tradytzii i zhyttiedialnist etnosu (na materialakh sviatkovo-obriadovoi kultury ukrainsiv) [Ethnic traditions and life (based on materials of Ukrainian festive ritual)] Kyiv, 2000. 191 p. [in Ukrainian].
2. Voropai O. Zvychai nashoho narodu: [Etnohr. narys] [Customs of our people: [Ethnography. sketch]] Kyiv : School, 2006. 384p. [in Ukrainian].
3. Hrytsak Ye. Dytna v ukrainskykh narodnykh poviriakh i v narodnomu lichnytstvi [A child in Ukrainian folk beliefs and in folk medicine] Burning blackberry. Kyiv, 1995. № 3–4. pp. 75–100 [in Ukrainian].
4. Zhlada N. Pobut selianskoi dytyny. Materialy do monohrafii [Life of a peasant child. Materials for the monograph] with. Ancestry. Kyiv, 1929. 180 p. [in Ukrainian].
5. Kurochkin O. Metod synkretychnykh vuzliv i davni vesilni ihry ukrainsiv Materialy do ukrainskoi etnologii [Syncretic knots method and ancient wedding games of Ukrainians]. Materials on Ukrainian Ethnology. Kyiv, 2003. Issue 3 (6). P. 53–60. [Ukrainian].
6. Myloradovych V.P. Zhytio-bytio lubenskoho krestianyna. Ukraintsi: narodni viruvannia, poviria, demonolohiia [The life-being of a Luben peasant] Ukrainians: People's Beliefs, Beliefs, Demonology. P. 170–341. [in Ukrainian].
7. Obriady i pisni vesilni liudu ruskoho v seli Lolyn Stryiskoho povitu. [Wedding ceremonies and songs of Ukrainian people in the village of Lolyn of Stryi county.] Collected by O. Roshkevich. Developed by I. Franko, 1886. Wedding. Book 2. P. 73–182. [in Ukrainian].
8. Pravdiuk O. A. Narodne vesillia na Ukraini [People's wedding in Ukraine] Wedding. Book 1. P. 9–62. [in Ukrainian].
9. Stelmakhovych M. H. Narodne dytynoznavstvo [Folk child science] K., 1985. [in Ukrainian].

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ

- Ольга СЕЛЕЗНЬОВА.** Основні історичні етапи становлення в Україні законодавства про інформаційні права..... 4
- Юлія СИТНИК.** Вплив процесу «українізації» 1920-х – початку 1930-х років на мовно-національну ідентичність українців Донеччини..... 8

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

- Тетяна КРУЛКОВСЬКА.** Фортепіанна творчість Михайла Завадського в контексті розвитку української фортепіанної музики XIX ст..... 14
- Ірина МАГІЙЧИН, Ірина ШЕМЕЛЯК.** Пошук шляхів подолання ладової інерції в радянській музичній педагогіці..... 21
- Уляна МОЛЧКО, Марта АБРАМІВ.** Творча діяльність Гніздичівської дитячої школи мистецтв..... 26
- Адріана ПІДЛУЖНА.** Гуцули як етнографічна група та етимологія українських горян..... 32
- Наталія СИНКЕВИЧ, Наталія ЗЕЛЬМАН.** Хорова Шевченкіана Богдани Фільц для дітей..... 37
- Віта ШЕРЕМЕТ.** Музичне аматорство в контексті розвитку народно-інструментального мистецтва Північного Причорномор'я України на межі XX–XXI століть..... 43

МОВОЗНАВСТВО. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

- Наталія КОЛОМІЄЦЬ, Марія МАКОВСЬКА.** Семантична структура концепту «мир» у китаємовному політичному дискурсі..... 50
- Тамара КОМАРНИЦЬКА, Юлія КУЗЬМЕНКО, Юлія ФЕДОТОВА, Вікторія ФІЛОНОВА.** Стилiстичний та соціокультурний аспект звертання як перекладознавча проблема (на матеріалі звертання у японській мові)..... 57
- Olga MIGORIAN, Tetyana PAVLOVYCH.** The peculiarities of the prefixal word-formation process of the onomasiological category of negation..... 65
- Наталія НАУМЕНКО.** Формозмістові концепти пісенних текстів альбому Стінга “57TH & 9TH”..... 71
- Larysa PAVLICHENKO.** Communicative strategy as a constitutive characteristic feature of interrogation discourse..... 76
- Оксана ПУХОНСЬКА.** Український вимір культурної пам'яті..... 83
- Лідія РОМАНЕНКО.** Літературні інтерпретації образу Івана Сірка: постмодерний контекст..... 88
- Ольга РОМАНЕНКО.** Комбінаторний потенціал демінутивів..... 93
- Олена САМОЙЛЕНКО.** Ономасіологічні моделі квазікомполітів англійської мови..... 100
- Любов УМРИХІНА.** Реалізація імперативних конструкцій у функції настанови..... 105
- Marta FEDORCHUK, Mariia HORODYLOVSKA.** Theoretical overview of argumentation in court discourse..... 110
- Татьяна ХРАБАН, Раиса КОДОЛА.** Жанровая специфика постмодернистского детектива (на примере романа J. Harris «Джентльмены и игроки»)..... 117

ПЕДАГОГІКА

Олена ЛУЦЕНКО. Веб-квест як технологія навчання іноземних мов в умовах закладу вищої освіти.....	127
Катерина ОРДУ. Обґрунтування педагогічних умов формування інформаційно-комунікативної компетентності майбутніх сімейних лікарів.....	132
Олексій СВИСТУНОВ, Тетяна СВИСТУНОВА. Сутність поняття дистанційного навчання у середніх загальноосвітніх закладах у контексті розвитку інформаційного суспільства.....	137
Поліна СВІНЦОВА. Соціально-педагогічна робота з підлітками, схильними до правопорушень, у закладах середньої освіти.....	143
Олена СЛОБОДЯНЮК. До питання академічного плагіату у вищій освіті: погляд експертів Польщі та України.....	150
Валентина ТЮРИНА. Конфліктологічна компетентність курсантів як фактор вибору стилю поведінки в конфліктній ситуації.....	156
Оксана ЧЕКАН, Вікторія ФІЗЕР, Леся ІЛЮК. Дидактичний Монтессорі-матеріал як засіб розвитку творчого мислення дітей передшкільного віку під час ознайомлення з навколишнім світом.....	161
Роман ЧОПИК, Роман ПРОЦЬ, Орест ДУЦЯК. Використання інформаційних технологій у процесі навчання старшокласниць футзалу.....	172
Олена ШЕСТЕЛЬ, Олена СТАРИНЕЦЬ, Олександр ЗАЙКА. Засоби формування іншомовної комунікативної компетентності фахівців сфери обслуговування.....	179
Катерина ЯБЛУНОВСЬКА. Методика формування екологічної компетентності студентів засобами інтерактивних технологій навчання.....	184
Марія ЯРУШАК. Вплив обрядів та ритуалів на виховання дівчат в українських родинах: історичний аспект.....	189

CONTENTS
HISTORY

- Olga SELEZNOVA.** Main historical stages of establishment of information rights legislation in Ukraine 4
- Julia SYTNIK.** Influence of the process of «ukrainization» of the 1920s – beginning of the 1930s on the language-national identity of Ukrainian Donets 8

ART STUDIES

- Tatiana KRULIKOVSKA.** Piano creativity of Mikhail Zavadsky in the context of the development of Ukrainian piano music of XIX century 14
- Iryna MATIYCHYN, Iryna SHEMELYAK.** Search for ways of overcoming modal inertia in soviet musical pedagogy 21
- Ulyana MOLCHKO, Marta ABRAMIV.** Creative activities Gnizdychiv children’s school of arts 26
- Adriana PIDLUZHNA.** Hutsuls as ethnographic group and etymology of Ukrainian highlanders 32
- Natalia SYNKEVYCH, Natalia ZELMAN.** Choral Shevchenkiana for children by Bohdana Filtz.....37
- Vita SHEREMET.** Musical amateurism in the context of folk instrumental art development of the northern Black sea coast of Ukraine at the borders of XX–XXI centuries 43

LINGUISTICS. LITERATURE STUDIES

- Nataliia KOLOMIIETS, Mariia MAKOVSKA.** Semantic structure of the concept “Peace” in China political discourse.....50
- Tamara KOMARNYTSKA, Yuliia KUZMENKO, Yuliia FEDOTOVA, Viktoriia FILONOVA.** Stylistic and sociocultural aspect of appellatives as a translation problem (as exemplified in appellatives of the tapanese language).....57
- Olga MIGORIAN, Tetyana PAVLOVYCH.** The peculiarities of the prefixal word-formation process of the onomasiological category of negation 65
- Nataliia NAUMENKO.** Formal and content conceits of song lyrics in Sting’s album “57TH & 9TH”.....71
- Larysa PAVLICHENKO.** Communicative strategy as a constitutive characteristic feature of interrogation discourse.....76
- Oksana PUKHONSKA.** Ukrainian Dimention of Cultural Memory 83
- Lidiia ROMANENKO.** Literary interpretations of the image of Ivan Sirko: a postmodern context 88
- Olga ROMANENKO.** Combinatorial capabilities of diminutives 93
- Olena SAMOILENKO.** Onomasiological models of English quasicomposites 100
- Liubov UMRYSKHINA.** Implementation of the imperative constructions in the admonition function 105
- Marta FEDORCHUK, Mariia HORODYLOVSKA.** Theoretical overview of argumentation in court discourse.....110
- Tetyana KHRABAN, Raisa KODOLA.** Genre specificity of post-modern detective (on the example of the novel J. Harris “Gentlmen and players”).....117

PEDAGOGY

Olena LUTSENKO. WebQuest as a technology for learning foreign languages in higher education institutions.....	127
Kateryna ORDU. Justification pedagogical conditions of formation of information-communicative competence of future family doctors	132
Oleksii SVYSTUNOV, Tetiana SVYSTUNOVA. The essence of the concept of distance learning in secondary schools in the context of information society development.....	137
Polina SVINTSOVA. Socio-pedagogical work with adolescents prone to offenses, in establishments of secondary education.....	143
Olena SLOBODIANIUK. Considering the issue of academic plagiarism in higher education: an overview from the experts of Poland and Ukraine.....	150
Valentyna TYURINA. Conflictological competence of courses as a factor of choice of behavior in conflict situation	156
Oksana CHEKAN, Victoria FIZER, Lesya ILYUK. Didactic Montessori material as the tool of development of creative thinking in familiarization preschoolers with environment.....	161
Roman CHOPYK, Roman PROTS, Orest DUTSIAK. Use of information technologies in the process of teaching of futzal of senior school age girls	172
Olena SHESTEL, Olena STARYNETS, Oleksandr ZAYIKA. Means of formation of foreign language communicative competence of service industry specialists	179
Kateryna YABLUNOVSKA. Method of formation of environmental competence of students by means of interactive technologies of learning	184
Mariia YARUSHAK. The influence of rites and rituals on the upbringing of girls in Ukrainian families: a historical aspect	189

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ
ГУМАНІТАРНИХ НАУК:**

**Міжвузівський збірник наукових праць молодих
вчених Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка**

**HUMANITIES SCIENCE
CURRENT ISSUES:**

**Interuniversity collection of Drohobych
Ivan Franko State Pedagogical University
Young Scientists Research Papers**

**ВИПУСК 26. ТОМ 2
ISSUE 26. VOLUME 2**

Редактори-упорядники
*Микола Пантюк
Андрій Душиний
Іван Зимомря*

Здано до набору 23.12.2019 р. Підписано до друку 17.01.2020 р.
Гарнітура Times New Roman. Формат 64x90/8.
Друк офсетний. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 23,01. Зам. № 0120/21. Наклад 300 прим.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 2509 від 30.05.2006 р.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
73021, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105
Телефон +38 (0552) 39 95 80
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.